

УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

*За загальною редакцією докт. екон. наук,
професора Гавкалової Н. Л.*

Харків. Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013

УДК 332.14

ББК 65.04

У67

Рецензенти: докт. екон. наук, професор, перший заступник директора Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України *Амосов О. Ю.*; докт. екон. наук, професор, директор Північно-Східного наукового центру НАН України та МОН України *Бубенко П. Т.*

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету.

Протокол № 8 від 27.05.2013 р.

Авторський колектив: докт. екон. наук, професор Гавкалова Н. Л. – вступ, 1.1; 2.1; 3.1.1, висновки; канд. екон. наук, доцент Аведян Л. Й. – 2.4.2; 3.1.3; канд. екон. наук, доцент Шумська Г. М. – 1.4; 2.2; 3.2; канд. екон. наук, викладач Власенко Т. А. – 1.9; канд. екон. наук, доцент Гіковата Н. К. – 3.6.2; канд. екон. наук, доцент Грузд М. В. – 1.6; 2.4.1; 3.4; канд. екон. наук, викладач Золенко А. С. – 3.1.2; канд. екон. наук, доцент Кабанець А. Г. – 2.9; 3.8; канд. екон. наук, доцент Кайнова Т. В. – 1.5; 2.3; 3.3; канд. екон. наук, доцент Кожанова Є. П. – 1.2; 2.5; 3.5; канд. екон. наук, доцент Мельник В. І. – 1.8; 2.7; 3.7; канд. екон. наук, доцент Петряєв О. О. – 1.7; 2.6; 3.6.1; викладач Уханьова Т. В. – 1.3; викладач Чистякова А. В. – 2.8.

У67 Управління регіональним розвитком: проблеми та перспективи : монографія / Н. Л. Гавкалова, Л. Й. Аведян, Г. М. Шумська та ін. ; за заг. ред. докт. екон. наук, професора Гавкалової Н. Л. – Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. – 400 с. (Укр. мов.)

Наведено теоретичне обґрунтування, розроблено методичні підходи й запропоновано нове вирішення науково-практичного завдання поглиблення теоретико-методологічних засад та розробки методичних рекомендацій щодо управління регіональним розвитком. Запропоновано концептуальну модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні та модель управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на основі системного підходу. Удосконалено методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу.

Рекомендовано для наукових співробітників, які досліджують проблеми управління регіональним розвитком, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, практичних працівників.

ISBN

УДК 332.14

ББК 65.04

© Заг. ред. докт. екон. наук, професора
Гавкалової Н. Л., 2013

Зміст

Вступ.....	5
1. Теоретико-методичні засади управління регіональним розвитком.....	9
1.1. Концептуальні засади управління розвитком регіону.....	9
1.2. Науково-теоретичні основи управління розвитком регіону.....	23
1.3. Фактори впливу на процес управління розвитком регіону.....	37
1.4. Особливості галузевих тенденцій розвитку господарського комплексу регіону.....	41
1.5. Роль регіону в забезпеченні умов відтворення трудового потенціалу України.....	57
1.6. Теоретичні аспекти управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіоні.....	62
1.7. Існуючі проблеми регіонального розвитку соціальної сфери.....	83
1.8. Фінансова основа економічного розвитку регіону.....	91
1.9. Визначення та оцінка розвитку регіону як основи сталого соціально-економічного розвитку суспільства.....	111
2. Аналіз стану управління розвитком Харківського регіону.....	117
2.1. Оцінка диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону.....	117
2.2. Дослідження стану та оцінка структури сучасного регіонального господарського комплексу.....	145
2.3. Аналіз трудового потенціалу регіону.....	157
2.4. Аналіз управління інноваційним розвитком у регіоні.....	167
2.4.1. Оцінка стану інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону.....	167
2.4.2. Аналіз економічного і соціального розвитку сільських поселень як елементів територіальних систем в інноваційно-інвестиційному розвитку регіонів.....	176
2.5. Аналіз факторів впливу на процес управління розвитком регіону.....	185
2.6. Аналіз існуючих проблем управління соціальним розвитком регіону.....	195
2.7. Оцінка фінансової самостійності й розвитку регіону.....	205
2.8. Стан управління інтелектуальною власністю в регіоні.....	223
2.9. Моніторинг ефективності управління соціально-економічними процесами регіону.....	234

3. Розробка методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону.....	246
3.1. Управління соціально-економічним розвитком регіону: забезпечення та напрями вдосконалення.....	246
3.1.1. Управління соціально-економічним розвитком регіону: концепція вдосконалення	246
3.1.2. Розробка функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону	256
3.1.3. Напрями вдосконалення процесу управління соціально-економічним розвитком регіону	269
3.2. Методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу	276
3.3. Практичні рекомендації щодо ефективного управління трудовим потенціалом регіону	283
3.4. Напрями підвищення ефективності управління інноваційно-інвестиційним розвитком регіону	291
3.5. Напрями вдосконалення планування розвитку регіонів.....	299
3.6. Соціальний розвиток регіону: методичні підходи та моделювання.....	311
3.6.1. Методичні підходи до управління соціальним розвитком регіону.....	311
3.6.2. Моделювання регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків	320
3.7. Напрями забезпечення ефективності фінансового розвитку регіону	335
3.8. Організація забезпечення підвищення результативності праці посадовців в органах державної влади та місцевого самоврядування Харківського регіону.....	343
Висновки.....	361
Використана література	373

Вступ

На сучасному етапі соціально-економічний розвиток економіки України неможливий без урахування територіальних особливостей, зокрема сильних та слабких сторін функціонування регіональних економічних систем, сприятливих і негативних тенденцій розвитку регіонів. Це зумовлено наявністю значної диференціації у забезпеченні необхідними економічними та соціальними ресурсами. Саме на рівні регіонів вирішуються питання відтворення продуктивних сил, реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, задовольняються ключові соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки є критерієм визначення рівня економічного розвитку держави в цілому. Тому обґрунтування теоретико-методологічних аспектів управління розвитком регіонів України, а також виявлення особливостей їх розвитку стають надзвичайно важливими науково-практичними завданнями, а через це питання, пов'язані з визначенням проблем та вивченням перспектив соціально-економічного розвитку регіонів України, є актуальними та своєчасними.

Існуючі в управлінні регіональним розвитком проблеми зумовлюють його несталість, а методологічне підґрунтя, на якому формуються механізми регіонального розвитку недостатнє для їх ефективного функціонування. До того ж підходи, засоби, інструменти управління не повністю відповідають сучасним тенденціям і не стимулюють у повному обсязі прискорення розвитку економіки. Тому управління регіональним розвитком в умовах модернізації та реформування майже в усіх сферах життєдіяльності в країні, що має забезпечити якісне оновлення суспільства, є актуальною, але складною проблемою, розв'язання якої залежить від багатьох умов і чинників. Актуальність зазначених проблем визначила вибір теми, мету й завдання дослідження, результати якого наведено в даній монографії.

Методологію дослідження регіонального розвитку розробили О. Алимов, І. Алексєєв, І. Булеєв, О. Вітковський, В. Гончаров, О. Гранберг, В. Гриньова, С. Єрохін, В. Захарченко, Е. Лібанова, І. Лукінов, Ю. Пашенко, Л. Чернюк, В. Чижова, А. Чухно та інші вчені. Теоретико-методологічні аспекти управління розвитком промисловості в регіонах розглядали О. Амоша, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Герасимчук, В. Голіков, М. Кизим, М. Лепа, І. Мазур, О. Поважний, Ф. Поклонський, І. Продіус, О. Чилікін, М. Чумаченко та інші науковці. Теоретичні основи розміщення

промислового виробництва та розвитку промисловості на регіональному рівні були закладені А. Вебером, Я. Тінбергеном, А. Шеффле, Я. Фейгіном та іншими науковцями.

Метою наукового дослідження є поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком.

Об'єктом дослідження є процес регіонального розвитку.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти регіонального розвитку, які зумовлюють трансформацію соціально-економічних відносин у контексті забезпечення сталості регіонального розвитку.

У монографії подано такі авторські розробки та результати власних наукових досліджень:

набуло подальшого розвитку формування механізмів управління соціально-економічним розвитком регіону, які базуються на концепції регіонального розвитку та містять методи, важелі, інструменти управління соціально-економічним розвитком регіону;

удосконалено класифікацію факторів впливу на процес управління соціально-економічним розвитком регіонів, серед яких виокремлено: диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку, соціально-культурні аспекти, екологію;

удосконалено положення, на основі яких зазначено, що методологічними засадами стратегічного управління розвитком господарського комплексу регіону має стати, по-перше, орієнтація на інноваційний напрям розвитку господарського комплексу регіону як ідеології його розвитку, по-друге, забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону як спосіб забезпечення розвитку, по-третє, орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств як організаційної форми їх розвитку, по-четверте, забезпечення підтримки розвитку підприємництва як рушійної сили регіонального розвитку;

набула подальшого розвитку концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні та модель управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на основі системного підходу;

набуло подальшого розвитку забезпечення формування та реалізації регіональних стратегій розвитку шляхом державної підтримки (інституційної, ресурсної, наукової, фінансової тощо) з метою досягнення ефективності та системності цього процесу;

набув подальшого розвитку науково-методичний підхід до оцінювання впливу процесу формування та використання інтелектуального капіталу

на обсяг реалізації промислової продукції, який, на відміну від поширених у теорії та практиці, дозволяє визначити зв'язок між інтелектуальним капіталом промисловості та соціально-економічним розвитком на національному рівні й рівні підприємства шляхом доведення, що зменшення рівня невизначеності в захисті прав на об'єкти інтелектуальної власності має суттєво підвищити обсяг реалізації промислової продукції;

визначено пріоритети подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону, серед яких слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової та машинобудівної продукції; перехід від експортно-орієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій;

доведено, що суттєву роль у забезпеченні конкурентоспроможності регіону відіграє формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і на цій основі створення кластерів у провідних галузях господарського комплексу регіону (виробництві харчових продуктів, машинобудівної продукції), що сприятиме більш раціональному використанню його економічного потенціалу, зміцненню позицій вітчизняних виробників на світовому ринку і, як наслідок, підвищенню життєвого рівня населення;

з'ясовано, що стан соціально-економічного розвитку регіону, його сталість залежать від грамотних, виважених дій керівництва як на рівні держави, так і на рівні регіону, від досягнення балансу інтересів між національною та регіональною політикою, від професійно розробленої стратегії соціально-економічного розвитку регіону та сформованістю механізму управління розвитком регіону, забезпеченням умов його дієвості та досягненням очікуваного ефекту від його реалізації. Доведено, що зазначений механізм має будуватися на принциповій схемі, що базується на інструментарії у вигляді законів, закономірностей, принципів, методів, функцій, засобів;

запропоновано розробку функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону як невід'ємної складової державної регіональної економічної політики, що дозволить, по-перше, здійснити чіткий розподіл повноважень у суб'єктів регіонального розвитку

з метою усунення дублювання їх функцій; по-друге, забезпечити стабільне функціонування таких складових управління, як фінансово-економічної, інформаційно-аналітичної та соціально-психологічної; по-третє, оптимізувати процеси фінансового забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону;

набув подальшого розвитку методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіону, який базується на оцінці галузей спеціалізації з урахуванням їх внеску в розвиток регіонального господарського комплексу, окремих галузей національної господарської системи країни, міжрегіонального співробітництва всередині й поза межами країни, а також на ефективності функціонування галузей спеціалізації з урахуванням темпів розвитку й рівня інвестиційної активності;

моделювання регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків дозволило визначити існування проблеми утримання та покращення житлового фонду України. Регіон має зробити систему, яка, з одного боку, дозволить йому регулювати та контролювати процеси утримання багатопверхових будинків, а з іншого – допомагати власникам цих будинків підтримувати своє майно в належному стані. Відповідно до закону, така система має існувати на основі створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків;

запропоновано перелік дій регіональних органів виконавчої влади щодо управління трудовим потенціалом регіону, які мають забезпечити ефективність, раціональність та оптимальність управління трудовим потенціалом;

обґрунтовано, що для реалізації політики регіонального розвитку доцільним є зміцнення місцевих бюджетів і реформування міжбюджетних відносин за допомогою різних інструментів, визначення спрямованості такої політики з метою досягнення ефекту від реалізації запропонованих напрямів.

Таким чином, результати даного дослідження є підґрунтям для використання диференційованого підходу до впровадження державної регіональної політики шляхом збільшення самостійності регіонів у визначенні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації; формування та забезпечення ефективного використання трудового потенціалу регіону, формування доходів і видатків бюджету області органами регіонального управління; участі органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку регіонів.

1. Теоретико-методичні засади управління регіональним розвитком

1.1. Концептуальні засади управління розвитком регіону

Дослідження розвитку регіонів в Україні набуває особливої актуальності з огляду на доведену залежність рівня соціально-економічного розвитку країни від регіонального розвитку.

Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання, починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та закінчуючи використанням процесного, комплексного і системного підходів у процесі здійснення відповідних досліджень. Науковці враховують багатоаспектність категорії "регіон", а також використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Таким чином, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики. На думку авторів, таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження різновидів капіталу: людського, інтелектуального та соціального і розгляду розподілу такого синтезованого капіталу через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Актуальність та своєчасність вирішення питань, пов'язаних із дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростанням уваги до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке знаходиться під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів. Незважаючи на те, що регіональне управління як науковий напрям в Україні виникло нещодавно, провідні вітчизняні вчені зробили вагомий внесок у його становлення та розвиток. Значне місце посідають праці О. Алимova, М. Бутка, В. Гейця, Е. Лібанової, В. Онікієнка, Д. Стеченка.

Закордонний досвід, акумульований у працях О. Денисова, Т. Морозової, Е. Уткіна та інших, дає можливість порівнювати існуючі тенденції у світі з вітчизняним регіональним управлінням. Разом із цим питання, які пов'язані з висвітленням концептуальних засад управління розвитком регіону, не можуть вважатися повністю вирішеними та відкривають простір для подальших досліджень.

Розгляд концептуальних засад управління розвитком регіону доцільно починати з обґрунтування сутності регіонального управління в країні з урахуванням впливу інтеграції та глобалізації. Перш за все слід зазначити, що регіон – це певна частина території країни, яка характеризується єдністю, однорідністю, комплексністю. Дослідники [166] відзначають, що дана територія країни відмінна від суміжних територій, і має певне поєднання природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, екологічних та інших ознак.

Інші дослідники [166] пропонують визначення регіону як території, що виокремлена в результаті соціальних та економічних процесів і відзначена певними функціональними та інтерактивними зв'язками й без усталених меж.

Регіони слугують підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається початкове акумулювання та розподіл людського, інтелектуального та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів. Таким чином, стратегічне значення регіонального розвитку є одним із найвагоміших для забезпечення розвитку країни. Отже, сутність регіонального управління полягає в цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на об'єкт. Ефективність такого впливу залежить здебільшого від регіональної політики, яка "є органічною складовою загальнодержавної політики та спрямована на збереження територіальної цілісності держави і забезпечення всебічного розвитку регіонів" [1, с. 10]. Регіональна політика передбачає здійснення ряду заходів, які спрямовані на ефективне акумулювання, розвиток та використання ресурсного потенціалу та капіталу регіону. Основу ресурсного потенціалу окрім природних та фінансових ресурсів складають трудові ресурси, які у регіоналістиці розглядаються дослідниками переважно в межах соціальної складової регіонального розвитку (зайнятість населення, міграція, трудовий потенціал та ін.). Автори не зовсім згодні з таким обмеженням і вважають, що трудові

ресурси повинні розглядатися в межах соціально-економічної складової внаслідок того, що трудовий потенціал втілюється в інтелектуальний капітал, формування та ефективного використання якого має здебільшого економічну природу [154], а безпосередньо інтелектуальний капітал здатний сприяти стрімкому соціально-економічному розвитку регіону шляхом генерування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Концепція є системою поглядів на те чи інше розуміння явищ, процесів [97, с. 473]. Система поглядів на регіональний розвиток почала формуватися разом із виникненням поглядів на теорію та практику управління. Дослідники [105, с. 7] наголошують, що розвиток управління починається з письмових джерел, що дійшли до нас зі Стародавнього Єгипту, XXII ст. до н. е. ("Повчання гераклеопільського царя своєму синові"). У творі йдеться про правила і мистецтво державного управління й господарювання.

Якщо розглядати еволюцію управління як науки, то слід зазначити, що наявність наукових шкіл сприймається не всіма науковцями однаково, але загальні тенденції можна відобразити таким чином. Так, традиційно виділяють класичну школу, представники якої розглядали організацію як формальну, закриту систему, яка не пов'язана із зовнішнім середовищем (XIX ст.), серед них: Ф. Тейлор, Л. Г'юлік, Дж. Муні, А. Рілей, Е. Бреч, Д. Аллен, А. Файоль та ін. [57; 97; 106; 113; 117]; школу людських відносин, в центрі уваги якої знаходиться людина, її поведінка, мотиви, інтереси (20 – 30-ті рр. XX ст.), її представниками є Е. Мейо, Ф. Ротлісберг, М. Фолетт та ін.; школу науки управління, або кількісну школу, в межах якої домінують процесний, системний та ситуаційний підходи до управління (50-ті рр. XX ст.), яку представляють Р. Акофф, Л. Берталафі, С. Бір, А. Гольдберг, Д. Фосрестер, Р. Люс, Л. Клейн та ін., слід зауважити, що формування школи дало поштовх для розгляду регіонального управління, що набуває обертів, а регіональна економіка формується як самостійний науковий напрям; поведінкову школу, виникнення якої зумовлене необхідністю підвищення ефективності людських ресурсів за рахунок акценту на міжособистісних відносинах, характеру влади та авторитету, лідерства, комунікацій в організації (50-ті роки XX ст.), представниками якої є К. Аджиріс, Р. Лайкерт, Ф. Герцберг, Д. Макгрегор та ін.; "нова школа" в управлінні, яка базується на системному вивченні процесів ухвалення рішень з використанням

математичних засобів, моделей за допомогою електронних обчислювальних машин (ЕОМ), з такими її представниками, як А. Каунот, Л. Вальрас, В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Раппопорт, К. Боулдінг; школу "соціальних систем" в управлінні, представники якої намагалися уникнути значення неформальних факторів в управлінні шляхом розгляду організації з позицій системного підходу, серед них І. Ансофф, Р. Сайєрт, Дж. Марч та ін.; емпіричну школу в управлінні, представники якої робили акцент на вивченні практичного досвіду управління системами, до них належать П. Дракер, Г. Девіс, Х. Дейл, А. Слоун, А. Чандлер, Е. Петерсен та ін. Розгляд напряму досліджень представників майже всіх перелічених шкіл дає змогу зробити висновок, що питаннями суто управління на рівні організації вони не обмежувалися: в межах школи науки управління формується регіональне управління. Виходячи з цього, можна зробити висновок про домінанту цілого ряду наукових напрямів у межах окремих шкіл, серед яких регіональне управління стає означеним та концептуально обґрунтованим.

Отже, регіональний менеджмент як науковий напрям сформувався з початку ХХ ст., коли виникла необхідність у забезпеченні ефективного управління відносно великими територіями. Розподіл території на регіони й формування органів управління цією територією дозволило забезпечити економічний розвиток регіону і соціальний розвиток населення, яке проживає на цій території. Сформувалося поняття "адміністративно-територіальний устрій". Це розподіл території країни на частини з метою раціональної організації управління основними економічними процесами й соціально-культурним розвитком на місцях. Такий розподіл здійснюється з урахуванням соціально-економічних, природно-географічних і етнокультурних особливостей розвитку країни.

Якщо повертатися до концептуальних засад, то, незважаючи на їх визначеність, управління розвитком регіону передбачає побудову механізму, що базується на концептуальній схемі і сукупності управлінських дій, прийомів, процедур, які зумовлюють досягнення мети забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів. Якщо в теорії та практиці регіонального управління трактування дефініції поняття "сталий розвиток – це створення соціально-орієнтованої економіки, заснованої на розумному використанні ресурсної бази та охороні навколишнього природного середовища, збереженні можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби" не викликає сумнівів, то визначення

механізму з урахуванням особливостей даної роботи вимагає приділення певної уваги категорії "механізм".

Слід починати з визначення механізму як поняття і зосередити увагу на використанні аналітичного та морфологічного (структурного) підходів до побудови механізму управління соціально-економічним розвитком регіону. Дослідження засад формування та принципів дії механізму здійснюється в межах забезпечення ефективності управління будь-якою системою. Це вимагає уточнення змісту категорії "механізм", навколо якої ведуться дискусії. Можна розглянути декілька визначень категорії в аспекті макро-, мезо- та мікрорівневого управління та зробити відповідні узагальнення.

У довідковій літературі наведено такі досить абстрактні визначення категорії механізму:

"... механізм є системою, яка пов'язана з порядком певних дій" [16, с. 508];

"... це система, яка призначена для перетворення руху одного або кількох тіл у русі інших тіл, які необхідно здійснити" [17, с. 508];

"механізм – це внутрішня будова, система функціонування чого-небудь, апарат будь-якого виду діяльності" [191, с. 582].

В економічному словнику подано узагальнене визначення категорії "механізму": послідовність станів, процесів, які визначають які-небудь дії, явища; система, будова, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності; внутрішня будова (система ланцюгів) машини, приладу, апарата, яка приводить їх у дію [97].

Дані визначення зумовлюють декомпозицію системи, що визначає порядок будь-якого виду діяльності. Так, М. Дороніна зазначає, що "механізм як складна система має вхід (зовнішній поштовх до дії) та вихід (корисний результат). ...Завдання проектувальника полягає в тому, щоб підібрати такі елементи й побудувати їх взаємодію таким чином, аби досягти на "виході" необхідних значень усіх істотних параметрів із мінімальними витратами енергії" [61, с. 129].

Реалізація мети системи у вигляді отримання ефекту, який визнається "параметрами з мінімальними витратами енергії", можливе за наявності відповідних стимулів, здатних генерувати імпульси для дії елементів системи. Мова йде про інструменти, якими можна вважати сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, що стимулюють дію механізму – здійснення певних дій для досягнення мети [66, с. 326].

Відносно визначення механізму управління підприємством існує декілька точок зору. Наприклад, О. Волков включає в поняття "механізм управління підприємством" такі компоненти: принципи управління та функціональні завдання, які стоять перед керованим об'єктом; економічні та юридичні закони й обмеження; функціональну структуру органів управління; інформацію, методи й технічні засоби її переробки [32]. Подібне бачення – це синтез макро- та мікрорівневого управління. Воно вміщує різномірний інструментарій і "включає... класифікації, які не можуть бути зведені в межах однієї системи" [32].

Певний інтерес становить трактування механізму управління О. Кендюховим: "Механізм управління можна розглядати як систему елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результативну реакцію" [83, с. 37]. Але дане визначення позбавлене мети, тобто головної ідеї, що дає поштовх до функціонування механізму управління.

Найбільш методологічно чітким можна вважати визначення "механізму управління підприємством", дане В. Пономаренком: "...це сукупність форм, структур, методів і систем управління, які об'єднуються спільністю мети (доцільна сукупність), за допомогою яких здійснюються пов'язування та узгодження суспільних, групових і особистих інтересів, забезпечуються функціонування і розвиток підприємства як соціально-економічної системи" [141, с. 9]. Перевагами визначення є такі: по-перше, розгляд управлінських процесів набуває конкретики, тобто коло дослідження звужується до виробничої одиниці; по-друге, методологія визначення подана в логічній послідовності; по-третє, поданий чіткий перелік інструментів, за допомогою яких система функціонує.

Виходячи з того, що запропоновані визначення категорії "механізм" не стосуються соціальних та економічних аспектів, а метою даного дослідження є формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу, доцільно дослідити етимологію категорії "соціально-економічний механізм". За наявності значної кількості досліджень, що стосуються природи соціально-економічного механізму, його методологія перебуває на стадії розробки. Частіше зустрічаються поняття "економічний механізм", "організаційно-економічний механізм", "соціальний механізм".

Економічний механізм частіше за все інтерпретують у вигляді господарського механізму, що, безсумнівно, містить методологічні недоречності. Наприклад, у "Сучасному економічному словнику" можна знайти визначення економічного (господарського) механізму як сукупності організаційних структур та конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких регулюються діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення [160, с. 223]. Таке визначення має деякі обмеження, зокрема не зовсім зрозумілою є природа регулятивної функції механізму в процесі відтворення, також не конкретизовано, стосовно кого або чого повинно відбуватися відтворення.

Відмінності між поняттями "економічний механізм" та "господарський механізм", на думку авторів, полягають у сфері їх дії. Так, економічний механізм можна уявити у вигляді системи причинно-наслідкових і зворотних зв'язків з організації та управління економікою в усіх її сферах (наприклад, у виробництві, обміні, розподілі, споживанні) та на всіх рівнях господарювання – від окремого виробника та підприємства до народного господарства в цілому та світового рівня.

Господарський механізм – це економічний механізм, обмежений формою господарського права (законодавчими актами і нормативними документами).

Ф. Зінов'єв у контексті зазначеного дає таке тлумачення: "господарський механізм – визначення широке, яке відображає виробничі відносини в суспільстві. Його можна охарактеризувати як систему виробництва з властивими йому формами і методами, економічними стимулами й правовими нормами" [74, с. 5].

Таким чином, у процесі визначення господарського механізму дослідники спираються на економічний механізм, але формалізують його за допомогою правових норм у вигляді законодавчих актів, нормативних документів, моралі та етичності, що мають місце в суспільстві.

Відносно економічного механізму слід зазначити, що існує декілька визначень, які сформульовані з урахуванням принципів комплексного та процесного, системного підходів. Так, під економічним механізмом прийнято розуміти ланцюг послідовних, взаємопов'язаних економічних явищ [133, с. 36].

Більш поширені наукові підходи стосуються визначення природи організаційного та організаційно-економічного механізмів.

Загальне поняття організаційних механізмів пов'язане з об'єктивністю дії технологічних та економічних законів, закономірностей, принципів, які складають їх основу і сутність, виступають засобом забезпечення необхідних результатів [133, с. 27]. У межах визначення виокремлюються інструменти у вигляді методів розподілу цілого на елементи й методів з'єднання (сполучення, комбінування). Перші можуть бути представлені графічними методами, методами структуризації, евристичними методами, способами оптимізації, матрицями взаємозв'язку та взаємозалежності. Інші – сітьовим методом, плануванням та управлінням, фінансово-вартісним аналізом, методами оптимізації рішень, графічними, евристичними.

Інша точка зору належить О. Богданову [97, с. 106], який у процесі розгляду сутності організаційних механізмів виділяє в них три частини: об'єкт підбору, чинники підбору та базис підбору. Можна припустити, що об'єктом підбору вважається підприємство, чинниками підбору – зовнішнє та внутрішнє середовища, а базисом підбору – держава. Таким чином, запропоноване виокремлення складових пов'язує макро- та мікрорівні в процесі формування організаційного механізму, що є досить важливим під час обґрунтування умов його ефективного функціонування.

Згідно з Ю. Лисенком і П. Єгоровим, "організаційно-економічний механізм – це система формування цілей і стимулів, які дозволяють перетворити в процесі трудової діяльності рух (динаміку) матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів" [107, с. 8–87]. Подібне трактування даної категорії наводить і А. Козаченко [90, с. 86].

Очевидно, таке визначення має певну наукову логіку, але не містить інструментів, за допомогою яких здійснюватимуться належні перетворення в системі. Також не зовсім зрозумілі кінцеві результати у вигляді задоволення платоспроможного попиту споживачів. Автори вважають, що дослідження природи організаційно-економічного механізму дає можливість визначати більш ємні кінцеві результати або здійснювати їх декомпозицію на макро- та мікрорівнях.

Г. Астапова розглядає організаційно-економічний механізм як систему елементів організаційного й економічного впливу на управлінський процес [6, с. 279]. У цьому визначенні відбивається двохаспектне бачення організаційно-економічного механізму як синтезу організа-

ційного та економічного механізмів, що властиво для комплексного підходу. Але чи не криється методологічна суперечність у назві "елементи впливу", замість використання термінів "аспекти", "складові"? Таке бачення спрощує розгляд механізму в цілому.

Більш обґрунтоване й розгорнуте визначення механізму дає О. Єрмоєнко-Григоренко, зміст якого полягає в тому, що організаційно-економічний механізм управління підприємством є системою технологічного, економічного, організаційного та соціального блоків, які включають у себе їх елементи [67, с. 11]. Очевидно, наведене визначення більш ємне, ніж попереднє, але певною мірою позбавлене конкретності. Зокрема, не зовсім зрозуміло, що є основою для визначення саме цих блоків, які елементи вони містять та яким чином відбувається функціонування механізму.

І. Булеєв розглядає організаційно-економічний механізм управління як сукупність форм, методів та інструментів управління [25, с. 32–34]. Але це не стосується безпосередньо управління як процесу через те, що в ньому відсутній рух, динаміка, завдяки чому відбуваються трансформаційні процеси в системі управління.

У зв'язку з тим що до складу менеджменту персоналу включається інтелектуальний капітал, доцільно приділити увагу визначенню, яке дає О. Кендюхов: "Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства становить систему елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів (видів інтелектуального капіталу) управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію інтелектуальних ресурсів, яка має вхідні впливи у формі зовнішніх вимог і результативну реакцію у вигляді економічного ефекту" [83, с. 37]. Перевагою даного трактування є його методологічна обґрунтованість, розгорнутий перелік елементів системи та наявність економічного ефекту, що дозволяє забезпечити певний рівень ефективності організаційно-економічного механізму.

Соціальний механізм, що відображає соціальну природу суспільства загалом, науковцями досліджується переважно на макрорівні. Водночас кількість його визначень дещо обмежена, зокрема тому, що дана проблема нова і не так глибоко досліджена, як тенденції формування організаційного та економічного механізму. Наприклад, Т. Заславська під соціальним механізмом розвитку економіки розуміє

стали систему поведінки соціальних груп, а також взаємодію певних груп між собою та з державою щодо питань виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних благ і послуг; систему, яка регулюється, з одного боку, соціальними інститутами суспільства (державою, господарським механізмом, інститутами культури, ідеологією), а з іншого – соціально-економічним станом і свідомістю таких груп [72, с. 59–61].

На основі зазначеного соціальний механізм у межах підприємства можна визначити як систему цілей і мотивів груп працівників, які формують поведінку всього персоналу в процесі трудової діяльності, що зумовлює створення як нових товарів і послуг, так і нових цінностей за умови збереження існуючих, трудового менталітету, моральності, організаційної культури.

У наукових працях не досить чітко визначено категорію "соціально-економічний механізм", сутність якої можна подати у вигляді синтезу економічної та соціальної складових.

Зокрема, М. Дороніна наголошує на необхідності дослідження економічних і соціальних процесів підприємства, "що обумовлено тим, що саме вони є тією первинною ланкою, з якої починається відтворення нової економічної системи суспільства. <...> Упорядковується поведінка підприємства через інституціоналізацію його соціальної та економічної підсистем – розроблення системи формальних і неформальних норм (їх ще називають "інструментами", "важелями", "нормативами", "засобами", "прийомами", "способами"), за допомогою яких регулюється кожна підсистема та їх взаємодія" [61, с. 130–131].

Цілком поділяючи таку точку зору, автори вважають, що в процесі взаємодії визначених аспектів відбувається взаємопроникнення соціальних та економічних елементів механізму управління.

Для ілюстрації зазначеного слід навести приклад соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу підприємства, який можна визначити як формування цілей підприємства і персоналу, сукупність законів, закономірностей, принципів і методів управління, які засобом реалізації функцій, методів та засобів дозволяють забезпечити реалізацію стратегії розвитку персоналу в межах стратегії підприємства, що базується на відповідному організаційно-економічному забезпеченні, та досягти соціально-економічного ефекту в процесі врахування інтересів керівної та керованої підсистем управління, який репрезентує досягнення критерію ефективності

менеджменту персоналу в межах економічної, соціальної інтелектуалізації праці, інноваційно-інвестиційної та організаційної ефективності [32, с. 85] (рис. 1.1).

Внаслідок того що регіон досить часто розглядається як складова господарського механізму, а господарський механізм визначається як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процес відтворення [274], слід зупинитись на організаційно-економічному механізмі управління соціально-економічним розвитком регіону та його складових. Безпосередньо організаційно-економічний механізм розглядається як сукупність організаційно-управлінських та економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу для забезпечення досягнення системи цілей соціально-економічного розвитку [164].

На думку О. Кушнірецької та О. Демидюк [103], організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону містить низку функціональних складових у межах системи управління соціально-економічним розвитком регіону та системи забезпечення організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону (рис. 1.2).

Зазначені дослідники також вважають, що під організаційно-економічним механізмом управління слід розуміти сукупність організаційних та соціальних важелів із притаманними їм формами управлінського впливу, що здійснюють вплив на економічні та організаційні параметри системи управління з метою формування, поліпшення використання, удосконалення організаційно-економічного потенціалу, отримання конкретних переваг та досягнення ефективності діяльності загалом. Автори поділяють точку зору науковців, що механізм управління повинен містити в собі такі компоненти: цілі, закони, принципи, функції, методи, завдання, засоби досягнення цілей та структуру управління.

Отже, організаційно-економічний механізм слід розглядати як комплексну систему, що складається із системи цілей і завдань, функціональної системи і системи забезпечення управління, що утворюють результативну сукупність організаційних і економічних важелів впливу на економічні й організаційні параметри об'єкта управління для забезпечення ефективності управління і отримання об'єктом визначених переваг [103, с. 66].

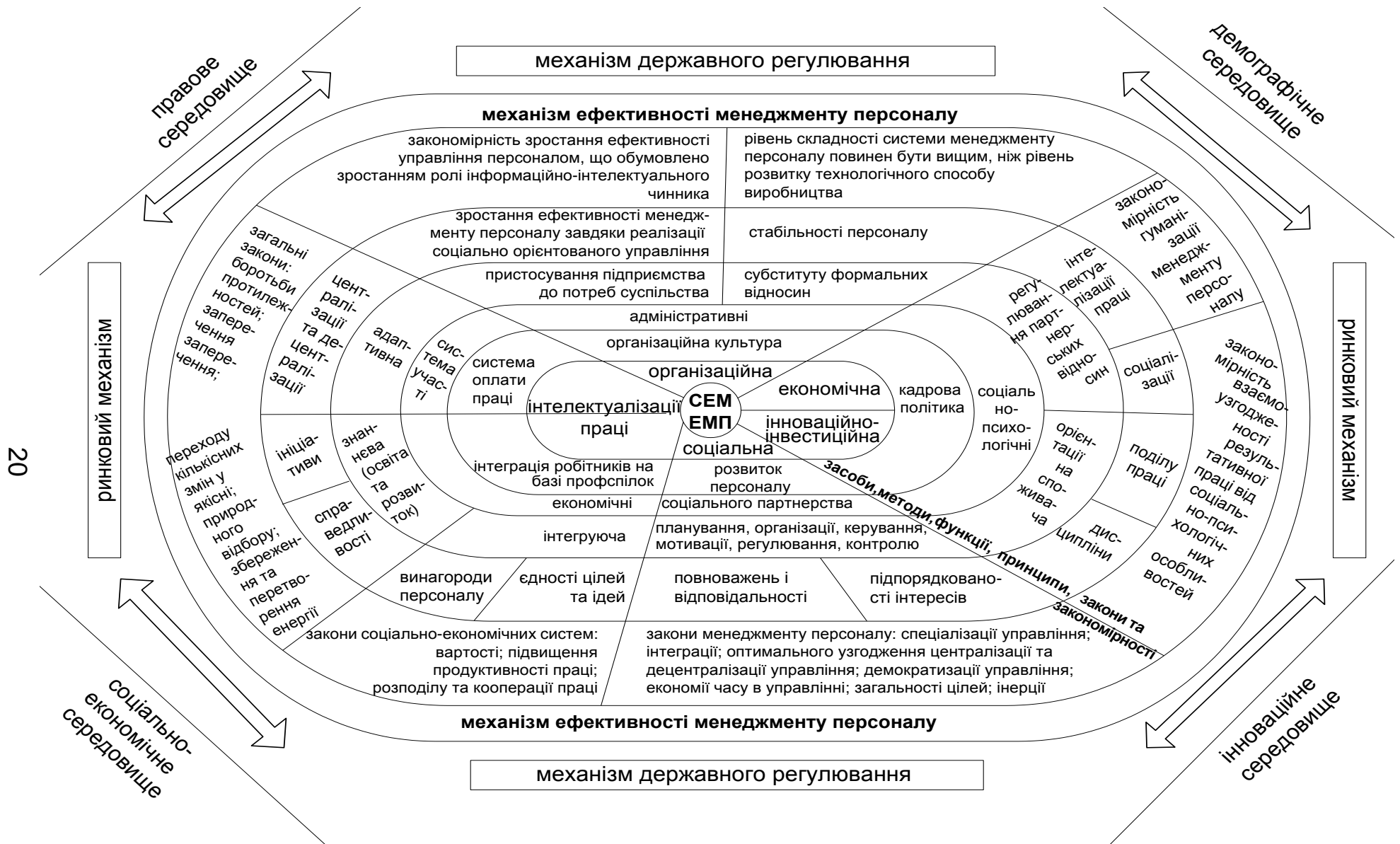

Рис. 1.1. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу (СЕМЕМП)

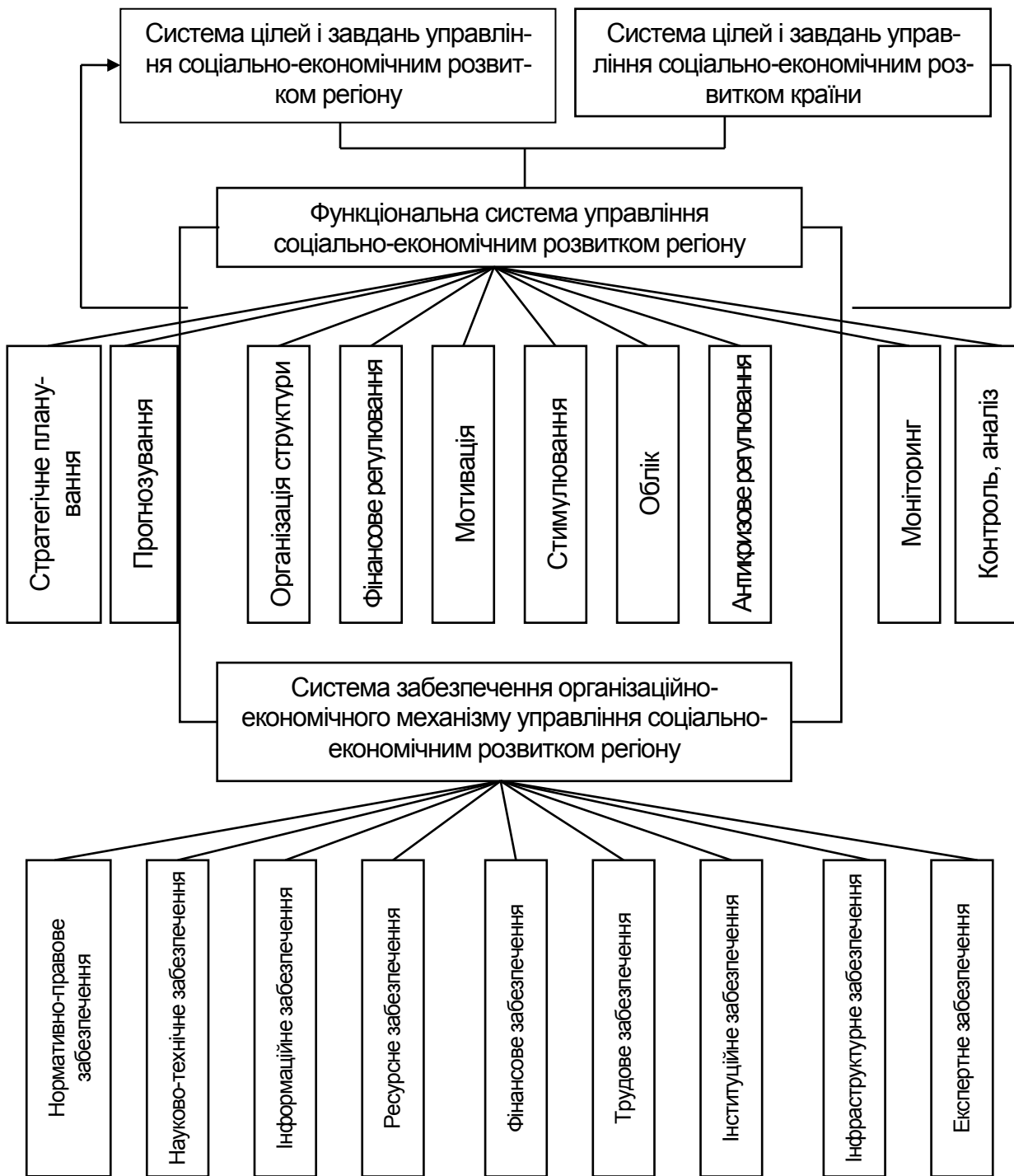

Рис. 1.2. Функціональні складові організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону

Організаційно-економічний механізм управління регіоном є механізмом взаємозв'язку організаційної структури управління, організації процесів ухвалення рішень з методами, прийомами і правилами господарювання, спрямованими на його найефективніше функціонування і розвиток [175]. Зазначене показано на рис. 1.3.

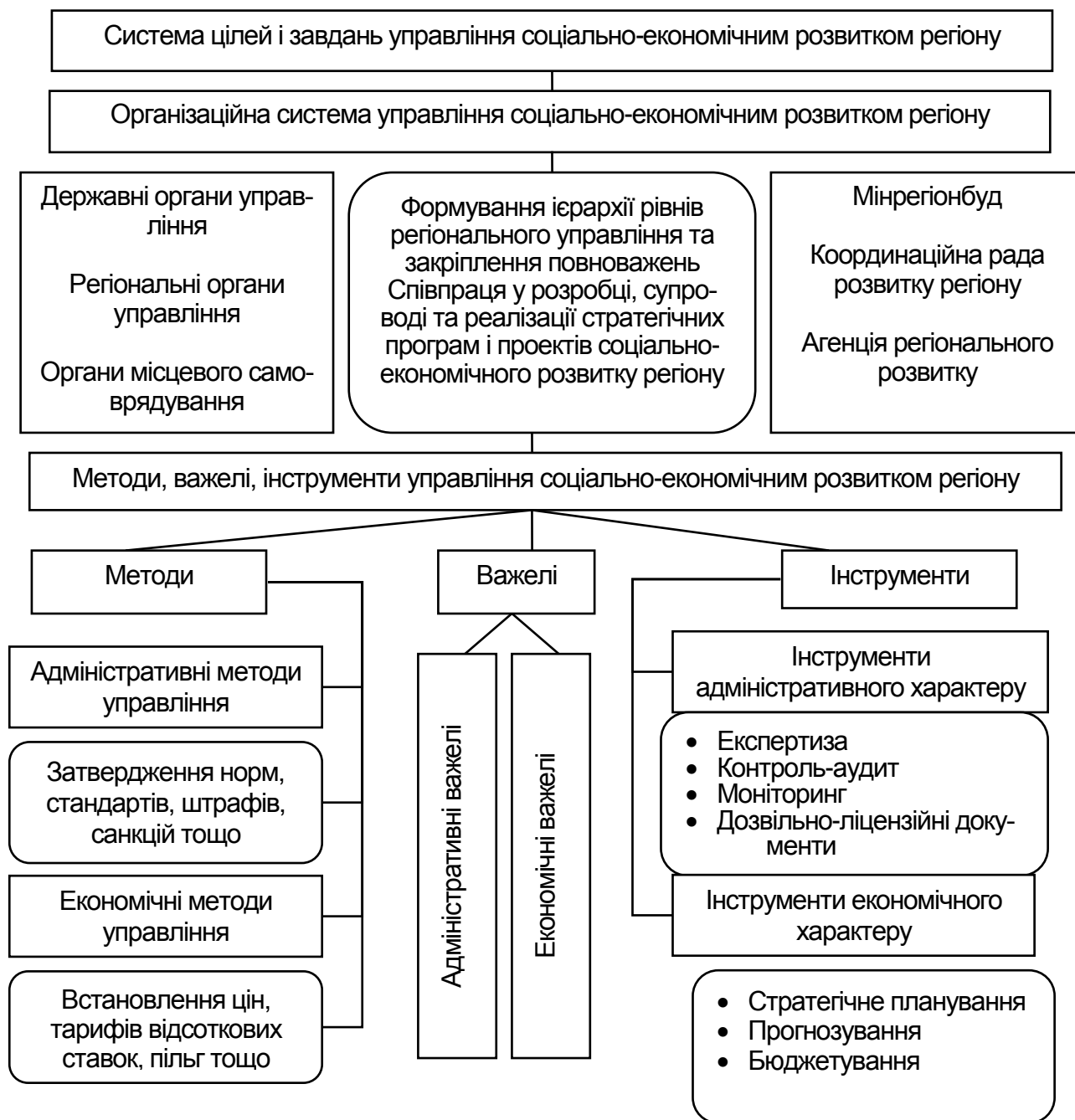

Рис. 1.3. Системні складові організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону

Слід зазначити, що концепцією державної регіональної політики категорія "регіональний розвиток" визначається як позитивна динаміка процесу соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних змін у відповідних регіонах як складова здійснення загальнодержавної стратегії розвитку країни відповідно до сформульованих цілей [151].

У свою чергу, завданнями організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону є:

зростання конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіону;

інноваційний розвиток виробничої та невиробничої бази регіону;

розвиток пріоритетних галузей економіки регіону;

активізація ділової активності в регіоні;

розвиток інституційної структури регіону тощо.

Таким чином, дотримання концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в країні.

1.2. Науково-теоретичні основи управління розвитком регіону

Одним із актуальних питань, яке потребує постійної уваги державних та регіональних органів влади, є питання управління регіональним розвитком. Ретроспективний аналіз показує, що весь період регіонального розвитку незалежної України характеризується складністю і суперечливістю. У більшості випадків до виникнення проблем системного характеру призвели як економічні, так і політичні чинники. Суттєвий вплив мають також фактори адміністративного і правового характеру. Процеси децентралізації влади, диспропорції в рівнях економічного розвитку окремих областей України ставлять нові завдання перед органами державної та місцевої влади, підвищують їх відповідальність за стан соціального добробуту населення [199].

Л. Шемаєва відзначає, що регіональний рівень є визначальним у постановці та розробці соціальних проблем. Починаючи з 1991 р. Україна перебуває у несприятливій соціально-демографічній ситуації. У всіх регіонах країни розпочалися процеси депопуляції – зменшення населення, що супроводжується стрімким погіршенням його вікової структури. Для багатьох регіонів все більш відчутною стає проблема зайнятості населення. У більшості регіонів з радянських часів залишається нерозвиненою соціальна інфраструктура. Усе це потребує цілеспрямованих програмних дій на загальнодержавному рівні [210, с. 54–55].

Процес розвитку ринкових відносин потребує комплексного вирішення економічних, виробничих, екологічних і соціальних проблем розвитку та розміщення продуктивних сил у регіоні. Науковці та практики стверджують [103; 161; 199; 210; 222], що на сьогодні процес управління соціальним, економічним, промисловим, технічним, інфраструктурним розвитком регіонів є невідпрацьованим і потребує суттєвого вдосконалення. Держава має чітко та обґрунтовано сформулювати цілі соціального та економічного розвитку, поставити завдання перед суб'єктами підвідомчих територій, розробити державні програми та забезпечити контроль за виконанням законодавчих актів, правових норм. Сьогодні необхідно знайти нові сучасні форми організації управління регіональними виробничими комплексами та системами, які б сприяли розвитку регіонів. Це можна зробити за рахунок впровадження нових та вдосконалення діючих підходів до регіонального менеджменту [210].

Вирішенням актуальних теоретичних і практичних проблем управління процесами регіонального розвитку займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як О. Амоша, Л. Ахтарієва, І. Балабанов, Б. Буркинський, Л. Гальчинський, В. Геєць, З. Герасимчук, М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Коломийчук, В. Кравців, І. Лукінов, Б. Малицький, Р. Паламарчук, С. Писаренко, В. Поповкін, Д. Стеченко, М. Чумаченко Л. Шевчук, С. Шульц та ін. [103; 161; 199].

На сьогодні прийнято цілий ряд законодавчих актів, спрямованих на забезпечення розвитку регіонів України [143; 148; 152; 169].

Одним із пріоритетних завдань державного управління є регулювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою регіональної економічної політики, яка має забезпечити економічну, політичну та адміністративну стабільність держави в цілому, постійне зростання життєвого рівня населення на основі ефективного використання місцевих ресурсів [190].

Регіональна політика – важлива складова частина економічної політики держави. Вона охоплює комплекс різних законодавчих, адміністративних та економічних заходів, які проводяться як центральними, так і місцевими органами влади і спрямовані на регулювання розміщення продуктивних сил.

Українські та зарубіжні вчені трактують регіональну політику по-різному.

Так, В. Відяпін та М. Степанов під регіональною політикою держави розуміють сферу діяльності з управління економічним, соціальним та політичним розвитком держави у просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язану із взаємовідносинами між державою і районами, а також районів між собою [161, с. 60].

В. Кістанов і Н. Копилов під регіональною політикою розуміють систему цілей і завдань органів державної влади з управління політичним, економічним та соціальним розвитком регіонів і всієї регіональної системи, а також механізм їх реалізації [86].

За визначенням М. Тимчука, регіональна економічна політика – це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які спрямовані на стимулювання ефективного розвитку економіки регіонів, раціонального використання їхнього ресурсного потенціалу з метою підвищення життєвого рівня населення та охорони навколишнього середовища [190, с. 46–47].

Основною метою регіональної економічної політики є створення необхідних організаційно-правових та економічних умов, що надають відносно рівні можливості кожному регіону для ефективного економічного розвитку, раціонального використання природних, трудових, фінансових ресурсів і задоволення потреб населення [190, с. 47].

З. Герасимчук та І. Вахович на основі теоретичного аналізу концепцій екологізації та соціалізації економіки виділяють три основних підходи дослідження концепції сталого розвитку: екологоцентричний, соціоцентричний та економіко-центричний. Розглядаючи переваги та недоліки кожного з цих підходів, З. Герасимчук та І. Вахович підкреслюють, що можна обґрунтувати засади сучасної моделі регіонального розвитку, які переходять із пошуку механізмів гармонізації в еколого-економічних чи соціоекономічних відносинах до пошуку механізмів гармонізації у соціо-еколого-економічних відносинах. Оскільки екологічні, соціальні та економічні проблеми виникають саме на регіональному рівні, баланс рівноваги в державі може бути забезпечений лише за умови врахування регіональних особливостей, регіональної політики, розширення прав і обов'язків регіонів у розвитку факторів виробництва. Регіональну політику сталого розвитку автори пропонують розглядати як систему цілей, заходів та дій, спрямованих на взаємоузгодження загальнодержавних і регіональних

інтересів щодо забезпечення збалансованості економічної, соціальної та екологічної сфер регіону [190].

В. Відяпін та М. Степанов, підкреслюючи, що регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку, визначають такі її основні напрями:

1) визначення відповідності загальнодержавного і регіонального аспектів розвитку, центрального й регіонального рівнів управління економікою;

2) підйом економіки відсталих районів та освоєння нових районів і ресурсів;

3) вирішення проблем урбанізації.

До напрямів регіональної політики вони також відносять регіональні аспекти демографічної, аграрної політики та інші заходи державної влади. Відношення держави до кожного з цих напрямів та конкретні заходи, що здійснюються згідно з ними, становлять зміст регіональної політики держави. Без здійснення такої політики диспропорції як у регіонах, так і в масштабі всієї країни будуть зростати.

У країнах, що розвиваються, цими авторами визначені такі напрями регіональної політики: інтеграція всіх районів країни в єдиний національний ринок; пом'якшення регіональних диспропорцій і підйом економіки особливо відсталих районів; пом'якшення суперечностей між містом і селом, регулювання процесів урбанізації; якомога повніше освоєння природних та людських ресурсів; раціональне розміщення нових промислових проектів [167, с. 67–68].

М. Тимчук визначає основні пріоритетні напрями регіональної політики більш детально, в тому числі з урахуванням стану та потенціалу регіонів України:

1) забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів шляхом раціонального використання їх природно-господарського потенціалу;

2) здійснення прогресивної структурної перебудови економіки традиційно промислових районів і центрів України, для яких характерна концентрація підприємств важкої промисловості та складна економічна ситуація. Це, в першу чергу, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька і Луганська області, а також міста Харків, Одеса, Київ;

3) суттєве оздоровлення економічного стану промислових регіонів Прикарпаття, Донбасу, Придніпров'я, а також території, що зазнала

радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС). Створення в цих регіонах сприятливих умов для життєдіяльності населення;

4) формування раціональної системи розселення шляхом збереження сільської місцевості на якомога більшій території України, активізація функціонування сільських населених пунктів, малих сільських поселень на базі малого і середнього підприємництва;

5) розвиток прикордонної торгівлі та міжнародного співробітництва, у першу чергу, із сусідніми державами;

6) розвиток регіональних, міжрегіональних інфраструктурних систем: транспорту, зв'язку, інформатики, що забезпечують і стимулюють ефективність територіального поділу праці;

7) раціональне використання рекреаційних ресурсів у Криму, районах Чорноморського і Азовського узбережжя, Карпатах, в екологічно чистих зонах інших областей України шляхом створення розгалуженої мережі транспортних комунікацій, об'єктів соціальної інфраструктури. Для кожного регіону України характерні свої проблеми економічного розвитку, і вони повинні визначатися в межах економічної політики органів регіонального і місцевого самоврядування [190, с. 47–48].

Науковою основою регіональної політики виступає система об'єктивних законів і факторів територіального формування економіки у поєднанні з науковими принципами управління. Реалізується політика методами законодавчого забезпечення, аналізу, прогнозування та програмування, бюджетного планування, державної підтримки регіонів [92].

Виділяють такі принципи регіональної економічної політики: пріоритетності, системності, єдності, легітимності, субсидіарності, партнерства, об'єктивності, рівності [167].

Розрізняють прямі й непрямі методи проведення регіональної політики. У першому випадку це здійснення державних регіональних програм, що фінансуються за рахунок держбюджету, окремих структуруючих інвестиційних проектів; розміщення замовлень на постачання продукції для загальнодержавних потреб за допомогою контрактної системи.

У другому випадку держава через фінансову (податкову, митну) систему прагне створити відповідний економічний клімат у тих чи інших районах для стимулювання їхнього прискореного розвитку [162, с. 73–74].

Для практичного здійснення регіональної економічної політики необхідно створити відповідний механізм. Вчені-науковці та державні службовці визнають, що на сьогодні відсутній детально розроблений, теоретично обґрунтований комплексний механізм реалізації державної регіональної соціально-економічної політики [162, с. 72; 227].

Перед вченими постає питання формування організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону, що здатний забезпечити ефективність управління регіоном, досягнення довготривалої конкурентоспроможності та економічного зростання, адекватного антикризового реагування на зміну економічних умов діяльності, забезпечення загальної рівноваги в економічному розвитку регіонів [161, с. 63–64].

Механізм регіональної економічної політики включає:

1) розробку і практичне впровадження регіональних програм та планів соціально-економічного розвитку регіонів, які можуть складатися для певної групи регіонів окремого регіону або певної території в межах регіону;

2) використання економічних методів, зокрема: державного інвестування, створення спеціальних фондів для фінансування регіональних програм, залучення іноземного та приватного капіталів, пільгове кредитування і оподаткування, стимулювання територіального розвитку за допомогою іноземних коштів.

Ключовим питанням у механізмі регіональної політики є формування і розподіл фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами. Повинні бути визначені оптимальні пропорції між центральними і місцевими органами фінансування відповідних економічних програм [194].

Механізм управління повинен містити такі компоненти, як цілі, принципи і завдання управління, важелі, методи, форми та інструменти управління, інформаційну базу та засоби її опрацювання, правові засади та інститути, за допомогою яких реалізується регіональна економічна політика й безпосередньо структуру управління [161; 167, с. 90; 254].

З точки зору функціонального підходу у структурі організаційно-економічного механізму повинні виокремлюватися такі структурні підсистеми: система цілей і завдань, функціональна система, система забезпечення.

Система цілей і завдань організаційно-економічного механізму управління повинна містити цілі й основні завдання, на які спрямовуються дії щодо управління, а також критерії вибору та оцінки. Функціональна система включає такі структурні підсистеми управління, як планування, організація, мотивація, контроль, моніторинг, регулювання тощо. Система забезпечення організаційно-економічного механізму містить супровідні елементи ресурсного, трудового, нормативно-правового, науково-технічного, інформаційного забезпечення системи управління [161, с. 65–66].

Розглядаючи організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону, О. Кушнірецька та О. Демидюк визначають його основні цілі. Поділяючи цілі соціально-економічного розвитку регіону на стратегічні та тактичні, довгострокові та короткострокові, вони виділяють такі довгострокові цілі:

- 1) створення передумов для розвитку й ефективного використання соціально-економічного потенціалу з метою досягнення сталого економічного зростання та випереджального інноваційного розвитку регіону;
- 2) формування та підтримання системи забезпечення економічної та соціальної безпеки регіону;
- 3) розвиток підприємництва, створення привабливого інвестиційного клімату в регіоні;
- 4) забезпечення випереджального інноваційного розвитку регіону;
- 5) розширення меж міжрегіональної та міжнародної співпраці регіону;
- 6) забезпечення високих рівнів соціальних гарантій населення регіону та адекватної системи соціального захисту;
- 7) оптимізація демографічних характеристик регіону;
- 8) гарантування позитивної для регіону міграційної динаміки та реалізація ефективних систем розселення;
- 9) формування збалансованої фінансової системи регіону.

До короткострокових цілей ці автори відносять:

- 1) забезпечення якості життя, надання основних послуг для населення на основі сталого розвитку та зростання загального добробуту населення;
- 2) створення нових високоефективних виробничих потужностей;
- 3) формування технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів;
- 4) структурну перебудову економіки регіонів;

- 5) впровадження інновацій та налагодження тісної співпраці між науковою, освітньою та економічною сферою регіону;
- 6) забезпечення належних умов для реалізації трудового потенціалу та задоволення духовних потреб населення регіону;
- 7) забезпечення високих рівнів зайнятості працездатного населення;
- 8) вирішення питань житлового забезпечення населення;
- 9) налагодження та розвиток фінансової, інженерної, інституційної інфраструктури;
- 10) вирішення питань урбанізації та розвитку малих і середніх міст регіону [103, с. 68].

У процесі розгляду регіону як складної економічної системи, постає проблема планування і регулювання його соціально-економічного розвитку. У країнах з ринковою економікою широко використовується індикативне планування. Наша країна не має широкого досвіду індикативного планування і регулювання національної економіки, тому ці питання потребують теоретичних і методологічних досліджень. Сутність індикативного планування полягає в інформуванні та координації діяльності суб'єктів господарювання.

С. Козловський вважає, що індикативне планування слід характеризувати як механізм координації державних і недержавних суб'єктів управління економікою, що поєднує державне регулювання економіки і ринкове саморегулювання, яке засноване на розробці комплексу показників (індикаторів соціально-економічного розвитку). На його думку, найважливішим об'єктом індикативного планування в Україні є регіони.

Система індикативного планування в регіонах повинна відповідати таким вимогам: індикативний план розвитку регіону повинен відображати функції регіональних органів виконавчої влади; складати основу для розробки регіонального бюджету; містити інформацію, що становить інтерес для підприємців і потенційних інвесторів щодо переваг економічної політики регіональних органів влади і стану факторів, які визначають інвестиційний клімат; в індикативному плані розвитку регіону повинні знайти відображення спадкоємність і зв'язок із довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку регіону. Індикативний план повинен включати концептуальну (концепція соціально-економічного розвитку), прогнозну (прогноз соціально-економічного розвитку), планово-регуляторну частини (систему економічних регуляторів і державні цільові комплексні програми). На думку С. Козловського, для України через

специфіку її політичного і соціально-економічного розвитку найдоцільнішим є використання стратегічної форми індикативного планування.

Основною функцією індикативного плану соціально-економічного розвитку регіону є обґрунтування і формування способів та методів регульованого впливу держави на майбутню траєкторію розвитку регіонів. У технології розробки індикативного плану не повинна переважати екстраполяція майбутніх тенденцій. Першочергове значення полягає в тому, щоб зламати негативні тенденції, що склалися в соціально-економічному розвитку, і стимулювати економічне зростання. Розробка індикативного плану має розпочинатися з формулювання цілей соціально-економічного розвитку регіону на задану перспективу і оцінки наявних ресурсів, які можуть бути задіяні для реалізації цих цілей [92, с. 34].

Розробка індикативного плану соціально-економічного розвитку регіону пов'язана з побудовою концепції розвитку, втіленої в стратегії.

Як підкреслює Д. Ісаченко, необхідною вимогою до стратегії соціально-економічного розвитку України є наукове обґрунтування її регіонального аспекту, що передбачає адекватне відображення виняткової різноманітності природних, гео економічних, національно-культурних та інших умов у різних частинах країни і забезпечення ефективного розвитку єдиного економічного простору, відкритого для міжнародного співробітництва. На його думку, методологічною базою такої стратегії є системний підхід, який передбачає розгляд України як багаторегіонального організму, що функціонує у вертикальних (центр – регіони) та горизонтальних (міжрегіональних) взаємовідносинах. Відповідно до цих уявлень і стратегія регіонального розвитку повинна стати системоутворюючою конструкцією загальної стратегії розвитку країни. Стратегічне планування розвитку регіонів є важливим інструментом державного регулювання, що допомагає підтримати необхідні економічні пропорції, забезпечує узгоджене цілеспрямоване функціонування всіх ланок господарської системи суспільства [78, с. 24].

Стратегія економічного розвитку регіонів розглядається як система заходів, спрямованих на реалізацію довгострокових завдань соціально-економічного розвитку держави з урахуванням раціонального внеску регіонів у вирішення цих завдань, що визначаються реальними передумовами та обмеженнями їхнього розвитку [162, с. 5]. Розглядаючи стратегію економічного розвитку, треба звернути увагу, що сьогодні це не стільки кількісне зростання, скільки якісні зміни. Оцінка постіндустріальних тенденцій дозволяє виділити переважні фактори економічного

розвитку: ринкову інфраструктуру, кваліфікацію людей, інформаційні та управлінські технології [162, с. 9–11].

Як підкреслюють Л. Федулова і Н. Буга, перед наукою постає завдання надання допомоги органам державного управління та регіональної адміністрації і бізнес-товариству в розробці збалансованої та ефективної стратегії регіонального економічного розвитку, що забезпечить конкурентоспроможність і підвищення рівня життя населення та дозволить: 1) створити умови для економічного зростання через ініціювання реальних і цілеспрямованих змін у стратегічних економічних суб'єктах регіону; 2) розробляти не декларативні документи, а стратегії, наповнені реальним змістом; 3) забезпечити збалансованість та реалістичність регіональної стратегії завдяки врахуванню результатів стратегічного планування регіональних стратегічних економічних суб'єктів; 4) використовувати більш досконалі методи аналізу бізнес-клімату та розробляти реальні рекомендації щодо його вдосконалення; 5) розробляти ключові індикатори, які дозволять здійснювати моніторинг процесу реалізації стратегії; 6) проводити зміни, спрямовані на підвищення ефективності адміністративного управління та відповідне підвищення вірогідності успіху реалізації стратегії [194, с. 40].

Наукові дослідження теоретико-методологічних питань розробки стратегій розвитку регіонів мають прикладний характер і знаходять відображення у роботах українських вчених. Так, Д. Ісаченко проаналізував основні напрями стратегій ряду регіонів, які розташовані в різних природно-кліматичних зонах, мають різні промисловості, трудові та фінансові потенціали, різні природні ресурси, володіють різною транспортною інфраструктурою тощо. Але, як підкреслює вчений, жодна регіональна стратегія не пропонує заходів для оцінки та моніторингу реалізації прийнятих стратегій. На його думку, всі регіональні програми як сценарії розвитку регіонів – дуже крихкий і не завжди надійний інструмент. Жоден із розглянутих сценаріїв розвитку регіонів не зміг задовольнити вимог реалізувати механізм активізації міжрегіональних зв'язків як одного з ефективних механізмів регіонального розвитку. Автор також відзначає, що жоден із регіонів не ставив у своїх стратегіях завдань щодо формування оптимальної галузевої та виробничої структури економіки відмінності [78, с. 25–31].

В. Кузьмін звертає увагу на питання визначення потенціалу адміністративно-територіальних одиниць у процесі стратегічного управління їх розвитком. Він визначає, що величина ресурсного потенціалу

територій визначається не тільки кількісними характеристиками відповідних складових ресурсів, але й характером їх взаємодії. Жодна зі складових ресурсів сама по собі не почне взаємодіяти, доки вони не будуть приведені в дію раціонально і цілеспрямовано. Таким механізмом, спроможним привести в дію всі ресурси, є менеджмент, його якісні та організаційні основи, які і формують організаційний потенціал території. Ресурсний та організаційний потенціали формують стратегічний потенціал території. Проте в процесі переходу до ринкової економіки необхідні механізми й інструменти адаптації до постійних змін зовнішнього середовища, які формують ринковий потенціал території [102, с. 38–39].

Таким чином, В. Кузьмін зазначає, що потенціал адміністративно-територіальної одиниці – це сукупність взаємопов'язаних ресурсного, організаційного та ринкового потенціалів, яка визначає можливості та обмеження розвитку територій і є одним з об'єктів управління розвитком адміністративно-територіальної одиниці [100, с. 57–61].

Стратегічне поле регіону В. Кузьмін пропонує подавати у вигляді сукупності стратегічних цілей усіх територіальних громад та адміністративно-територіальних одиниць регіону і розподіляти на три рівні стратегічних цілей:

- територіальних громад сіл, селищ, міст;
- розвитку районів і міст обласного значення;
- розвитку регіону [101, с. 39].

Основна відмінність запропонованої В. Кузьмінім моделі управління адміністративно-територіальними одиницями полягає в тому, що в модель введений елемент "цінності". За проблемою цінностей стоять складні питання духовного, правового, політичного, економічного розвитку будь-якого сучасного суспільства, країн, територій, громад. Цінності, їх системи, ціннісне ставлення людини до світу – це першооснова, конструктивне ядро складних суспільних систем і людини. Отже, на думку В. Кузьміна, ціннісні орієнтири виступають одним із найважливіших факторів спрямованості процесу трансформації суспільства, ціннісні орієнтири різних регіонів України є неідентичними, розвиток регіональних соціально-економічних систем є ефективним тільки за умови гармонійного використання і створення нових позитивних об'єктивних і суб'єктивних цінностей [101, с. 38].

Однією з основних цілей регіональної політики є забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки.

Конкурентоспроможність регіональної економіки – це спроможність реалізувати основне цільове завдання її функціонування – стійкий соціально-економічний розвиток регіону із забезпеченням високої якості життя його населення. Конкурентоспроможність реалізується через конкурентні переваги, які згруповані в базові та забезпечуючі.

До базових належать природно-сировинні, трудові ресурси та їх кваліфікація, науковий, управлінський потенціал, виробнича база; до забезпечуючих – підприємницький клімат, якість управлінського потенціалу, вартість робочої сили, інфраструктура [162, с. 89].

У сучасних умовах, в умовах глобалізації економіки вчені піднімають питання глобалізації регіонів та забезпечення в цих умовах їх конкурентоспроможності. Глобалізований регіон є економічною територією, що здійснює регулярні господарські зв'язки із зарубіжжям, які стають суттєвим чинником її соціально-економічного розвитку. Такий регіон стає гео економічним суб'єктом [222; 223, с. 54]. І, як стверджують науковці, конкуренція на світових ринках дедалі більше стає конкуренцією регіонів [222, с. 55].

Л. Яремко пропонує таке визначення глобальної конкурентоспроможності регіону – це здатність регіону успішно функціонувати в глобальному середовищі, реалізовувати свої гео економічні інтереси, зокрема, отримання додаткових ресурсів розвитку, збільшення частки світового доходу, і на цій основі забезпечити пришвидшення економічного розвитку та зростання добробуту регіональної громади на тривалу перспективу. Це також здатність протистояти викликам (деструкціям) глобального середовища і досягати зовнішньоекономічної безпеки. Основними джерелами регіональних конкурентних переваг Л. Яремко вважає регіональне міжфірмове середовище, наявність у регіоні інтегрованих господарських структур, присутність регіонального соціального капіталу, тісну співпрацю бізнесу і влади на місцевому рівні [222, с. 54].

Розглядаючи конкурентоспроможність регіону, автор виділяє дві групи факторів, які її формують. Це ті фактори, що утворюються на рівні держави, й ті, що формуються в регіоні. Дещо іншою є модель формування конкурентоспроможності глобалізованого регіону. Ця модель відрізняється від попередньої наявністю ще однієї групи факторів,

пов'язаних із глобальним бізнесовим середовищем – надходження іноземних інвестицій, зміцнення технологічної складової – "технологічної конкурентоспроможності", запозичення організаційних інновацій, здійснення міжнародної промислової кооперації тощо [222, с. 55–57].

Однією з найважливіших проблем зростання національної економіки країни є нерівномірність розвитку регіонів. Л. Федулова і Н. Буга [194] розглядають причини нерівномірності розвитку регіонів, можливі варіанти виходу регіонів з депресивного стану, пропонують визначення проблемних регіонів (територій). Вони розглядають досвід регіональної політики ЄС, яка дала позитивні результати, зокрема, кількість відсталих регіонів там зменшується. Територіальна і промислова реорганізація вибудовується відповідно до декількох ключових понять: інновація і економіка знань, навколишнє середовище і запобігання ризикам. Відповідно до них сформульовані три напрями регіональної політики ЄС: 1) інтеграція (зближення), що передбачає підвищення рівня економічного розвитку слаборозвинених держав і регіонів; 2) регіональна конкуренція і зайнятість, що підсилює фінансову привабливість регіонів; 3) співробітництво європейських регіонів.

Однією з найважливіших та найскладніших проблем регіонального розвитку є проблема його фінансування.

Розглядаючи сучасну модель регіонального розвитку, автори виділяють основну умову забезпечення її реалізації – вибір виваженої моделі фінансових відносин. Серед джерел фінансового забезпечення сталого розвитку регіону одним із найважливіших виділяються бюджетні ресурси регіону. Важливим фактором повинні стати децентралізація бюджетної системи, сталий розвиток територіальних бюджетів, збільшення в них частки власних засобів, розширення участі підприємницьких структур у забезпеченні населення суспільними благами та послугами, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів.

З. Герасимчук та І. Вахович формулюють основні принципи запровадження у практику політики фінансового забезпечення сталого розвитку регіону: чітке регламентування державного втручання в роботу територіальних органів влади; легітимність фінансового регулювання сталого розвитку регіону на основі діючих на території країни законодавчих та нормативних актів; соціальна спрямованість; гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; збалансованість розподілу фінансових ресурсів регіону на соціальні, економічні та

екологічні цілі; регіональна ініціативність та дієздатність у формуванні рішень та заходів політики фінансового забезпечення сталого розвитку; адресний характер фінансової підтримки реалізації цілей сталого розвитку; територіальна цілісність; планомірність реалізації регіональної політики фінансового забезпечення; пріоритетність досягнення цілей регіональної політики. На думку авторів, на сьогодні в нас немає практичної реалізації наведених принципів, що негативно позначається на фінансовій політиці держави та її регіонів [39, с. 61–63].

Автори на основі визначення переваг і недоліків фінансового забезпечення кожного із регіонів країни здійснили типологію регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку, в результаті чого виділили дев'ять типів політики. Таке теоретичне і методологічне підґрунтя може дає можливість здійснити виважений підхід до розподілу фінансових ресурсів регіонів [39, с. 64–67].

Проведені дослідження, спрямовані на виявлення основних проблем управління регіональним розвитком з точки зору їх висвітлення та науково-технічного обґрунтування вирішення цих проблем, дозволили зробити наступні висновки. Перед вченими і практиками стоять дуже важливі і складні питання дослідження цих питань, вибору інструментів і важелів, спрямованих на їх вирішення. У цьому велике значення має вивчення зарубіжного досвіду регіонального управління, але механічне застосування цього досвіду може не принести бажаних результатів без урахування особливостей регіонального розвитку України в історичному аспекті, географічних відмінності регіонів, стану їхнього природного середовища, населення та господарства. Необхідним є формування системи управління, здатної забезпечити високу ефективність роботи суб'єктів господарювання всередині регіону та узгоджену керованість і розвиток регіону у співпраці з іншими регіонами з метою розбудови національної економіки та гарантування добробуту всіх громадян.

Серед питань, які потребують першочергової уваги, можна виділити наступні: науково-теоретичне обґрунтування розробки політики регіонального управління та механізму їх реалізації, заснованих на принципі системності і спрямованих на дієве вирішення регіональних проблем, і сталий розвиток національної економіки. Побудова ефективної регіональної політики та механізму її реалізації можливе за умови розробки виважених важелів, методів, форм та інструментів управління регіональним розвитком. Значну увагу в цих питаннях вчені приділяють прогнозу-

ванню і плануванню розвитку регіонів з урахуванням факторів впливу на процес управління розвитком регіону, стратегічному управлінню, підвищенню конкурентоспроможності регіонів за умов глобалізації економіки, створенню ефективної системи фінансування розвитку регіонів, яка б дозволила забезпечити розвиток регіонів з точки зору системного підходу до розвитку країни.

1.3. Фактори впливу на процес управління розвитком регіону

У зв'язку з посиленням впливу регіонів України на соціально-економічний, політичний і культурний розвиток країни зростає увага до теоретичних досліджень у галузі управління розвитком регіону.

Важливим завданням практики реформування суспільства є розробка теоретико-методологічного інструментарію вдосконалення регіонального управління. Для того щоб вирішити такі завдання, необхідні дослідження різноманітних аспектів діяльності в регіоні: організаційних, фінансових, економічних, соціальних. Тому потреба в гармонізації розвитку регіональних систем обумовлює необхідність та актуальність наукового обґрунтування регіонального управління.

Регіональні проблеми розвитку і питання управління вирішувались у наукових працях зарубіжних вчених: А. Вебера, А. Льоша, А. Маршалла, Й. Тюнена, М. Фрідмена, Й. Шумпетера, а також вітчизняних і російських: З. Герасимчук, О. Гранберга, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, М. Некрасова, Л. Червоної, М. Чумаченка.

Разом із тим проблема управління розвитком регіону з позиції комплексного підходу до вирішення завдань потребує подальших досліджень. Це обумовлено підвищенням ролі регіонів в економічному житті, ускладненням виробничої структури й інфраструктури регіону, значним зростанням територіальних взаємозв'язків, підвищенням мобільності трудових ресурсів, усе більшою значущістю людського фактора в економічному розвитку.

Фактор – важлива умова, яка безпосередньо впливає на об'єкт, процес, спричиняє вплив на його перебіг, тобто є невід'ємною частиною його вдосконалення. Однією зі складових наукового управління регіоном є моніторинг динаміки факторів, їх класифікація, вимір, виявлення ступеня впливу на досягнення кінцевої мети функціонування території [31].

У науковій літературі виділяють різноманітні фактори впливу на процес управління регіональним розвитком.

До основних зовнішніх факторів формування і розвитку окремого регіону належать:

- 1) політичні;
- 2) економічні;
- 3) соціальні.

Ці фактори обмежують або стимулюють функціонування регіону.

Політичні фактори впливають на функціонування економічного потенціалу через політичну структуру, рівень політичної та законодавчої стабільності, податкове законодавство, антимонопольне регулювання, державне регулювання зовнішньої торгівлі.

Економічні фактори формування та розвитку економічного потенціалу характеризують фазу економічного циклу країни, рівень інфляції і безробіття, валовий національний продукт та його динаміку, наявність і рівень товарного дефіциту, стан доходів та купівельної спроможності населення, структурні зміни у виробництві.

До основних внутрішніх факторів формування і розвитку окремого регіону належать:

- 1) природно-ресурсні;
- 2) екологічні;
- 3) історичні;
- 4) організаційні;
- 5) інформаційні та ін.

Частина цих факторів впливає на регіональний розвиток іззовні (вплив держави, міжнародних органів та організацій, а також – глобалізація і європеїзація); інша частина факторів генерується на рівні регіону і значною мірою залежить від рівня управління. Вплив цих факторів нерівномірний і змінюється залежно від конкретних обставин, що вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та формування механізмів належного реагування.

Важливо врахувати сукупність факторів, які впливають на оптимізацію управління розвитком регіону, і, насамперед, взаємозв'язок та взаємовплив економічного та політичного факторів, оскільки економічна стагнація може спровокувати політичну нерівновагу, а погіршення політичної ситуації веде до економічної нестабільності.

Важливим фактором є ментальність населення та традиції регіонального управління. В умовах України слід відзначити відмінності менталітету населення різних регіонів держави [44].

Також проблема побудови ефективної системи регіонального управління в Україні має розглядатися в контексті її євроінтеграційного курсу. Важливим аспектом забезпечення соціально-економічного розвитку на регіональному рівні є врахування й досвіду інших країн. Так, спираючись на нього, можна виділити такі основні фактори, що впливають на процес управління соціально-економічним розвитком регіонів:

1. *Диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку.* Диспропорції соціально-економічного розвитку характерні для всіх країн із субнаціональним рівнем адміністративно-територіального устрою. Передумовою їх виникнення та динамізму є нерівномірність територіального розміщення ресурсів, відмінності в географічному розташуванні тощо. Диспропорційність розвитку регіонів у країнах, що розвиваються набуває більш вираженого характеру, ніж в економічно розвинених.

Для України проблема диспропорційності регіонального розвитку є дуже актуальною. За таким основним макроекономічним показником, як валовий регіональний продукт на душу населення, зустрічаються розриви у розвитку за регіонами, майже у два рази.

Серед економічно розвинених країн суттєва асиметричність регіонального розвитку спостерігається в Канаді, країнах Скандинавії, Італії.

Разом з тим необхідно зазначити, що проблема полягає не в наявності регіональних диспропорцій як таких. Проблема – в їх глибині і стійкій тенденції до подальшого поглиблення. За певних умов це поглиблення може досягти критичних значень, за межею яких регіональні диспропорції перестають бути предметом економічного аналізу та перетворюються на виклики національної безпеки;

2. *Соціально-культурні аспекти.* Суспільна єдність, соціальна солідарність, згуртованість громадян є ресурсом розвитку та вагомим фактором впливу на різні аспекти стану справ у країні, зокрема на її конкурентоспроможність у світовому просторі. Ігнорування інтересів, у тому числі економічних і національних, регіональної спільноти, місцевих громад, обмеження державою прав, компетенцій, ресурсної бази місцевого самоврядування може призвести до порушення соціальної

солідарності та, як наслідок – втрати громадянами довіри до влади, підтримки її дій і намірів [192];

3. *Екологія*. Взаємодія суспільства і природи, неефективне функціонування суспільно-територіальних та природно-територіальних комплексів призвели до виникнення екологічних проблем. Екологічна компонента регіональної політики присутня майже в кожній країні. У результаті її врахування в контексті управління соціально-економічним розвитком регіонів розробляються та реалізуються проекти оптимізації негативного впливу на відповідні екосистеми. Саме тому екологічний імператив у концепції економічного розвитку набув статусу економічної категорії.

Регіональний розвиток є результатом інтегральної дії низки факторів, найважливішими серед яких є:

раціональне використання природно-ресурсного та виробничо-економічного потенціалу регіону;

удосконалення процесів ринкового реформування;

покращення умов життєдіяльності населення.

На формування регіональної соціально-економічної політики здійснюють вплив різні чинники, що можна згрупувати за чотирма напрямками:

- 1) економічні відносини;
- 2) соціальні проблеми;
- 3) природно-ресурсні чинники;
- 4) розвиток людського капіталу.

У зв'язку з тим, що існує відмінність між факторами впливу на управління розвитком регіону, та через різний ступінь їх розробки (освоєності), доцільною є побудова таких груп механізмів політики регулювання соціально-економічного розвитку регіону, які б стали стимулятором управління розвитком регіону в цілому (рис. 1.4).

Першочерговими заходами з активізації регіонального управління комплексним розвитком економіки регіону повинні стати:

по-перше, розробка комплексних програм стимулювання інвестиційного розвитку інноваційної діяльності;

по-друге, забезпечення пріоритетного розвитку виробничої сфери;

по-третє, системний підхід до формування політики соціально-економічного розвитку регіону.

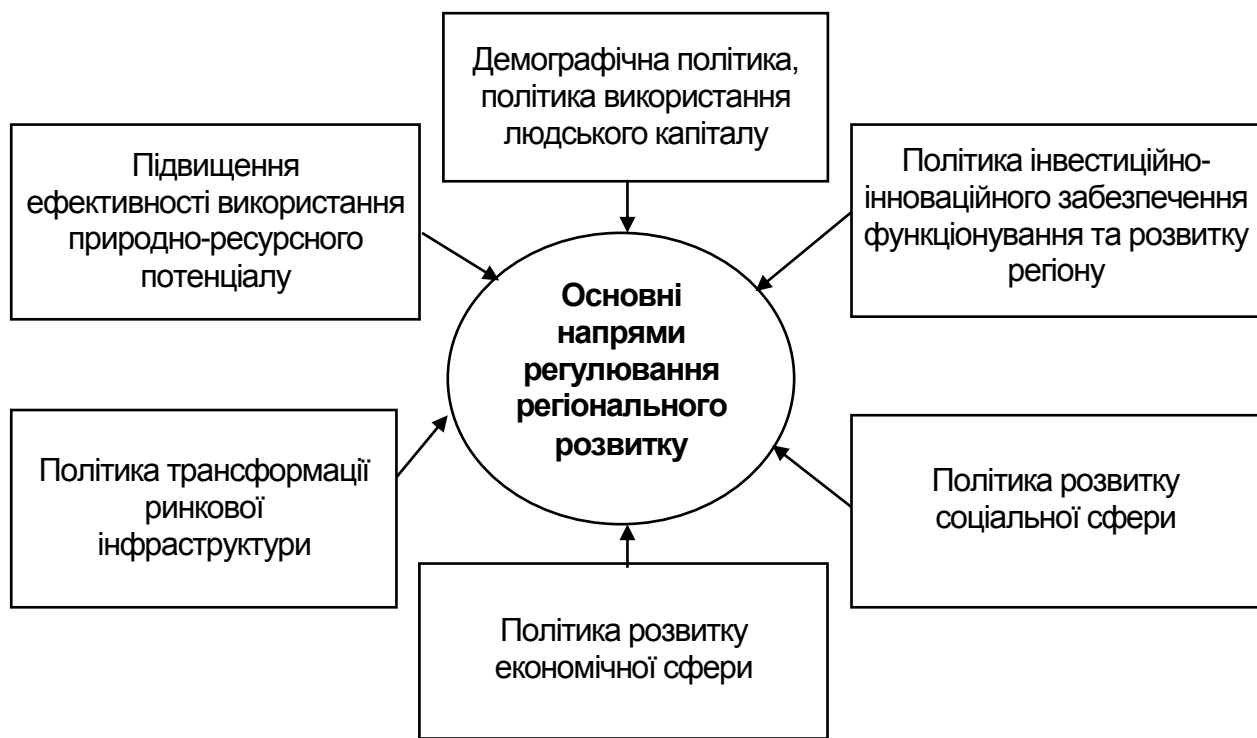

Рис. 1.4. Основні напрями регулювання регіонального розвитку

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що найважливіша проблема ринкових відносин – це формування організаційно-економічного механізму управління соціально-економічного системою регіону.

Таким чином, під управлінням регіональним розвитком слід розуміти діяльність органів влади, що спрямовується на підтримку взаємозв'язків між різними компонентами соціального та економічного блоків регіонів. При цьому найважливішою метою регіонального управління є забезпечення комплексного розвитку економіки територій. Удосконалення управління розвитком регіону може здійснюватися за різними напрямками з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів.

1.4. Особливості галузевих тенденцій розвитку господарського комплексу регіону

Складні процеси соціально-економічних реформ в Україні спрямовані на забезпечення зростання добробуту населення й адаптацію національної економіки до загальносвітових тенденцій розвитку. Ці тенденції передбачають формування інноваційної економіки і потребують якісно нового підходу до управління господарськими комплексами на регіональному рівні. У кожному окремому регіоні сформований свій

унікальний господарський комплекс, особливості якого пов'язані з природно-кліматичними умовами, місцем розташування, соціально-економічним потенціалом, реалізацією політики на державному і регіональному рівнях тощо.

Окремі теоретичні та практичні аспекти розвитку регіональних господарських комплексів досліджувалися у працях таких вчених, як З. Варналій [225], Б. Данилишин [55; 75; 225], Б. Кліяненко, А. Мокій, О. Осика [126], В. Реутов [227], М. Фащевський, Л. Чернюк [55; 75; 225], В. Чужиков [272] та ін. Проте недостатньо вивченими є галузеві особливості господарських комплексів регіонів України.

Однією з ключових проблем сучасного етапу соціально-економічного розвитку регіонів України є дезінтеграція внутрішньорегіонального ринку, яка виявляється у зміні внутрішньої консолідованості економічного простору, послабленні міжрегіональних зв'язків унаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів та підвищення ролі зовнішньоекономічних зв'язків. Виходячи з цього, головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний простір (духовний, гуманітарний, політичний, економічний) при збереженні регіонального різноманіття. Це обґрунтовує доцільність розгляду регіону з точки зору регіонального економічного простору, в межах якого формується господарський комплекс регіону [227].

Регіональний господарський комплекс є економічно взаємообумовленим і взаємопов'язаним комплексом суб'єктів господарювання регіону. Його функціонування дозволяє досягти певного економічного ефекту за рахунок реалізації різних видів економічної діяльності і зовнішньоекономічних відносин відповідно до природно-економічних, історичних, соціальних, екологічних та інших умов регіону, його геополітичного положення [253].

Господарський комплекс регіону є основою для задоволення потреб його населення. Від розвитку галузей господарського комплексу залежить не тільки економічний стан регіону, але й створення належних умов для життя і праці його населення. І навпаки, від раціонального ведення господарства у регіоні, рівня кваліфікації і працездатності населення залежить загальний стан галузей, які представлені у структурі регіонального господарського комплексу.

Дослідження господарських комплексів регіонів в Україні повинне базуватися на використанні системи наукових методів, таких як:

системний метод, метод структурного аналізу і синтезу, метод економічного районування, картографічний метод, статистико-економічний метод, метод математико-географічного моделювання, балансовий метод тощо.

Використанню методів регіональних досліджень приділялася значна увага таких вчених, як З. Варналій [30], Б. Данилишин [48], М. Долішній [58], О. Топчієв [192] та ін.

Так, системний метод базується на розгляді господарського комплексу регіону як складної системи. Цей метод є базисом для застосування методу структурного аналізу. У загальному вигляді метод аналізу передбачає розчленування господарського комплексу на складові частини з метою їх самостійного розгляду. Використовуються два різні аналізи: макроекономічний і мікроекономічний. Рівень макроекономічного аналізу стосується господарського комплексу регіону в цілому. Мікроекономічний аналіз передбачає конкретний аналіз об'єктів господарського комплексу регіону. За допомогою методу структурного аналізу всебічно вивчається об'єкт дослідження – господарський комплекс із домінуванням територіального і функціонального аспектів у ринкових умовах – як цілісність і складне структурне утворення. У процесі дослідження розвитку господарського комплексу регіону використовується також статистико-економічний метод. Застосування цього методу означає збирання і одержання первинних статистичних даних з використанням статистичних збірників та іншої статистичної інформації для обґрунтованих економічних висновків. За допомогою статистико-економічного методу можна виявити динаміку розвитку господарського комплексу регіону [9].

Важливим у процесі дослідження територіальної організації розвитку регіональних особливостей господарського комплексу є картографічний метод. Цей метод дає можливість нанести на карту множину об'єктів господарського комплексу, показати їх взаємне розташування і взаємозв'язки. Він використовується на всіх стадіях досліджень – від збирання даних до розробки нових наукових матеріалів. Особливістю використання картографічного методу в процесі дослідження суспільно-географічних основ ринкових перетворень у господарському комплексі регіону є першочергове визначення ієрархічних рівнів об'єкта картографування [10].

Господарство будь-якого регіону можна розглядати з двох точок зору. Перша визначається географічним положенням, яке впливає на особливості розвитку господарства, на формування соціально-економічних зв'язків з іншими регіонами. Друга точка зору передбачає розгляд

території регіону як окремого утворення зі специфічними властивостями щодо природних і соціально-географічних умов. Тому картографічне дослідження окремого регіону можна впровадити у двох напрямках. У випадку врахування першої точки зору картографічне дослідження проводиться на більш високому ієрархічному територіальному рівні. Наприклад, картографічне дослідження регіону слід проводити, враховуючи особливості території України. У разі врахування другої точки зору передбачається картографічне моделювання особливостей регіону з урахуванням зв'язків із сусідніми регіонами.

З картографічним методом тісно пов'язаний просторовий аналіз, що вивчає всю сукупність факторів регіонального розвитку з метою пізнання загальних закономірностей розміщення продуктивних сил (або окремих їх компонентів) для підготовки територіального плану розвитку господарства.

Історичний метод застосовується в тісному поєднанні з аналізом просторових аспектів соціально-економічного розвитку. Значення історико-економічного розвитку господарського комплексу минулого необхідне для розуміння сучасного стану його функціонування, а також для прогнозу їх змін у регіоні.

Один із сучасних дослідників регіональних господарських комплексів Л. Баранова [230] вважає, що найбільш дієвим є балансовий метод прогнозування і планування, оскільки він дозволяє координувати і взаємно пов'язувати всі завдання розвитку господарського комплексу і найдоцільнішим способом підтримувати певні пропорції. Балансовий метод – сукупність прийомів, що використовуються в аналізі та плануванні для досягнення рівноваги в господарському комплексі в цілому й у сферах виробничого та особистого споживання на основі відповідності величини ресурсів та їх використання за призначенням. Сутність його полягає в застосуванні системи показників і розрахунків, що пов'язують потреби держави чи господарства з наявними ресурсами. За допомогою системи балансів у цілому по господарському комплексу можна узгоджувати матеріально-речовинні й вартісні пропорції, зростання доходів населення із зростанням виробництва продукції, платних послуг населення. Використання балансового методу забезпечує дотримання внутрішньовиробничих, внутрішньогалузевих, міжгалузевих, внутрішньорегіональних пропорцій.

Регіональні господарські комплекси як складові частини системи господарства країни характеризуються певною структурою, що розкриває

найбільш істотні елементи, зв'язки і відносини системи та виступають основою їх функціонування. Структура цих комплексів розглядається у галузевому (покомпонентному), функціональному та територіальному аспектах. Саме розгляд структури комплексів, залежно від цих аспектів, дає можливість розкрити їх внутрішню будову та роль у процесі розвитку виробництва на території регіону. Цим визначається "триєдиність" структури регіонального господарського комплексу як системи [82].

Кожен регіон у межах економічного простору країни має власну спеціалізацію, яка є концентрацією на його території конкретних видів виробництв, що задовольняють своєю продукцією не тільки власні потреби, але й потреби інших регіонів країни. Галузі спеціалізації визначають місце регіону в територіальному розподілі праці.

Галузева структура включає підсистеми, а саме галузі виробництва та соціальної сфери (промисловість, сільське господарство, транспорт, інфраструктуру, споживання), тобто містить набір галузей (компонентів) як галузевий поділ праці. Між компонентами переважають зв'язки за сировиною і матеріалами, продукцією, послугами. Отже, галузева (покомпонентна) структура регіонального господарського комплексу є досить різноманітною. Він може мати різні ступені розвитку, спеціалізацію та поєднання виробництв.

Функціональна структура має три аспекти: функціонально-галузевий, функціонально-організаційний, функціонально-територіальний.

У функціонально-галузевому аспекті до структури регіонального господарського комплексу включаються галузі й виробництва різного значення (головні, базисні, супутні, додаткові, допоміжні, обслуговуючі, місцеві). Так, головні (профільні) галузі зумовлюють економічний профіль регіону, спеціалізацію його господарства та виробляють продукцію як для внутрішніх потреб, так і для інших регіонів. Базисними галузями регіону є ті, в яких видобувається і виробляється сировина для подальшої переробки. Навколо головного виробничого процесу виникають супутні галузі, що раціонально використовують відходи виробництва, а їх продукція задовольняє місцеві потреби та вивозиться в інші регіони. Вивозиться також продукція додаткових галузей. Матеріали та вироби, що необхідні для виробництва певної продукції, постачають допоміжні галузі. Обслуговуючі галузі сприяють ефективному здійсненню всіх інших виробництв на території регіону. Завершують комплекс місцеві галузі, що виробляють продукцію для місцевого споживання. Вони виникають

незалежно від спеціалізації регіону, хоча всі інші галузі комплексу впливають на них через зростання населення та місцевого господарства [82].

Деякі автори [164; 271] також виділяють суміжні й паралельні галузі. Взаємно суміжні галузі супроводжують одна одну в процесі розміщення, їх об'єднують тісні виробничі зв'язки, наприклад, металургія, коксохімія (пов'язані технологічно), гірничодобувна, легка промисловість (господарство з використання чоловічої та жіночої праці). Значення цієї групи галузей зростає з розвитком техніки і збільшенням масштабів концентрації, комбінування і кооперації виробництва. Паралельні галузі, тобто ті, що взаємно заміщуються, розвиваються відносно ізольовано на базі різних природних і економічних умов (ресурсів). Вони часто не мають між собою тісних виробничих зв'язків (наприклад, чорна металургія і сільське господарство), їх об'єднує спільне освоєння загальних регіональних (між-галузових) ресурсів (трудових, мінеральних, водних тощо). Це означає те, що розвиток (розміщення) деяких галузей у даному регіоні обмежується або виключається можливостями розвитку інших, ефективніших виробництв. Проблема розміщення паралельних галузей, які можуть заміщати одна одну, має об'єктивну основу для правильного вирішення тільки за умови державного регулювання господарства, зокрема ринкового. Отже, характер поєднання галузей, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості регіональних господарських комплексів, їх види, а саме: простий, складний. Простий комплекс є поєднанням відособлених (паралельних) галузей спеціалізації, майже не пов'язаних між собою (наприклад, комплекс вугільної і харчової промисловості), і обслуговуючих галузей. Різні галузі господарства, розміщені в одному регіоні, здійснюють взаємний вплив одна на одну, хоча вони й використовують різні місцеві природні ресурси. При цьому ці галузі, як правило, мають деяку загальну виробничу базу (енергетика, транспорт, трудові ресурси і т. д.). Складний комплекс, що виникає в результаті комбінування і територіального зближення кооперованих виробництв, передбачає, крім того, безпосередні виробничі зв'язки між ними.

Особливо важливу роль у розвитку господарського комплексу регіону відіграють головні галузі спеціалізації, оскільки вони забезпечують найбільший економічний ефект.

Функціонально-організаційний аспект є регулятором регіонального господарського комплексу і включає відомства, починаючи від загальнодержавних до місцевих, що пов'язані зв'язками управління.

Функціонально-територіальний аспект включає точки функціонування (пункти, підприємства, центри), що пов'язані виробничо-територіальними зв'язками. Територіальна структура регіонального господарського комплексу як підсистема включає територіальні об'єднання (територіальний поділ праці), зокрема економічні зони, ареали, вузли, центри тощо, які пов'язані виробничо-територіальними зв'язками, тобто зв'язками функціонування системи.

Територіальна структура регіонального господарського комплексу характеризується різними формами організації виробництва на території, що створилися на основі внутрішньотериторіальної диференціації природних умов і ресурсів, у результаті галузевого і територіального поділу праці, ринку попиту і пропозиції.

Слід зазначити, що спеціалізація регіонального господарського комплексу обумовлена, перш за все, можливостями ефективно виробляти масову продукцію, тобто таку продукцію, яка, маючи невисоку ціну, становила значну частку в загально регіональному балансі. Здешевлення продукції відбувається за рахунок використання сприятливих природно-економічних умов. Тому особливо важливим є врахування низки факторів, які впливають на формування і розвиток галузевої спеціалізації в регіональних господарських комплексах в Україні.

До таких факторів можна віднести [12]: суспільно-географічне положення території, соціально-демографічну ситуацію, природно-ресурсний потенціал функціонування господарського комплексу регіону, екологічну ситуацію, інтенсивність впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і невиробничу сфери, суспільний поділ праці тощо. Розглянемо вплив деяких факторів на функціонування і розвиток господарського комплексу регіону.

Аналіз суспільно-географічного положення регіону дозволяє оцінити вигідність положення його території, а саме такі його види, як соціально-, політико-, економіко-географічне, демографічне та ін. Політико-географічне положення слід розглядати через призму геопросторових стосунків регіонального господарського комплексу з територіями і державами, які межують з ним. Особливе значення відводиться населенню і людським ресурсам, які впливають на розвиток регіонального господарського комплексу.

У процесі аналізу факторів, що впливають на функціонування і розвиток регіонального господарського комплексу, важливим є поняття "ресурсний потенціал", який виступає сукупністю існуючих різномірних запасів і пов'язаний, перш за все, з характеристикою джерел ресурсів (природно-ресурсний, трудовресурсний тощо). Природно-ресурсний потенціал регіону визначається його загальною цінністю за всіма напрямками використання. Для оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону доцільно враховувати сукупність найбільш важливих для даної території природних ресурсів: земельних, лісових, водних, мінерально-сировинних, рекреаційних.

Екологічні фактори характеризують взаємодію окремих елементів господарського комплексу регіону з навколишнім середовищем, тобто вплив середовища на господарський комплекс регіону і господарського комплексу на природу в просторі та часі. У сучасних умовах зростає їх роль, що охоплює сукупність заходів щодо збереження та відтворення природних умов і ресурсів. Відповідно до ст. 51 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", під час проектування, розміщення, будівництва, введення в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів і обладнань, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, дотримання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище [87]. Урахування екологічних факторів є дуже важливим моментом для функціонування і розвитку регіонального господарського комплексу, оскільки негативний вплив на навколишнє середовище збільшує загальні витрати підприємств, що працюють на території регіону, по-перше, за рахунок використання очисних споруд і переведення виробництва на безвідходні технології, а, по-друге, за рахунок очищення і збереження річкових систем, родючості ґрунтів тощо.

Основою науково-технічного розвитку регіону є науково-технічний потенціал, що становить сукупність усіх його наукових засобів і ресурсів. Він є також визначальною передумовою для встановлення і ефективного розвитку зовнішніх науково-технічних зв'язків, вироблення форм науково-технічного співробітництва. Від стану науково-технічного потенціалу регіону залежить формування конкурентних переваг вищого порядку, що базується на високій якості товарів, яка досягається завдяки підвищенню

продуктивності та використанню новітніх технологій (інновацій) у виробництві. Тобто, з одного боку, науково-технічний потенціал виступає як відносно самостійна складова внутрішнього потенціалу регіону, а, з іншого боку, він є основою формування конкурентних переваг вищого рівня у виробничому потенціалі регіону, тобто невід'ємною складовою економічного потенціалу регіону. Отже, від інтенсивності впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і невиробничу сфери регіонального господарського комплексу залежить не тільки сучасний стан цього комплексу, але й подальший розвиток.

Оскільки окремі регіони України суттєво відрізняються за наявним ресурсним потенціалом території та ефективністю його використання, важливим напрямом дослідження розвитку окремих галузей промисловості на мезорівні є виявлення саме регіональних особливостей.

Темпи розвитку галузей промисловості дозволяють зробити висновки про ефективність функціонування сфери виробництва у конкретному регіоні та прогнозувати майбутні структурні пропорції. Динаміку структурних зрушень у певній галузі в регіональному аспекті можна оцінити на основі коефіцієнта випередження (зростання). З його допомогою стає можливим проведення оцінки рівномірності зростання обсягів виробництва певних видів товарів за окремими регіонами України.

Коефіцієнт регіонального випередження (K_B) розраховується за наступною формулою:

$$K_B = \frac{T_i^{\text{сер}}}{T_r^{\text{сер}}} \times 100, \quad (1.1)$$

де $T_i^{\text{сер}}$ – середній темп зростання обсягу виробництва галузі в i -му регіоні;
 $T_r^{\text{сер}}$ – середній темп зростання обсягу випуску промисловості в цілому.

Важливою особливістю розвитку будь-якої галузі промисловості України на сучасному етапі є наявність значних регіональних коливань у розміщенні, структурі та динаміці її виробництва. Специфічним проявом просторової організації виробництва є його регіональна спеціалізація, яка проявляється в переважному розвитку на території регіону тих галузей і виробництв, для яких існують найбільш сприятливі природні, економічні, соціальні передумови та ресурси території. Регіональна спеціалізація певної галузі промисловості в раціональних масштабах приводить до економії витрат суспільної праці, оскільки передбачає

найефективніше використання природних умов і ресурсів, матеріально-технічного та трудового потенціалу території [235].

Для визначення галузевих пріоритетів розвитку господарського комплексу регіону доцільно використовувати низку показників галузевої спеціалізації. Статистичними показниками, що відображають конкурентну стійкість галузі у регіоні й потенціал її комплексотворення, є коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації), коефіцієнт виробництва продукції на одного мешканця і коефіцієнт спеціалізації регіону в даній галузі [5; 163; 186; 290].

Для виокремлення галузей промисловості, що є пріоритетними з точки зору забезпечення максимального задоволення потреб регіону за мінімальних витрат ресурсів, використовують коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації) ($K_{л}$), який можна розрахувати за наступною формулою:

$$K_{л} = \frac{\frac{O_p}{P_p} \times 100}{\frac{O_k}{P_k} \times 100}, \quad (1.2)$$

де O_p – обсяг промислового виробництва за певною галуззю регіону, грн;

P_p – загальний обсяг промислового виробництва регіону, грн;

O_k – обсяг промислового виробництва за певною галуззю країни, грн;

P_k – загальний обсяг промислового виробництва країни, грн.

Отже, коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону є відношенням питомої ваги даної галузі у структурі виробництва до питомої ваги тієї ж галузі в країні. Його розрахунок проводиться за валовою (товарною) продукцією, основними промисловими фондами, чисельністю промислово-виробничого персоналу, продуктивністю праці, фондівіддачею, обсягом інвестицій в основний капітал, іноземними інвестиціями, експортом та імпортом продукції.

Якщо $K_{л} = 1$, то це вказує на рівномірну концентрацію галузі в регіоні. Чим більша концентрація (або локалізація) даної галузі в регіоні, тим більше значення коефіцієнта.

Якщо $K_{л} > 1$, то локалізація галузі в регіоні перевищує середню частку цієї галузі у валовому випуску країни.

Коефіцієнт концентрації виробництва промислової продукції на одного мешканця (K_k) можна розрахувати як співвідношення частки галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах до частки населення регіону в загальній чисельності населення країни:

$$K_k = \frac{\frac{O_p}{O_k} \times 100}{\frac{N_p}{N_k} \times 100}, \quad (1.3)$$

де N_p – чисельність населення регіону, осіб;

N_k – чисельність населення країни, осіб.

Коефіцієнт спеціалізації регіону в даній галузі (K_c) визначається як відношення питомої ваги галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах і питомої ваги регіону у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни:

$$K_c = \frac{\frac{O_p}{O_k} \times 100}{\frac{P_p}{O_{\text{ВВП}}} \times 100}, \quad (1.4)$$

де $O_{\text{ВВП}}$ – загальний обсяг ВВП країни, грн.

Якщо розрахункові показники дорівнюють чи більші від одиниці, то аналізовані галузі виступають як галузі ринкової спеціалізації і на їх основі можливе комплексотворення. У процесі формування комплексів та вибору найбільш пріоритетних видів діяльності (продукції) необхідно оцінити динаміку коефіцієнтів локалізації, оскільки збільшення значення показників свідчить про можливі подальші перспективи зростання, а їх зниження – про можливу необхідність розширення асортименту продукції, що випускається, проблеми відповідності сировинної зони чи необхідність модернізації виробництва.

Окрім зазначених вище показників, сучасна економічна наука пропонує значну кількість показників, які можуть застосовуватись для оцінки спеціалізації регіону в територіальному поділі праці. Серед них

можна виділити такі, як: частка регіону в загальнодержавному виробництві даного виду продукції; питома вага галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону за вартістю основних засобів виробництва; питома вага галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону за обсягами інвестицій; питома вага вивезеної продукції в її загальному регіональному випуску тощо.

Однак важливо зазначити, що будь-який із показників, взятий окремо, недостатньо цілісно відображає сутність спеціалізації певної галузі в регіональному господарському комплексі. Так, показник питомої ваги галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону значною мірою залежить від розвитку промислового комплексу в цілому, тому висока питома вага, наприклад, харчової промисловості в господарському комплексі регіону, яка взята окремо, може бути ознакою як спеціалізації регіону, так і його відставання в промисловому розвитку [238].

Для обґрунтування особливостей галузевих тенденцій господарського комплексу регіону є доцільним використання не окремо обраного показника (часткового), а системи показників, на основі яких може бути розрахований інтегральний показник. Важливою умовою відбору показників для розрахунку інтегрального індикатора є використання тих, які не суперечать один одному. Частка галузі може бути значною у промисловому комплексі регіону і незначною – в загальнодержавному виробництві продукції, або частка регіону може бути високою в загальнодержавному виробництві продукції, але значно відставати за показником виробництва промислової продукції на одного мешканця чи виробництва на одиницю території від середньонаціонального рівня.

Серед інтегральних показників спеціалізації можна виділити індекс суміщених показників, який запропоновано Л. Опацьким:

$$I_{\text{сп}} = \frac{I_{\text{ТОВ}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.5)$$

де $I_{\text{сп}}$ – індекс суміщених показників;

$I_{\text{ТОВ}}$ – індекс товарності галузі в регіоні (співвідношення питомої ваги продукції, що вивозиться з регіону, в загальному обсязі виробництва її в регіоні і питомої ваги продукції, що вивозиться з усіх регіонів країни, у загальнодержавному обсязі виробництва);

$I_{\text{нас}}$ – індекс виробництва продукції в регіоні в середньому на одного мешканця (виробництво продукції в регіоні в середньому на одного мешканця порівняно з аналогічним показником по країні).

Узагальнюючий індекс спеціалізації, що запропонований П. Борщевським [271], розраховується за формулою:

$$I_{\text{спец}} = \frac{I_{\text{тер}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.6)$$

де $I_{\text{спец}}$ – узагальнюючий індекс спеціалізації;

$I_{\text{тер}}$ – індекс виробництва в розрахунку на одиницю території (співвідношення виробництва продукції певної галузі у розрахунку на одиницю території в окремому регіоні і в країні в цілому).

Важливим узагальнюючим критеріальним показником регіонального розвитку окремої галузі регіонального господарського комплексу є узагальнюючий показник розвитку галузі, кількісна величина якого визначається за формулою:

$$I_{\text{уз}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}}}{2}, \quad (1.7)$$

де $I_{\text{уз}}$ – узагальнюючий показник регіонального розвитку даної галузі у господарському комплексі регіону.

Цей показник, на думку професора Л. Дейнека [51], є легким для розрахунку і необхідним на початковій стадії дослідження або в комплексі із зазначеними показниками, оскільки кількісне співвідношення окремих, хоч і важливих показників, не дозволяє отримати достатньо обґрунтовану оцінку рівня розвитку певної галузі в регіоні, реальні розміри якого можуть бути визначені тільки з урахуванням всієї різноманітності передумов та чинників регіонального розвитку цієї галузі.

Узагальнюючий показник регіонального розвитку даної галузі в господарському комплексі регіону враховує концентрацію підприємств окремої галузі щодо площі регіону і чисельності його населення, тобто фактично відображає територіальне зосередження і оцінку рівня насиченості внутрішньорегіонального ринку певними товарами (забезпеченості населення). Однак розрахований таким чином показник не відображає вагомості галузі у структурі регіонального виробничого комплексу, який виступає як вищий щабель ієрархії виробничої системи території. Тому є доцільним, крім розглянутих вище індексів (за тери-

торією та населенням), увести додатковий індекс, який являє собою різновид коефіцієнта спеціалізації і буде характеризувати потенціал комплексотворення окремих видів виробництва продукції в межах регіону.

Інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції в тому чи іншому регіоні необхідно розраховувати як середнє значення індексів локалізації (виробництво продукції на одиницю площі території у регіоні відносно аналогічного показника по країні), індексу виробництва продукції в регіоні в середньому на одного мешканця та індексу спеціалізації за валовим регіональним продуктом. У свою чергу, індекс спеціалізації за валовим регіональним продуктом розраховується як відношення частки галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону (валовий регіональний продукт) до відповідного загальнодержавного показника:

$$I_{\text{ІНТ}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}} + I_{\text{ВРП}}}{3}, \quad (1.8)$$

де $I_{\text{ІНТ}}$ – інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції у регіоні;

$I_{\text{ВРП}}$ – індекс виробництва продукції в розрахунку на частку валового регіонального продукту (ВРП).

Узагальнення показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу, що, у свою чергу, забезпечить ухвалення обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку.

Розвиток господарського комплексу залежить від розвитку економіки головних (профільних) галузей регіону. У свою чергу, функціонування і розвиток економіки цих галузей багато в чому визначається стадією їх життєвого циклу [163]. Для встановлення цієї стадії для конкретної галузі промисловості вчені рекомендують поряд із показниками темпів зростання обсягу реалізації використовувати рівень прибутковості (збитковості) галузі. Саме ця комбінація взаємозв'язку зазначених показників дозволяє сформуванню матрицю визначення певної стадії життєвого циклу галузі (табл. 1.1).

Слід детальніше розглянути кожну стадію життєвого циклу галузі.

Так, I стадія – зародження галузі – характеризується значними витратами всіх ресурсів, причому результати діяльності не покривають

вкладених коштів, тобто галузь є збитковою. На цій стадії нова галузь починає свою діяльність, але вона ще не дає прибутку. Отже, основною характеристикою цієї стадії розвитку підприємства є безприбуткова, збиткова його робота. Однак галузь нарощує обсяги реалізації, про що свідчить зростання обсягів реалізації її продукції.

Таблиця 1.1

Критерії визначення стадії життєвого циклу галузі [38]

Динаміка обсягу реалізації продукції	Рівень прибутковості (збитковості)		
	< 0	→ 0	> 0
< 100	Стадія занепаду	Стадія занепаду	Стадія зрілості
→ 100	Стадія зрілості	Стадія зрілості	Стадія уповільненого зростання
> 100	Стадія зародження	Стадія становлення	Стадія прискореного зростання

На II стадії – зростання – галузь проходить у своєму розвитку три етапи: становлення, прискореного та уповільненого зростання. На етапі становлення галузь проходить критичну точку – початок беззбиткової діяльності, коли вартість усіх ресурсів, що були витрачені раніше, покриваються доходами. На цій стадії галузь ще не отримує прибутку, але вже не працює збитково. Починається формування стратегічного потенціалу галузі. Слід зазначити, що цей етап життєвого циклу розвитку галузі характеризується проходженням точки беззбитковості, отриманням першого прибутку, розмір якого починає збільшуватися високими темпами. Як правило, на цьому етапі галузь нарощує виробничий потенціал, збільшує обсяги виробництва і, як наслідок, обсяги реалізації. Етап прискореного зростання характеризується достатньо інтенсивним збільшенням його активності. На етапі прискорення зростання галузь має великий резерв, значний потенціал зростання, і тому розвиток підприємства відбувається достатньо швидкими темпами, внаслідок чого починає зростати прибуток, який отримує підприємство на цьому етапі. За відносно короткий час доходи підприємства різко зростають. На етапі уповільненого зростання темпи приросту реалізації залишаються незмінними або починають знижуватися, але має місце зростання прибутків. Можливості галузі наближаються до своєї межі, темпи розвитку сповільнюються. Галузь перебуває у фазі найбільшої своєї активності, життєдіяльності.

III стадія – зрілості галузі. Вважається, що на цій стадії розвитку галузь досягає найбільших успіхів, доходів. Має місце стабільність надходження доходів. Загальний стан підприємства стабілізується, припиняється розширення господарства, обсяги реалізації досягають максимуму; максимального значення досягає й прибуток, який отримує галузь. Проте цей етап розвитку може характеризуватися й іншим станом діяльності підприємства: прагнення підприємства на попередніх етапах життєвого циклу до високого прибутку без урахування фінансової безпеки діяльності (ліквідності) призводить до того, що хоча на цій стадії галузь й отримує великий прибуток, його ліквідність надзвичайно низька. Етап прискореного зростання (стадія II життєвого циклу розвитку галузі) також може закінчитися різким спадом без проходження стадії сповільненого зростання та зрілості.

IV стадія – занепаду – характеризується різким зниженням обсягу прибутку, спадом ділової активності галузі. Цей етап зумовлюється, як правило, агресивною політикою зарубіжних конкурентів, появою товарів-замінників, а також старінням ресурсів, що постійно збільшується. Це стосується як матеріальних, так і кадрових, інформаційних та організаційних ресурсів [38].

Практика показує, що галузі проходять усі етапи життєвого циклу і в підсумку переживають занепад, що характеризується тривалою втратою ринків збуту та прибутків. На етапі занепаду галузь може відновити свою діяльність та знову розвиватися за тим самим циклом за умови застосування інноваційних технологій.

Отже, стадія життєвого циклу головних (профільних) галузей у регіональному господарському комплексі обумовлює напрями його розвитку. Залежно від стадії життєвого циклу галузі необхідно розробляти сценарії подальшого розвитку господарського комплексу регіону.

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для впровадження інноваційних технологій в економіку регіону і розвитку регіонального господарського комплексу в цілому є програми створення регіональних кластерів. Їх створення спрямоване не тільки на ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання потенціалу регіону, але й на активізацію регіональних інноваційних процесів та підвищення ефективності управління модернізацією регіону. Тобто виділення регіональних кластерів має відбуватися за логікою інноваційного розвитку продуктивних сил регіону, їх перегруповання

відповідно до стратегічних напрямів розвитку регіонального господарського комплексу.

Таким чином, характер поєднання галузей у господарських комплексах регіонів України, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості цих регіональних господарських комплексів. Галузеві тенденції розвитку господарських комплексів регіонів в Україні обумовлені, по-перше, природно-економічними, суспільно-історичними та іншими передумовами, а, по-друге, суспільним поділом праці і ступенем впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфери матеріального і нематеріального виробництва. Використання показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу, що, у свою чергу, забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу певного регіону.

Методологічною основою стратегічного управління розвитком господарського комплексу регіону має стати, по-перше, орієнтація на інноваційний напрям розвитку господарського комплексу регіону як ідеології його розвитку, по-друге, забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону як спосіб забезпечення розвитку, по-третє, орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств як організаційної форми їх розвитку, по-четверте, забезпечення підтримки розвитку підприємництва як рушійної сили регіонального розвитку. Зазначене може стати основним напрямом реорганізації і вдосконалення системи управління економічним розвитком господарського комплексу регіону відповідно до ринкових умов господарювання в умовах глобалізації економічних відносин.

1.5. Роль регіону в забезпеченні умов відтворення трудового потенціалу України

Вивчення соціально-трудова відносин залишається одним із найбільш актуальних завдань сучасного розвитку з огляду на те, що головною творчою силою будь-якого суспільства завжди є людина. У сучасному житті неухильно зростає роль саме людського фактора як джерела розвитку. Тому до кінця ХХ століття були обґрунтовані концепції, що ввели у понятійний апарат ряд нових термінів, у тому числі таких, як, "людський потенціал", "людський фактор", "людський капітал" і под.

На сучасному етапі зросли вимоги з боку суспільства до людини, її фізичного стану, освітнього рівня, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності. Це доводить, що проблеми формування, розвитку, ефективного використання трудового потенціалу відповідно до сучасних умов конкретної території з урахуванням її специфіки набувають все більшої актуальності.

Дослідження регіональних проблем економіки праці дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не повною мірою, а кон'юнктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили.

Головними компонентами стану і розвитку будь-якої території є чисельність і статевовіковий склад населення, а основні демографічні та якісні характеристики в кінцевому рахунку визначають економічний і соціальний розвиток. Пильної уваги, зокрема, потребує трудовий потенціал населення країни та її регіонів, від стану якого залежать можливості реалізації праці як основоположного чинника суспільного виробництва.

Трудовий потенціал регіону є, з одного боку, сукупною здатністю його населення, що має певні якісні та кількісні характеристики, займатися трудовою діяльністю (як у суспільному виробництві, так і поза ним), реалізовану або ще не реалізовану у сформованих кліматично-географічних, соціально-економічних, організаційно-технічних умовах, і, з іншого боку – здатність самостійно або керовано розвиватися і досягати цілей регіонального та особистого розвитку.

Трудовий потенціал регіону є породженням інтеграції трьох підсистем – відтворювальної, територіальної та галузевої, що забезпечують в єдності цілісність системи характеристик трудового потенціалу, їх здатність проявлятися в конкретних умовах.

Відтворювальна підсистема становить безперервний процес формування і використання робочої сили певної якості та кількості і є "постачальником" освічених і професійно підготовлених працівників у галузеву і територіальну підсистему господарювання.

Територіальна підсистема створює умови для процесу відтворення робочої сили і має безпосередній вплив на становлення і використання трудового потенціалу.

Галузева підсистема з огляду на свою територіальну роз'єдність здійснює непрямий вплив на виробництво і споживання робочої сили через певні організації на території регіону. Насправді ці підсистеми є

внутрішніми сторонами єдиного цілого і окремо не існують. У цілому взаємодія відтворювальної, територіальної та галузевої систем у трудовому потенціалі регіону робить можливим розгляд трудового потенціалу регіону як цілісної, відкритої, мінливої системи зі складною внутрішньою структурою. Інакше кажучи, трудовий потенціал регіону – система поліструктурна. Слід зазначити, що трудовий потенціал регіону – відносно автономна соціально-економічна система з власними законами розвитку. Як підсистема регіонального господарства, трудовий потенціал регіону взаємодіє і схильний до впливу інших підсистем: демографічної, соціальної, економічної, екологічної.

Формування і функціонування трудового потенціалу регіону зазнають впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників. Об'єктивність виражається в тому, що трудовий потенціал регіону розвивається у вже сформованих культурно-історичних умовах, за певного рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, територіального поділу праці. Суб'єктивні чинники визначаються особистими інтересами і потребами населення регіону у виборі освіти, спеціальності, роду діяльності, місця роботи, відпочинку тощо, а також інтересами регіональних органів влади. Взаємодія даних факторів детермінує певну структуру трудового потенціалу регіону.

Для структурування трудового потенціалу можуть бути різні підстави. Ґрунтуючись на класифікації, запропонованій Р. Колосовою, структура трудового потенціалу має такий вигляд:

1) за окремими групами населення – соціальної належності, статі, віку, характеру розселення (регіон, місто, село);

2) за соціально-економічними рівнями розвитку – народногосподарський, галузевий, регіональний, домогосподарський, рівень організації (підприємства), рівень особистості;

3) за функціональними групами зайнятого населення ("золоті комірці", "білі комірці", "сині комірці", працівники сфери обслуговування).

Зазначену класифікацію можна доповнити, додавши структуру трудового потенціалу з точки зору складових його характеристик (кваліфікаційної, професійної, організаційної, особистісної і т. ін.), а також розкривши структуру кожного з компонентів.

Одним з основних оцінних показників економічного потенціалу розвитку регіону є оцінка трудового потенціалу регіону.

Потенціал, виступаючи в єдності просторових і часових характеристик, концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин:

перший рівень, що відображає минуле, тобто становить сукупність властивостей, які накопичені системою в процесі її становлення і обумовлюють можливість її функціонування і розвитку;

другий рівень, що характеризує сьогодення з точки зору практичного застосування та використання наявних можливостей;

третій рівень, орієнтований на розвиток у процесі трудової діяльності, де працівник не тільки реалізує свої здібності, але й набуває нових навичок [62, с. 65].

Особливої актуальності для практики управління регіоном набуває проблематика виявлення параметрів трудового потенціалу з метою адекватної його оцінки. Необхідно зазначити, що досі немає узагальнюючого показника оцінки трудового потенціалу, що відображає сукупність різнорідних кількісних і якісних факторів праці [120, с. 81].

Оскільки мова йде про трудовий потенціал регіону, то саме він показує здатність регіону до виробництва суспільного продукту та відтворення його елементів.

Принципами визначення впливу регіону на трудовий потенціал є:

детальний опис умов формування трудового потенціалу;

оцінка кількості трудового потенціалу;

оцінка якості трудового потенціалу;

визначення інтегрального показника;

широта використовуваної інформації;

універсальність, доступність і порівнянність даних, використовуваних у процесі розрахунку.

На думку Н. Прохорової, у процесі визначення впливу регіону на трудовий потенціал можна віділити наступні умови:

еколого-географічні (природно-кліматичні умови, ступінь забруднення навколишнього середовища, вигідність географічного положення регіону та природно-ресурсний потенціал);

соціально-демографічні умови (приріст, зменшення населення, показники відтворення, статевовікову структуру, форми організації охорони здоров'я та забезпечення населення медичною допомогою);

соціально-економічні умови (розвиненість галузевої структури економіки регіону, структуру ринку праці, розподіл зайнятих у галузях економіки, соціально-виробничі умови, диференціацію населення за рівнем життя, структуру споживання);

Складовими якісної структури трудового потенціалу регіону є: інтелектуально-професійний (кваліфікаційно-освітній рівень, рівень самоосвіти); творчий (здатність до генерації нових ідей, методів, образів, уявлень); фізичний (рівень здоров'я і фізичні здібності індивідів); мотиваційний (визначає бажання індивіда реалізувати весь наявний потенціал у даній зоні застосування праці) потенціал [228].

Тісний прямий і зворотний зв'язок зазначених сфер забезпечує всебічну підготовленість персоналу до сприйняття і освоєння науково-технічних досягнень, що обумовлює підвищення продуктивності праці та економічне зростання. Для характеристики якості трудового потенціалу регіону першорядну роль відіграють знання і рівень освіти.

На рівень підготовки кадрів значний вплив мають вроджені розумові здібності, таланти, якості особистості. Підвищення інтелектуальних здібностей досягається об'єднанням окремих індивідуумів у колектив за рахунок поділу праці та високої її організації.

В умовах посилення самостійності регіонів, розширення делегованих на цей рівень повноважень, регіоналізації всіх процесів відтворення змінюється роль регіонів у формуванні та використанні трудового потенціалу. Оскільки на регіональному рівні безпосередньо здійснюється процес відтворення людини, регіони стають головною організаційною силою, що керує розвитком трудового потенціалу. Саме на рівні регіону можливе створення і забезпечення комплексу оптимальних умов формування і використання трудового потенціалу, тому що місцева влада завжди ближча до конкретних людей і знає їх потреби та інтереси.

У сучасних умовах відбувається не стільки розвиток, скільки руйнування і втрата накопиченого трудового потенціалу, його недовикористання. Спостерігається посилення регіональних відмінностей за рівнем безробіття і життя, напруженості на ринку праці. Таке становище вимагає проведення аналізу конкретного регіонального господарства з виявленням усіх факторів, що детермінують специфічні риси функціонування і порушення стійкості системи трудового потенціалу. Однією з проблем залишається побудова адекватної вимогам ринку регіональної системи управління формуванням і використанням трудового потенціалу, що передбачає першочергове визначення стану трудового потенціалу.

Незважаючи на те що стан трудового потенціалу на рівні регіону, спрямованість і тенденції його розвитку в основному визначаються економічним станом країни в цілому, регіональні особливості зумовлюють

специфіку перебігу процесів формування та використання трудового потенціалу.

З огляду на підвищений інтерес до проблем трансформації регіональної економіки, комплексних досліджень з питань формування та використання трудового потенціалу регіону в перехідний період ще занадто мало. Спостерігається описовість, фрагментарність досліджень, відсутність системного підходу до проблем відтворення трудового потенціалу регіону з урахуванням усіх підсистем регіонального господарства. Дослідження трудового потенціалу регіону замикаються на проблемах його використання, в основному, присвячені міжрегіональним розбіжностям за рівнем безробіття й зайнятості.

Не зовсім адекватно відображені й процеси трансформації професійно-кваліфікаційної структури трудового потенціалу (вони стосуються в основному тих осіб, які зайняті пошуком роботи); практично не вивчається роль домогосподарств у формуванні та використанні трудового потенціалу регіону; не знайшли належного відображення процеси регіоналізації у формуванні та розвитку трудового потенціалу: регіоналізація професійної освіти, маркетингової діяльності у сфері попиту та пропозиції робочої сили, регіональні аспекти діяльності органів працевлаштування та соціального захисту населення, підприємств соціальної інфраструктури. Це посилює необхідність комплексного дослідження розвитку трудового потенціалу регіону, що включає не тільки його просте відтворення та збереження, а й удосконалення за рахунок формування та накопичення прогресивних рис, відповідних загальносвітовим тенденціям.

Таким чином, оптимальні умови формування та використання трудового потенціалу регіону забезпечуються за умови орієнтації розвитку господарства регіону на створення регіонального відтворювального комплексу, заснованого на єдності суспільного відтворення, відтворення населення, відтворення природного середовища проживання і націленого на максимізацію задоволення потреб його мешканців, підвищення рівня і якості їх життя.

1.6. Теоретичні аспекти управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіоні

Низький рівень інвестиційної активності, непрозорість процесів, високі ризики та правова невизначеність вимагають подальшого науко-

вого обґрунтування та методичної розробки системи управління інноваційно-інвестиційними процесами регіонів. Головними напрямками її вдосконалення мають стати забезпечення активізації інноваційно-інвестиційних процесів відповідно до визначених пріоритетів, посилення економічної відповідальності за ефективність рішень у сфері державного інвестування, оптимальне використання мобілізаційних методів перерозподілу фінансових ресурсів в інтересах здійснення ефективних інвестицій в пріоритетні напрями розвитку регіону, створення дієвого й вигідного для інвестора механізму залучення вільних коштів у масштабні інноваційні процеси, що забезпечить сприятливі економіко-правові передумови для здійснення високоорганізованої, ефективної та цілеспрямованої інвестиційної діяльності в Україні.

З метою підвищення інвестиційної активності та інвестиційної привабливості підприємств регіонів України, створення реальних умов для виходу з довгострокової рецесії, технологічного оновлення та економічного зростання необхідно переосмислити інноваційно-інвестиційний процес та управління ним.

Сучасна проблематика управління інноваційно-інвестиційними процесами аналізується в дослідженнях провідних вчених: Б. Андрушківа, В. Базилевича, А. Валюха, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Л. Зайцева, А. Лисецького, Ю. Макогона, О. Махмурова, Д. Норткотта, Б. Панасюка, М. Тимчука, У. Шарпа, С. Якубовського та ін. Аналіз публікацій вітчизняних і закордонних авторів показав, що регіональним особливостям інноваційно-інвестиційного процесу приділено недостатньо уваги, означені аспекти потребують уточнення та додаткових теоретико-практичних досліджень.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону та розвиток його теоретичних і методичних засад потребує розробки складних механізмів взаємодії інноваційно-інвестиційної, ринкової та соціальної структур, об'єднання їх в єдине ціле. Для вивчення управління інноваційно-інвестиційним процесом необхідно осмислити поняття та терміни, що використовуються на практиці, розробити систему управління інноваційно-інвестиційними процесами, створити комплекс методологічних підходів та методичних рішень, які необхідні для впровадження концепції в практику управління регіоном. Тому обґрунтування теоретичних положень і формування науково-практичних рекомендацій щодо управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону, адаптованого до складних умов перебігу економічних процесів, є актуальним.

Реформування економіки країни, її структурні перетворення з якісним оновленням товаровиробництва, соціальної та ринкової інфраструктури, формування сучасного і майбутнього конкурентоспроможного середовища неможливі без відповідних капіталовкладень, розробки і здійснення науково обґрунтованих програм та проектів трансформацій. Тому в сучасних умовах Україна постала перед об'єктивною необхідністю активізації інноваційно-інвестиційного процесу.

У вітчизняній та закордонній літературі для обґрунтування й реалізації інноваційно-інвестиційних процесів економісти застосовують як поняття "інвестиційний процес", так і поняття "інноваційно-інвестиційний процес". Вони взаємопов'язані, а не протилежні. Частіше інноваційно-інвестиційний процес на рівні регіону ототожнюють з інвестиційним процесом.

Інноваційна та інвестиційна діяльність тісно пов'язані між собою, тому що інноваційний розвиток потребує інвестування, а стимулювання інвестиційної діяльності виступає провідним напрямом стратегії розвитку регіону.

Інвестиційний процес у закордонній літературі економісти розглядають як спосіб ухвалення управлінського рішення щодо інвестицій [42; 116; 129; 207].

Поняття "інвестиційний процес" закордонні економісти використовують відносно реальних (вкладення в матеріальні та нематеріальні активи, інноваційні та інтелектуальні інвестиції) і фінансових (цінні папери, вклади, депозити) інвестицій, але вважають важливішим застосовувати його головним чином для інструментів фондового ринку. Це пов'язано з тим, що в ринковій економіці інвестування здійснюється в більшості випадків з використанням інструментів та механізмів фондового ринку.

На думку У. Шарпа [207], інвестиційний процес включає наступні етапи: вибір інвестиційної політики (визначення мети, обсягу і статусу інвестора як платника податків), аналіз ринку і формування портфеля цінних паперів, його перегляд і оцінку ефективності.

Практично повторює попередню точку зору А. Мертенс [116]. До етапів інвестиційного процесу він відносить: формування інвестиційної стратегії, аналіз інвестицій і ринку, формування інвестиційного портфеля, оцінку ефективності інвестиційної діяльності.

Інакше трактує інвестиційний процес Д. Норткотт [129]. Під інвестиційним процесом він розуміє етапи ухвалення і здійснення інвести-

ційних рішень у контексті стратегічного планування та з урахуванням наявності ринку праці, який відповідає визначеним інвестиціям.

Точка зору вітчизняних економістів [53; 60; 115; 118; 131; 201; 202; 208; 219] спирається на трактування інвестиційного процесу як здійснення капітальних вкладень, тобто як часовий аспект інвестиційної діяльності.

Зіставлення точок зору вітчизняних та закордонних авторів дає можливість зробити висновок, що вітчизняні економісти використовують термін "інвестиційний процес" переважно стосовно реальних об'єктів інвестування.

Інноваційно-інвестиційний процес – це сфера економічної діяльності регіону, що включає визначення мети і завдань інвестування, розроблення інноваційно-інвестиційної стратегії щодо інвестиційного середовища, розробку і реалізацію інноваційно-інвестиційної програми та оцінку її ефективності.

Інноваційно-інвестиційний процес необхідно розглядати у взаємозв'язку з ресурсним забезпеченням. При цьому під ресурсним забезпеченням слід розуміти необхідні для здійснення інноваційно-інвестиційного процесу фінансові, трудові, інформаційні ресурси, які, у свою чергу, є базою для стратегічного планування, правове забезпечення інвестиційного процесу.

Процес ухвалення інвестиційного рішення є невід'ємною частиною стратегічного планування, яке повинно забезпечити узгодженість довгострокових цілей регіону та використання ресурсів, спрямованих на їх досягнення. На думку авторів, планування інвестицій треба розглядати як процедуру стратегічного планування. Оскільки інвестиції передбачають довгострокове вкладення ресурсів, інноваційно-інвестиційні рішення повинні бути орієнтовані передусім на довгострокову перспективу.

Визначення джерел фінансування (інвестиційних ресурсів), обґрунтування їх структури передуює інвестуванню, воно необхідне для залучення інших учасників інноваційно-інвестиційного процесу.

Враховуючи зазначене, необхідно розглянути організацію інноваційно-інвестиційного процесу в ринкових умовах, яку наведено на рис. 1.5.

Під організацією інноваційно-інвестиційного процесу слід розуміти послідовність взаємозалежних стадій реалізації інноваційно-інвестиційного процесу за допомогою визначеного механізму.

Ринкова модель організації інноваційно-інвестиційного процесу включає три блоки. Основою першого блоку є стратегічне планування на базі ресурсного забезпечення (інформаційні ресурси про стан зовнішнього середовища, правове забезпечення інвестиційної діяльності та необхідні для здійснення інноваційно-інвестиційного процесу трудові ресурси).

До системи інформаційного забезпечення інноваційно-інвестиційного процесу належать такі блоки показників: показники загально-економічного розвитку країни (макроекономічного розвитку та галузевого розвитку), показники кон'юнктури інноваційно-інвестиційного ринку (показники кон'юнктури ринку нововведень, показники кон'юнктури ринку капіталу, показники кон'юнктури ринку грошових інструментів, показники кон'юнктури ринку фондових інструментів), показники інвестиційних компаній і фондів, банків, страхових компаній та нормативно-регулятивні показники органів державного управління (нормативно-регулятивні показники за різними аспектами інвестиційної діяльності, показники з питань функціонування окремих сегментів інвестиційного ринку) [252].

Другим блоком є організаційні дії: фінансування інвестицій, освоєння інвестицій та досягнення результативності інвестицій. Постінвестиційний період характеризується постінвестиційним моніторингом та контролінгом. Інноваційно-інвестиційний процес обов'язково реалізується у конкретному зовнішньому середовищі (політичному, економічному, соціальному, правовому тощо), що формує інвестиційний клімат. Тобто інноваційно-інвестиційний процес потребує поглибленого повного дослідження інвестиційного клімату, оскільки він відіграє ключову роль в економіці держави.

Об'єктивна результативність інвестування безпосередньо залежить від дієвості заходів у напрямі підвищення сприятливості інноваційно-інвестиційного клімату. Сучасні економічні реформи, спрямованість на становлення принципів макроекономічної стабілізації, комплексна приватизація, розвиток схем приватної власності й господарювання та лібералізація ринку створюють в Україні фундаментальні засади щодо подальшого поліпшення інвестиційного клімату.

Об'єктивно на різних рівнях управління як держави, так і її регіонів здійснюються відповідні кроки щодо сприятливості інвестиційного клімату, зокрема налагоджується механізм функціонування системи пільг для інвесторів.

Рис. 1.5. Ринкова модель організації інноваційно-інвестиційного процесу

Сьогоднішнє формування сприятливого інвестиційного клімату в державі позначиться на її майбутньому. Логічним результатом дієвості інвестиційного клімату є досягнення визначених цілей інвестування.

Водночас активність різних територіальних інститутів із метою формування, на їхню думку, сприятливішого інвестиційного клімату не завжди адекватно супроводжується зростанням інвестиційних потоків.

Результативність інвестиційного клімату для конкретної території проявляється у двох аспектах – економічному та соціальному. Зміст економічного аспекту полягає в зростанні (спаді) макроекономічних показників. Щодо соціального, то його проявом є зниження соціальних ризиків, зростання заробітної плати та купівельної спроможності населення регіону.

До країни, де вітчизняний інвестор практично не вкладає кошти у розвиток виробництва, не піде й іноземний інвестор. Тому за умов економічної нестабільності велике значення має державна підтримка реалізації інноваційно-інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв регіонів, а також впровадження економічних регуляторів активізації внутрішньої інноваційно-інвестиційної активності.

До чинників, що забезпечують подолання або зниження ризиків для інвесторів в Україні, належать: рівень розвитку продуктивних сил та стан ринку інвестицій, правове поле держави (законодавча база), політична воля всіх гілок влади, стан фінансово-кредитної системи країни, статус іноземного інвестора та інвестиційна активність населення.

Інвестиційні очікування регіонів зумовлюються розумінням нагальної потреби в розширенні обсягів виробництва, оновленні наявної матеріально-технічної бази, інноваційному розвитку, реалізації довгострокових регіональних програм з тривалими строками окупності.

Інноваційно-інвестиційний процес регіону, як будь-який процес, вимагає управління і здійснюється через функції, спираючись на визначені закони і принципи. Нині потрібно контролювати, координувати інноваційно-інвестиційний процес, визначати напрями інвестицій та перелік інновацій, правильність і обґрунтованість їхнього використання.

Управління інвестиційним процесом – це частина системи управління, яка узагальнює безліч елементів, що пов'язані один з одним [47, с. 39].

Перехід управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на якісно новий рівень передбачає необхідність оволодіння цілим комплексом питань, що пов'язані зі специфікою інноваційно-інвестиційного процесу. Тому виникає необхідність у розробці та формуванні комплексного механізму управління інноваційно-інвестиційним процесом з метою максимального використання переваг інвестування. Даний механізм

повинен охоплювати аналіз різноманітних факторів, які впливають на процес інвестування, регламентувати розробку, обґрунтування і реалізацію управлінських рішень щодо управління інноваційно-інвестиційним процесом.

Основним ланцюгом у розробці механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону, на думку авторів, повинна бути система управління інноваційно-інвестиційним процесами – організаційна та цілеспрямована система, на виході якої будуть отримані управлінські рішення, що відповідають вимогам господарювання. Інноваційно-інвестиційний процес не може відбуватися безсистемно, а тому прогнозується і планується, виходячи з інтересів регіонів, цільових установок інвесторів та замовників.

Система управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіонах включає наступні блоки: правове забезпечення; визначення і теоретико-методологічне обґрунтування стратегії і механізмів управління (обґрунтування стратегічних пріоритетів соціального, економічного і екологічного розвитку регіонів і науково-освітньої та інноваційної політики); економіко-модельне забезпечення і пакети прикладних програм (пакети методів комплексного аналізу, прогнозування, стратегічного програмування, комплексного моделювання ефективності інноваційної діяльності); інформаційну базу аналізу, моделювання і ухвалення рішень (моніторинг науково-інноваційного потенціалу регіонів, бази даних об'єктів інтелектуальної власності); програмно-цільову організаційну структуру (створення регіонального міжвідомчого координаційного науково-освітнього та інноваційного центру, створення проблемних інститутів та інноваційно-технологічних центрів); методи мобілізації фінансових ресурсів на науково-інноваційні та інвестиційні цілі (державне та регіональне замовлення, випуск цінних паперів під заставу інтелектуальної власності, банківські довгострокові кредити); мотиваційну підсистему (прямі та побічні методи державної і регіональної мотивації) [273].

Механізм управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону є інтегрованою системою, до складу якої входять елементи та методи управління інноваційно-інвестиційним процесом, спрямовані на ухвалення ефективних управлінських рішень для оптимізації та раціонального використання інвестиційних ресурсів регіону.

Даний механізм становить сукупність органічно взаємопов'язаних та елементів які взаємодіють між собою (ринкове регулювання інноваційно-

інвестиційної діяльності: політичні фактори, правові фактори, інвестиційна активність регіону, інвестиційний клімат, рівень розвитку виробничих сил регіону, статус іноземного інвестора, рівень розвитку інвестиційної сфери; державне управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону: кредитна та амортизаційна політика, регулювання фондового ринку, приватизаційні процеси, правовий захист, податкове та зовнішньоекономічне регулювання, експертиза інноваційно-інвестиційних проектів), узгоджене функціонування яких підпорядковане здійсненню і підвищенню ефективності інвестування, спрямованого на вирішення завдань, визначених зовні. Запропонований механізм включає взаємопов'язані елементи організаційно-економічного і соціального впливу на розвиток та досягнення ефективності інноваційно-інвестиційного процесу.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом на рівні регіону складається з науково-технічних, виробничих, інформаційних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, тактичних, стратегічних та інших взаємозалежних складових, що забезпечують досягнення цілей інвестування. Виходячи з цього, управління інноваційно-інвестиційним процесом має бути спрямоване на мотивацію і цілеспрямоване використання організаційних форм управління у виробничій і соціальній сферах. Процес управління реалізується шляхом формування цілей, завдань, основних функцій управління, принципів його функціонування, методів і організаційної структури управління, визначення факторів і критеріїв оцінки ефективності управління.

Управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону є складною категорією. Основною складовою управління є інноваційно-інвестиційна програма розвитку регіону. Інноваційно-інвестиційна програма – це конкретні, продумані дії, які мають привести до підвищення рівня науки, техніки та виробництва в короткостроковому або довгостроковому періоді. Управління інноваційно-інвестиційним процесом характеризується ефективністю, динамічністю, циклічністю, мотиваційністю, інформативністю, гнучкістю.

У процесі розробки інноваційно-інвестиційної програми регіону повинні враховуватися наступні фактори: специфіка регіону, потенціал регіону, пріоритетні напрями розвитку, цілі та завдання на довгострокову перспективу.

Для дієвості управління інноваційно-інвестиційним процесом необхідно побудувати його на обґрунтованій системі принципів –

сукупності організаційних, системних, тактичних та стратегічних принципів. Означена система принципів дозволяє узагальнити методи, інструменти і моделі інвестиційних перетворень.

Організаційні принципи управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону визначаються його цілями і стратегією. Стратегія управління інноваційно-інвестиційним процесом передбачає гнучку економічну тактику, а саме застосовує адекватні поточні ситуації для цілей регулювання. Вона подана на рис. 1.6 у вигляді трьох взаємопов'язаних заходів. Усі комплекси заходів, які входять до складу стратегії управління інноваційно-інвестиційним процесом, повинні здійснюватися у взаємодії, окреме здійснення комплексу соціальних або організаційно-економічних заходів не дасть того ефекту, на який спрямована стратегія, а саме на забезпечення високої конкурентоспроможності.

Забезпечення високої конкурентоспроможності на основі пріоритетного розвитку сфер діяльності, пов'язаних зі здійсненням науково-технічних винаходів, – капіталоемний процес, який передбачає повне використання внутрішніх джерел регіону і залучення зовнішніх. Також організаційні принципи зумовлюють вектор руху інформаційних потоків між різними складовими управління інноваційно-інвестиційним процесом, що впливає на ефективність, визначає тактику здійснення інвестування. Ефективність вирішення завдання управління полягає в досягненні конкретної мети за певних умов. Але під впливом зміни факторів (темпів розвитку науки і техніки попиту, збільшення виробництва, обмеженості ресурсів) можуть змінюватися характер і напрями цілей, способи їх досягнення.

Системні принципи (цілісності, ієрархічності, динамічності, стабільності, самоорганізації) дозволяють формувати найбільш ефективні інноваційно-інвестиційні стратегії, пов'язані з розвитком регіону, що сприяє вирішенню певних інвестиційних завдань.

Системні принципи дозволяють досягти погодженості інноваційно-інвестиційної стратегії регіону із загальною стратегією його економічного розвитку.

Саме перші дві групи принципів забезпечують комплексний підхід до управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону шляхом розробки і реалізації інноваційно-інвестиційної програми.

Тактичні принципи включають дослідження факторів зовнішнього середовища, синтез системи цілей та їх структуризацію, наявність альтернативних сценаріїв, контроль за виконанням рішення, аналіз результатів.

Рис. 1.6. Стратегія управління інноваційно-інвестиційним процесом

Стратегічні принципи забезпечують досягнення критеріїв якості, надійності і динамічності дії управління в довгостроковому періоді. До них належать: прогнозування, комунікативність та адаптованість. Принцип прогнозування передбачає ухвалення рішень на основі

прогнозої інформації про тенденції зміни в зовнішньому середовищі. Принцип комунікативності враховує інтереси суб'єктів зовнішнього середовища в процесі ухвалення інвестиційних рішень. Принцип адаптивності дозволяє механізму приймати зміни, що відбуваються зовні.

Таким чином, взаємозалежні складові управління інноваційно-інвестиційним процесом у регіоні змінюються за змістом і послідовністю.

Структура управління інноваційно-інвестиційним процесом і термін його дії залежать від цілей і завдань соціально-економічного розвитку регіону. Під впливом різних умов господарювання він може адаптуватися, набувати нових рис, не змінюючи при цьому своєї сутності. Мета інноваційно-інвестиційних процесів полягає в досягненні поставлених комерційних результатів і суспільних цінностей, таких, як матеріальні, екологічні, моральні, ідеологічні, технічні, технологічні, естетичні, але управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону може мати відмінності, що полягають у формах та методах інвестування.

Функції інноваційно-інвестиційного процесу виражають сутність інвестування. Основними функціями управління виступають: регулювання пропорцій інноваційно-інвестиційного процесу; вирішення суперечностей між рівнем розвитку виробничих сил регіону і конкретними формами існуючих виробничих відносин у процесі інвестування.

Із наведених функцій впливають завдання, які полягають у забезпеченні організаційної спрямованості об'єкта і суб'єкта інноваційно-інвестиційного процесу, розв'язання суперечностей процесу управління інвестуванням, узгодження економічних інтересів інвесторів з інноваційно-інвестиційною програмою розвитку регіону, забезпеченні ефективності управління інноваційно-інвестиційним процесом.

Під час розв'язання завдань, які ставляться перед управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону, необхідно враховувати зовнішні фактори регулювання та фактори впливу на інноваційно-інвестиційний процес.

Використання запропонованих та розглянутих принципів, цілей, завдань, складових управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону дозволить забезпечити досягнення цілей інвестування в коротко- та довгостроковому періоді.

Як показує досвід господарювання в ринкових умовах, сам тільки ринковий механізм не може зосередити інвестування на забезпеченні державних інтересів. Доводиться, перш за все, залучати вітчизняні

інвестиційні ресурси, а також відповідно, залучати інвестиції іноземних держав.

Удосконалення управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону неодмінно пов'язане з діями держави на макрорівні. Це зумовлено значною часткою державного сектору в економіці країни і неможливістю підприємств в умовах кризи самостійно здійснювати інвестування в інновації в масштабах, необхідних для структурних змін і технічного переобладнання виробництва. Державне регулювання інноваційно-інвестиційних процесів забезпечує зберігання робочих місць та пріоритетів і веде до підтримки часто збиткових, але важливих для національної безпеки галузей і виробництв.

Інноваційно-інвестиційна діяльність була, є і завжди буде вирішальним чинником усієї економічної політики держави. Без неї неможливо швидко подолати загальноекономічну кризу і вийти на рубежі сталого економічного зростання, приросту соціального ефекту, збалансованості макроструктури, підвищення оплати праці до рівня стимулювання її високої продуктивності та ринкової платоспроможності, що є могутнім каталізатором загальноекономічного піднесення і прогресивних зрушень. Важливим елементом державного регулювання інноваційно-інвестиційного процесу у сучасних умовах є визначення ринкового зіставлення попиту та пропозиції на інвестиційні ресурси з точки зору аналізу об'єктів інновацій, черговості інвестування, ролі в економічній системі, аналізу ринків і прибутковості інвестицій, управління їх надходженням.

Держава, як суб'єкт ринкових відносин, несе певну відповідальність за організацію інноваційно-інвестиційного процесу на рівні регіону. Існує два підходи стосовно державного втручання в інноваційно-інвестиційний процес. У першому випадку держава через виконавчі органи бере на себе якомога більше функцій управління: забезпечує проектно-кошторисною документацією, матеріально-технічними ресурсами та обладнанням, фінансує проект і розподіляє прибутки від інвестицій. У другому випадку для інших суб'єктів інвестування держава повинна надати максимальну свободу і впливати на інноваційно-інвестиційний процес через податкову, амортизаційну, кредитну політику, систему пільг і санкцій [152]. Комплекс засобів впливу на інноваційно-інвестиційний процес регіону можна поділити на змінні та постійні, з обмеженою або загальнодержавною сферою дії (рис. 1.7).

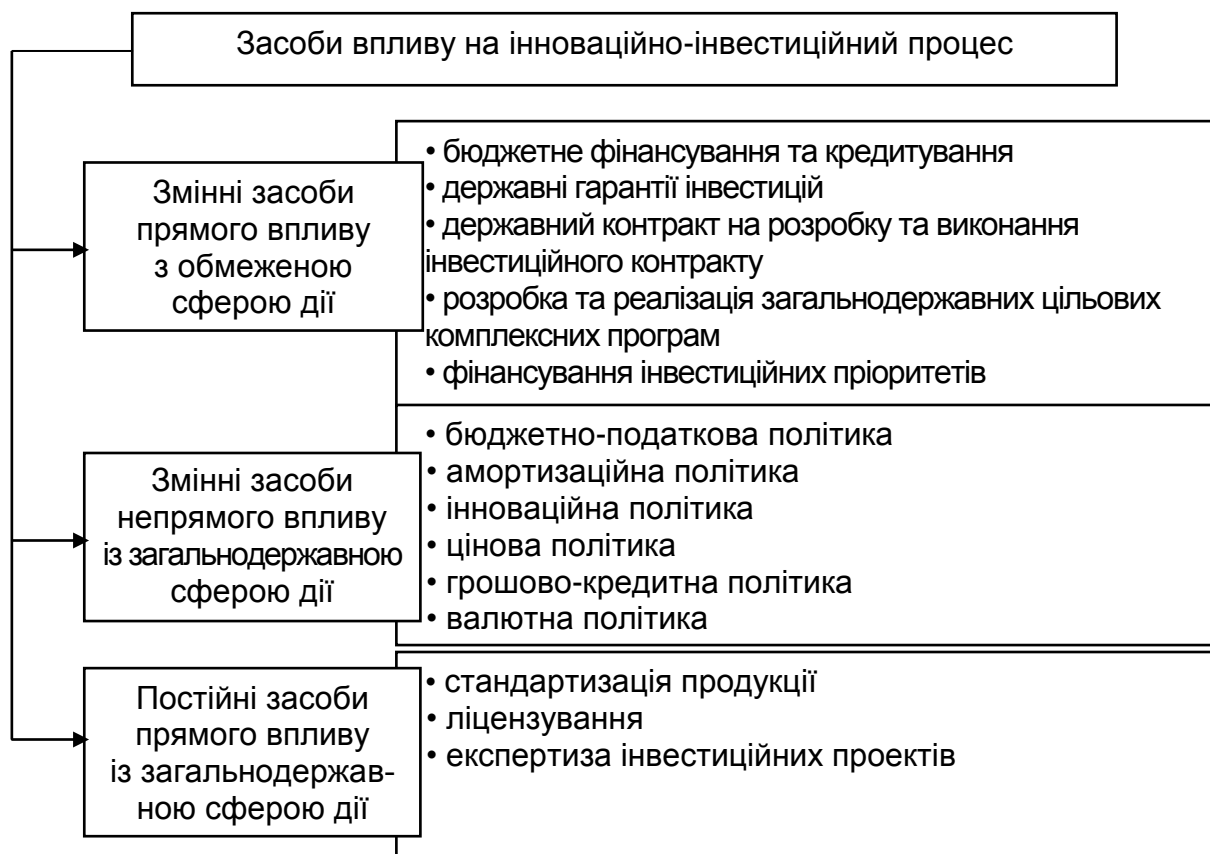

Рис. 1.7. Комплекс засобів впливу на інноваційно-інвестиційний процес

Перша група засобів є найбільш ефективною, оскільки дозволяє реалізувати інноваційно-інвестиційні програми регіону в короткостроковому періоді. Друга група засобів впливу формує інвестиційний клімат регіону та держави. Третя група зорієнтована на підвищення якості розробки та виконання інноваційних проектів та інвестиційних програм.

Державна підтримка інвестиційного процесу має бути орієнтована на вирішення завдань структурної перебудову господарства: загальне оздоровлення фінансово-банківської сфери, її перебудову та переорієнтацію на обслуговування реального сектору економіки; побудову відповідальної законодавчо-нормативної бази і її вдосконалення на підставі виявлених закономірностей і тенденцій розвитку інвестиційних процесів і їх впливу на функціонування економіки; проведення ряду організаційних заходів щодо залучення іноземного інвестора в економіку України.

До пріоритетних сфер інноваційно-інвестиційного процесу, що заслуговують на державну підтримку, належать: масове житлове

будівництво; забезпечення виробництва екологічно чистої продовольчої продукції за допомогою регіональних програм; високі технології; ресурсозберігаючі, екологічно чисті технології; сучасні засоби комунікацій, виробництво засобів транспорту і зв'язку [246].

Головним чинником стримування фінансових потоків стали високі темпи інфляції, нарощування внутрішніх та зовнішніх державних боргів, недосконале державне регулювання податкового навантаження і процесів ціноутворення, високі ставки кредиту, труднощі з отриманням довгострокових кредитів.

Метою державного регулювання сьогодні має бути встановлення інших методик оцінювання інноваційно-інвестиційного процесу регіону, які були б спрямовані на врахування впливу інвестицій не тільки на поширене відтворення, а й на оновлення продукції, на забезпечення структурних змін у виробництві та соціальній сфері регіону. Однак поки що держава не регулює, а перерозподіляє інвестиційні кошти.

Ринкове регулювання інвестиційних процесів підприємства формується у сфері інвестиційного ринку (ринку цінних паперів), а також товарного ринку (в першу чергу, засобів праці та предметів праці, готової продукції), попит та пропозиція на цих ринках формують рівень цін і котировок за окремими капітальними товарами та фінансовими інструментами, визначають ефективність використання окремих інструментів інвестування, виявляють середню норму дохідності інвестицій і середній рівень інвестиційного ринку.

Важливо враховувати екологічний аспект у процесі управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону. Зараз в Україні існує реальна небезпека масової появи на регіональному ринку товарів та технологій, витіснених із території інших держав саме з екологічних причин. Тому поряд зі створенням сприятливих політичних, економічних і соціальних умов для припливу іноземних інвестицій в Україні має бути сформована дієва система захисту від подальшого техногенного навантаження на довкілля, на природні ресурси. Встановлення надмірно жорстких обмежень з економічного і юридичного боку з метою здійснення охорони навколишнього середовища може стати стримуючим чинником для потенційних інвесторів у разі спрямування інвестицій в екологічно небезпечні виробництва.

Специфіка управління інноваційно-інвестиційним процесом, як відомо, визначається його характером, складністю, об'ємом фінансування, тривалістю здійснення, ступенем невизначеності результатів та багатьма іншими факторами.

Схему управління інноваційно-інвестиційним процесом наведено на рис. 1.8. Перший етап процесу управління – прогнозування та планування. Початковим є пропонування інвестиційної ідеї, що неодмінно відповідає інвестиційній політиці регіону, яка, у свою чергу, визначає мету та завдання інвестування. У процесі планування інноваційно-інвестиційного процесу здійснюється збір та обробка інформації технічного, організаційного, економічного, соціального, комерційного характеру для пропонування варіантів досягнення поставлених цілей та виявлення факторів-обмежень. Даний етап завершується розробкою інноваційно-інвестиційної програми. Управлінська діяльність спрямована на обґрунтування оптимального рішення, що забезпечує досягнення стратегічної мети розвитку регіону. При цьому необхідне врахування динамічності зовнішнього середовища, тенденцій і закономірностей зміни відповідних умов, комплексного і системного підходу до оцінки управлінських рішень.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом на вертикальному рівні включає функції, пов'язані з: урахуванням впливу зовнішнього середовища, розробкою і прийняттям стратегії і тактики інвестування інновацій, забезпеченням ресурсами, створенням інфраструктури і робітничого середовища, забезпеченням персоналом.

До функцій управління інноваційно-інвестиційним процесом на горизонтальному рівні відносять такі: оперативне управління інноваційно-інвестиційним процесом, інформаційне забезпечення, організацію управління інноваційно-інвестиційним процесом, організацію моніторингу, підготовку рішень про своєчасний вихід із неефективних програм і реінвестування капіталу, розробку і впровадження організаційно-технічних заходів і їхньої реалізації. Інноваційно-інвестиційний процес можна подати у вигляді відкритої системи, для якої характерний тісний взаємовплив із зовнішнім середовищем. Крім того, інноваційно-інвестиційний процес у свою чергу, є підсистемою інвестиційної політики, а вона – підсистемою стратегії розвитку регіону.

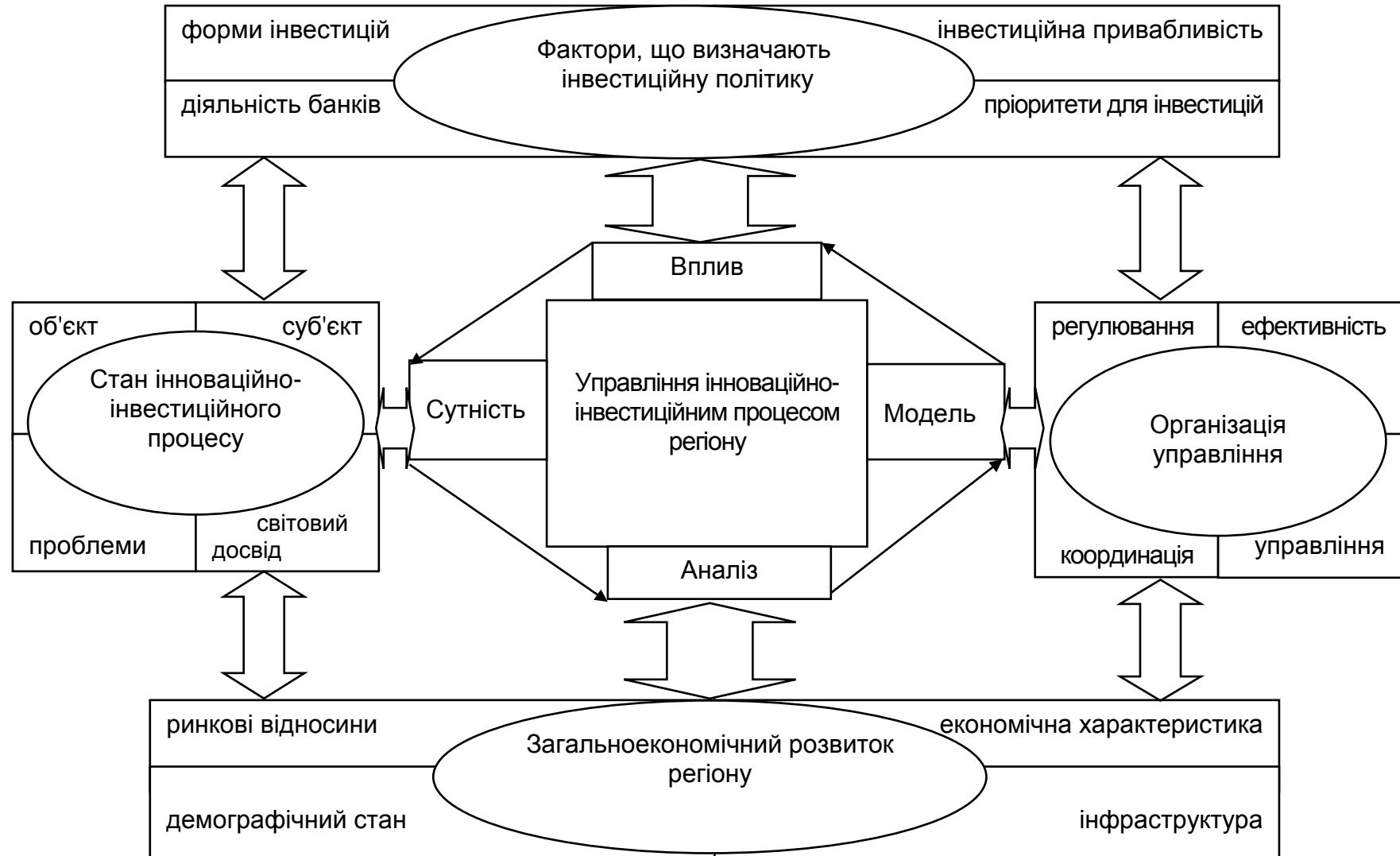

Рис. 1.8. Схема управління інноваційно-інвестиційним процесом

Ситуаційний підхід дозволяє пов'язати визначені умови з метою, яку було поставлено перед інноваційно-інвестиційним процесом, і далі – метою регіону. Особливістю ситуаційного підходу є визначення впливу ситуації, що змінюється, на економічний результат реалізації інноваційно-інвестиційного процесу. Чим менш масштабний інноваційно-інвестиційний процес, тим менша кількість факторів, якими визначається оптимальне рішення, тим легше та ефективніше застосування методів. Усі ситуації, які виникають у процесі управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону, можна класифікувати за трьома напрямками: коли необхідно ухвалювати рішення, вибираючи з обмеженої кількості варіантів та їх результатів з мінімальним ризиком зміни результату, порівняно із запланованим; коли необхідно ухвалювати рішення в умовах ризику отримання запланованого результату; коли необхідно ухвалювати рішення в умовах невизначеності досягнення поставленої мети.

Реформування моделі регіонального управління можливе за умов використання прозорих прогресивних технологій та дієвих важелів регулювання соціально-економічного розвитку [294]. Складність і суперечливість інвестиційних і пов'язаних із ними процесів робить необхідною для управління ними побудову моделей, за допомогою яких можна було б знаходити рішення. Теоретичною основою моделювання є методологія концептуального системного аналізу. Методологія моделювання інвестиційних процесів повинна враховувати такі особливості економічних систем: унікальність, слабку передбачуваність і відсутність однозначності відтворення їх поведінки, стабільність, здатність до розвитку. Вона забезпечує зв'язок мети і завдань усіх рівнів управління. Методологія включає концептуальні моделі управління інвестиційними процесами на макро- і мікрорівнях, систему еталонних моделей інвестиційної політики на державному і регіональному рівнях, методи управління промислово-інвестиційними структурами тощо.

Концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні дає можливість аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та взаємодії його основних чинників (рис. 1.9).

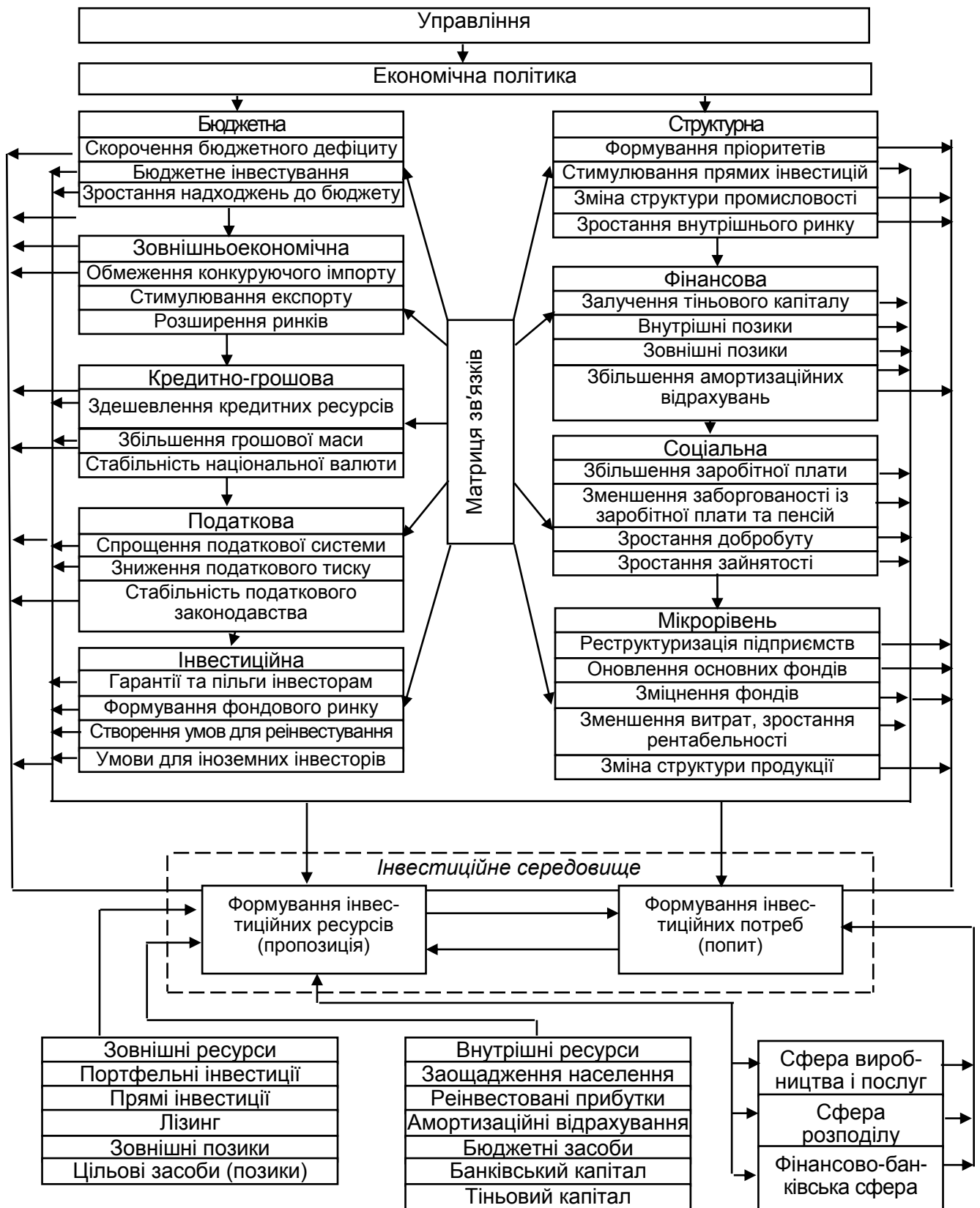

Рис. 1.9. Концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макrorівні

Управління здійснюється через проведення економічної політики, що включає бюджетну, зовнішньоекономічну, кредитно-грошову, інвестиційну, пільгову, фінансову, соціальну політику, що комплексно пов'язані та забезпечують необхідний поворот у розвитку економічної системи. Основа управлінських дій і організаційних заходів, спрямованих на досягнення локальної мети, пов'язана з глобальною метою управління. Внаслідок цього повинне бути сформоване середовище, в якому економічні суб'єкти діють на мікрорівні. Інвестиційне середовище має забезпечити пропозицію інвестиційних ресурсів через сформований інвестиційний попит. На макроекономічному рівні основними завданнями є: підвищення сукупного попиту, збільшення норми заощаджень і формування сприятливого інвестиційного клімату, забезпечення переходу фінансових і виробничих ресурсів від нежиттєздатних підприємств і секторів до ефективних виробників і в сектори зростання, стимулювання експорту і його диверсифікації, регулювання імпорту [258].

Концептуальна модель управління інвестиційними процесами на мікрорівні визначається тим, що інвестиційне середовище регіонального рівня є частиною загальнодержавного інвестиційного середовища, в якому економічні суб'єкти діють на мікрорівні. На регіональному рівні органи місцевого самоврядування, які відображають специфіку регіону, регулюють взаємодію суб'єктів у вигляді відповідних нормативних актів. Формування і корекція інвестиційної політики здійснюється на базі аналізу концептуальних моделей і створення еталонів управління регіонів на встановлений період. При цьому плануються заходи щодо ослаблення системоруйнівних зв'язків і посилення відновлювальних та інших чинників, що забезпечують необхідний поворот у розвитку економічної системи. Основна ідея методології формування еталонних моделей полягає в поетапному розділенні опису складної економічної системи на основну каркасну структуру. Ця методологія дозволяє здійснювати формування та корекцію інвестиційної політики з урахуванням змін завдань органів управління різних рівнів. У результаті розгляду основних характеристик управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону пропонується розглядати його як систему взаємопов'язаних елементів (рис. 1.10). З метою активізації та стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів України як потужного чинника трансформації доцільно активно заохочувати інноваційні підприємства до міжнародного науково-технічного та інноваційного співробітництва [266].

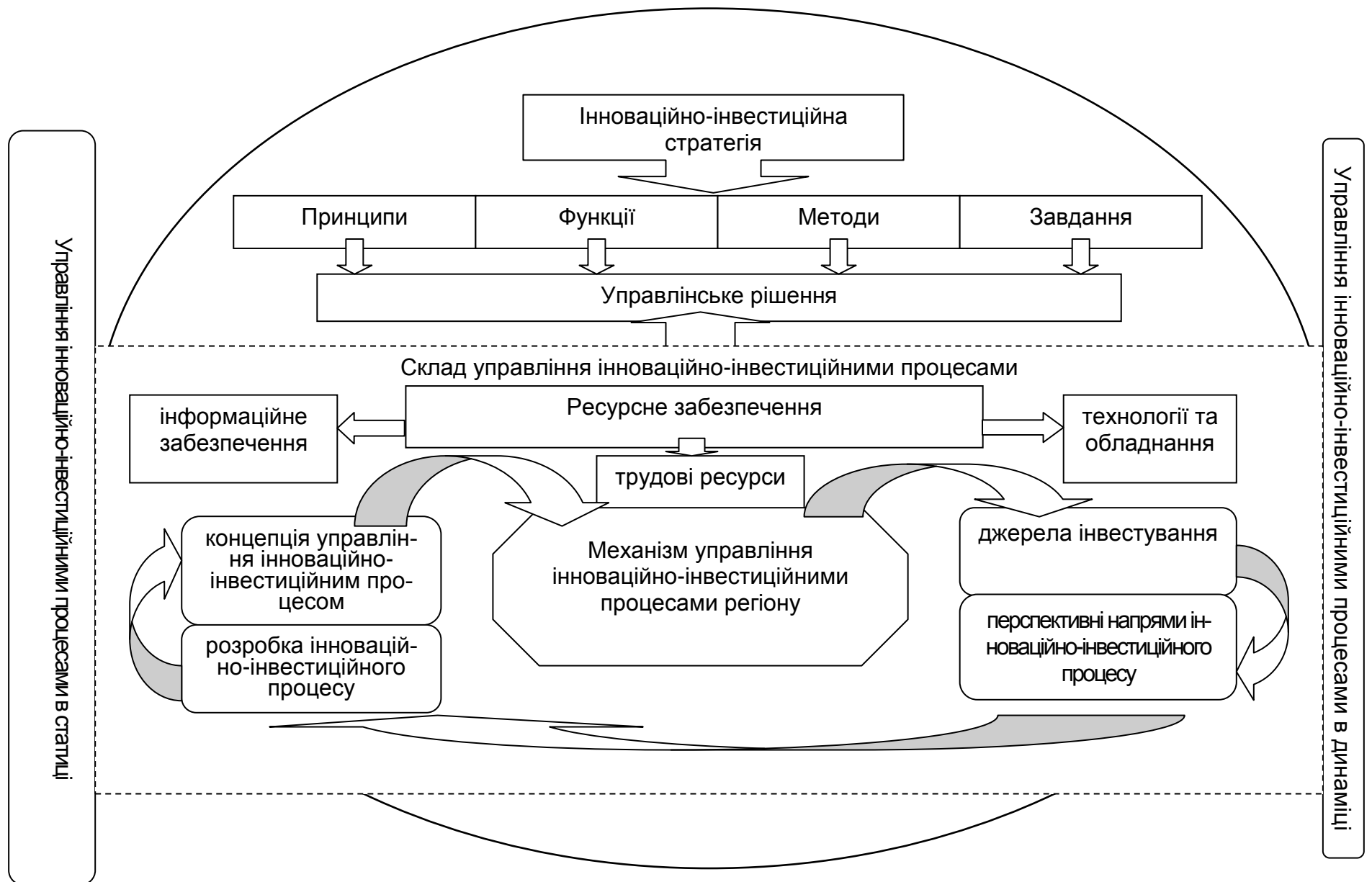

Рис. 1.10. Управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону

Управління інноваційно-інвестиційним процесом – це частина системи управління, яка поєднує елементи, що взаємопов'язані один з одним та утворюють певну цілісність, упорядкованість та єдність.

Широкий діапазон мети та завдань, які вирішуються в процесі розробки та реалізації інноваційно-інвестиційного процесу, а також різноманітність умов їх реалізації потребують відповідної диференціації підходів до управління ним.

1.7. Існуючі проблеми регіонального розвитку соціальної сфери

На сьогодні регіональні умови і фактори розвитку здійснюють значний вплив на всі сторони життя суспільства. Зміна форм власності викликала різке скорочення державного сектору в економіці, створення значної кількості підприємств різних організаційно-правових форм і, як наслідок, призвела до ослаблення ступеня державного та регіонального регулювання і управління соціально-економічним і науково-технічним розвитком регіонів.

Інтеграційно-глобалізаційні процеси, що відбуваються в останнє десятиріччя, призвели до системної кризи, яка викликала найгостріші соціально-економічні проблеми, а також не менш гострі демографічні наслідки. Серед основних проблем найважливішими є бідність основної маси населення, затримання заробітної плати у значної частини працівників, безробіття і деградація соціальної сфери з різким зниженням надання соціально значущих послуг. Також продовжується депопуляція на базі природного спаду населення, зниження його якісного потенціалу та глибокі зміни в міграційній рухливості. Усі ці проблеми пов'язані одна з одною і впливають на соціально-економічну безпеку країни. Своєчасне виявлення та розв'язання основних проблем у соціальній сфері є ключовим питаннями для забезпечення стабільного розвитку регіонів у сучасних умовах.

Проблеми розвитку соціальної сфери регіону висвітлені в працях багатьох українських вчених, як-от: О. Бакаєв, С. Бандур, Т. Заєць, М. Герасимчук, В. Куценко, В. Геєць та інших. Але в роботах зазначених авторів ще недостатньо уваги приділено реалізації соціальної політики на рівні конкретного регіону, комплексному підходу до її розв'язання [7]. Дискусійність багатьох теоретичних положень, практична значущість

вирішення проблем розвитку соціальної сфери регіонів країни, недостатній рівень їх дослідження з погляду сучасних потреб суспільства викликають необхідність їх більш поглибленого вивчення.

Як показали результати аналізу, соціальна сфера має певні територіальні відмінності в рівні розвитку та структурі. Значно вищий рівень її розвитку і ширша галузева структура в містах порівняно з сільською місцевістю, в економічно більш розвинених промислових регіонах – порівняно з менш розвинутими аграрними. Найбільш розвинена (кількісно і якісно) соціальна сфера в адміністративних центрах областей. До цього висновку приводять результати порівняльного аналізу таких взаємопов'язаних соціально-економічних показників, як рівень матеріального стану населення, демографічний розвиток та стан ринку праці [276].

Основним компонентом доходів громадян є заробітна плата, що забезпечує більше половини їхніх сукупних доходів.

Аналіз доходів населення, які відображають стан справ у сфері кінцевого споживання, дозволяє оцінювати реальний стан справ із вирішенням завдань підвищення добробуту населення. За офіційними даними Державного комітету статистики України [276], протягом 2012 року номінальна заробітна плата зростала (рис. 1.11).

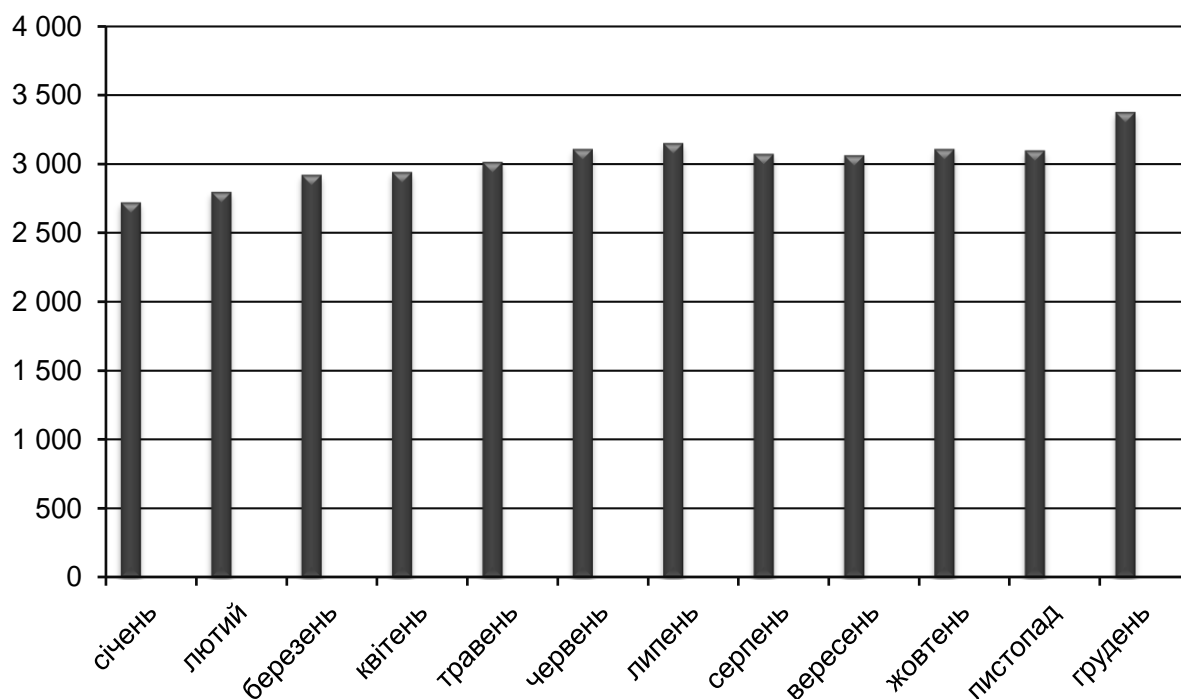

Рис. 1.11. Динаміка середньомісячної заробітної плати за місяць у 2012 р. (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Незважаючи на позитивну динаміку зростання заробітної плати, зберігаються високі міжрегіональні відмінності в її рівнях (рис. 1.12).

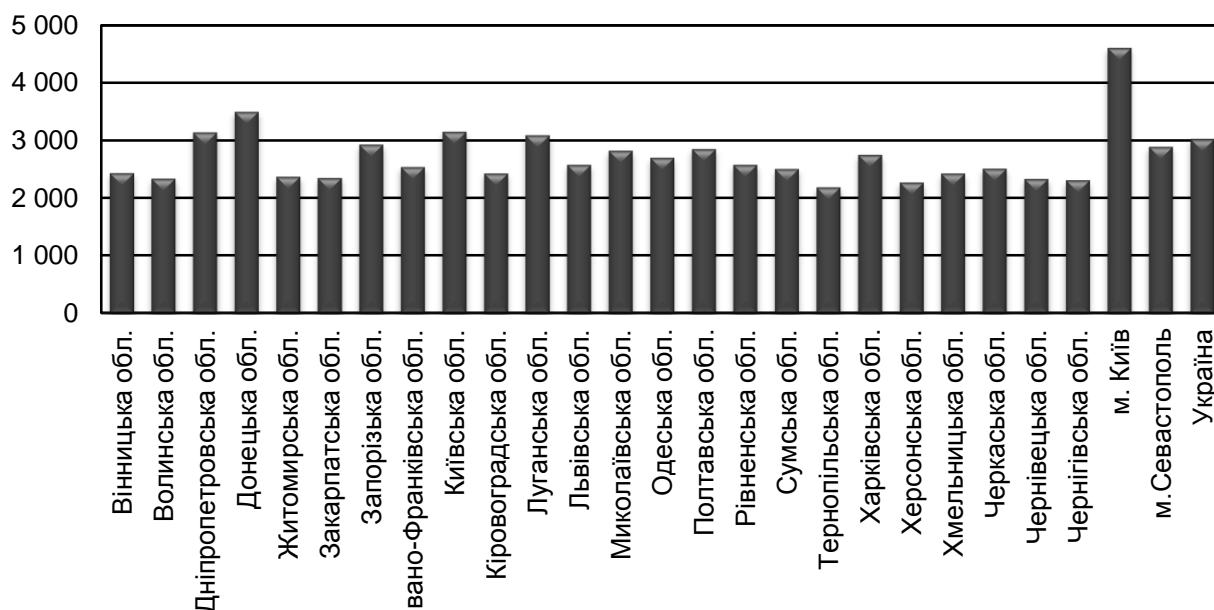

Рис. 1.12. **Середньомісячна заробітна плата за регіонами за 2012 рік** (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

В усіх регіонах середній розмір оплати праці був вищим за мінімальну заробітну плату, разом із тим лише у п'яти з них заробітна плата перевищила середню по країні: у м. Києві – 4 534 грн, в Донецькій області – 3 464 грн, в Київській області – 3 117 грн, у Дніпропетровській області – 3 109 грн та в Луганській області – 3 059 грн. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у Тернопільській, Херсонській, Чернігівській та Чернівецькій областях і не перевищував 77 % від середнього по економіці.

Наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, у 2012 році збільшився на 13,5 % і склав 301,8 млрд грн, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактора, – на 6,1 %.

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за III квартал 2012 р. становив 2 206,2 грн, що на 13,8 % більше, ніж у відповідному періоді минулого року.

У січні – жовтні 2012 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (із кількістю працівників 10 осіб і більше) становив 2 988 грн і порівняно з відповідним періодом 2011 року збільшився на 15,5 %.

Індекс реальної заробітної плати у січні – жовтні 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. становив 114,8 % [276].

Однак, незважаючи на зростання номінальної заробітної плати за всіма видами економічної діяльності, простежується її міжгалузева диференціація. До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці відносилися авіаційний транспорт, фінансова діяльність, добування паливно-енергетичних корисних копалин та виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по економіці в 1,4 – 3,3 рази.

Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у рибальстві та рибництві, виробництві текстилю, одягу, хутра та виробів із хутра, шкіри та виробів зі шкіри, обробленні деревини та виробів із деревини, сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах, готелях та ресторанах і не перевищував 68 % від середнього по економіці [276].

Водночас, середня зарплата у таких соціально важливих сферах, як охорона здоров'я та освіта, залишається на значно нижчому від середнього рівні (рис. 1.13).

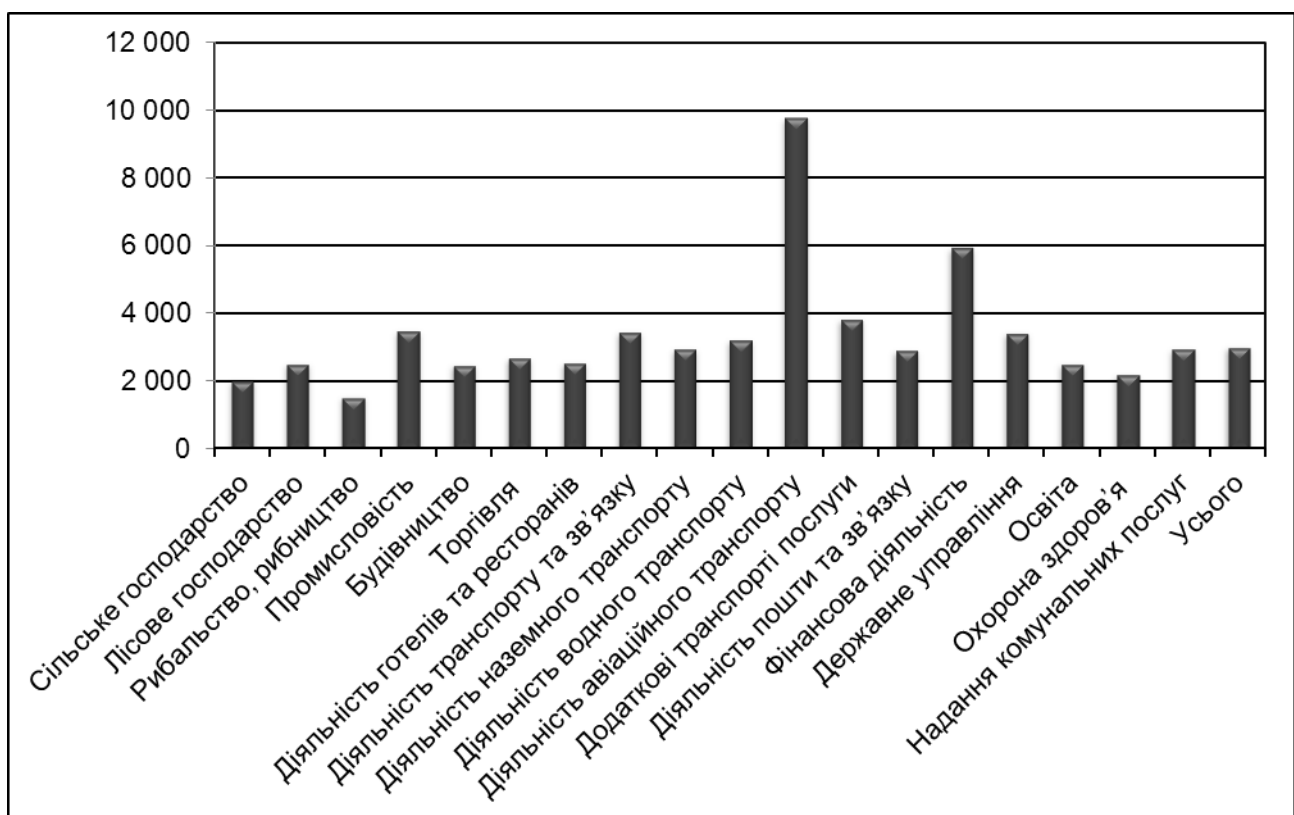

Рис. 1.13. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за 2012 рік (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Отже, результати аналізу свідчать про стаке збереження в поточному році (як і в попередні періоди) помітної структурної диспропорції в оплаті праці, що вказує на слабку залежність заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, якості та результатів праці.

Наслідки фінансово-економічної кризи (зменшення обсягів виробництва, зупинка роботи значної кількості підприємств) спровокували затримки з виплатою заробітної плати, неоплачувані відпустки, звільнення працівників, скорочення робочих місць.

Сума невиплаченої заробітної плати протягом 2012 року зменшилася на 6,0 %, або на 56,8 млн грн, що відбулося в основному за рахунок організацій із надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту (на 13,8 млн грн), діяльності транспорту та зв'язку (на 8,8 млн грн), підприємств із виробництва машин та устаткування (на 10,1 млн грн), а також електронного та оптичного устаткування (на 6,2 млн грн) (рис. 1.14).

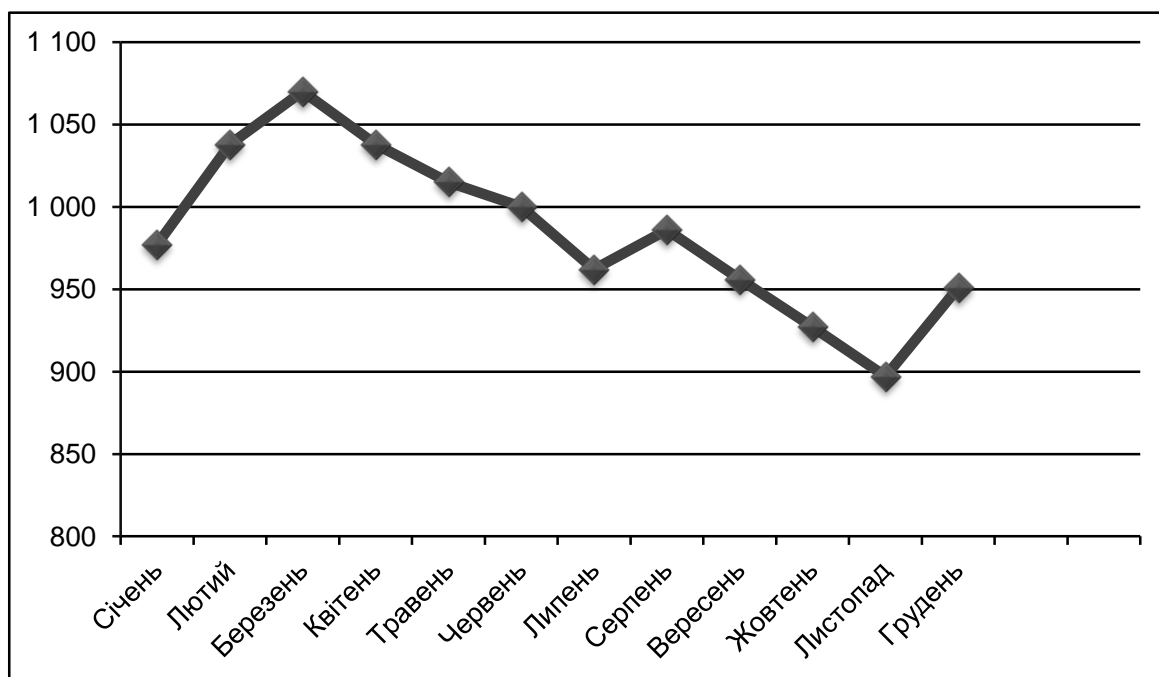

Рис. 1.14. **Заборгованість із виплати зарплати за 2012 рік** (млн грн)

Серед видів економічної діяльності за 2012 рік найвагомніше зменшення суми невиплаченої заробітної плати спостерігалось на підприємствах торгівлі (на 43,6 %), державного управління (на 33,8 %), з надання комунальних та індивідуальних послуг (на 23,2 %), будівництва

(на 14,1 %), промисловості (на 12,7 %), рибальства, рибицтва (на 11,8 %), освіти (на 10,9 %), а також у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям (на 4,5 %).

Серед регіонів у 2012 році найбільша заборгованість із заробітної плати зафіксована в Донецькій (158,8 млн грн), Луганській (79,2 млн грн) та Харківській (125,0 млн грн) областях. Найменша заборгованість працівникам із заробітної плати спостерігалась у Чернівецькій області (0,04 млн грн) [280].

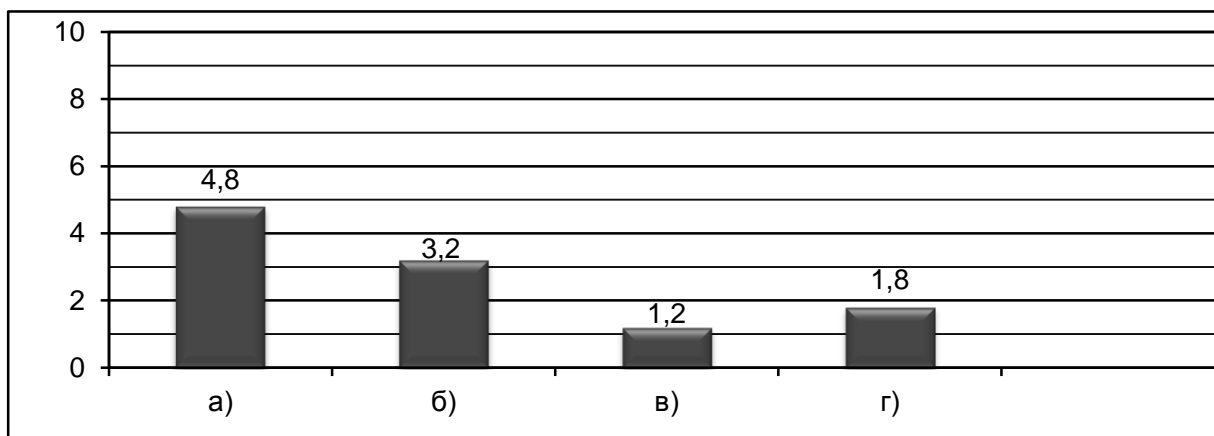
Демографічна ситуація в країні, яка формувалася протягом останніх років, дає підстави кваліфікувати її як зтяжну демографічну кризу. Кількість наявного населення на 1 січня 2013 року становила 45 553,0 тис. осіб (з початку року населення зменшилося на 80,6 тис. осіб). Зменшення чисельності населення країни відбулося виключно за рахунок природного скорочення – 162,0 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 61,8 тис. осіб. Порівняно з 2011 роком обсяг природного скорочення у 2012 році збільшився на 19,4 тис. осіб, або з 4,4 до 5,0 особи в розрахунку на 1 000 жителів. Природне скорочення населення спостерігалось у 23 регіонах країни, і тільки в м. Києві, Закарпатській, Рівненській областях зареєстровано природний приріст населення (відповідно 127, 270, 276 осіб). Природний рух населення у 2012 році характеризувався зниженням народжуваності та суттєвим перевищенням кількості померлих над кількістю народжених [280].

Що ж до ринку праці, то ситуація була наступною. У 2012 році ринок праці в Україні перебував у стані стабільного підйому – загальне зростання ринку праці становило 18 – 20 % порівняно з попереднім роком.

Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на 1 грудня 2012 року становила 468,8 тис. осіб. За допомогою в працевлаштуванні до цієї установи у листопаді звернулося 145,1 тис. незайнятих громадян порівняно з 123,1 тис. осіб у жовтні 2011 року.

Кількість зареєстрованих безробітних збільшилася 10,4 % і на 1 грудня 2012 року становила 441,3 тис. осіб, або 25,8 % усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу у зв'язку з безробіттям отримували 74,3 % осіб, які мали статус безробітного. Раніше місця робітників займали 45,6 % безробітних, посади службовців – 37,9 %, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Основні тенденції щодо зареєстрованого безробіття наведено на рис. 1.15.

Умовні позначення: а) частка жінок у загальній чисельності зареєстрованих безробітних; б) частка молоді віком до 35 років; в) частка осіб, які потребують особливого соціального захисту; г) частка звільнених з економічних причин.

Рис. 1.15. Основні тенденції щодо зареєстрованого безробіття у 2012 році (тис. осіб)

Зростання зареєстрованих безробітних у грудні 2012 р. зафіксовано в усіх регіонах країни. Спостерігається значна диференціація безробіття у регіональному аспекті (рис. 1.16).

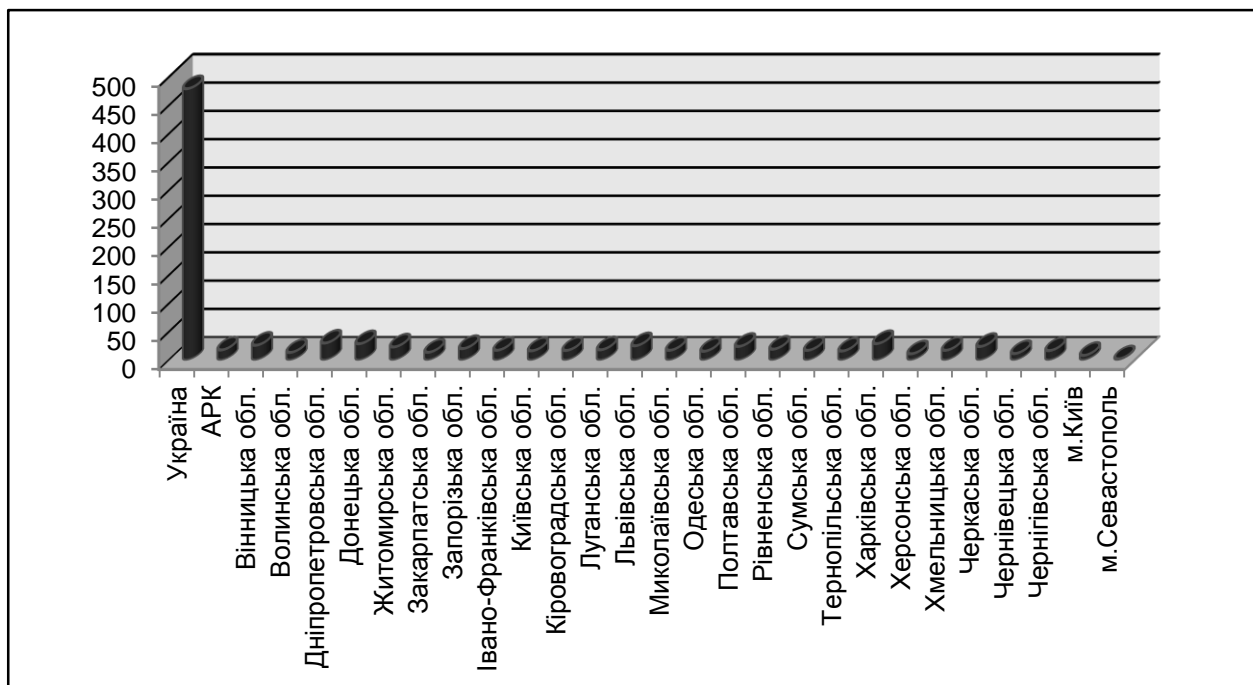

Рис. 1.16. Диференціація безробіття у регіональному аспекті за січень – вересень 2012 року (тис. осіб)

Вирішення завдань підвищення життєвого рівня населення, подолання бідності створює підґрунтя для ефективного збереження і відтворення трудового потенціалу, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей соціальної сфери. Для підвищення життєвого рівня населення регіонів необхідно забезпечити в них найбільш сприятливі умови для відтворення та життєдіяльності населення.

Складність економічного розвитку на сьогодні не дозволяє державі забезпечити виконання своїх соціальних функцій на рівні регіонів з урахуванням особливостей їх розвитку. Це пов'язано з багатьма інституційними проблемами, наприклад, розгалужена мережа бюджетних установ потребує значної кількості бюджетних ресурсів, відсутні сформовані організаційні умови щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів влади [264].

Значна кількість відомчих установ призводить до дублювання функцій та нераціонального використання бюджетних коштів. Разом із тим більшість бюджетних установ у регіонах надають соціальні послуги як на безоплатній, так і на платній основі, проте якість та кількість обсягів наданих послуг знаходиться на недостатньому рівні. Саме тому постає необхідність чітко визначити мінімальні соціальні стандарти, які повинні фінансуватися державою. Також потрібно мінімізувати проблеми діючої системи соціальних пільг: узгодити державні зобов'язання з надання пільг з їх ресурсним забезпеченням, налагодити облік пільговиків тощо.

Ефективність бюджетного забезпечення соціальної сфери регіонів значною мірою обумовлюється ефективністю взаємовідносин між суб'єктами бюджетної політики. Неналежне їх функціонування призводить до планування та використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав, до порушення чинного законодавства в процесі використання коштів державного бюджету. Оптимізувати діяльність суб'єктів бюджетної політики в соціальній сфері можливо у двох напрямках: оптимізувати структуру суб'єктів управління бюджетної політики в соціальній сфері; оптимізувати функції, схеми розподілу повноважень та компетенції суб'єктів управління соціальною сферою.

У сучасних умовах все більшого значення набуває необхідність побудови ефективної організації розподілу взаємовідносин між державним та місцевим рівнями в питаннях фінансування і надання соціальних послуг.

Міжбюджетні відносини характеризуються невідповідністю між бюджетною та адміністративною децентралізацією. Межі компетенції та відповідальності центральних органів виконавчої влади й виконавчих органів сільських, селищних, міських рад та місцевих адміністрацій чітко не визначені.

Децентралізація державного управління бюджетної політики в соціальній сфері дасть змогу зменшити ризик дублювання функцій і повноважень органів влади у сфері соціальних послуг по вертикалі, зокрема у сферах регулювання та контролю [264].

У регіонах переважна більшість видатків соціальної сфери фінансується з місцевих бюджетів. Однак власні кошти місцевих бюджетів повинні спрямовуватися на забезпечення суто місцевих потреб. Видатки ж соціальної сфери мають фінансуватися закріпленими джерелами доходів, тобто загальнодержавними коштами і трансфертами. Виконання соціальних зобов'язань держави потребує відповідного фінансового забезпечення. У процесі вирішення цих проблем необхідно враховувати регіональні особливості. Кожне завдання, вирішення якого планується на найближчі 5 – 10 років, повинне бути забезпечене відповідними фінансовими ресурсами. Фінансування розвитку соціальної сфери регіонів передбачає надходження не тільки з державного бюджету, але також від бізнесу і з різних благодійних фондів.

Отже, вирішення завдань досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створенні та впровадженні організаційних і правових умов недопущення зниження рівня життя населення України. Лише в разі вживання дієвих заходів можливе економічне зростання регіонів та посилення соціальної складової.

1.8. Фінансова основа економічного розвитку регіону

Сталий розвиток держави не може розглядатися окремо від економічної і соціальної стабільності її регіонів. Успішне здійснення соціально-економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від раціонального поєднання загальнодержавних інтересів з інтересами та особливостями регіонів, ефективним використанням їх природно-ресурсного, трудового, науково-технічного та виробничого потенціалів.

Найбільш небезпечним серед численних факторів сталого розвитку економіки держави є регіональні диспропорції, наростання поляризації між регіонами за рівнями соціального розвитку і потужністю економічного потенціалу. Подальше поглиблення диспропорційності в розвитку регіонів здатне перетворитись у різні загрози для економічної безпеки держави. Це посилює необхідність у підвищенні конкурентоспроможності регіонів у сучасних умовах розвитку економіки та висуває нові вимоги до організації фінансового забезпечення економічного розвитку регіонів.

Дослідження свідчать, що проблеми створення фінансової основи економічного розвитку регіону є предметом пошуку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, територіальне розміщення фінансових ресурсів та взаємозв'язок цього процесу із формуванням фінансового потенціалу регіонів вивчали Герасимчук З. В., Вахович І. М., Петкова Л. О., Шумська С. С., Ходаківська В. П.; вплив податкової політики на формування фінансового потенціалу регіону окреслили Вишневський В. П., Герчаківський С. Д., Єфименко Т. І., Коломієць А. Л., Мельник А. Д., Шаблиста Л. М.; участь інститутів фінансового ринку в акумулюванні та регіональному перерозподілі фінансових ресурсів детально досліджували Барановський О. І., Богачов С. В., Дзюблюк О. В., Корнєєв В. В., Луців Б. Л., Лютий І. О., Науменкова С. В. та ін.

Проте залишаються відкритими ряд проблем, спричинених значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, незацікавленістю територій у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу, що зумовлює актуальність наукових досліджень із питань створення фінансової основи економічного розвитку регіону і вимагає активації теоретичних та практичних пошуків розв'язання даної проблеми.

Бюджетні відносини будь-якої держави ґрунтуються на розподілі компетенцій і відповідальності за виконання конкретних функцій між органами центральної та регіональної влади.

Під регіональними фінансами розуміють систему економічних відносин, за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл національного доходу на соціально-економічний розвиток територій [57].

Через регіональні фінанси держава забезпечує місцеве самоврядування, яке означає право і спроможність місцевих органів влади в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою

державних справ, які належать до їх компетенції, в інтересах місцевого населення [68].

Функції виконавчої влади як у федеративних, так і в унітарних державах є більш-менш децентралізованими, тобто частково передаються регіональним і місцевим органам влади. Децентралізація компетенції сприяє кращому вирішенню індивідуальних потреб громадян на своїй території. У тих випадках, коли споживання певного суспільного блага обмежене колом жителів адміністративно-територіальної одиниці, економічно доцільно надати органам влади адміністративно-територіальної одиниці компетенції з ухвалення рішень про обсяги фінансування цих благ. З позицій економічної теорії компетенцію з ухвалення рішень доцільно передавати вищому рівню у випадку, коли користувачами одних і тих же благ є жителі декількох адміністративних одиниць або коли можна знизити витрати за рахунок збільшення масштабу надання суспільних благ. Тобто в сучасному демократичному суспільстві закріплення компетенції надання суспільних послуг за вищим рівнем державної влади здійснюється лише в тому випадку, коли вони можуть там виконуватися з вищою економічною або політичною ефективністю [57].

Процеси децентралізації функцій виконавчої влади можуть відбуватися у двох формах: делегування повноважень або передачі певних функцій місцевим органам влади.

У випадку делегування повноважень має місце ієрархічна залежність того, кому їх передають, від того, хто передає. Це означає обмеження свободи місцевих органів влади.

У разі передачі функцій ієрархічної залежності немає. При цьому правова і економічна єдність держави забезпечується тим, що всі дії здійснюються в рамках закону. Згідно з конституціями багатьох європейських держав, місцеві органи влади з деяких функцій мають виключні повноваження, а частину функцій виконують за дорученням вищих органів влади.

Найважливішою передумовою здійснення ефективної політики розвитку регіону є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка базується на децентралізації функцій і розподілі повноважень та відповідальності між центром і регіонами. Основи фінансової незалежності місцевого самоврядування полягають в оптимальному врахуванні інтересів держави та місцевого самоврядування, підприєм-

ницьких структур і населення. Проте слід зауважити, що нічим не обмежена фінансова незалежність місцевого самоврядування спричиняє такі ж негативні наслідки, як і надмірна централізація використання фінансових ресурсів, що формуються на певній території.

Виступаючи головним інструментом реалізації регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону покликані сприяти розвитку виробництва, зростанню зайнятості населення, залученню інвестицій в економіку тощо. Особливої гостроти набувають питання побудови таких фінансових відносин, котрі б дозволяли формувати та використовувати фінансовий потенціал регіону з максимальним соціально-економічним ефектом. Слід зазначити, що задля забезпечення економічної стабільності в регіоні велике значення має порядок формування фінансових ресурсів та контроль за їх використанням [40].

Фінанси регіону – це система економічних відносин, яка спрямовує грошові ресурси та їх потоки в готівковій і безготівковій формах для забезпечення нормального з точки зору потреб господарства території рівня виробництва товарів і послуг, стійкого товарообміну відповідно до законів ринкового господарювання та прийнятого рівня життя населення [26].

Фінанси регіону – невід'ємна складова фінансової системи країни, їх зміст і соціально-економічні функції визначаються тими ж характеристиками, що й для фінансової системи країни загалом, а їх роль відрізняється лише специфікою тих завдань управління, що реалізуються на регіональному рівні з урахуванням діючої системи розподілу повноважень. Як інструмент проведення регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону мають сприяти розвитку виробництва, зростанню зайнятості, залученню інвестицій, у тому числі у пріоритетні галузі регіонального господарського комплексу.

До складу ланок системи регіональних фінансів належать: місцеві бюджети, кошти суб'єктів господарювання, територіальні цільові бюджетні фонди, позикові кошти.

Головну роль у формуванні фінансових ресурсів регіону відіграють місцеві бюджети. Згідно з Бюджетним кодексом України, місцеві бюджети – це бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Місцевий бюджет відповідно містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [28].

Доходи місцевих бюджетів складаються з доходів загального фонду, закріплених Бюджетним кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів та доходів місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) податок на доходи фізичних осіб у частині, визначеній статтею 65 Бюджетного кодексу;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубання головного користування, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами в межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

5) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

6) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад;

7) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

8) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

9) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

10) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

11) плата за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

12) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад;

13) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

14) плата за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

15) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам [32].

До доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) фіксований податок;

2) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;

3) плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; збір за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; збір за спеціальне використання лісових ресурсів (крім збору за спеціальне використання

лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубання головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платника збору;

4) плата за землю, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

5) місцеві податки і збори (крім єдиного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, включаючи збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (крім збору в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах);

6) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

7) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, у порядку, визначеному Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними місцевими радами;

8) плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надане відповідне право);

9) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;

10) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

11) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів із суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів;

12) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності;

13) плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення;

14) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності;

15) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України "Про здійснення державних закупівель" у частині здійснення закупівель за рахунок коштів місцевих бюджетів;

16) кошти, отримані від учасника-переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів місцевих бюджетів;

17) 80 відсотків коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 відсотків коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

18) кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі;

19) інші доходи, що підлягають зарахуванню до місцевих бюджетів відповідно до законодавства та є такими, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів [28].

До надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать:

1) надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів (визначені в частині першій статті 71 Бюджетного кодексу);

2) збір за першу реєстрацію транспортного засобу, що зараховується в розмірі: 30 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів та 70 відсотків – до бюджету міста Сімферополя і бюджетів міст – обласних центрів у разі реєстрації транспортних засобів на території цих міст; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів та 50 відсотків – до міських, селищних і сільських бюджетів у разі реєстрації транспортних засобів на відповідній

території; 60 відсотків – до бюджету міста Києва і 40 відсотків – до обласного бюджету Київської області в разі реєстрації транспортних засобів у місті Києві; 100 відсотків – до бюджету міста Севастополя в разі реєстрації транспортних засобів у місті Севастополі;

3) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності в населених пунктах;

4) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрап-леним та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах;

5) кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що зараховуються в розмірі: 100 відсотків – до бюджетів міст Києва та Севастополя, 25 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, 75 відсотків – до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, 15 відсотків – до районних бюджетів, 60 відсотків – до бюджетів міст районного значення, селищ і сіл;

6) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування згідно із законом);

7) 70 відсотків грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, в тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 50 відсотків, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 20 відсотків, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 відсотків;

8) відрахування 10 відсотків вартості питної води суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів, що зараховуються до бюджетів міст, селищ та сіл;

9) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок відповідного місцевого бюджету;

10) 35 відсотків екологічного податку (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк),

у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 25 відсотків, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 10 відсотків, бюджетів міст Києва та Севастополя – 35 відсотків;

11) цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища;

12) надходження до цільових фондів, утворених Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами;

13) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

14) інші субвенції, що надаються з інших бюджетів за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду таких бюджетів;

15) повернення кредитів, наданих із місцевих бюджетів індивідуальним сільським забудовникам;

16) повернення кредитів, наданих із місцевих бюджетів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, а також пеня і відсотки за користування ними;

17) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України [28].

Бюджетний кодекс закріпив на стабільній основі перелік доходів місцевого бюджету і постійні відсотки їх розмежування між різними видами бюджетів.

Таким чином, нова редакція Бюджетного кодексу України передбачає суттєве збільшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів за рахунок як передачі їм частини загальнодержавних доходів, так і розширення переліку видатків, що враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів.

Слід відзначити істотне посилення повноважень органів державної виконавчої влади у сфері організації та координації бюджетного процесу на місцевому рівні. На думку експертів, жорстка регламентація і контроль з боку центральної влади діяльності, пов'язаної зі складанням, розглядом, затвердженням і виконанням місцевих бюджетів, спрямовані на підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України та вдосконалення системи державного фінансового контролю із посиленням

відповідальності учасників бюджетного процесу, зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів.

Проблема фінансового забезпечення регіонів пов'язана з наявністю різного фінансового потенціалу, що зумовлено переважно нерівномірністю територіального розміщення природних ресурсів, відмінностями в територіальному поділі праці та соціальному складі населення, різним рівнем розвитку продуктивних сил і ступенем використання економічного потенціалу. З іншого боку – з недостатньою ефективністю державних важелів впливу на економічні процеси, зокрема: економічної, фінансової, в тому числі податкової, кредитної політики та відповідних механізмів її реалізації, відсутністю збалансованої й ефективної регіональної політики.

На сьогодні в Україні існує дуже високий ступінь диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів. Про це свідчать і дані офіційної статистичної інформації, і результати досліджень у цій сфері великої кількості вітчизняних вчених.

У більшості регіонів України зберігаються низький рівень промислового виробництва, значне безробіття, низький рівень життя населення. Регіони відрізняються як потужністю економічного потенціалу, так і спроможністю до саморозвитку в умовах нових економічних відносин. Серед основних проблем розвитку територій слід виділити:

- надзвичайно щільну концентрацію продуктивних сил у високоіндустріальних областях (на шість високоіндустріальних областей: Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську, Київську припадає понад 45 % основного капіталу України);

- невідповідність між природним і трудовим потенціалом, з одного боку, і рівнем розвитку економіки – з іншого; це стосується насамперед Подільського, Поліського, Південного регіонів;

- недостатній розвиток транспортної інфраструктури, її нераціональна просторова орієнтація.

Щодо окремих регіонів, де склалася вкрай несприятлива економічна й екологічна ситуація, що вимагає термінового вирішення, то особливої уваги потребують Донецький, Придніпровський, Поліський, Південний та Карпатський.

У Донецькому регіоні найбільш актуальною серед економічних проблем є ефективна реструктуризація підприємств вугільної, хімічної,

коксухімічної промисловості, чорної і кольорової металургії, важкого машинобудування та електроенергетики.

Аналогічна ситуація спостерігається у Придніпровському регіоні. Чорна та кольорова металургія, гірничодобувна, коксохімічна галузі, важке машинобудування створили й тут надмірне навантаження на природне середовище. Це доповнюється загостренням соціальних проблем.

Складною проблемою Поліського регіону є реабілітація радіаційно забруднених територій.

Щодо Карпатського регіону, то тут найвищий рівень безробіття в Україні, і важливе завдання полягає у збалансуванні демографічної політики з економічним розвитком, попередженні природних і недопущенні техногенних катастроф.

Основним завданням регіональної політики є зменшення дисбалансів у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів. У зв'язку з тим, що дохідний потенціал держави переважно розподілений нерівномірно в її регіонах, виникає необхідність у фінансовій підтримці місцевих бюджетів із відносно слабшою дохідною базою.

Як свідчить досвід економічно розвинених країн, фінансові проблеми регіонів розв'язуються шляхом реформування всієї системи місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин. Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів впливає з того, що в системі державних фінансів за даного розподілу податків і функцій між рівнями держави виникають вертикальний і горизонтальний дисбаланс, який можна подолати лише передачею коштів від центрального до місцевих бюджетів. Значення міжбюджетних трансфертів зростає з наданням більших повноважень місцевим органам влади, оскільки місцеві бюджети мають бути забезпечені фінансовими ресурсами відповідно до своїх видаткових функцій. Найважливішими функціями міжбюджетних трансфертів є розмежування видатків державного та місцевих бюджетів; забезпечення бюджетів необхідним обсягом доходів; перерозподіл коштів між "бідними" та "багатими" регіонами і, зрештою – формування економічно самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць [26].

Для здійснення фінансового вирівнювання застосовується широкий спектр економічних інструментів. Експертною комісією з проблем місцевих та регіональних фінансів Ради Європи було розроблено класифікацію субсидій (трансфертів) для місцевих урядів. Виділяють

наступні групи субсидій: субсидії загального призначення, спеціальні субсидії та дискреційні субсидії.

Під субсидіями загального призначення розуміють таке надходження коштів до органів місцевого самоврядування, які вони можуть вважати власними і використовувати на власний розсуд. Усі інші субсидії мають спеціальний характер. У разі надання обумовлених субсидій їх сума, що розглядається як надходження кожного органу влади, залежить від видатків того ж органу.

До дискреційних субсидій належать субсидії, які уряд може розподіляти чи ні, і які розподіляються на розсуд уряду відповідно до конкретних обставин, у яких діє зацікавлений орган місцевого самоврядування. Як правило, жодних загальних критеріїв розподілу таких субсидій не існує. Крім вищезгаданих трансфертів, існують також гранти, субвенції, розподілені податки та ін.

Таким чином, держава може надавати регіонам фінансову допомогу для їх соціально-економічного розвитку відповідно до розподілу повноважень та їх рівня розвитку. Тому, говорячи про фінансове вирівнювання, необхідно виділяти такі дві його схеми, як горизонтальне та вертикальне вирівнювання.

У процесі забезпечення горизонтальної рівності передбачається зменшення відмінностей у розвитку регіонів шляхом надання коштів багатшими органами влади біднішим. При цьому мова йде про вирівнювання дохідних потенціалів бюджетів одного рівня. Вертикальне ж фінансове вирівнювання передбачає забезпечення фінансовими ресурсами різних ланок бюджетної системи відповідно до розподілу повноважень між різними рівнями влади. Тут фінансові потоки спрямовуються від бюджетів вищого рівня до нижчого.

Субсидії використовуються органами державної влади не тільки як засіб вирівнювання, але й як засіб контролю. Надаючи спеціальні субсидії, уряд має можливість контролювати структуру видатків місцевого самоврядування. Велика частка таких субсидій свідчить про значний контроль діяльності органів місцевого самоврядування та обмеженість в ухваленні власних рішень на місцях, тоді як надання субсидій загального призначення має нейтральний характер. Останнім часом у більшості країн Європи спостерігається тенденція до збільшення частки субсидій

загального призначення. А спеціальні субсидії мають здебільшого інвестиційний характер.

Таким чином, у процесі формування системи фінансового вирівнювання регіонів перед державою стоїть завдання створення таких умов господарювання на місцевому та регіональному рівнях, які б сприяли рівномірному розвитку як регіонів, так і держави в цілому.

Протягом тривалого часу проблема підтримки регіонів вирішувалась на основі трансферів, субсидій та субвенцій, що отримувались із центру, але можливості державної допомоги достатньо обмежені. Звідси з усією нагальністю ставиться питання щодо пошуку та реалізації шляхів стійкого та цивілізованого розвитку регіону – суб'єкта держави. Забезпечення стійкого розвитку розуміється, з одного боку, як активізація внутрішніх джерел отримання необхідних для регіону економічних, фінансових ресурсів, а з іншого – як створення державними органами влади умов, що сприяють переведенню регіональної економіки в режим фінансової стійкості, самозабезпечення на основі кращого використання власних можливостей.

Необхідним є стимул до економічного регіонального розвитку, яким може слугувати самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей та можливості фінансувати заходи для їх реалізації, перш за все, за рахунок власних джерел. При цьому державна підтримка повинна слугувати додатковим, а не головним джерелом фінансових ресурсів. Таким чином, регіони мають перетворитися з об'єктів на суб'єкти розвитку.

Економічний розвиток визначається не фактором розташування джерел сировини чи ринку збуту, а можливістю для підприємств долучитися до ринку висококваліфікованої робочої сили, наукових винаходів і технологій. Сталий розвиток регіональної економіки неможливий без активного становлення інноваційної моделі, яка спричиняє економічне зростання продуктивних сил регіонів.

Для забезпечення необхідної ефективності моделі стабільного розвитку регіонів потрібно внести зміни в державну регіональну політику, а саме: необхідно забезпечити економічну та фінансову самостійність регіонів за рахунок розмежування компетенції і відповідальності між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання в Україні й забезпечити фінансову стійкість місцевих бюджетів. Основним пріоритетним завданням повинне стати запро-

вадження на регіональному рівні інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, забезпечення подальшого розвитку науково-технологічного, інноваційного і людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Таким чином, винятково значущими компонентами державного регулювання регіонального розвитку є: 1) раціональна організація міжбюджетних відносин; 2) створення сприятливих умов для нарощування фінансового потенціалу кожного регіону.

Забезпечення фінансової основи розвитку регіону пов'язане з визначенням фінансового потенціалу регіону, який є сукупністю регіональних грошових фондів, структура та кількісна оцінка яких визначають особливості регіонального розподілу суспільного продукту та можливості внутрішнього фінансування всіх сфер діяльності в регіоні [93].

Фінансовий потенціал регіону визначається сукупністю джерел фінансових коштів, якими володіють регіональні органи влади, підприємства реального сектору економіки, фінансові структури, домогосподарства та зовнішні джерела таких коштів. Рівень кожного із зазначених джерел є різним, що пояснюється їх різним ресурсним потенціалом, а це, у свою чергу, зумовлене нерівномірністю територіального розміщення природних ресурсів, відмінностями в територіальному поділі праці та соціальному складі населення, різним рівнем розвитку продуктивних сил та ступенем використання економічного потенціалу, окрім того, наявний фінансовий механізм стимулювання економічних процесів на регіональному рівні не повною мірою відповідає сучасним потребам розвитку економіки.

Проблеми забезпечення економічної незалежності регіонів нерозривно пов'язані з розробкою та ефективною реалізацією регіональної фінансової політики, яку необхідно розглядати не тільки як об'єднання елементів регіональних бюджетів і місцевого оподаткування, а й як напрями вдосконалення та розбудови регіонального апарату державних і місцевих фінансів через механізм реалізації бюджетно-податкового регулювання. У зв'язку з цим у регіональній фінансовій політиці держави потрібно враховувати специфіку й особливості розвитку, історичні та інші умови формування кожного регіону, сприяти стабільності його функціонування [31].

Основними завданнями регіональної фінансової політики є забезпечення економічної незалежності і здатності до саморозвитку регіону.

Виникає загальна потреба в організації моніторингу важелів, які характеризують сталість розвитку його економіки. Регіональні важелі – це система кількісних та якісних показників, які засвідчують перманентний та ретроспективний вплив різноманітних факторів на соціально-економічну стабільність регіону. Механізм реалізації стабілізаційних регіональних важелів потребує економічно-правового впровадження фінансової політики як на державному, так і на регіональному рівнях, враховуючи при цьому централізоване та регіональне прогнозування, планування та програмування соціально-економічних процесів [38].

Розгалуженість характеру, величини охоплення та змісту регіональної фінансової політики, складу й організації інститутів, на які покладено функції її проведення, меж підпорядкованих їм сфер господарської діяльності пов'язана з об'єктивними засадами її формування. Головними групами чинників, що зумовлюють змістовність наповнення регіональної фінансової політики, виступають:

- з позиції надходжень – поточний стан і реальний обсяг регіонального виробництва, його структура й ефективність, міра здатності до зовнішньоекономічної конкуренції;
- з точки зору витрат – рівень безробіття, показники соціальної незабезпеченості, демографічна структура регіонів, реальний прожитковий мінімум, екологічні проблеми тощо;
- з погляду передумов детермінованого характеру – питома вага регіонального сектору в національній економіці, роль доходів від нього у формуванні бюджету і реалізації соціально-економічних програм.

Особливої уваги потребують питання належного врахування особливостей становлення регіонального виробництва в Україні як одного із найважливіших чинників, що визначає роль невідомих факторів впливу, відповідно кількісний і змістовний склад регіональної фінансової політики, головні напрями її регуляторної дії.

В умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів у країні саме внутрішній потенціал територій слід вважати головним ресурсом їхнього розвитку. Забезпечення ефективного використання і подальшого нарощення ресурсного потенціалу регіонів має стати одним із головних пріоритетів діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і територіальних громад. Стратегія зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності передбачає:

- створення економічних, організаційних та нормативно-правових передумов для реалізації основних принципів сталого розвитку регіонів;
- здійснення реструктуризації економіки регіонів на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей їх потенціалу;
- широкий розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу як головного чинника соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;
- зміцнення економічної інтеграції регіонів на основі максимально ефективного використання їх конкурентних переваг;
- сприяння всебічному розвитку людського потенціалу на основі стабілізації та поліпшення демографічної ситуації, досягнення продуктивної зайнятості населення, розвитку соціальної інфраструктури;
- розбудову та модернізацію інфраструктури регіонального розвитку для підвищення інвестиційної привабливості регіонів, поліпшення умов запровадження передових інноваційних технологій;
- вдосконалення системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, механізмів та інструментів формування та реалізації на регіональному рівні екологічної політики.

Головними напрямками діяльності центральних і місцевих органів влади щодо розвитку виробничо-економічного потенціалу регіонів мають бути реструктуризація економіки, розширення її галузевої спеціалізації, створення на сучасній технологічній базі переробних галузей промисловості в кожному регіоні, екологізація виробництва, розбудова виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах, забезпечення ефективного управління комунальною власністю [58].

Залучення додаткових ресурсів місцевого та регіонального розвитку потребує принципової зміни управлінських підходів як на місцевому, так і на державному рівнях, іншого рівня кваліфікації та організованої постійної роботи щодо розширення ресурсної бази для забезпечення стійкого розвитку українських міст і регіонів.

Власні повноваження місцевих органів влади не забезпечені необхідною мірою доходами місцевих бюджетів. Формування місцевих бюджетів здійснюється на формульній основі за нормативами бюджетної

забезпеченості, виходячи з наявних можливостей зведеного бюджету, що не забезпечує об'єктивних потреб територій.

Наявні на сьогодні міжбюджетні відносини на рівні села, селища, міст районного значення та району також не вирішують проблеми забезпеченості коштами органів місцевого самоврядування. Відсутній механізм формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів, що гарантуються державою. Значні відхилення в бюджетній забезпеченості територій призводять до певних відмінностей у їхньому економічному розвитку та рівні життя населення.

Також слабкими та недосконалими є механізми взаємодії і координації між центральними органами виконавчої влади відносно формування та реалізації державної політики регіонального розвитку. З іншого боку, не існує чітких механізмів узгодження між центральними та місцевими органами державної влади пріоритетних напрямів економічного розвитку та реалізації відповідних завдань.

Повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо економічного розвитку відповідної території чітко не розмежовані і значною мірою дублюються, що ускладнює процес державного управління окремою територіальною одиницею.

Ефективні механізми державного управління, в першу чергу, повинні включати: централізоване державне та регіональне прогнозування, планування і регулювання соціально-економічних процесів, їх взаємоузгодженість. У деяких регіонах вже розпочато формування регіональних стратегій розвитку, проте для досягнення ефективності та системності цього процесу необхідна суттєва державна підтримка (інституційна, ресурсна, наукова, фінансова тощо), а саме:

1. З метою забезпечення об'єктивності в оцінці здійснення фінансової державної підтримки розвитку кожного регіону необхідно запровадити повний облік і координацію всіх надходжень із бюджету щодо кожної окремої території, встановити якісно нові вимоги та характеристики в оцінці результативності державної допомоги в будь-якому вигляді. Виходячи із основних завдань діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства і Державної казначейської служби України, доцільно цю роботу сконцентрувати саме в цих центральних органах виконавчої влади.

2. Модель стимулювання розвитку регіонів, яка впроваджується з прийняттям Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" (№ 2850-IV від 08.09.2005 р.) передбачає концентрацію обмежених ресурсів держави на розв'язанні проблем регіонального розвитку з урахуванням пріоритетів розвитку держави, а також забезпечення чіткої взаємодії та координації дій органів центральної та місцевої влади з питань реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій [143].

Згідно із зазначеним законом, запроваджуються договірні засади у відносинах між центральним і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань розвитку регіонів на основі угод щодо регіонального розвитку. Однак ефективність реалізації таких підходів потребує нормативно-правового забезпечення не лише на центральному рівні, але й на регіональному рівні, а також чіткої координації дій, яку повинно забезпечувати Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і його територіальні підрозділи.

3. Виходячи з необхідності підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів, необхідно зосередити управлінський процес на забезпеченні подальшого розвитку науково-технічного та інноваційного потенціалу кожної території. Слід створювати сприятливі умови для формування в кожному регіоні сучасних виробництв, виходячи з наявного ресурсного потенціалу; збільшення обсягів експорту конкурентоспроможної продукції та послуг; активізації зовнішньоекономічного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва; розвитку підприємництва; організаційно-функціональних структур, що забезпечують інноваційний розвиток.

4. Проблеми системного характеру, які на сьогодні існують у сфері місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин, обумовлюють необхідність реформування підходів до:

- широкого переліку задекларованих державою соціальних зобов'язань;
- недостатнього рівня дохідної частини місцевих бюджетів;
- вдосконалення порядку планування та виконання видатків місцевих бюджетів;
- досить високого рівня дотаційності місцевих бюджетів.

З метою перетворення місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку регіонів необхідно системно вирішити наступні основні завдання:

- децентралізації державного управління фінансами та підвищення ефективності управління місцевими фінансами;
- запровадження середньострокового планування місцевих фінансів;
- зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування;
- посилення інноваційно-інвестиційної складової місцевих бюджетів;
- удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин;
- посилення відповідальності та контролю за дотриманням бюджетного законодавства;
- забезпечення прозорості процесу формування та виконання місцевих бюджетів.

Запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу повинне передбачати: конкретизацію цілей, завдань, видів і форматів планування; визначення порядку взаємодії учасників процесу; встановлення взаємозв'язку та порядку здійснення між середньостроковим фінансовим планом і програмами соціально-економічного розвитку територій на перспективу; проведення моніторингу виконання показників середньострокового фінансового планування; розробку теоретико-методологічних засад запровадження програмно-цільового методу планування місцевих бюджетів як складової середньострокового планування та проведення експерименту із запровадження його на кожній території.

5. Зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування можливо досягти через проведення заходів, спрямованих на:

посилення зацікавленості органів місцевого самоврядування у зростанні власних доходів шляхом стимулювання збільшення реальних обсягів виробництва, валової доданої вартості, обсягу інвестицій, рівня доходів населення відповідно до напрямів економічного розвитку відповідної території;

щорічне підвищення питомої ваги загального фонду місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України за рахунок розширення податкових гарантій для місцевих бюджетів;

збільшення рівня самодостатності місцевих бюджетів шляхом удосконалення податкового законодавства відповідно до напрямів реформу-

вання податкової системи України, зокрема через удосконалення системи місцевих податків і зборів;

посилення стимуляційної складової міжбюджетного регулювання;

запровадження стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів шляхом перерахування до обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим частини надпланових надходжень за переліком показників дохідної частини Державного бюджету;

удосконалення методології розрахунку видатків місцевих бюджетів, які враховуються в процесі визначення обсягу міжбюджетних трансфертів шляхом введення додаткових коригувальних коефіцієнтів і перегляд діючих у деяких невиробничих галузях, з метою врахування особливостей адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, у сучасних умовах соціально-економічний розвиток регіонів стає реально можливим лише за наявності ефективної регіональної економічної політики, яка забезпечить цільове фінансування пріоритетних загальнодержавних завдань, задоволення загальнонаціональних інтересів, підвищення рівня ділової активності підприємницьких структур, підтримуючи при цьому розвиток і фінансову незалежність регіонів.

1.9. Визначення та оцінка розвитку регіону як основи сталого соціально-економічного розвитку суспільства

Сучасні глобалізаційно-інтеграційні тенденції вимагають від економіки України формування ефективного конкурентоспроможного економічного простору, в якому регіони повинні забезпечувати досягнення загальнодержавних синергетичних цілей розвитку. Для вирішення цього завдання необхідно мати універсальний інструментарій визначення рівня розвитку кожного окремого регіону незалежно від розміру його території: економічного району як сукупності областей, області як адміністративно-територіальної одиниці, району в межах області і т. ін. У контексті сталого соціально-економічного розвитку суспільства проведення зазначеної оцінки набуває відповідного характеру: у процесі здійснення оцінки необхідно дотримуватися тих її аспектів, які відповідають концепції сталого розвитку.

Дослідженням проблеми оцінки та моделювання рівня розвитку регіонів займалися такі науковці, як: Л. Абалкін, С. Ашматов, Н. Бал-

канов, І. Благун, В. Вельфе, А. Гальчинський, М. Долішній, М. Жилєнкова, І. Зварич, В. Зимовець, М. Кизим, Т. Клебанова, Р. Лукас, А. Льюїс, Ф. Нейман, П. Ромер, Р. Солоу, О. Суслов, Р. Солоу, Е. Фелпс та ін.

Існує декілька основних підходів до визначення рівня розвитку регіону:

на основі сукупності показників;

шляхом розрахунку одного інтегрального показника із сукупності показників;

з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами;

вибір окремих показників.

Найпоширенішим підходом є розрахунок інтегрального показника. Так, наприклад, Т. Клебанова запропонувала розрахунок інтегрального показника як для всієї сукупності вихідних показників, так і за окремими групами: демографічні показники, індикатори зайнятості, екологічні показники і т. д. [87]. Розрахунок здійснюється на основі методів експоненційного згладжування і авторегресійної моделі.

Одним із методів визначення інтегрального показника є використання методу таксономії, розробленого В. Плютою [140], сутність якого полягає у визначення максимального значення за показниками-стимуляторами (такими, що сприяють розвитку регіону) і показниками-дестимуляторами (такими, що протидіють розвитку регіону). Після формування точки-еталону розраховується евклідова відстань від значень досліджуваних показників і отриманої точки-еталону. Чим менша відстань від досліджуваного регіону до точки-еталону, тим активніший розвиток йому властивий. Таким чином формується рейтинг регіонів за рівнем розвитку. Значною перевагою даного методу є його доступність, простота і необмеженість кількості показників.

М. Жилєнкова у своєму дослідженні [69] оперує індикаторами тенденцій основних регіональних процесів і явищ, також використовуючи показники-стимулятори і показники-дестимулятори, але в аспекті відносних відхилень показників. Рейтинг кожного регіону відповідно до цієї методики визначається шляхом застосування середнього арифметичного рейтингів регіонів.

Перевагою даного підходу є отримання однозначних несуперечливих результатів аналізу, який дозволяє ранжувати регіони за рівнем розвитку. З іншого боку, визначити вплив кожного окремого

показника на значення інтегрального в рамках даного підходу є складним завданням. Іншою проблемою є формування сукупності вихідних показників і визначення вагомості кожного з них. Враховуючи структуру статистичної звітності, сукупність вихідних показників повинна включати такі групи: макроекономічні (валовий регіональний продукт (ВРП), обсяг реалізованої промислової продукції, обсяг продукції сільського господарства, виробництво продукції тваринництва), інвестиційні (капітальні інвестиції, обсяг закордонних інвестицій, введення в експлуатацію житла, стан основних засобів), науково-інноваційні (освоєння інноваційних видів продукції, обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт), транспортні (пасажирооборот, вантажообіг), зовнішньоекономічні (експорт, імпорт), споживання (обсяг роздрібного товарообігу, індекс споживчих цін), доходів населення (середня заробітна плата, пенсія, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення), ринку праці (рівень безробіття (зайнятості), попит та пропозиція робочої сили), демографічні (природний рух населення, міграційний рух населення), охорони здоров'я (захворюваність населення, заклади охорони здоров'я, санаторно-курортні і оздоровчі заклади), освіти (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі навчальні заклади), туризму (площа готельних номерів, туристичні потоки), довкілля (викиди шкідливих речовин, використання водних ресурсів, охорона лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій), бюджетні (надходження і витрати регіональних бюджетів, обсяг дотацій, питома вага поповнення державного бюджету відповідним регіоном). Запропонований перелік показників за відповідними групами не є вичерпним – відповідно до поставлених завдань дослідження його можна розширяти чи скорочувати. Крім того, залишається відкритим питання вагомості показників. Очевидно, що вагомість показника ВРП є більшою, ніж вагомість показника площі готельних номерів. Але залежно від періоду дослідження питома вага цих показників може змінюватися. Наприклад, у 2012 році Україна прийняла Чемпіонат Європи з футболу, що вже обумовило значне вкладення як власних, так і закордонних інвестицій у готельно-туристичний бізнес. У результаті його проведення Україна отримала можливість розвинути на своїй території значний туристичний бізнес, враховуючи наявні рекреаційні ресурси. Отже, для вирішення цього питання найдоцільнішим шляхом слід визнати ранжування вагомості показників залежно від рівня впливу на розвиток регіону. Одним із методів ранжування є використання

експертних оцінок та встановлення їх узгодженості на базі коефіцієнта конкордації.

Останнім питанням формування сукупності первинних показників є особливість їх порівняння залежно від досліджуваного регіону. Мається на увазі, що різні досліджувані регіони мають різну територію і, відповідно, відрізняються за кількістю населення. З цієї точки зору порівнювати Донецьку (4 466,7 тис. осіб і 26,5 тис. кв. км) та Чернівецьку (904,4 тис. осіб і 8,1 тис. кв. км) області не є коректним. Саме тому зазначені показники, які відображають сукупне значення для області, слід брати в розрахунку на 1 кв. км або на 1 мешканця.

Використання підходу на основі сукупності показників без розрахунку інтегрального показника визначення рівня розвитку регіону здійснюється на основі методів редукції даних, таких, як факторний аналіз, багатовимірне шкалювання та ін. Приклад використання кореляційного, факторного, кластерного і геоінформаційного аналізів наведено в роботі Саричевої Л. В., Кожевнікова А. В. і Рибко В. В. [172]. У рамках дослідження впливу на здоров'я населення окремих еколого-економічних показників було використано такі показники, як: частка міського населення, виробництво промислової продукції на одну особу, кількість викидів в атмосферне повітря, кількість хімічно небезпечних об'єктів, лісистість регіону, сукупність показників за рівнем захворюваності населення. У результаті було виокремлено два фактори: деурбанізованість регіону і ступінь захворюваності населення, за яким класифіковано області України та позначено їх на карті. Подібний аналіз було проведено в процесі визначенні впливу на формування небезпечних геологічних явищ окремих еколого-економічних показників, що дозволило виділити такі фактори – деурбанізованість регіону і геологічний фактор.

Використання даного підходу до оцінки рівня розвитку регіону має свої значні переваги. По-перше, в результаті проведеного аналізу можна виділити змінні, які мають більший вплив на рівень розвитку. По-друге, отримані латентні фактори дозволяють класифікувати регіони, тобто сформувати групи об'єктів дослідження, які близькі за значеннями досліджуваних показників, що дає можливість на основі отриманих результатів розробляти типові рекомендації для покращення рівня розвитку регіону.

Вибір окремих розрахункових показників як індикаторів розвитку регіону можна визнати як самостійний напрям оцінки. У роботі

Козика В. В. і Сидорова Ю. І. [91] наведено нестандартний підхід до визначення рівня розвитку регіону як відкритої термодинамічної системи.

У результаті аналізу автори надають два розрахункові показники:

1) коефіцієнт використання ресурсів регіону як відношення неоподаткованого прибутку, який можна використати для розширення виробництва, до собівартості;

2) активність регіону як локальної нерівноважної зони, яка визначається як відношення зовнішніх потоків інвестицій до внутрішніх.

Перевага даних розрахункових показників полягає в можливості зіставлення отриманих результатів із загальносвітовими стандартами, але, на жаль, визнати даний аналіз всеосяжним некоректно.

На особливу увагу серед зазначених підходів до визначення та оцінки рівня розвитку регіонів заслуговує підхід з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами, оскільки саме такий підхід використовується під час визначення рівня сталого розвитку регіону.

Однозначного трактування категорії "сталий розвиток" не існує. Так, наприклад, Б. Данилишин і Л. Шостак [49] визначають його як відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалізації якісного стану середовища, економічного зростання і зростання духовних і матеріальних потреб людей; А. Філіпенко [196] – як баланс та інтеграцію економічних, екологічних і соціальних потреб людства, з одного боку, і здатністю земних ресурсів і екосистеми задовольняти нинішні та її майбутні потреби – з іншого, а О. Пчелінцев [159] – як розширення поняття комплексного регіонального розвитку, тобто перехід до системного управління сукупністю економічних, соціально-демографічних і екологічних процесів на даній території. Головним, у чому погоджуються дослідники, є те, що сталому розвитку властиві три напрями: економічний, соціальний і екологічний.

Виходячи із цих трьох вимірів, міжнародними організаціями було розроблено такі методики й системи індикаторів сталого розвитку [125]:

методику розрахунку показника "істинних заощаджень", розроблену Всесвітнім банком (вартості чистої зміни в цілому спектрі активів, які важливі для розвитку: виробничих активів, природних ресурсів, якості навколишнього середовища, людських ресурсів та іноземних активів);

методику розрахунку індексу стійкості навколишнього середовища запропоновану Йельським і Колумбійським університетами для ВЕФ (22 індикаторів, кожний із яких усереднює 2 – 5 змінних (усього 67 змінних));

методику розрахунку індексу сталого економічного добробуту авторів Дж. Кобба і Х. Дейлі (США), в якій індекс є розміром ВВП на душу населення, скоректований на суму витрат на соціально-економічні та екологічні чинники;

систему індикаторів сталого розвитку, розроблену Комісією зі сталого розвитку ООН (соціальної, економічної, екологічної і інституційної складових сталого розвитку, 60 індикаторів і класифікації за темами);

систему екологічних індикаторів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки між економічною діяльністю, екологічними і соціальними умовами.

Відповідно до запропонованих методик міжнародних організацій в Україні було розроблено власний підхід, наведений у роботі [241]. Вимір сталого розвитку регіонів запропоновано здійснювати за трьома векторами: економічним, екологічним та соціально-інституціональним. Індекс сталого розвитку визначається положенням у запропонованій системі координат.

Гармонійність розвитку (ступінь гармонізації сталого розвитку) визначається рівновіддаленістю результативного вектора від запропонованих трьох.

Індекс економічного виміру включає 4 категорії політики і 15 індикаторів, індекс екологічного виміру включає 3 категорії політики і 13 індикаторів і індекс соціального виміру – 4 категорії політики і 17 індикаторів. Запропонований підхід відрізняється інноваційністю та дозволяє визначити, в який бік відхиляється розвиток від сталого чи гармонійного.

Таким чином, підводячи підсумки, слід зазначити, що для визначення рівня розвитку регіону, який повинен відповідати міжнародним стандартам сталого розвитку, вихідну сукупність показників необхідно розподіляти на три складові: економічну, соціальну та екологічну. З іншого боку, рівень впливу кожної складової може бути різним, що слід оцінювати з експертної точки зору шляхом узгодження думок фахівців. Актуальним напрямом розрахунку кінцевих результатів необхідно визнати використання економіко-математичних методів обробки даних, які дозволяють отримувати обґрунтовані та виважені висновки.

2. Аналіз стану управління розвитком Харківського регіону

2.1. Оцінка диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону

Сучасний стан української економіки характеризується особливостями, які презентуються зазначеними складовими середовища. Так, ситуацію в соціально-економічному середовищі за звітний період можна характеризувати як несталу. Правове, соціально-економічне, демографічне та інноваційне середовища проникають на рівень окремих суб'єктів господарювання. Таким чином, для визначення особливостей та диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону доцільно проаналізувати стан відповідних середовищ у народногосподарських галузях у 2000 – 2011 рр.

Аналіз соціально-економічного розвитку регіону передбачає аналіз багатьох складових, оскільки ефективний розвиток регіону має включати ефективний розвиток усіх факторів, що можуть вплинути на його розвиток. У даному аналізі будуть використані показники промисловості, будуть відображені показники сільськогосподарської діяльності регіону, стан транспортних перевезень, пасажирських перевезень, стан доходів населення, зайнятість населення в області, демографічна ситуація, інфляційний рівень за період 5 років.

Зважаючи на специфіку Харківського регіону, слід почати аналіз з огляду промисловості в регіональному контексті. За 2007 рік підприємствами області вироблено промислової продукції (виконано робіт, послуг) на 9,6 % більше, ніж у 2006 році. У цілому по Україні приріст обсягів виробництва склав у 2007 році 10,2 %. У 2008 році обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) фактично становив 35 429,0 млн грн, а порівняно з 2007 роком – на 3,6 % більше. Загалом по Україні обсяги виробництва порівняно з 2007 роком скоротилися на 3,1 %.

У 2009 році в період кризи в економіці обсяг реалізованої промислової продукції фактично склав 35 690,2 млн грн. Порівняно з 2008 роком приріст склав 0,7 %. У 2010 році обсяг реалізованої промислової продукції склав по факту 42 788,8 млн грн. Порівняно з 2009 роком приріст обсягів виробництва в регіоні становив 17 %.

У 2011 році обсяг реалізованої продукції склав по факту 51 251,4 млн грн. Порівняно з 2010 роком приріст обсягів виробництва склав 16,5 %. Особливу увагу слід приділити машинобудівній промисловості, оскільки регіон є одним із лідерів серед інших регіонів у даному виді промисловості. У 2007 році приріст виробництва порівняно з 2006 роком склав 17,0 %. У 2008 році порівняно з 2007 роком приріст виробництва склав 12 %. У 2009 році падіння промислового виробництва було зафіксоване майже у всіх підгалузях машинобудування, в цілому в машинобудуванні області у 2009 році відбулося скорочення обсягів випуску продукції на 34 % порівняно з 2008 роком.

Після кризового 2009 року, коли обсяг продукції в машинобудуванні знизився за рік більш ніж на третину, в наступному році ситуація стабілізувалася, і набула сталого характеру тенденція до нарощування обсягу продукції, яка триває і в поточному році. За сім місяців поточного року випуск продукції у машинобудуванні порівняно з аналогічним періодом 2010 року збільшився на 18,1 %. Збільшення обсягів виробництва пов'язане, перш за все, зі стабільною роботою провідних машинобудівних підприємств, наявністю довгострокових договорів із постачальниками сировини та споживачами готової продукції, активною маркетинговою діяльністю, розширенням асортименту та освоєнням нових видів продукції. У 2011 році порівняно з 2010 випуск продукції збільшився на 13,8 %, що є суттєво позитивною тенденцією, але для повноти усвідомлення ситуації, що склалася в машинобудуванні, необхідно здійснити комплексний аналіз.

Безперечно, соціально-економічний розвиток країни визначається активізацією потенціалу промисловості. Щодо України, то промисловості належить провідна роль. В. Пантелеєнко, віце-президент Консорціуму "Індустріальна група", відзначає, що на промисловість припадає близько половини виробництва продукції (стабільно протягом 2001 – 2006 років більше, ніж 48 %), більше, ніж 37 % основних та обігових фондів, 40 % зайнятих найманих працівників, одна третина прямих закордонних інвестицій, <...>, підйом у промисловості супроводжується підвищенням середньої заробітної плати з 2001 до 2006 року майже в тричі, яка складає нині 1212 грн [134].

Структура реалізації продукції провідних галузей промисловості України наведена в табл. 2.1 і на рис. 2.1 та 2.2.

Таблиця 2.1

Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у 2006 – 2011 роках в Україні [277]

Основні види діяльності	2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Промисловість	551 729,0	100	717 076,7	100	917 035,5	100	806 550,6	100,0	1 065 108,2	100	1 329 256,3	
Добувна промисловість	45 077,4	8,2	56 348,6	7,9	85 755,4	9,3	67 242,6	8,3	106 933,7	10,0	146 833,2	11,0
в тому числі добування паливно-енергетичних корисних копалин	26 832,1	4,9	29 628,3	4,2	42 777,8	4,6	36 389,9	4,5	52 651,9	4,9	74 335,0	5,6
Переробна промисловість	405 466,3	73,5	530 162,7	73,9	668 466,4	72,9	559 266,5	69,4	730 544,1	68,6	881 141,1	66,3
в тому числі машинобудування	68 730,6	12,5	98 339,9	13,7	121 780,4	13,3	85 833,0	10,6	116 348,5	10,9	154 184,9	11,6
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	120 660,5	21,9	157 450,5	22,0	202 034,6	22,0	141 498,0	17,6	199 901,3	18,8	241 064,3	18,1
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	43 895,5	8,0	52 527,7	7,3	66 135,2	7,2	53 746,4	6,7	73 003,0	6,9	75 502,9	5,7
хімічна та нафтохімічна промисловість	35 249,7	6,4	43 911,4	6,1	55 576,4	6,1	48 473,6	6,0	62 303,9	5,9	88 508,0	6,7
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	85 822,0	15,5	109 959,9	15,3	139 892,4	15,2	159 550,1	19,8	192 154,1	18,0	220 245,5	16,6
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	101 185,3	18,3	130 565,4	18,2	162 813,7	17,8	180 041,5	22,3	227 630,4	21,4	301 282,0	22,7
Інші	69 353,3	12,5	94 693,6	13,2	126 025	13,8	101 018,1	12,5	141 115,1	13,2	101 635,4	8,2

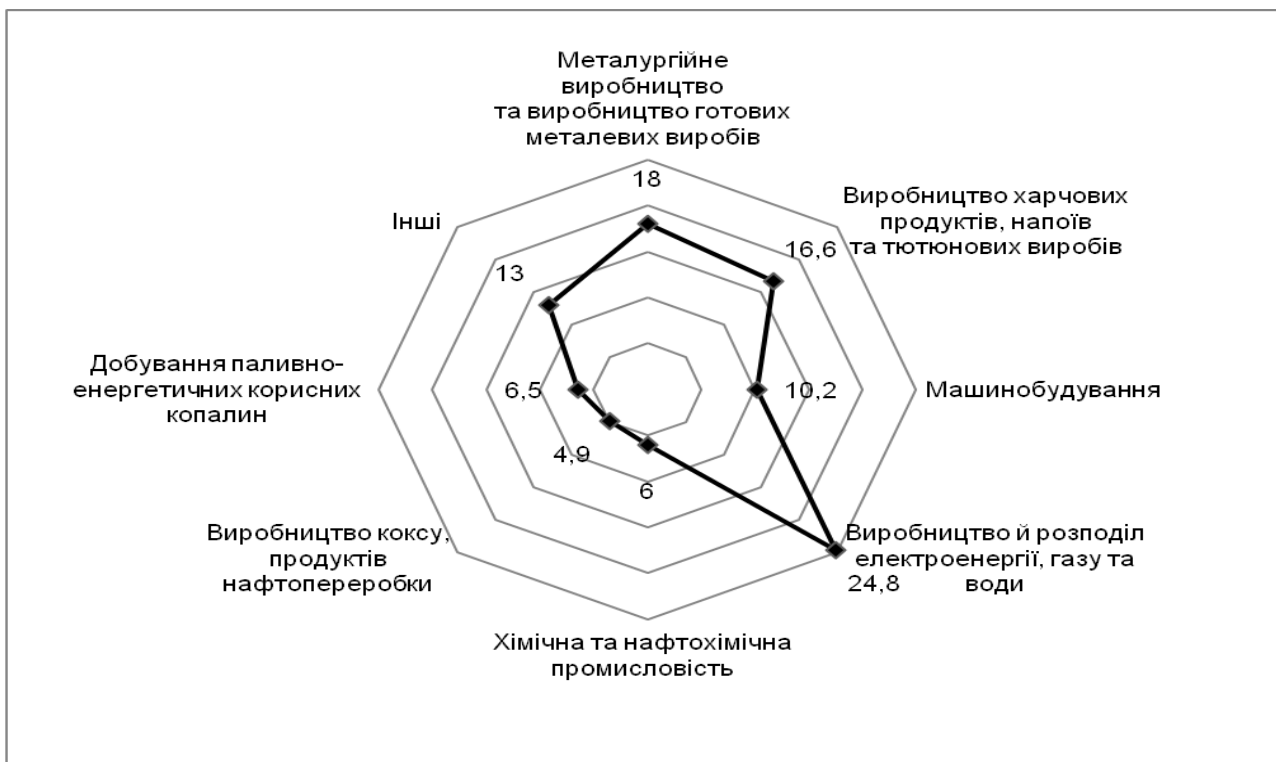

Рис. 2.1. Реалізація промислової продукції в Україні у 2010 році

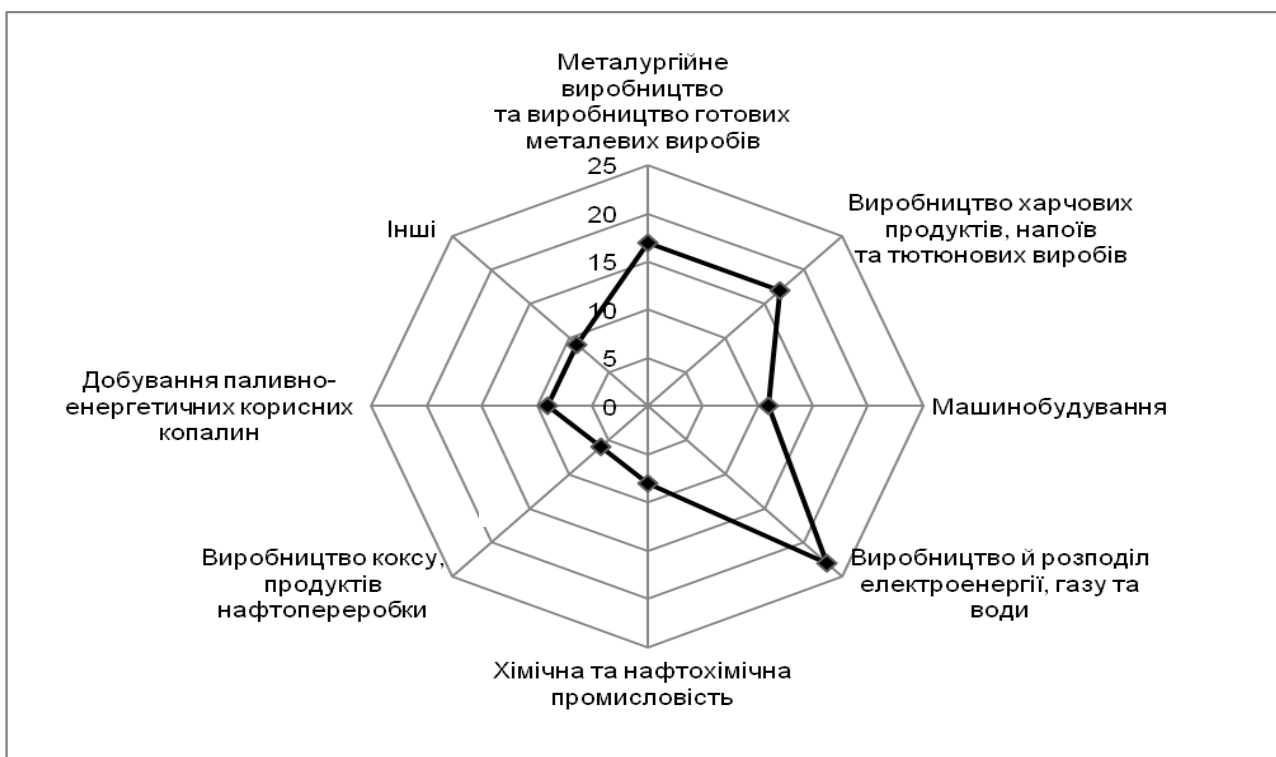

Рис. 2.2. Реалізація промислової продукції в Україні у 2011 році

Збільшення обсягів реалізації промислової продукції переробної галузі спричинило зменшення питомої ваги добувної промисловості та виробництва й розподілу електроенергії, газу та води.

Враховуючи те, що базою практичних досліджень виступали підприємства машинобудування м. Харкова і Харківської області, необхідно з'ясувати особливості розвитку цього регіону в загальнонаціональній структурі промисловості України.

У регіональному аспекті машинобудування має певні тенденції та особливості, врахування яких сприятиме отриманню кращих результатів функціонування підприємств. Харківській регіон вважається регіоном з розвинутим індустріальним сектором економіки, про що свідчать такі дані. У 2007 р. частка реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) регіону становила 26,0 %. Частка основних засобів промисловості в їх загальній вартості по економіці складала 26,7 %. Середньорічна кількість найманих працівників у промисловості у 2007 р. сягнула 203,2 тис. осіб, або 28,5 % всіх працюючих (без урахування найманих працівників статистично малих підприємств та зайнятих у фізичних осіб-підприємців) [158].

Позитивною динамікою вважається нарощування обсягів виробництва за період 2000 – 2007 рр. (майже у 2,6 раза). Тобто у 2007 р. порівняно з 2000 р. зростання становить 2,1 раза. Тенденції розвитку промисловості регіону характеризуються скороченням наукоємної продукції машинобудування та продукції легкої промисловості. Про це свідчать такі дані за 2007 р.: частка продукції виробництва, що належить до паливно-енергетичного комплексу, становила 28,7 %, виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 28,0 %, машинобудування – 19,0 %, тютюнової промисловості – 1,3 % [158].

Особливості розвитку Харківського регіону в загальнонаціональній структурі промисловості України висвітлено в табл. 2.2 та на рис. 2.3.

На жаль, ці показники свідчать про суттєве зниження внеску Харківського регіону в результативність роботи промисловості України. При цьому, якщо питома вага промисловості Харківської області знизилася несуттєво – з 5,1 до 4,7 %, то питома вага машинобудування зменшилася майже вдвічі: з 12,2 % до 6,6 %. Це свідчить про втрату Харківським регіоном статусу провідного машинобудівного центру України.

Негативні тенденції розвитку машинобудування Харківського регіону простежуються в межах структури виробництва промислової продукції цього регіону, що наведені на рис. 2.4 і 2.5 [158].

**Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2006 – 2011 роки
в Україні та в Харківській області [275; 276]**

122

Вид діяльності	2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Промисловість України	551 729	100	717 076,7	100	917 036	100	806 551	100	1 065 108,2	100	1 329 256,3	100
Промисловість Харківської обл.	27 053,7	4,9	34 039,2	4,7	43 400,9	4,7	44 532,5	5,52	52 289	4,91	63 436,8	4,8
Машинобудування України	68 730,6	100	98 339,9	100	121 780	100	85 833	100	116 348,5	100	154 184,9	100
Машинобудування Харківської обл.	4 894,3	7,1	6 466,5	6,6	8 599,7	7,06	7 933,4	9,24	9 692,7	8,33	12 344,3	8,0

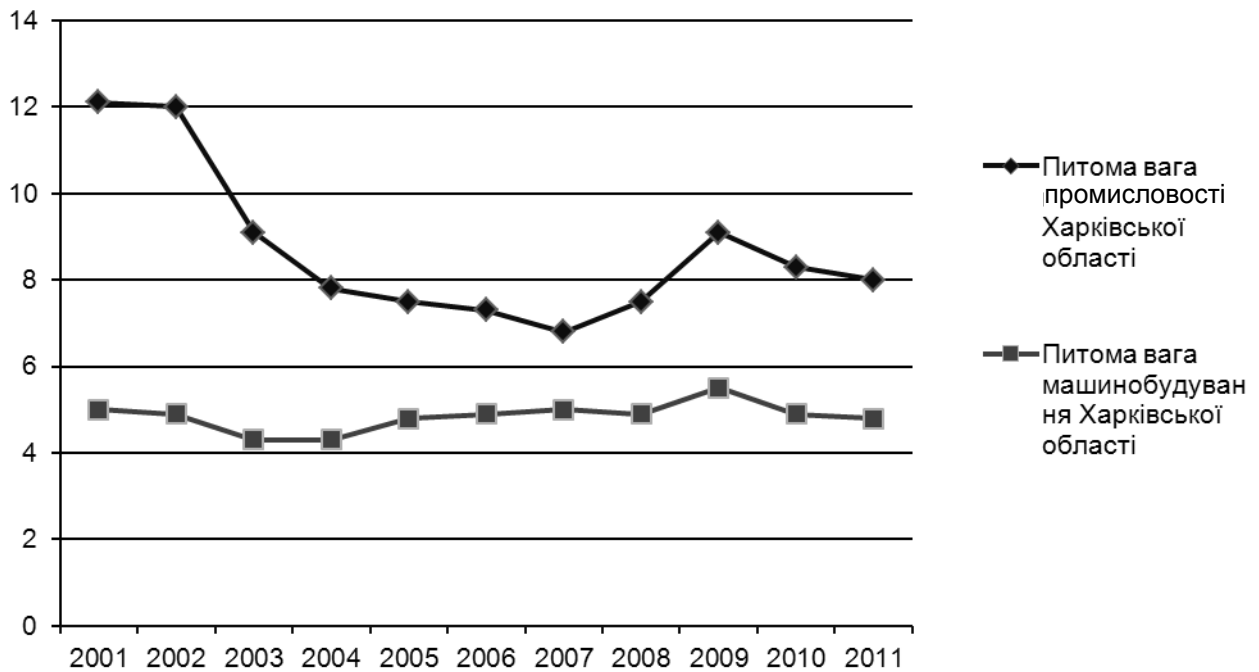

Рис. 2.3. Питома вага Харківської області у реалізації промислової продукції України

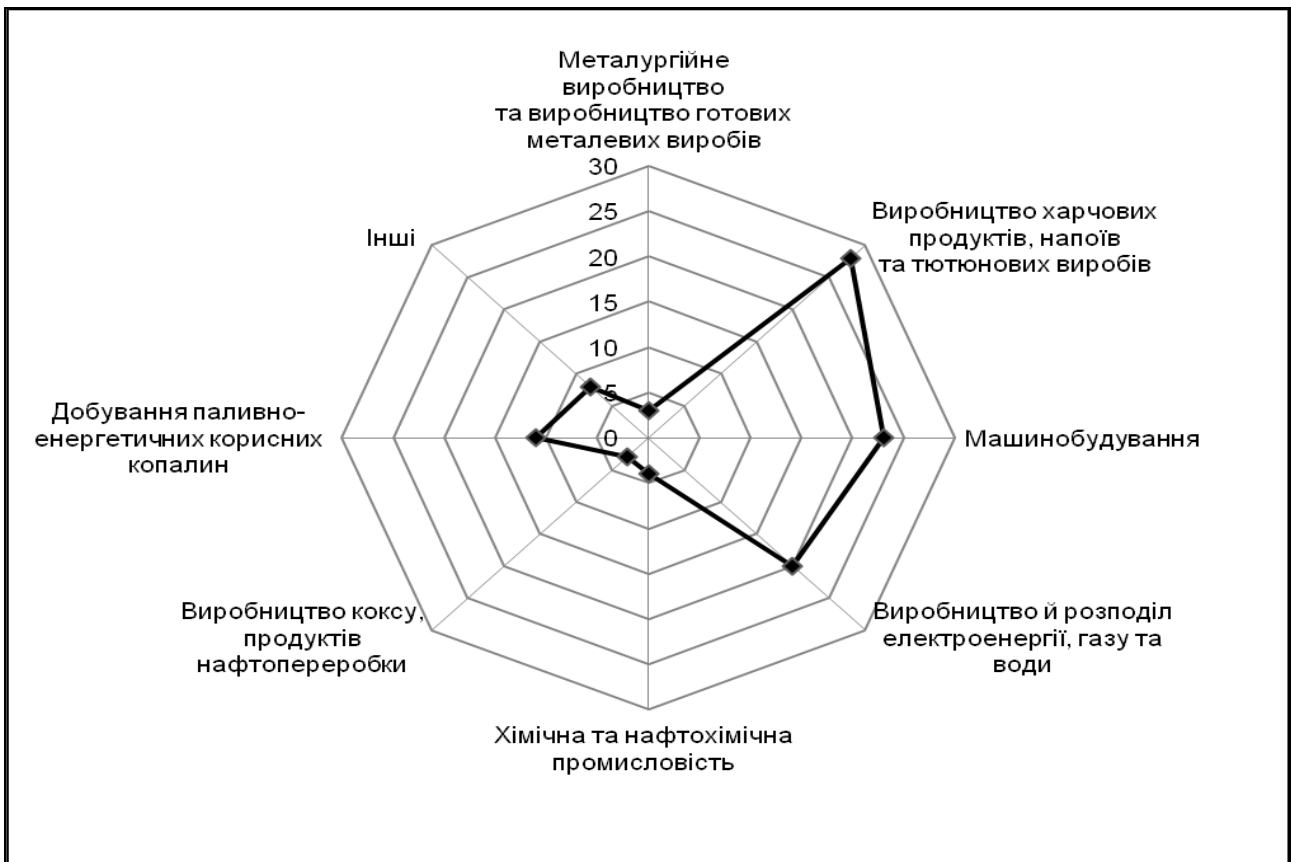

Рис. 2.4. Структура промислового виробництва Харківської області у 2010 р.

Як видно з рис. 2.4, питома вага машинобудування знизилася з 24,5 до 19 %.

З урахуванням збільшення аналогічного показника по всій Україні підтверджується положення про зниження ділової активності та результативності підприємств машинобудування Харківської області.

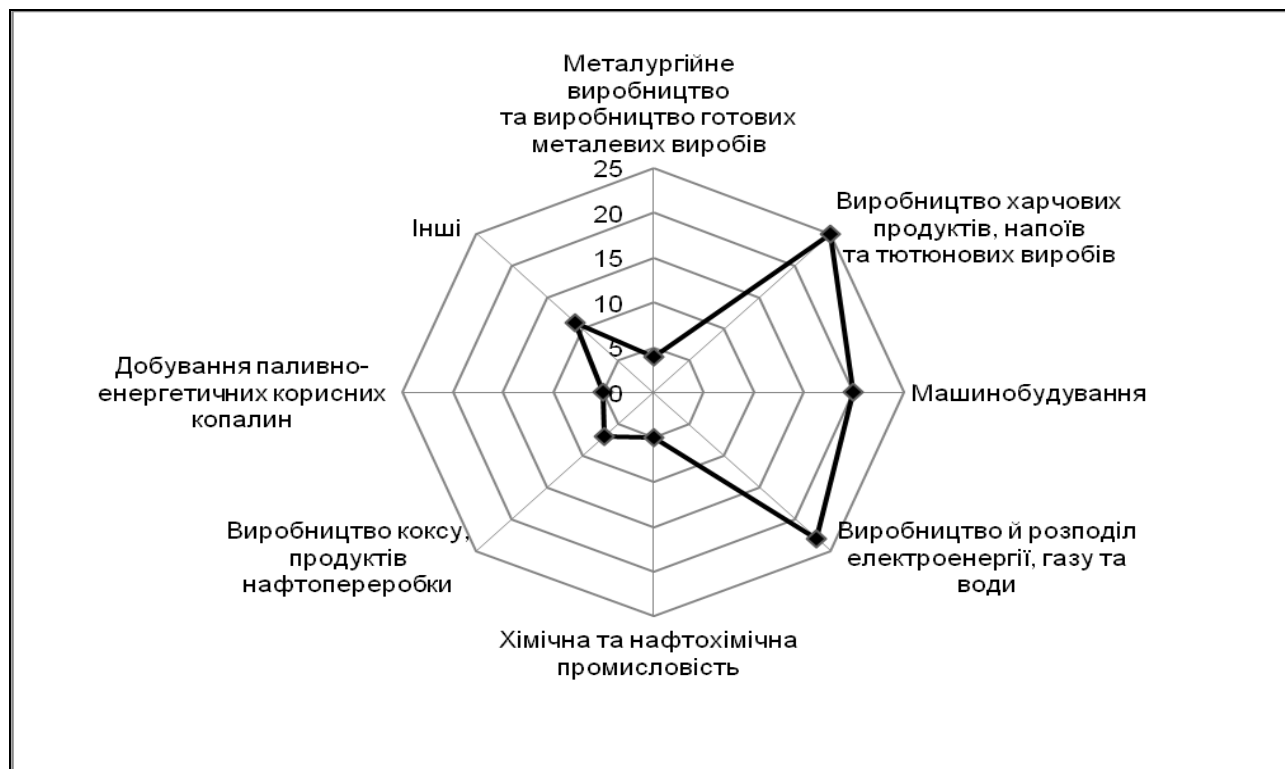

Рис. 2.5. Структура промислового виробництва Харківської області у 2011 р.

Структуру машинобудування в Україні та в Харківській обл. наведено на рис. 2.6 і 2.7.

У машинобудуванні України превалює виробництво транспортних засобів та устаткування – питома вага цього виду промислової продукції збільшилася за 2001 – 2011 рр. з 26,3 до 53,8 % поряд із нерівномірною динамікою у виробництві машин та устаткування, але також із їх збільшенням, починаючи з 2009 до 2011 р.

У Харківській області ситуація схожа: виробництво машин та устаткування за 2001 – 2011 рр. мало різну динаміку, але загальне збільшення виробництва машин та устаткування, транспортних засобів, електричного, електронного та оптичного устаткування має сталі тенденції до зростання починаючи з 2009 р. [158].

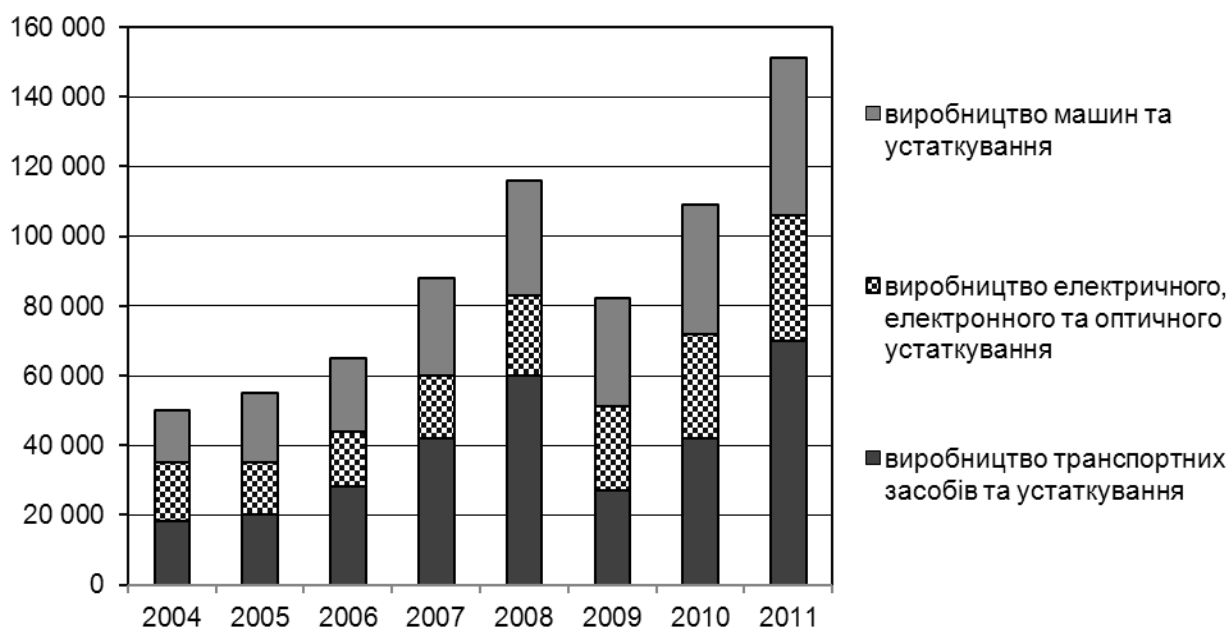

Рис. 2.6. Структура машинобудування в Україні за 2004 – 2011 рр.

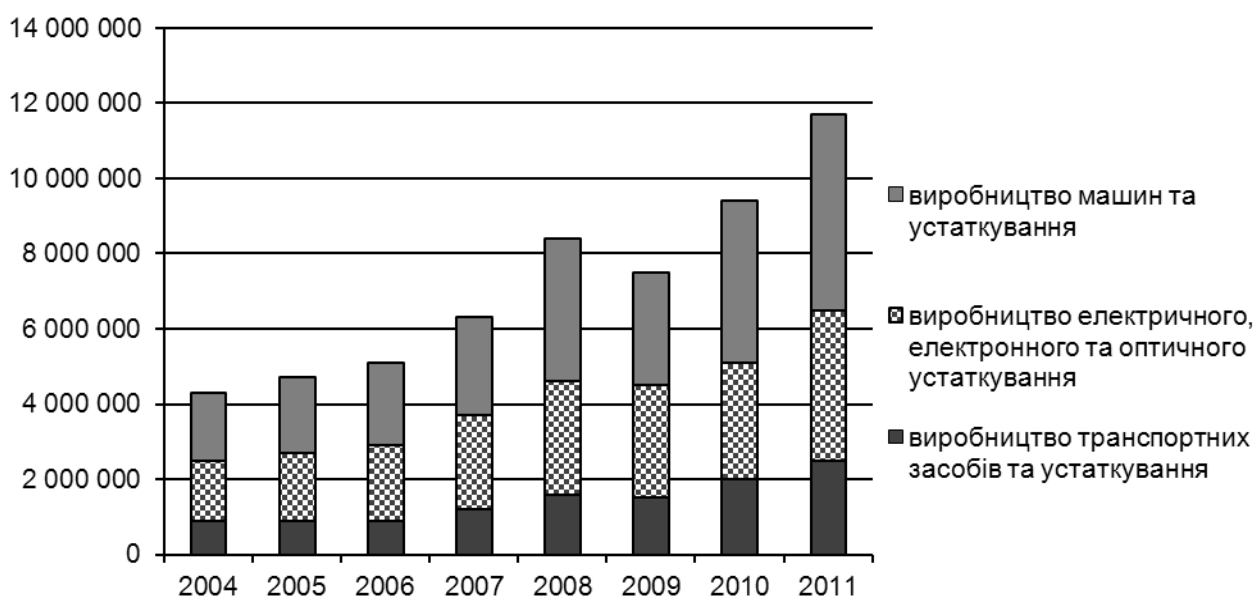

Рис. 2.7. Структура машинобудування в Харківській області за 2004 – 2011 рр.

Далі слід розглянути динаміку індексу промислової продукції в Харківській області. Індекс промислової продукції в Україні виступає як середньозважена величина, основу вагової структури якої складають

дані про розподіл валової доданої вартості між галузями промислової діяльності, із відповідних індивідуальних індексів для кожного товару.

Динаміка індексу промислової продукції Харківського регіону в період з 2007 до 2012 рік наведена на рис. 2.8.

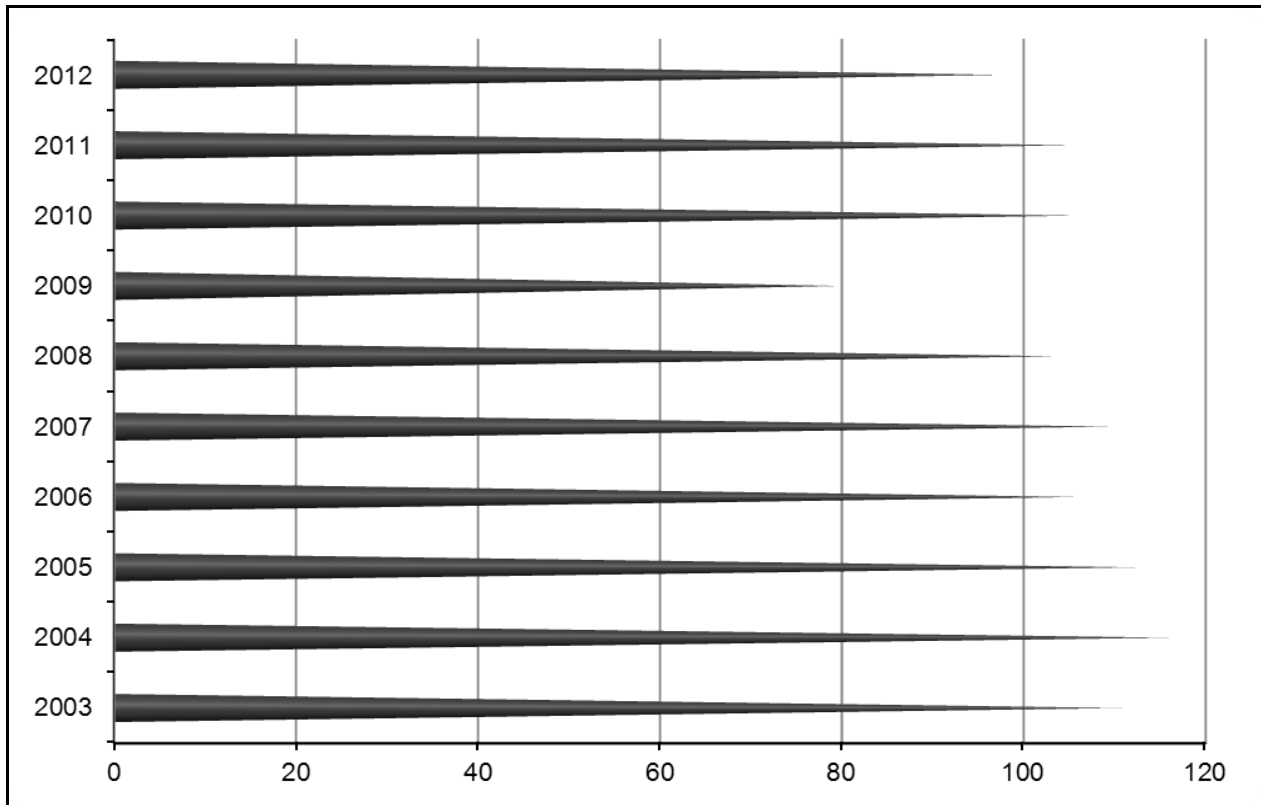

Рис. 2.8. Індекс промислової продукції в Харківському регіоні за 2007 – 2012 роки

З рис. 2.8 видно, що спад показника припадає на 2009 рік, у період кризових явищ не тільки для нашої держави, але й для світової економіки. Зростання відбулося у 2010 році порівняно з 2009. Хоч у 2011 році індекс зменшився, але все одно залишався вищим за мінімальне значення, отримане у 2009 р.

Загальний обсяг продукції сільського господарства за 2007 р. порівняно з 2006 р. збільшився на 5,9 %, у тому числі в господарствах населення – на 7,3 %, у сільськогосподарських – на 3,9 %. За рік виробництво продукції галузі рослинництва збільшилося на 14,8 %, а тваринництва – зменшилося на 7,5 %. За попередніми підрахунками обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2008 р. збільшився відносно 2007 р. на 7 % (торік – на 3,2 %), у тому

числі у сільськогосподарських підприємствах – на 25,5 % (на 14 %), у господарствах населення – скоротився на 6,7 % (на 12,9 %). За обсягом виробництва і внеском до загальнодержавного обсягу валової продукції сільського господарства область знаходиться на 6 місці із 27 регіонів країни. За попередніми підрахунками обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2009 р. скоротився відносно 2008 р. на 10,5 %, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 14,8 %, у господарствах населення – на 6,4 %. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2010 р. порівняно з минулим роком скоротився на 12,9 %, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 14 %, у господарствах населення – на 12 %. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2011 р. порівняно з 2010 р. зріс на 41,6 %, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 48,6 %, у господарствах населення – на 35,8 %. У рейтингу областей за темпом зростання обсягів виробництва відносно попереднього року Харківщина є одним із лідерів у країні.

Обсяг продукції сільського господарства можна подати у вигляді діаграми в період з 2007 до 2011 року (рис. 2.9).

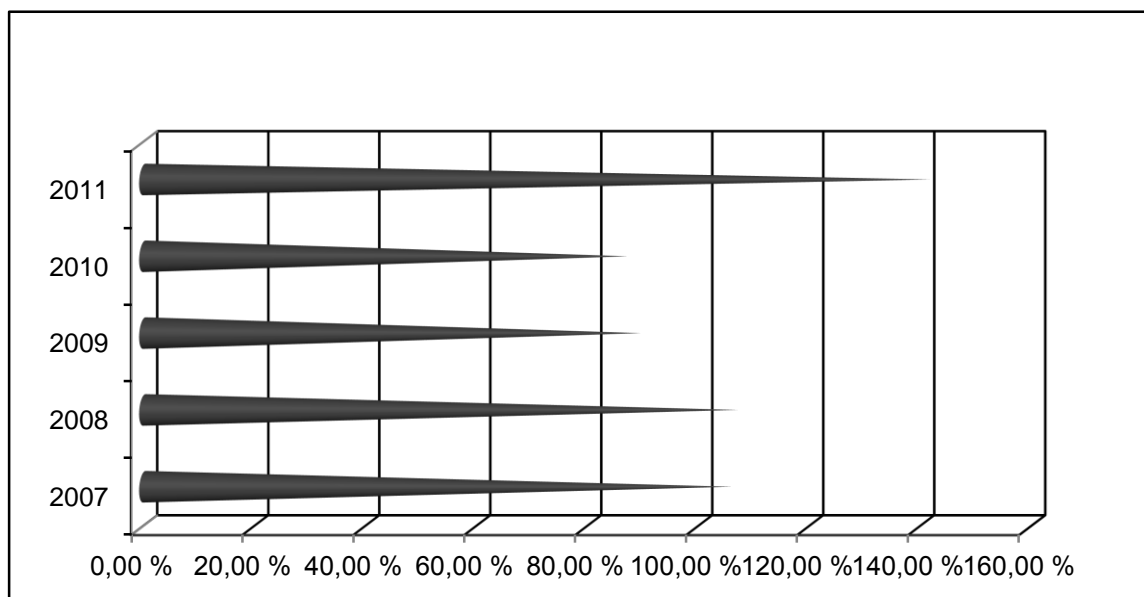

Рис. 2.9. Обсяг продукції сільського господарства у період з 2007 до 2011 року

Виходячи з рис. 2.9, можна сказати, що у 2009 році спостерігався найбільший спад. Але є позитивні зміни у 2011 році порівняно з 2010 роком, що зумовлено зростанням обсягів сільськогосподарської продукції в регіоні.

За 2007 р. будівельними підприємствами виконано будівельних робіт на суму 2 635,1 млн грн за фактичними цінами без ПДВ, що на 10,3 % більше порівняно з 2006 р. Обсяги будівельних робіт, виконаних підприємствами області, у 2008 р. становили 3 903,6 млн грн, що на 5,2 % менше порівняно з 2007 р. У 2009 р. підприємствами області виконано власними силами будівельних робіт на суму 2 829 493 тис. грн, що у порівнянних цінах становить 64,2 % від обсягів будівництва у 2008 р.

Скорочення обсягів будівельних робіт порівняно з відповідним періодом попереднього року відбулося за всіма основними видами будівельної діяльності. Зниження обсягів будівельних робіт порівняно з відповідним періодом попереднього року відбулося майже за всіма основними видами будівельної діяльності (окрім робіт із завершення будівництва, обсяг яких збільшився на 25,7 %). За обсягами виконаних будівельних робіт серед регіонів України Харківська область посідає третє місце (попереду м. Київ та Донецька область). У 2011 р. підприємствами області виконано власними силами будівельних робіт на суму 3 815 541 тис. грн, що в порівнянних цінах становить 102,5 % від обсягів будівництва у 2010 р.

Зростання обсягів будівництва у 2011 р. порівняно з 2010 р. відбулося за наступними видами будівельної діяльності: підготовка будівельних ділянок – на 8,2 %, установлення інженерного устаткування будівель та споруд – на 76,3%. Динаміку обсягу виконання будівельних робіт можна подати у вигляді діаграми за 2007 – 2011 роки (рис. 2.10).

Як видно з рис. 2.10, скорочення обсягів будівництва відбулося у 2009 році. У 2010 році показник виріс, та найбільше він виріс у 2011 році, майже досягши показника 2007 року.

Щодо розвитку фінансової сфери, то за видами економічної діяльності найбільші суми прибутку отримали промислові підприємства – 1 508,1 млн грн; підприємства фінансової сфери – 683,7 млн грн, торгівельні підприємства – 247,2 млн грн. У цілому по області протягом січня – листопада 2007 року прибутково працювало 62,8 % підприємств, збитково – 37,2 %. За видами економічної діяльності найбільші суми прибутку отримали підприємства переробної промисловості – 1 552,8 млн грн, підприємства фінансової сфери – 972,7 млн грн, підприємства транспорту та зв'язку – 409,7 млн грн.

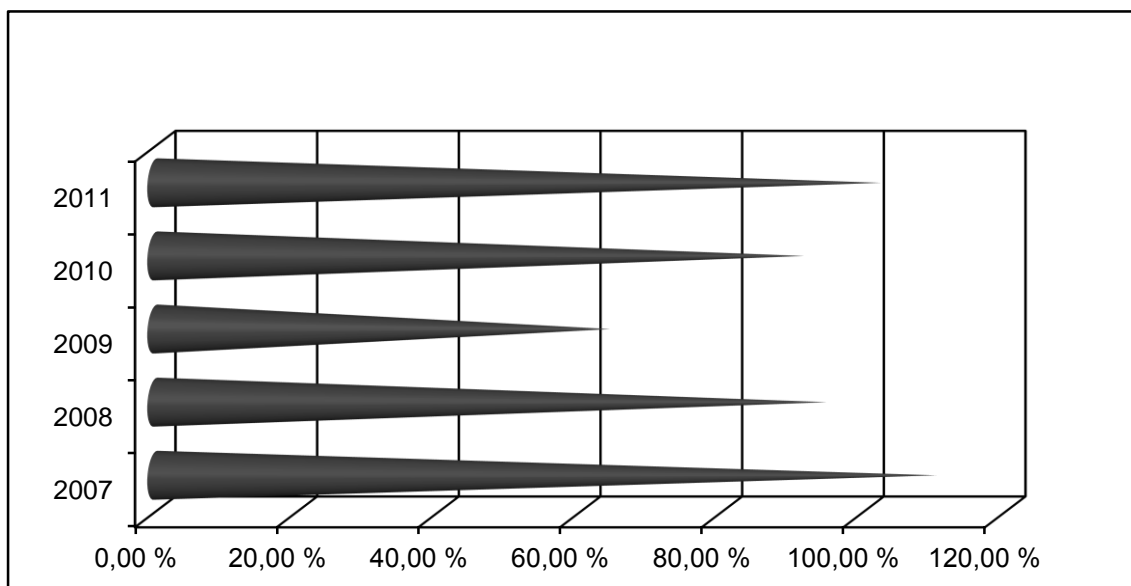

Рис. 2.10. Обсяг будівельних робіт у Харківському регіоні в період з 2007 до 2011 року

У цілому по області протягом січня – листопада 2008 року прибутково працювали 61,2 % підприємств, збитково – 38,8 %. За січень – листопад 2009 року в суб'єктів господарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) спостерігається від'ємний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування у сумі 1 561,1 млн грн (загальна сума прибутку складає 3 595,5 млн грн, збитку – 5 156,6 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримали підприємства переробної промисловості – 2 143,3 млн грн. Найбільших збитків зазнали підприємства, які займаються фінансовою діяльністю, – 2 286,2 млн грн. У цілому по області протягом січня – листопада 2009 року прибутково працювали 51,7 % підприємств, збитково – 48,3 %. За січень – листопад 2010 року суб'єктами господарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) отримано від'ємний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування в сумі – 1 821,1 млн грн (загальна сума прибутку складає 4 553,5 млн грн, збитку – 6 374,7 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримано підприємствами переробної промисловості (1 703,5 млн грн). Найбільших збитків зазнали підприємства, які займаються фінансовою діяльністю (2 736,6 млн грн).

У цілому по області протягом січня – листопада 2010 року прибутково працювали 53,4 % підприємств, збитково – 46,6 %. За січень – листопад 2011 року суб'єктами господарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) отримано позитивний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування в сумі 1 479,7 млн грн (загальна сума прибутку складає 6 895,2 млн грн, збитку – 5 415,5 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримано підприємствами промисловості (4 828,6 млн грн). Найбільших збитків зазнали підприємства, які займаються фінансовою діяльністю (3 094,2 млн грн). У цілому по області протягом січня – листопада 2011 року прибутково працювали 59,9 % підприємств, збитково – 40,1 %.

Експортні поставки у 2007 році склали 1 027,6 млн дол. США, що на 28,3 % більше, ніж у січні – листопаді 2006 року, імпорتنі надходження збільшилися на 17,9 % і становили 2 045,4 млн дол. США. Експортні поставки у 2008 році склали 1 440,0 млн дол. США, що на 40,6 % більше, ніж у січні – листопаді 2007 року, імпорتنі надходження збільшилися на 17,2 % і становили 2 370,1 млн дол. США. У 2009 році експортні поставки склали 1 171,6 млн дол. США, що на 18,6 % менше, ніж у січні – листопаді 2008 року, імпорتنі надходження зменшилися на 45 % і становили 1 291,7 млн дол. США. У 2010 році експортні поставки склали 1 220,8 млн дол. США, що на 4,6 % більше, ніж у січні – листопаді 2009 року, імпорتنі надходження зросли на 27,8 % і становили 1 656,8 млн дол. США. У 2011 році експортні поставки склали 1 661,8 млн дол. США, що на 29,6 % більше, ніж у січні – листопаді 2010 р., імпорتنі надходження зросли на 25,9 % і становили 2 060,9 млн дол. США. Співвідношення обсягу експорту та імпорту за 2007 – 2011 роки наведено на рис. 2.11.

У 2007 році середня заробітна плата по регіону складала 2 372 грн. Серед регіонів України за розміром заробітної плати області належало 10 місце (перше місце – у працівників м. Києва (3 943 грн), останнє – в Тернопільській області (1 849 грн). У 2008 році номінальна середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника у січні – листопаді 2008 року складала 1 663 грн. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Харківської області у січні – листопаді 2009 р. дорівнювала 1 775 грн. У 2010 році середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника області становила 2 029 грн. У 2011 році

середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника області склала 2 372 грн.

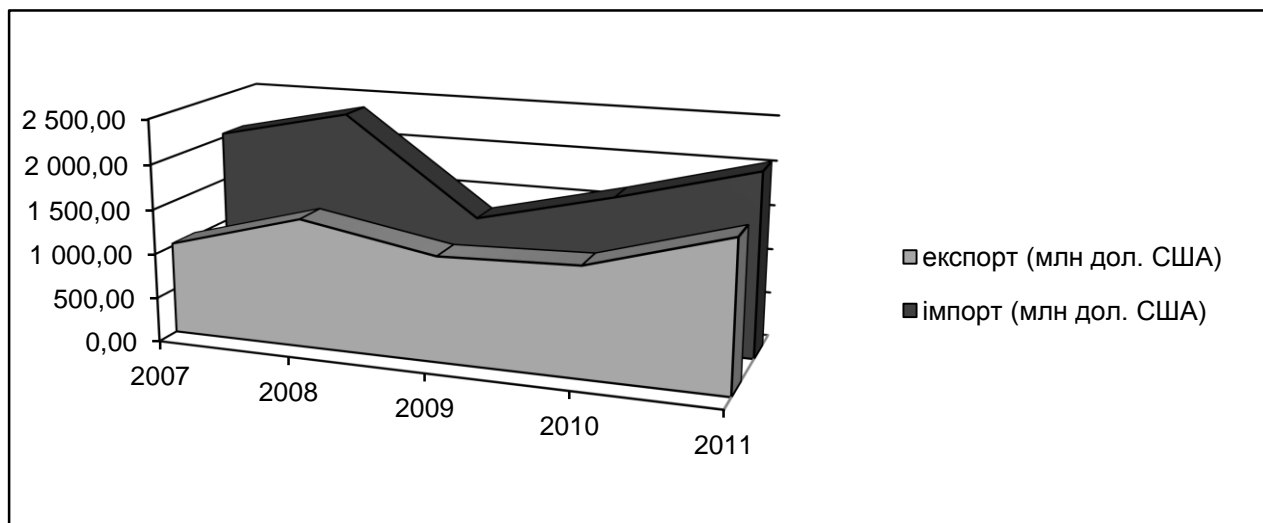

Рис. 2.11. Співвідношення обсягу експорту та імпорту за 2007 – 2011 рр.

Співвідношення середньомісячної заробітної плати в Харківському регіоні та по Україні в цілому наведено на рис. 2.12.

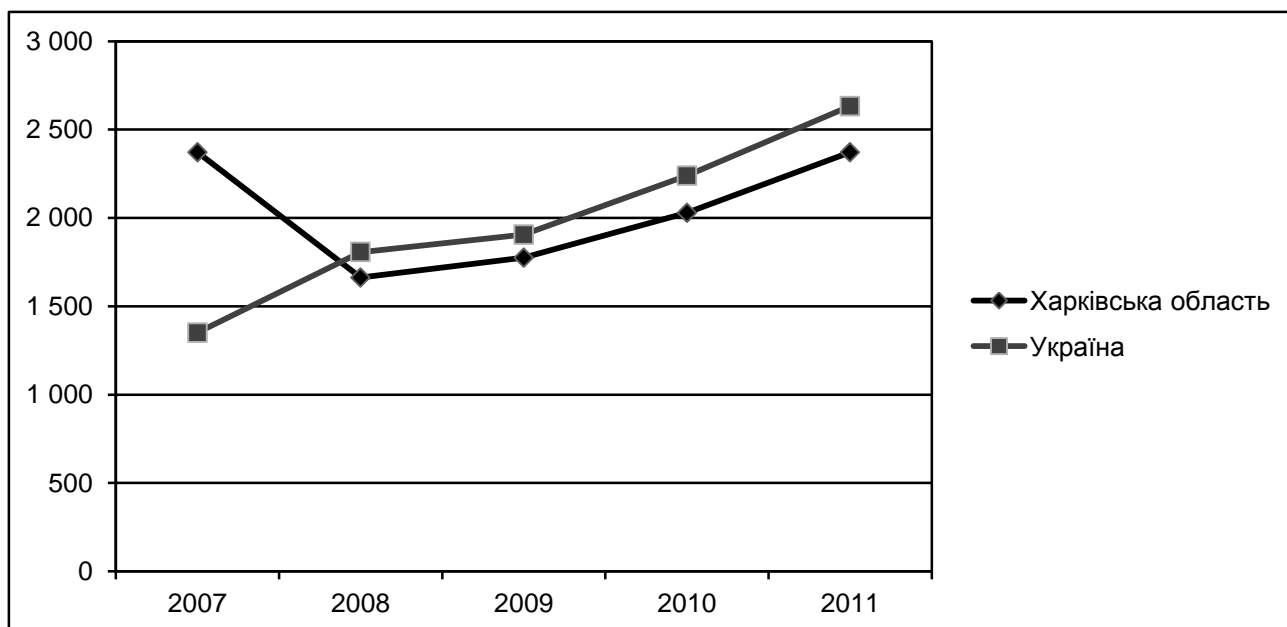

Рис. 2.12. Співвідношення середньомісячної заробітної плати штатного працівника в Харківському регіоні до аналогічного показника в цілому по Україні за 2007 – 2011 рр.

Як видно з рис. 2.12, у 2007 році заробітна плата по Харківській області разюче відрізнялася від показників по Україні, вона була більшою. Навіть у 2008 по Україні заробітна плата зросла, а в Харківському регіоні – знизилась. А взагалі тенденція до спаду заробітної плати спостерігалась у 2009 році, а до зростання – у 2010 та 2011 роках. Показники по Харківському регіону не набагато відрізняються від показників по Україні.

Далі слід визначити ситуацію у сфері зайнятості населення. Співвідношення рівня офіційно зареєстрованого безробіття в Харківському регіоні і офіційно зайнятого населення в регіоні за 2007 – 2011 роки зображене на рис. 2.13.

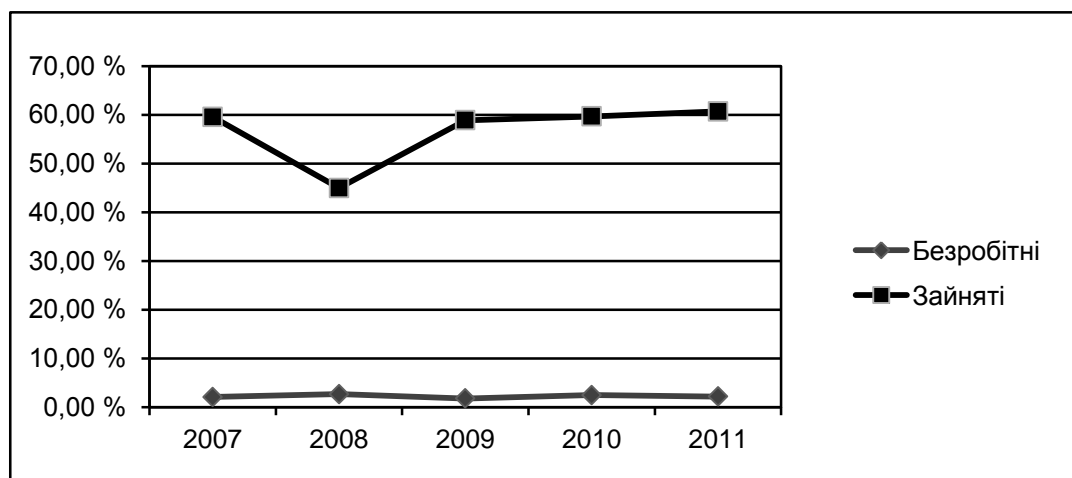

Рис. 2.13. Співвідношення рівня офіційно зареєстрованого безробіття в Харківському регіоні і офіційно зайнятого населення в регіоні за 2007 – 2011 роки

Як видно з графіку, у 2008 році відбулося значне скорочення робочих місць та зменшення рівня зайнятого населення в регіоні і відповідно збільшення рівня безробітних у цьому ж році.

Досить цікаві тенденції можна визначити під час аналізу демографічної ситуації. Чисельність наявного населення Харківської області, за оцінками, на 1 грудня 2007 р. становила 2 797,1 тис. осіб. За січень – листопад 2007 р. чисельність населення зменшилася на 15,0 тис. осіб, або на 0,5 %. Зміна чисельності населення відбулася за рахунок природного скорочення (-18,4 тис. осіб) та міграційного приросту (3,4 тис. осіб). Обсяг природного скорочення за січень – листопад 2007 р. був нижчим від рівня відповідного періоду 2006 р. на 1,4 тис. осіб (на 7,0 %). У січні – листопаді 2007 р. відзначалося збільшення кількості народжених: у цілому по області зареєстровано 23,2 тис. осіб, що на 5,2 %

більше, ніж у січні – листопаді 2006 р. У цілому по області коефіцієнт народжуваності складав 9,0 ‰. На 1 грудня 2008 р. в Харківській області, за оцінками, чисельність наявного населення становила 2 783,3 тис. осіб. Упродовж січня – листопада 2008 р. кількість населення зменшилась на 12 598 осіб, що в розрахунку на 1 000 населення склало 4,9 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (16 295 осіб, або 6,3 осіб на 1 000 населення) та міграційного приросту (3 697 осіб, або 1,4 особи на 1 000 населення). Порівняно із січнем – листопадом минулого року обсяг природного скорочення зменшився на 2 133 особи. Спостерігалось зростання кількості народжених (на 1 731 особу), а кількість померлих у січні – листопаді поточного року, порівняно з відповідним періодом 2007 р., дещо зменшилась (на 402 особи). У розрахунку на 1 000 населення народжуваність зросла з 9,0 до 9,8 осіб, а смертність зменшилась – з 16,2 до 16,1 осіб. На 1 грудня 2009 р. в Харківській області, за оцінками, чисельність наявного населення становила 2 770,3 тис. осіб. Упродовж січня – листопада 2009 р. чисельність населення зменшилась на 12 108 осіб, що в розрахунку на 1 000 населення склало 4,8 особи. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (13 922 особи, або 5,5 осіб на 1 000 населення) та міграційного приросту (1 814 осіб, або 0,7 осіб на 1 000 населення). Порівняно із січнем – листопадом минулого року обсяг природного скорочення зменшився на 2 373 особи, або з 6,3 до 5,5 осіб на 1 000 населення. Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області.

У січні – листопаді 2009 року, порівняно з січнем – листопадом 2008 року, зросла кількість народжених (на 48 осіб), а кількість померлих зменшилась (на 2 325 осіб). У розрахунку на 1 000 населення народжуваність залишилась на тому ж рівні, що й у відповідному періоді минулого року, і складала 9,8 осіб, а смертність зменшилась – з 16,1 до 15,3 осіб. На 1 грудня 2010 р. в Харківській області, за оцінками, чисельність наявного населення становила 2 756,4 тис. осіб. Упродовж січня – листопада 2010 р. кількість населення зменшилась на 12 718 осіб, що в розрахунку на 1 000 населення склало 5,0 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (14 466 осіб, або 5,7 осіб на 1 000 населення) та міграційного приросту (1 748 осіб, або 0,7 осіб на 1 000 населення). Порівняно із січнем – листопадом минулого року обсяг природного скорочення збільшився на 544 особи, або з 5,5 до 5,7 осіб на 1 000 населення.

Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області. У січні – листопаді 2010 р., порівняно з січнем – листопадом 2009 року, зменшилась кількість народжених та померлих, на 855 та 311 осіб відповідно. У розрахунку на 1 000 населення народжуваність зменшилася з 9,8 до 9,6 осіб, а смертність залишилася на рівні 15,3 осіб. На 1 грудня 2011 р. в Харківській області, за оцінками, чисельність наявного населення становила 2 743,1 тис. осіб. Упродовж січня – листопада 2011 р. кількість населення зменшилася на 11 987 осіб, що в розрахунку на 1 000 наявного населення складало 4,8 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного (12 745 осіб, або 5,1 осіб на 1 000 наявного населення) скорочення та міграційного (758 осіб, або 0,3 осіб на 1 000 наявного населення) приросту. Порівняно із січнем – листопадом 2010 р., обсяг природного скорочення зменшився на 1 721 особу, або з 5,7 до 5,1 осіб на 1 000 наявного населення. Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області. У січні – листопаді 2011 р., порівняно з січнем – листопадом 2010 р., кількість народжених зменшилась на 11 осіб, а кількість померлих – на 1 732 особи. У розрахунку на 1 000 наявного населення народжуваність збереглась на рівні 9,6 осіб, смертність зменшилась з 15,3 до 14,7 осіб.

Співвідношення рівня народжуваності і рівня смертності в регіоні за 2007 – 2011 рр. зображено на рис. 2.14.

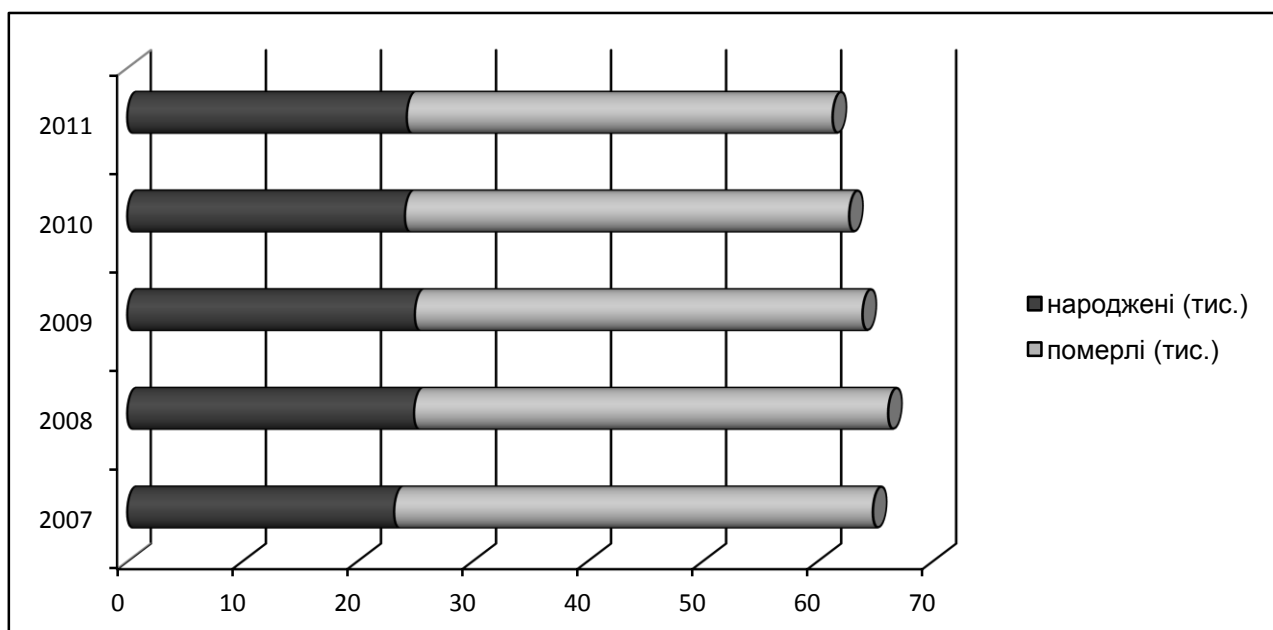

Рис. 2.14. Співвідношення рівня народжуваності і рівня смертності в регіоні за 2007 – 2011 рр.

З рис. 2.14 видно, що кількість померлих перевищує кількість народжених людей, тобто смертність переважає в регіоні. Хоча в показника смертності спостерігається динаміка скорочення протягом усіх 5 років.

Інноваційна діяльність безпосередньо пов'язана із формуванням та використанням інтелектуального капіталу. Таким чином, виникає необхідність у дослідженні процесів, пов'язаних із формуванням та ефективним використанням інтелектуального капіталу. Не випадково розгляду підлягає інтелектуальний капітал: на національному рівні мова йде про інтелектуальний капітал, а на рівні підприємства інтелектуальний капітал розглядається як необхідна умова інтелектуалізації праці, що презентується відповідною ефективністю (ефективністю інтелектуалізації праці). Слід зазначити, що існування прямого зв'язку між рівнем інтелектуального капіталу та виробництвом промислової продукції є одним із аргументів на користь формування стратегії модернізації в Харківському регіоні.

Існує думка, що соціально-економічний розвиток економіки залежить від формування й акумулювання інтелектуального капіталу, носієм якого є люди, тобто суб'єкти інтелектуальної власності, а продуктом їх діяльності, відповідно, – об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ). Обмін ОІВ поширюється у світі та, на думку дослідників, перетворюється у прибутковий бізнес. "Фахівці стверджують, що за останнє десятиріччя ХХ ст. темпи торгівлі ОІВ випереджають темпи торгівлі іншими товарами і за цей період обсяги зросли більш ніж у 10 разів. Зараз вони складають близько 60 % усього світового валового продукту" [4, с. 49].

В Україні процеси формування та використання інтелектуального капіталу відбуваються повільно через низку проблем, наприклад, проблем, пов'язаних з використанням та захистом інтелектуальної власності; через відсутність з боку керівництва всіх рівнів управління дій щодо ініціювання створення продуктів інтелектуального капіталу (лише 0,8 % українських підприємців мають зареєстровані товарні знаки в Україні, а в інших країнах – 0,002 % зареєстрованих товарних знаків [108, с. 9]); через низьку інвестиційну активність вітчизняних та іноземних інвесторів; неосвіченість управлінського персоналу в питаннях визначення об'єктів інтелектуальної власності та обмеженості бачення управлінцями перспектив від ефективного використання ОІВ тощо. У зв'язку з цим доцільно відзначити, що, згідно зі стандартами світового права, можна виділити три основні групи об'єктів інтелектуальної власності: об'єкти промислової

власності; об'єкти авторського права; ноу-хау як комерційно цінну закриту інформацію, що охороняється власниками.

Структуру таких об'єктів наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Структура об'єктів інтелектуальної власності

Об'єкти промислової власності	Об'єкти авторського права	Ноу-хау (таємниці)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Патенти на винаходи. 2. Свідоцтва на корисні моделі. 3. Патенти на промислові зразки. 4. Свідоцтва на товарні знаки (знаки обслуговування). 5. Фірмові найменування (свідоцтва про реєстрацію юридичної особи). 6. Свідоцтва на право користування найменуванням місця походження. 7. Уникнення недобросовісної конкуренції 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наукові публікації, в тому числі дисертації, монографії, статті, звіти про науково-дослідницькі, конструкторсько-технологічні, проектні роботи. 2. Літературні, драматичні, музично-драматичні, сценарні твори. 3. Хореографічні твори і пантоміми. 4. Музичні твори з текстом та без нього. 5. Аудіовізуальні твори, твори живопису, скульптури, графіки, дизайну та інші твори образотворчого мистецтва. 6. Твори декоративно-прикладного мистецтва. 7. Твори архітектури, містобудівництва та садово-паркового мистецтва. 8. Фотографічні твори і твори, що отримані способами, аналогічними фотографії. 9. Географічні, геологічні та інші карти, плани, ескізи, пластичні твори, які відносяться до географії, топографії, інших наук. 10. Програми для ЕОМ, бази даних. 11. Топології інтегральних мікросхем. 12. Інші вироби 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Комерційні. 2. Технологічні. 3. Технічні. 4. Фінансові. 5. Організаційні. 6. Медичні. 7. Біотехнологічні. 8. Інші

Так, ОІВ мають низку особливостей [221, с. 7]:

по-перше, вони нематеріальні (наприклад, вартість патенту на винахід дорівнює вартості паперу, на якому викладений його зміст), у той час як вартість прав на винахід може становити досить велику суму;

по-друге, ОІВ як нематеріальні активи мають виключно переважні права, шляхом реалізації яких можна законним шляхом монополізувати товари і послуги, поновити технологію, здійснити реструктуризацію,

диверсифікацію виробництва за рахунок засобів, які отримані від продажу прав на використання ОІВ;

по-третє, ОІВ мають важливі для сфери бізнесу характеристики: корисність, економічність тощо, новизну, конкурентоспроможність, можливості щодо впровадження, ліквідність, дохідність (високою дохідністю ОІВ пояснюється те, що світова торгівля ліцензіями на право використання ОІВ зростає темпами, які в 4 рази перевищують темпи зростання світового промислового виробництва, а середня дохідність ОІВ у 2 – 4 рази вища, ніж середня дохідність матеріальних активів).

Світовий досвід демонструє явні переваги, які надає підприємствам користування нематеріальними активами, оскільки включення таких активів в обіг, забезпечення належного юридичного захисту дозволяють підприємству стійко працювати на ринку (оскільки конкуренти не мають права виробляти товари з використанням аналогічних інтелектуальних продуктів) [221]. Таким чином, "ключова вимога до проведення операцій з об'єктами інтелектуальної власності – дотримання правового режиму, який зафіксований у відповідних актах, у тому числі чітка документальна оформленість угод та правильна оцінка об'єктів" [220, с. 5]. Безперечно, забезпечення правового режиму – прерогатива управління на макрорівні, тому слід розглянути нормативно-законодавчу базу – основу для створення та функціонування ринку інтелектуальної власності.

Істотні зміни в правовому середовищі України спостерігаються з часу прийняття Цивільного кодексу, який набув чинності з 1 січня 2004 р. Четверта книга Кодексу присвячена інтелектуальній власності. Наприклад, "... пункт 2 статті 429 Кодексу передбачає, що майнові права інтелектуальної власності стосовно до об'єкта, який створено за трудовим договором, належать автору сумісно з роботодавцем, якщо інше не встановлено договором. Таким чином розподілені майнові права на об'єкт, що створений за домовленістю між виробником об'єкта і замовником (п. 2, ст. 430)" [33, с. 23].

У межах Цивільного кодексу [203] мають місце відмінності, зокрема у визначенні переліку охоронних документів і умов патентоспроможності об'єктів промислової власності – таких, як винаходи і корисні моделі, що також закріплено Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону прав на винаходи та корисні моделі" [33, с. 23]. За чинним

законодавством в Україні на винаходи і корисні моделі видаються такі охоронні документи:

а) патент на винахід зі строком чинності 20 років від дати подання заявки (видається після проведення кваліфікаційної експертизи заявки, під час якої перевіряється відповідність винаходу умовам патентоспроможності – новизні, винахідницькому рівню і промисловій придатності);

б) деклараційний пакет на винахід зі строком дії 6 років від дати подання заявки (видається без проведення кваліфікаційної експертизи під відповідальність власника патенту за відповідність винаходу умовам патентоспроможності) і можливістю, за ініціативою власника, його перетворення на 20-річний патент упродовж трьох років від дати подання заявки;

в) деклараційний патент на корисну модель зі строком чинності 10 років від дати подання заявки (теж видається без проведення кваліфікаційної експертизи під відповідальність його власника за відповідність корисної моделі умовам патентоспроможності) [96, с. 11].

Чинне законодавство має на меті ініціювати створення об'єктів інтелектуальної власності в країні. Так, слід відзначити поштовх у цьому напрямі діяльності фізичних осіб та організацій, але значних результатів досягнуто не було. Для ілюстрації доведення можна скористатися обмеженим колом статистичних даних, які подані у відкритому друці [176, с. 354]. Так, дані щодо впровадження нових прогресивних технічних процесів й освоєння виробництва нових видів продукції в промисловості дозволяють зробити висновки про нестійкі тенденції в проходженні технологічних процесів за роками, зокрема, інтерес у колі визначених питань становлять надходження та використання об'єктів промислової власності. Таким чином, можна припустити, що процеси, які відбуваються у сфері захисту об'єктів інтелектуальної власності, позитивно впливають на створення умов для формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу.

У зв'язку з прагненням України інтегруватися до світової спільноти постає необхідність розгляду розвитку соціально-економічної системи управління на макрорівні через призму ефективності. Багато суперечностей, які обумовлюються існуванням різних точок зору дослідників на хід тих чи інших процесів, впливають на те, що керівна система уникає зворотного зв'язку з керованою, принцип адекватності та відповідності керівної системи керованій не реалізується, стратегія макрорівневого розвитку формується не чітко, а наявність основних чинників, що

стримують темпи соціально-економічних перетворень, ігнорується. Попередній аналіз дозволив визначити основні чинники, від яких залежить рівень соціально-економічного розвитку країни. Серед них чільне місце посідають процеси формування та використання інтелектуального капіталу, які вважаються більшістю дослідників головним чинником у забезпеченні соціально-економічної ефективності системи на макрорівні.

Слід провести дослідження стану об'єктів інтелектуальної власності в Харківській області. На рис. 2.15 подана структура об'єктів інтелектуальної власності, на які було отримано охоронні документи протягом 2001 – 2007 рр. [158].

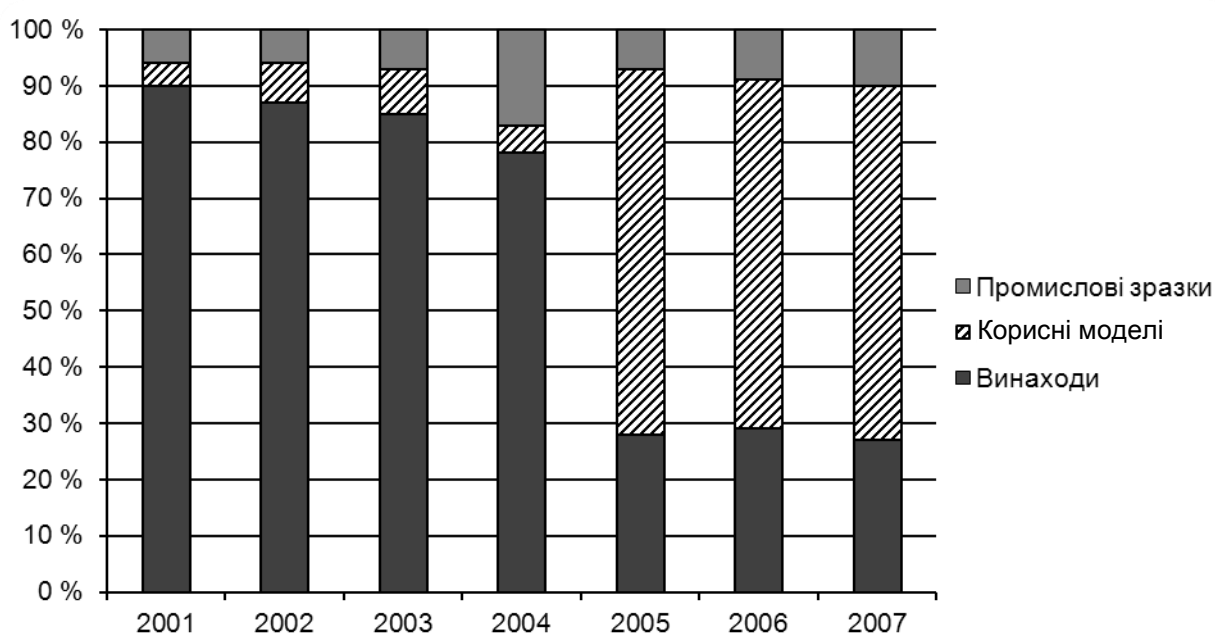

Рис. 2.15. Структура охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Харківській області

Спостерігається суттєве превалювання корисних моделей з 2005 року, яке у 2007 році становить 64,8 %, в той час як питома вага винаходів зменшилася майже втричі з 2004 до 2007 року.

Така невідносна структура свідчить про тяжіння до отримання документів на більш практично придатні об'єкти інтелектуальної власності.

На рис. 2.16 [158] наведена питома вага отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Харківській області в масштабі всієї України. Харківська область посідає чинне місце, адже створює близько 15 % всіх об'єктів інтелектуальної власності, що підтверджує її значний інтелектуальний потенціал.

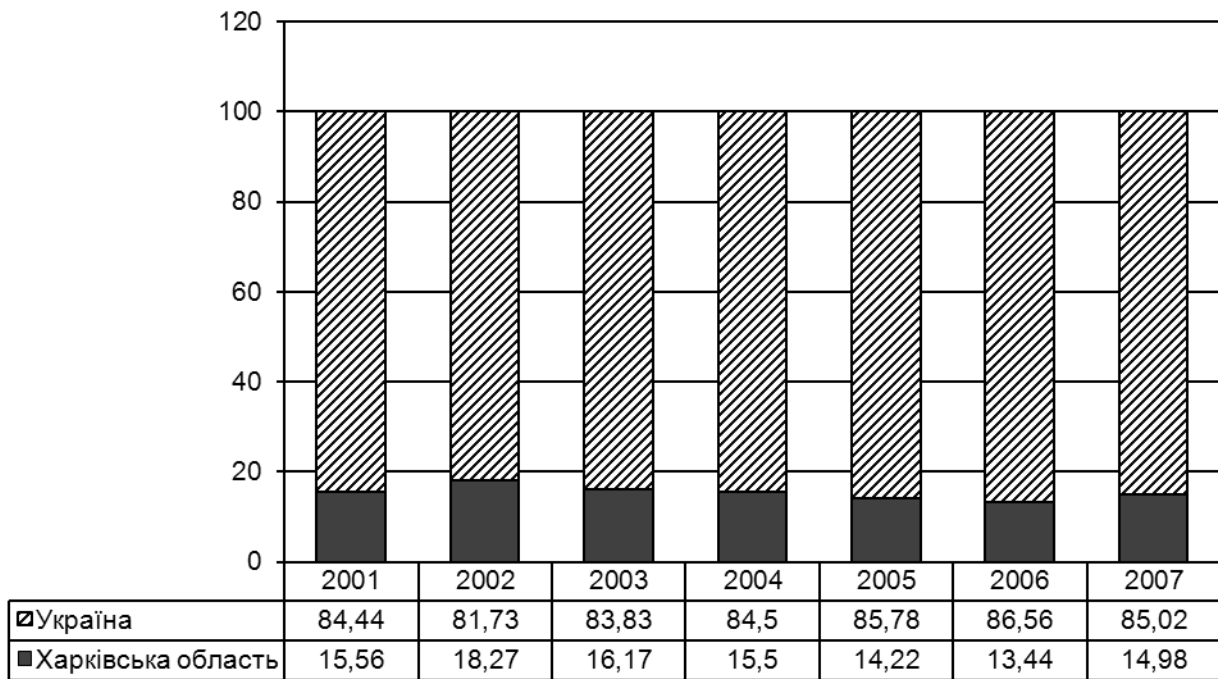

Рис. 2.16. Внесок Харківської області в загальну кількість отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Україні

Для подальшого аналізу здійснено спробу підтвердити гіпотезу існування зв'язку між використанням інтелектуального капіталу у вигляді наявності прав захисту об'єктів інтелектуальної власності (кількістю отриманих охоронних документів України) та обсягом реалізованої промислової продукції. Для цього доцільно скористатися економіко-математичними методами, зокрема: побудувати економетричну модель залежності обсягу реалізованої промислової продукції від кількості охоронних документів, які стосуються об'єктів інтелектуальної власності у вигляді винаходів, корисних моделей, промислових зразків. Це дає можливість перевірити гіпотезу щодо існування прямого зв'язку між використанням інтелектуального капіталу та обсягом реалізованої промислової продукції, у зв'язку з чим можна зробити висновок про значення формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу для соціально-економічного розвитку країни.

Вихідні дані для першого етапу дослідження подано в табл. 2.4.

Для досягнення поставленої на першому етапі мети була побудована та проаналізована модель множинної лінійної регресії за допомогою пакета MS Excel з використанням надбудови "Пакета аналізу".

Як незалежні (екзогенні) змінні розглядалася кількість охоронних документів України, отриманих на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, як залежна (ендогенна) змінна – обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн.

Таблиця 2.4

Вихідні дані для побудови кореляційної залежності між кількістю охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та обсягом реалізованої промислової продукції в Україні [182]

№ п/п	Рік	Отримано охоронних документів України на			Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн (Y)
		винаходи (X ₁)	корисні моделі (X ₂)	промислові зразки (X ₃)	
1	1994	2 449	3	190	44 356,1
2	1995	1 540	9	181	58 824
3	1996	2 711	24	163	73 321
4	1997	5 871	23	159	75 061
5	1998	4 016	59	158	82 889
6	1999	1 699	69	227	107 537
7	2000	2 944	122	190	144 483
8	2001	6 468	121	174	210 842,7
9	2002	5 546	160	282	229 634,4
10	2003	6 706	268	338	289 117,3
11	2004	6 088	1 264	275	400 757,1
12	2005	2 297	4 722	318	468 562,6
13	2006	1 956	5 325	351	551 729
14	2007	1 461	5 722	326	717 076,7

Результати регресійного аналізу такі: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9691, коефіцієнт детермінації – 0,9393, тобто 93,93 % мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 51,61 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. Згідно з прийнятою моделлю буде отримано рівняння регресії:

$$Y = - 112799 + 24,21X_1 + 80,81X_2 + 700,69X_3. \quad (2.1)$$

Хоча прогноз за рівнянням (2.1) забезпечує високий ступінь згоди, якщо значення екзогенних факторів змінюються в межах стандартного відхилення відповідних незалежних факторів, однак, зважаючи на наявність від'ємного знака у вільному члені рівняння, а також перевірки його значущості за критерієм Стюдента, доцільно запропонувати

модель, у якій вільний член рівняння дорівнюватиме нулю. Згідно з цією моделлю коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9613, коефіцієнт детермінації – 0,9241, тобто 92,41 % мінливості випадкової величини Y визначаються мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 44,67 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. У межах цієї моделі буде отримано рівняння регресії:

$$Y = 22,05X_1 + 89,87X_2 + 235,19X_3. \quad (2.2)$$

Тепер потрібно перевірку моделі на наявність мультиколінеарності. Для цього необхідно визначити матрицю парних кореляцій у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Матриця парних кореляцій

	Y	X ₁	X ₂	X ₃
Y	1			
X ₁	-0,13927	1		
X ₂	0,91612	-0,42734	1	
X ₃	0,84616	-0,04911	0,73485	1

Отримані результати свідчать про те, що між незалежними змінними X₁ та X₂, а також X₁ та X₃ кореляційний зв'язок є статистично незначущим, а між змінними X₂ та X₃ існує кореляційний зв'язок, однак він не є щільним. Отже, можна стверджувати, що в моделі відсутня мультиколінеарність. Це підтверджує відсутність, адекватність моделі та достовірність отриманих результатів.

Аналогічну модель можна побудувати на прикладі Харківської області. Вихідні дані для першого етапу дослідження подано в табл. 2.6. Подальше дослідження проводилося аналогічно до прикладу в масштабах України.

Результати регресійного аналізу: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9788, коефіцієнт детермінації – 0,9581, тобто 95,81 % мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 76,25 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. Згідно з прийнятою моделлю буде отримано рівняння регресії:

$$Y = - 556,49 + 5,97X_1 + 30,05X_2 + 125,64X_3. \quad (2.3)$$

Таблиця 2.6

Вихідні дані для побудови кореляційної залежності між кількістю охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та обсягом реалізованої промислової продукції в Харківській області [158]

№ п/п	Рік	Отримано охоронних документів України на			обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн (Y)
		винаходи (X ₁)	корисні моделі (X ₂)	промислові зразки (X ₃)	
1	1994	398	0	4	2 674,1
2	1995	455	0	20	2 942,4
3	1996	547	3	17	3 684,2
4	1997	612	4	16	4 732,3
5	1998	655	11	14	5 469,8
6	1999	276	15	40	6 910,2
7	2000	463	28	15	7 951,7
8	2001	985	31	36	10 743,8
9	2002	1011	43	40	11 348,3
10	2003	1074	50	58	12 807,3
11	2004	981	165	36	17 665,5
12	2005	325	676	42	22 685,3
13	2006	343	640	43	27 053,7
14	2007	331	729	65	34 039,2

Можна запропонувати модель, у якій вільний член рівняння дорівнюватиме нулю. Результати регресійного аналізу: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9786, коефіцієнт детермінації – 0,9577, тобто 95,77 % мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Високе значення критерію Фішера $F = 83,05 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі.

У межах цієї моделі буде отримано рівняння регресії:

$$Y = 5,35X_1 + 29,70X_2 + 123,77X_3. \quad (2.4)$$

Перевірка на мультиколінеарність дозволила зробити такі висновки: отримані результати свідчать про те, що між незалежними змінними X_1 та X_2 , а також X_1 та X_3 кореляційний зв'язок є статистично незначущим, а між змінними X_2 та X_3 існує кореляційний зв'язок, однак

він не є щільним. Отже, можна стверджувати, що в моделі відсутня мультиколінеарність. Це підтверджує відсутність мультиколінеарності, адекватність моделі та достовірність отриманих результатів.

Отримані в матриці парних кореляцій значення дозволяють довести існування прямої залежності між корисними моделями, промисловими зразками та валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Від'ємне значення X_1 можна пояснити суттєвим зниженням інноваційної активності в напрямі винаходів, які при цьому мають більший життєвий цикл та втілюються в корисних моделях та промислових зразках.

Можна порівняти отримані формули, що описують кореляційно-регресійну залежність між об'єктами інтелектуальної власності та обсягом реалізованої промислової продукції. В Україні це:

$$Y = -112799 + 24,21X_1 + 80,81X_2 + 700,69X_3. \quad (2.5)$$

$$Y = 22,05X_1 + 89,87X_2 + 235,19X_3. \quad (2.6)$$

У Харківській області:

$$Y = -556,49 + 5,97X_1 + 30,05X_2 + 125,64X_3. \quad (2.7)$$

$$Y = 5,35X_1 + 29,70X_2 + 123,77X_3. \quad (2.8)$$

Коефіцієнти формул свідчать про існування стійкого позитивного зв'язку між кількістю об'єктів інтелектуальної власності та рівнем реалізації промислової продукції як в Україні, так і в Харківській області. Таким чином, охорона прав на інтелектуальну власність, зокрема у вигляді отриманих охоронних прав на корисні моделі та промислові зразки, здійснює прямий вплив на обсяг реалізованої промислової продукції, а через це можна стверджувати, що підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу країни позитивно впливає на зростання промисловості і, навпаки, зменшення ефективності використання інтелектуального капіталу негативно впливає на хід соціально-економічних процесів в Україні. Подолання суперечностей та негативних явищ можливе лише за умови обрання відповідного сценарію розвитку Харківського регіону, який має стимулювати процеси формування та ефективного використання інтелектуального капіталу на регіональному рівні.

2.2. Дослідження стану та оцінка структури сучасного регіонального господарського комплексу

Ефективність функціонування національної економіки значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку регіонів, які на сьогодні відзначаються суттєвою галузевою, територіальною та функціональною диференціацією.

В Україні основна частка національного доходу створюється в окремих галузях та регіонах і актуальними за сучасних умов є завдання зниження територіальних диспропорцій, розширення міжрегіональної взаємодії на ринках товарів, послуг, капіталів і праці. Ефективне регулювання регіонального розвитку забезпечує функціонування національної економіки як цілісної системи на базі оптимального розміщення продуктивних сил з урахуванням місцевих ресурсів, існуючих систем розселення, особливостей історичного розвитку. Основою для здійснення такого регулювання повинна стати реальна оцінка розвитку регіональних господарських комплексів в Україні.

На сучасному етапі функціонування регіональних господарських комплексів в Україні постають питання пропорційності та комплексності їх розвитку в межах країни. Деформація галузевої структури промисловості в розрізі регіонів з роками посилюється, зменшуючи віддачу галузей із високим наявним потенціалом. Сучасні процеси глобалізації, які супроводжуються посиленням регіоналізації, вказують на необхідність проведення досліджень галузевої структури та потенціалу промислового комплексу саме на регіональному рівні.

Важливим сектором у вирішенні ключових питань розвитку господарського комплексу України є Харківський регіон. Харківський регіон – це один із найбільш розвинених промислових регіонів України, де зосереджено потужний науково-промисловий потенціал, що налічує понад 650 промислових підприємств і 200 наукових установ, або 15 % усіх науково-дослідних інститутів України і 20 % конструкторських і проектних організацій. Внесок Харківського регіону в обсяг реалізованої промислової продукції країни у 2012 році складає 5,4 %, тобто займає 6 місце серед інших регіонів (5,1 % у 2011 р.) [193; 282].

За показником валового регіонального продукту (ВРП) протягом останніх п'яти років регіон посідав 4 місце в Україні після м. Києва, Донецького та Дніпропетровського регіонів, а за цим же показником на

душу населення – 4 – 7 місце (у 2011 році регіон посів 5 місце). Крім того, господарський комплекс Харківського регіону має не тільки вагомий вплив на результати роботи економіки регіону, але й на національну економіку, про що свідчать наступні показники: промисловість створює майже 40 % ВРП, є головною бюджетотвірною галуззю (у 2011 р. 74 % платежів мобілізовано до Державного бюджету України) [198].

На основі інформації Головного управління статистики в Харківській області [193] і статистичних даних Харківської обласної державної адміністрації [196] проведено дослідження стану та здійснено оцінку структури господарського комплексу Харківського регіону за 2006 – 2012 рр. Вихідною інформацією для даного дослідження виступили дані про обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) Харківського регіону за 2006 – 2012 рр. (табл. 2.7).

Аналіз галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону та її динаміки здійснено в табл. 2.8 У табл. 2.8 показано частку окремого виду діяльності (галузі) у загальних обсягах реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду.

Як видно з табл. 2.8, Харківський регіон характеризується багатогалузевою структурою господарського комплексу: у його структурі виділяються: галузі харчової та легкої промисловості, галузі машинобудування та металообробки, енергетична та паливна галузі, галузі з виробництва будівельних матеріалів та ін. [193].

Так, найбільшу питому вагу в загальних обсягах реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду мала переробна промисловість (2006 р. – 77,19 %, 2007 р. – 80,71 %, 2008 р. – 79,1 %, 2009 р. – 75,97 %, 2010 р. – 75,78 %, 2011 р. – 73,46 %, 2012 р. – 77 %).

Частка переробної промисловості за 2006 – 2012 рр., переважно, зменшувалася (від 77,19 до 73,46 %), крім 2007 р. (80,71 % – найбільше значення) та 2012 р. (77 %).

Це відбувалося переважно за рахунок зменшення питомої ваги машинобудування і металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції Харківського регіону протягом 2006 – 2012 рр.

Найменшу питому вагу у промисловості регіону мала добувна промисловість, частка якої збільшилася протягом аналізованого періоду на 1,86 % (з 3,15 % у 2006 р. до 5,1 % у 2012 р.).

Таблиця 2.7

**Обсяги реалізованої продукції в Харківському регіоні за основними видами
промислової діяльності за 2006 – 2012 рр. [193]**

Основні види промислової діяльності	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), тис. грн						
	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Промисловість	46 583 123,13	50 414 635,42	39 202 671,4	40 255 164,0	47 698 316,2	56 876 323,7	60 381 143,8
Добувна промисловість	1 468 184,356	1 636 771,857	1 654 976,6	1 664 552,9	2 332 933,7	2 847 133,8	3 110 624,0
Переробна промисловість	35 957 582,99	40 688 326,66	31 008 053	30 584 482,4	36 147 969,8	41 781 853,0	43 684 048,6
з неї:							
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	10 602 369,99	11 767 336,29	10 678 163,6	12 529 200,1	14 344 264,5	14 406 485,4	15 005 708,1
легка промисловість	685 950,2187	521 238,768	328 236	306 880,8	489 500,4	587 796,4	731 560,5
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	145 474,7562	349 139,4148	268 982,6	250 264,5	305 583,3	407 088,4	369 922,0
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	1 107 093,411	1 272 521,163	1 306 489,9	1 451 916,9	1 663 836,7	1 827 647,7	2 016 978,0
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	3 260 040,731	2 793 522,478	3 020 024,3	2 330 812,9	2 553 631,1	3 657 698,1	3 728 062,3
хімічна та нафтохімічна промисловість	2 457 928,71	2 372 518,06	1 805 569,3	2 216 702,5	2 671 045,5	3 098 635,6	3 265 164,4
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	4 676 809,26	5 972 936,475	3 619 961,5	2 546 286,4	2 647 463,4	3 293 935,6	3 191 408,5
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	1 723 080,825	1 918 798,246	1 237 136,2	956 483,2	1 233 010,2	1 792 856,1	1 998 259,9
машинобудування	7 814 343,374	11 508 605,85	7 781 342,7	7 273 093,6	9 164 235,1	11 339 174,2	11 882 021,2
інші галузі	3 484 491,712	2 211 709,912	962 146,9	722 841,5	1 075 399,6	1 370 535,5	1 494 963,7
Виробництво й розподілення електроенергії, газу та води	9 157 355,778	8 089 536,907	6 539 641,8	8 006 128,7	9 217 412,7	12 247 336,9	13 586 471,2

Слід також відзначити коливання питомої ваги виробництва і розподілення електроенергії, газу та води за 2006 – 2012 рр. з 19,66 % у 2006 р. до 21,53 % у 2011 р., крім 2007 – 2008 рр. та 2012 р., коли ця частка дорівнювала відповідно 16,05 %, 16,68 % та 17,5 %. Серед галузей переробної промисловості особливо виділяються (мають найбільшу питому вагу) такі види діяльності (галузі), як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (2006 р. – 22,76 %, 2007 р. – 23,34 %, 2008 р. – 27,24 %, 2009 р. – 31,12 %, 2010 р. – 30,07 %, 2011 р. – 25,33 %, 2012 р. – 26,5 %), машинобудування (2006 р. – 16,74 %, 2007 р. – 22,83 %, 2008 р. – 19,85 %, 2009 р. – 18,06 %, 2010 р. – 19,21 %, 2011 р. – 19,93 %, 2012 р. – 21 %) та виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (2006 р. – 10,04 %, 2007 р. – 11,85 %, 2008 р. – 9,23 %, 2009 р. – 6,33 %, 2010 р. – 5,55 %, 2011 р. – 5,79 %, 2012 р. – 5,6 %) [193].

Таблиця 2.8

**Аналіз галузевої структури господарського комплексу
Харківського регіону за 2006 – 2012 рр. (у %)**

Основні види промислової діяльності	Частка виду діяльності (галузі) в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %						
	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1	2	3	4	5	6	7	8
Промисловість	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	3,15	3,24	4,22	4,13	4,90	5,01	5,5
Переробна промисловість	77,19	80,71	79,1	75,97	75,78	73,46	77
з неї:							
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	22,76	23,34	27,24	31,12	30,07	25,33	26,5
легка промисловість	1,47	1,03	0,84	0,76	1,03	1,03	1,3
обробки деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,31	0,69	0,69	0,62	0,64	0,72	0,7
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	2,38	2,52	3,33	3,61	3,49	3,21	3,6
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	6,99	5,54	7,7	5,79	5,35	6,43	6,6
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,28	4,71	4,61	5,51	5,6	5,45	5,8
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	10,04	11,85	9,23	6,33	5,55	5,79	5,6

Закінчення табл. 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	3,70	3,81	3,16	2,38	2,59	3,15	3,5
машинобудування	16,78	22,83	19,85	18,06	19,21	19,93	21
інші галузі	7,48	4,39	2,45	1,79	2,25	2,41	2,4
Виробництво і розподілення електроенергії, газу та води	19,66	16,05	16,68	19,9	19,32	21,53	17,5

Найменшу питому вагу серед галузей переробної промисловості регіону протягом 2006 – 2011 рр. мали обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів (2006 р. – 0,31 %, 2007 р. – 0,69 %, 2008 р. – 0,69 %, 2009 р. – 0,62 %, 2010 р. – 0,64 %, 2011 р. – 0,72 %, 2012 р. – 0,7 %) і легка промисловість (2006 р. – 1,47 %, 2007 р. – 1,03 %, 2008 р. – 0,84 %, 2009 р. – 0,76 %, 2010 р. – 1,03 %, 2011 р. – 1,03 %, 2012 р. – 1,3 %).

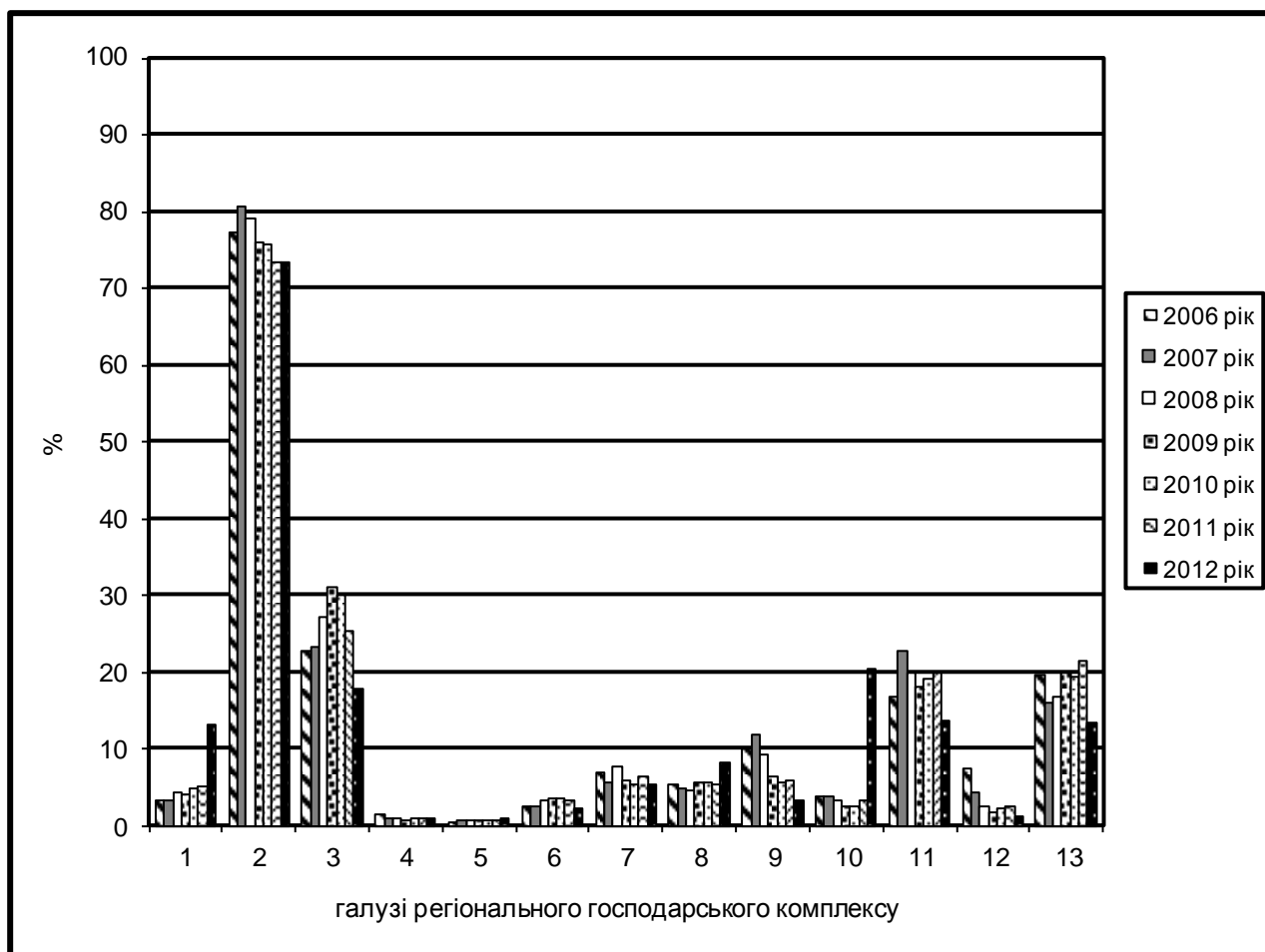
Слід зазначити, що частка обробки деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів, протягом аналізованого періоду постійно збільшувалася (з 0,31 % у 2006 р. до 0,72 % у 2011 р.), крім 2012 р., в якому вона знову почала зменшуватися (на 0,02 %). Частка легкої промисловості, навпаки, зменшувалася з 1,47 % у 2006 р. до 1,03 % – у 2011 р. (крім 2008 – 2009 рр., коли її частка була нижчою, ніж 1 %, а також 2012 р., коли її частка знову почала зростати і склала 1,3 %) [193].

Зазначені тенденції галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону в динаміці підтверджуються розподілом обсягів реалізованої промислової продукції регіону за основними видами діяльності у 2006 – 2012 рр., наведеним на рис. 2.17.

На основі результатів аналізу господарського комплексу Харківського регіону виявлено зміну тенденцій у його галузевій структурі. Так, якщо раніше домінуючою галуззю було машинобудування, частка якого в загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) складала понад 30 %, то на сьогодні виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів посідає перше місце, а машинобудування – лише друге.

Слід також відзначити, що виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, яке є лідером за часткою в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у Харківському регіоні за аналізований період, також залишається експортоорієнтованою галуззю та лідером за

обсягом залучення прямих іноземних інвестицій серед важливих галузей регіону та України в цілому.

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво і розподілення електроенергії, газу та води.

Рис. 2.17. Розподіл обсягів реалізованої промислової продукції Харківського регіону за основними видами діяльності у 2006 – 2012 рр. (у %)

На сучасному етапі розвитку економіки регіону (станом на 1 січня 2013 р.) обсяг прямих іноземних інвестицій у цю галузь склав 81,4 млн дол. США (або 3,75 % у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій, який склав

2 170,4 млн дол. США), тобто друге місце після виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції (6,72 %) серед галузей переробної промисловості Харківського регіону [196].

Слід зауважити, що формування обсягу реалізації на регіональному рівні значною мірою залежить від діяльності досить обмеженого кола підприємств.

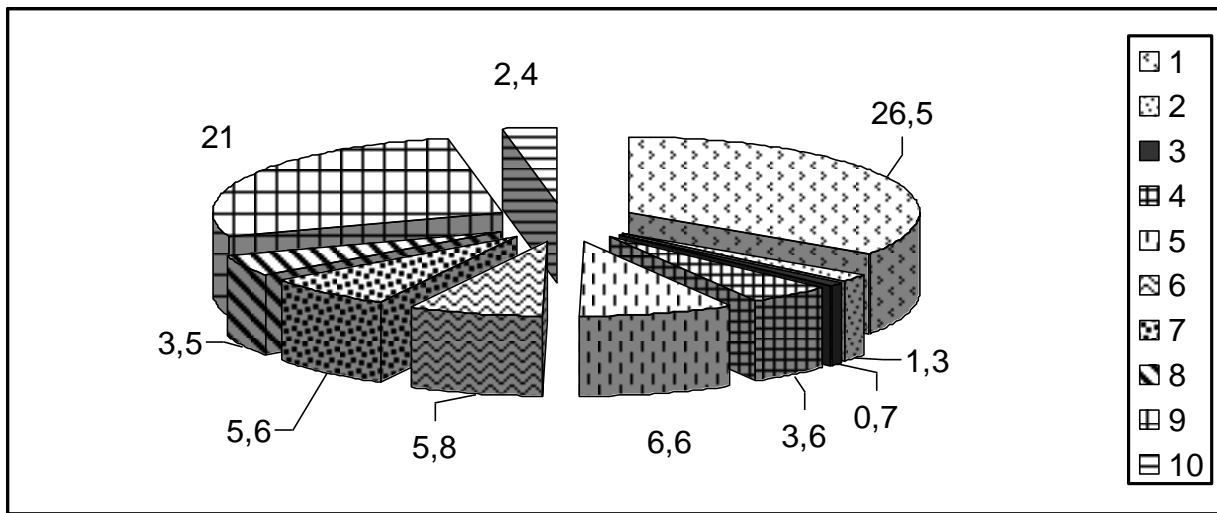
Серед цих підприємств виділяються: Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) "Філіп Морріс Україна", Акціонерна компанія "Харківобленерго", Зміївська теплоенергостанція (ТЕС), Шебелинське відділення з переробки газового конденсату і нафти, Газопромислове управління "Шебелинкагазвидобування", Харківське відділення Публічного акціонерного товариства (ПАТ) "Сан Інбев Україна", Комунальне підприємство (КП) "Харківські теплові мережі", Відкрите акціонерне товариство (ВАТ) "Турбоатом", ПАТ "Харківська ТЕЦ-5", Державне підприємство "Завод "Електроважмаш". На зазначені підприємства у 2012 р. припадало понад 41,5 % промислового обсягу реалізації Харківського регіону.

Сучасний стан (2012 р.) галузевої структури переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону можна проаналізувати на основі статистичної інформації Головного управління статистики у Харківській області.

Галузева структура переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону у 2012 р. наведена на рис. 2.18.

Як видно з рис. 2.18, серед усіх галузей переробної промисловості Харківського регіону домінує виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (26,5 %), а також машинобудування (21,0 %). Значною величиною частки в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в регіоні також виділяється виробництво коксу, продуктів нафтопереробки (6,6 %) і виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (5,6 %).

Збільшення питомої ваги виробництва коксу і продуктів нафтопереробки в загальному обсязі реалізованої промислової продукції може бути пов'язане з більшим завантаженням виробничих потужностей, ніж в інших промислових підприємств Харківського регіону. Тенденція до збільшення виробництва коксу, продуктів нафтопереробки вже не простежується в січні 2013 р.

Умовні позначення: 1 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 2 – легка промисловість; 3 – обробка деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів; 4 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 5 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 6 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 7 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 8 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 9 – машинобудування; 10 – інші галузі.

Рис. 2.18. Галузева структура переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону у 2012 р. (у %)

Не вдалося вийти на рівень випуску січня 2012 р. також у виробництвах хімічних речовин і хімічної продукції, харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин та устаткування, де індекс промислової продукції коливався в межах 52 – 88 % [280].

Аналіз темпів приросту обсягів реалізованої промислової продукції основних галузей переробної промисловості Харківського регіону за 2012 р. порівняно з 2011 р. [193] дозволив виявити наступні тенденції. Так, у цілому в переробній промисловості регіону спостерігалось скорочення випуску продукції на 3,2 %. На підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів обсяг продукції зменшився на 0,4 %. Це відбулося за рахунок скорочення у 8 разів виробництва сирів жирних, на 17 – 35 % – цукру, молока обробленого рідкого, напівфабрикатів м'ясних (включаючи з м'яса птиці), маргарину і аналогічних продуктів, яловичини і телятини свіжої (парної) чи охолодженої, на 3 – 14 % – продуктів кисломолочних, виробів ковбасних, круп, м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці свіжих чи охолоджених, свинини свіжої (парної) чи охолодженої.

У легкій промисловості індекс промислової продукції становив 98,8 %, у тому числі у виробництві шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – 75,8 %, виробництві одягу, хутра та виробів з хутра – 97,1 %, текстильному виробництві – 104,1 %.

У хімічній і нафтохімічній промисловості у 2012 р. порівняно з 2011 р. спостерігалось скорочення обсягів виробництва продукції на 8,1 %, у тому числі: у виробництвах лаків і фарб – на 25,6 %, у виробництві гумових та пластмасових виробів – на 11 %. Тільки у фармацевтичному виробництві відбувався приріст обсягів виробництва на 5 %.

У виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції випуск продукції зменшився на 22,5 %, що відбулося за рахунок зменшення практично у 2 рази обсягів виробництва цементу, вапна та гіпсових сумішей (на 46,5 %), а також обсягів виробництва цегли, черепиці та інших будівельних виробів з випаленої глини (на 8,2 %).

Позитивними змінами характеризувалося металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, яке збільшилося на 13,3 %, у тому числі у виробництві готових металевих виробів (на 16,3 %).

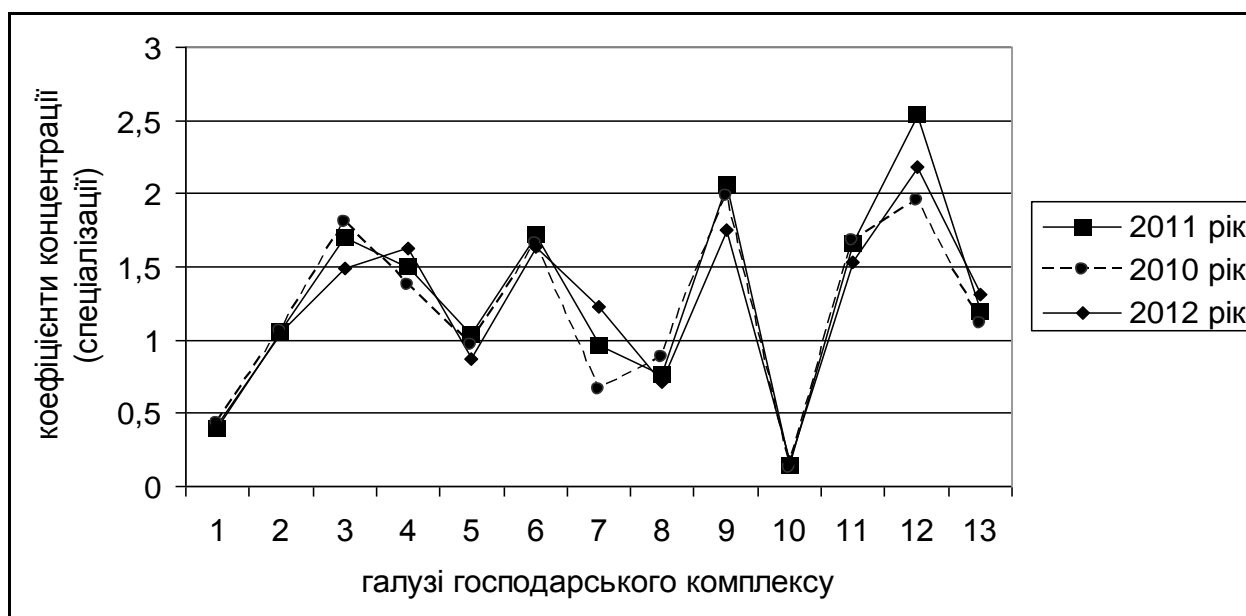
Крім того, підвищення ділової активності підприємств спостерігалось у виробництвах: електророзподільної та контрольної апаратури (у 1,8 рази), медичної техніки, включаючи хірургічне устаткування, та ортопедичних пристосувань (на 32,9 %), оптичних приладів та фотографічного устаткування, ізольованого проводу та кабелю, контрольно-вимірювальних приладів (на 1 – 8 %) [193; 196].

За статистичними даними Харківської обласної державної адміністрації, у січні – лютому 2013 р. підприємствами Харківського регіону реалізовано промислової продукції на 9,4 млрд грн (у січні – лютому 2012 р. – на 9,8 млрд грн). У загальнодержавному обсязі реалізованої продукції частка Харківського регіону складає 5,4 %. Вона займає 6 місце після Донецького, Дніпропетровського, Луганського, Запорізького регіонів та м. Києва. Із загального обсягу реалізації 63,0 % припадає на продукцію переробної промисловості, 30,4 % – на підприємства з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 5,8 % – на добувну промисловість і розроблення кар'єрів. У структурі реалізації продукції переробної промисловості переважає продукція провідних для регіону видів діяльності: виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів і машинобудування (крім ремонту та монтажу машин і устат-

кування), питома вага яких складає відповідно 37,8 %, або 2,2 млрд грн, та 24,5 %, або 1,4 млрд грн [196].

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для розвитку регіонального господарського комплексу є програми створення регіональних кластерів. Їх створення не тільки забезпечить ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання потенціалу регіону, але й дозволить активізувати регіональні інноваційні процеси та підвищити ефективність управління модернізацією Харківського регіону [205; 290].

На основі розрахунку показників галузевої спеціалізації регіону, зокрема коефіцієнтів концентрації (спеціалізації), проведено галузевий аналіз регіонального господарського комплексу (рис. 2.19).

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво і розподілення електроенергії, газу та води.

Рис. 2.19. Коефіцієнти концентрації (спеціалізації) галузей господарського комплексу Харківського регіону за 2010 – 2012 рр. (розраховано за даними робіт [194; 196])

Проведений аналіз дозволив забезпечити прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу Харківського регіону. Так, значення коефіцієнтів концентрації галузей господарського комплексу регіону покажуть, які саме галузі промисловості є основними для створення регіональних кластерів. Інтерпретація результатів розрахунків зазначених коефіцієнтів за галузями господарського комплексу регіону дозволила виявити перелік пріоритетних галузей господарського комплексу Харківського регіону. Це такі галузі, як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (у 2010 р. – 1,7, у 2011 р. – 1,8, у 2012 р. – 1,48), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (у 2010 р. – 2,07, у 2011 р. – 1,99, у 2012 р. – 1,75); машинобудування, зокрема енергетичне і сільськогосподарське (у 2010 р. – 1,66, у 2011 р. – 1,68, у 2012 р. – 1,53); целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність (у 2010 р. – 1,72, у 2011 р. – 1,66, у 2012 р. – 1,64). Визначені галузі повинні стати базою для утворення кластерних структур в економіці Харківського регіону. Застосування кластерного підходу до визначених видів промислової діяльності призведе до піднесення їх розвитку і розвитку, пов'язаних з ними видів діяльності, промисловості та економіки Харківського регіону в цілому [281].

Отже, базовими галузями господарського комплексу Харківського регіону є виробництво харчових продуктів (виробництво олії соняшникової нерафінованої, молока, маргарину й аналогічних продуктів, борошна, цукру білого кристалічного та ін.) та машинобудування (виробництво сільськогосподарських машин, насосів відцентрових для перекачування рідин, устаткування холодильного і морозильного промислового, електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних тощо). Слід також відзначити сільське господарство, яке постачає сировину для комплексу галузей харчової промисловості.

Допоміжними в регіоні є окремі галузі деревопереробної промисловості (обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів), а також різні виробництва легкої промисловості (текстильне виробництво, виробництво взуття тощо). Обслуговуючими галузями є теплоелектроенергетика, водопостачання, газопостачання, транспорт і зв'язок, будівництво.

Таким чином, формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і створення на цій основі конкурентоспроможних

регіональних кластерів сприятиме: по-перше, доцільному використанню економічного потенціалу регіону; по-друге, зниженню ресурсо-, енерго- та матеріалоємності промислового виробництва; по-третє, підвищенню життєвого рівня зайнятих у промисловості; по-четверте, поліпшенню екологічного стану в регіоні; по-п'яте, стимулюванню вітчизняних виробників до підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому та внутрішньому ринках.

Виходячи з проведеного аналізу стану та оцінки структури господарського комплексу Харківського регіону, можна зробити наступні висновки. Харківський регіон належить до перспективних з точки зору потенціалу для економічного та соціального розвитку. Для досягнення успіхів у забезпеченні високої якості життя населення необхідно підтримувати збалансований характер розвитку всіх сфер народного господарства – промисловості, аграрної сфери, сфери послуг тощо. Загальновизнаним є факт, що економічного процвітання регіон може досягнути завдяки розвитку машинобудування як галузі, для якої створено найбільш сприятливі умови функціонування, а також розвитку високопродуктивного сільського господарства із обов'язковим його поєднанням з мережею промислових підприємств з глибокої переробки сільськогосподарської сировини. Наприклад, створивши повний агропромисловий цикл у регіоні, можна позиціонувати регіон у міжрегіональному і міжнародному поділі праці як виробника високоякісних продуктів харчування, біопалива тощо.

Слід зазначити, що для економіки Харківського регіону характерні такі засади функціонування: по-перше, комплексність екологічного, економічного та соціального розвитку; по-друге, єдність процесів природо-користування та охорони навколишнього середовища; по-третє, територіальна спільність виробництва; по-четверте, відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва; по-п'яте, цілісність системи соціальної інфраструктури; по-шосте, поєднання територіального та галузевого управління об'єктами виробничої інфраструктури тощо [280].

Враховуючи міцний інтелектуальний потенціал Харківського регіону, відмінними рисами господарського комплексу регіону, як і багатьох інших індустриальних регіонів, слід визнати потребу в безперервному професійному навчанні і підвищенні кваліфікації кадрів, використанні наукових досягнень, щоб підтримувати технології на передовому рівні й своєчасно відновлювати та модернізувати обладнання. Тому господарство регіону

має потребу у значному капіталі й особливо чутливе до неоптимального використання фінансових ресурсів. Таким чином, основними економічними проблемами господарського комплексу Харківського регіону залишаються проблеми управління та фінансування.

Отже, серед пріоритетів подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової та машинобудівної продукції; перехід від експортно-орієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій.

Реалізація зазначених пріоритетних напрямів розвитку господарського комплексу Харківського регіону можлива лише, якщо сконцентрувати наявні ресурси (природно-кліматичні, виробничі, трудові, інтелектуальні тощо) на провідних напрямках, що реалізують конкурентні переваги регіону. Це, передусім: високий освітній рівень населення і його сприйнятливність до нових знань, конкурентоспроможний освітній комплекс; розвинута мережа науково-технічних організацій, наявність вагомих науково-технічних заділів, здатних бути основою для розвитку високотехнологічних галузей і виробництв; багатогалузева промислово-виробнича база. Цілеспрямоване використання цих переваг, які повинні уособлюватися в регіональних кластерах Харківського регіону, стане базисом для формування в регіоні власних центрів розробки і масового виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів. Крім того, це забезпечить стійкі темпи зростання економіки регіону і сприятиме досягненню європейських стандартів соціально-економічного розвитку і життя населення регіону й України в цілому.

2.3. Аналіз трудового потенціалу регіону

Особливістю сучасного і перспективного соціально-економічного розвитку є вивчення умов і можливостей розвитку регіональної економіки, що входять до числа актуальних проблем формування методології оцінки економічного потенціалу регіону.

До найбільш важливих складових економічного потенціалу регіону належить його трудовий потенціал. Поряд з трудовими ресурсами "трудовий потенціал" включає сукупність відносин соціально-економічної природи, які створюють базу для утворення нової продуктивної сили цілеспрямованої дії, яка виникає в результаті застосування певних зусиль з боку суспільства.

Таким чином, трудовий потенціал регіону відображає виробничі відносини з приводу відтворення психофізіологічних, кваліфікаційних, духовних і соціальних якостей працездатного населення. З кількісного боку трудовий потенціал – це запаси праці, які визначаються загальною чисельністю трудових ресурсів, їх статевовіковою структурою, освітнім рівнем і можливостями їх використання.

Трудовий потенціал працівника включає:

психофізіологічний потенціал – здібності і схильності людини, стан її здоров'я, працездатність, витривалість, тип нервової системи і под.;

кваліфікаційний потенціал – обсяг, глибину і різнобічність загальних і спеціальних знань, трудових навичок і вмінь, що обумовлює здатність працівника до праці певного змісту і складності;

особистісний потенціал – рівень громадянської свідомості та соціальної зрілості, ступінь засвоєння працівником норм ставлення до праці, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби і запити у сфері праці, виходячи з ієрархії потреб людини.

Природну основу трудового потенціалу складають населення і трудові ресурси. На цьому положенні ґрунтується ототожнення трудового потенціалу з трудовими ресурсами. Насправді поняття "трудовий потенціал" є економічною категорією, і тому пояснення його змісту, основних рис і закономірностей розвитку слід шукати в економічних відносинах.

Трудовий потенціал включає як трудові ресурси, так і рівень їх організованості, який залежить від соціально-економічної природи суспільного ладу.

Сукупність компонентів трудового потенціалу визначається проблемами соціально-економічного розвитку, рівнем інтеграції системи реального досягнення науково-технічної революції, а тому кількість компонентів і їх дієвість не можуть залишатися однаковими як у часі, так і в просторі. Теоретично трудовий потенціал становить цілісну модель, розвивається шляхом подолання суперечностей, що виникають усередині системи, та у взаємодії із зовнішнім виробництвом, комбінування,

кооперації і т. д. На сьогодні все це недостатньо узгоджено з проблемами використання трудових ресурсів.

Нині трудовий потенціал у нашій країні розвивається під сильним впливом ринкової економіки в усіх її основних проявах. Вивчення цього впливу має враховувати регіональні особливості виробництва, якісний склад населення і трудових ресурсів окремого регіону.

У Харківському регіоні проживає більше 6 % населення України, переважна більшість (78,9 %) – мешканці міст. Близькість до сировинних баз Донецького басейну та Придніпров'я, а також власний сировинний потенціал (газ, будівельні матеріали) і сусідство з високорозвиненими аграрними регіонами Росії зумовили високий рівень економічного розвитку регіону та його високий науковий потенціал.

У регіоні високорозвинені машинобудування (транспортне, енергетичне, сільськогосподарське, електротехнічне), металообробка, добувна, хімічна, переробна, харчова і легка промисловість. До числа підприємств, які організують базу вакансій праці в регіоні, можна віднести: "Завод імені Малишева", компанію "Хартрон", Харківське авіаційне підприємство (ХАЗ), Харківський тракторний завод (ХТЗ), моторобудівний завод "Серп і Молот", заводи тракторних двигунів і тракторних самохідних шасі, НВО "Електроважмаш", ВАТ "Турбоатом", ДНВО "ХЕМЗ", електротехнічний (ХЕЛЗ), електроапаратний заводи, "Південкабель", "Харківський верстатобудівний завод", Зміївську ТЕС, газовидобувні підприємства Шебелинки, Червоного Кута, Первомайський хімічний комбінат. Ці підприємства не тільки організують десятитисячні робочі колективи, але й включають науково-виробничі об'єднання та інфраструктурні підрозділи, що дають роботу вченим, службовцям, працівникам медицини і освіти.

Добре розвинена транспортна структура. Залізничний і автомобільний транспорт регіону здійснює велику частину пасажирських і вантажних перевезень як обласного й міжрегіонального, так і міждержавного значення. Незважаючи на пережиту державою економічну кризу, Харківська область незмінно показує зростання показників виробництва у всіх галузях як промисловості, так і сільського господарства.

Специфічною особливістю регіону є відтік робочої сили через високий рівень заборгованості із виплат підприємств своїми співробітникам. Тривалий час на підприємствах Харківської області, у майже незмінному вигляді зберігався пакет соціальних пільг, підтримуваний

профспілковими організаціями області, – це і надбавки за стаж, і оплачувані лікарняні та допомоги сім'ям, які мають дітей, і можливість санаторного лікування та відпочинку у відомчих оздоровницях, і утримання дитячих дошкільних, позашкільних, освітніх та лікувальних закладів для своїх працівників, і виробничий транспорт, допомога в оплаті комунальних послуг і отримання освіти дітей співробітників.

Багато працівників, навіть незважаючи на низький рівень зарплат і затримки з їх виплатами, трималися за місце через "соціальний пакет". Економічна криза відразу поставила підприємства перед вибором – зберігати соціальні витрати і скорочувати працівників або відмовитися від "соціального пакету". Рішення заощадити на відпочинку і здоров'ї працівників призвело до відтоку кваліфікованих і досвідчених кадрів, які поповнили ряди торговців на найбільшому оптовому ринку, що знаходиться в Харкові, або залишили регіон, знайшовши більш вигідні пропозиції за межами країни. Становище поки що можна врятувати, керівництво підприємств це розуміє і починає роботу з відновлення соціального статусу харківських робітників і службовців.

Динаміка рівня безробіття у Харківському регіоні наведена у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Рівень безробіття у Харківському регіоні

2010 рік		2011 рік	
тис.	відсотків до населення віком 15 – 70 років	тис.	відсотків до населення віком 15 – 70 років
105,5	7,7	97,9	7,2

Серед безробітних більшість жінки, третя частина – молоді люди до 35 років в основному сільськогосподарської спеціалізації. У регіоні зменшилася кількість трудових мігрантів, які прибувають. Досить високий рівень злочинності: кількість розбійних нападів збільшилася на 36,4 % порівняно з минулим роком, 82 % злочинів припадає на сільську місцевість, де набагато нижча економічна активність населення (72 %) і більша кількість безробітних громадян.

Попит і пропозицію на ринку праці Харківського регіону у 2011 році наведено в табл. 2.10.

**Попит і пропозиція на ринку праці Харківського регіону
у 2011 році**

Місяці	Кількість безробітних, осіб	Кількість вакансій	Навантаження на 1 вакансію
Січень	32 229	2 689	12
Лютий	32 101	2 578	12
Березень	30 057	3 654	8
Квітень	27 831	3 261	9

Спостерігається сезонне зниження рівня безробіття на 8,1 %, в основному за рахунок збільшення пропозицій місць, які не потребують спеціальних навичок у сільському господарстві, торгівлі та будівництві. Збільшилася кількість вакансій робочих спеціальностей на транспорті й у виробництвах, пов'язаних із переробкою сільгосппродукції, а також і у виробництві товарів народного споживання. З відновленням роботи на будівельних майданчиках збільшилася кількість пропозицій для робітників та інженерів будівельних спеціальностей. Спостерігається дефіцит медиків, вихователів, нянь.

Нарощування трудового потенціалу потребує вдосконалення, спеціалізації, концентрації, комбінування і кооперування, забезпечення динамічності господарських структур і організаційних форм виробництва, праці та управління. Дані процеси потребують безперервного управління, без здійснення якого виникають певні затримки і запізнення в розвитку окремих складових трудового потенціалу, що негативно відбивається на його величині й кінцевих результатах функціонування соціально-економічних систем. Це означає, що в умовах ринку слід повною мірою використовувати існуючі об'єктивні тенденції та закономірності, що забезпечують ефективну дієвість трудового потенціалу.

Процес відтворення трудового потенціалу в промисловому регіоні перебуває в прямій залежності від стану промислового виробництва, у зв'язку з чим набуло подальшого розвитку положення про необхідність стабілізації виробництва з метою вдосконалення процесу використання трудових ресурсів у промисловому регіоні.

Удосконалення системи економічного регулювання процесів регіонального відтворення робочої сили сьогодні вкрай необхідне, особливо в

умовах погіршення демографічної ситуації, оскільки воно є важливим елементом суспільного відтворення взагалі, а його інтенсивність визначає наявність потенційної робочої сили. Використання трудових ресурсів – одна зі стадій відтворювального процесу. Визначальними напрямками в процесі використання трудових ресурсів за нових економічних умов є рівень зайнятості працездатного населення, його розподіл між галузями економіки, сферами господарювання та в територіальному розрізі, а також використання трудових ресурсів безпосередньо у виробничому процесі. Найбільш важливим критерієм оцінки результативності використання трудових ресурсів на сьогодні, враховуючи складність соціально-економічної та демографічної ситуації в країні та її регіонах, є рівень зайнятості населення. Його збільшення розглядається як результат найбільш повного використання трудових ресурсів всієї країни чи окремої території. Вирішення регіональних проблем раціонального розподілу трудових ресурсів між галузями економіки буде сприяти як зростанню зайнятості в регіоні, так і ліквідації міжгалузевих диспропорцій. З цією метою запропоноване використання комплексного територіально-галузевого підходу до вирішення питань зайнятості та забезпечення раціонального міжгалузевого розподілу трудових ресурсів у промисловому регіоні. Він заснований на комплексному поєднанні функцій органів територіального та галузевого управління в процесах розвитку промислового виробництва і одночасно враховує інтереси як територіальних утворень, так і окремих підприємств та галузей.

З усім комплексом перетворень, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону, повинно бути органічно пов'язане регулювання ринку праці та зайнятості населення. Проблема зайнятості сьогодні розглядається як елемент соціальної політики, регулювання сфери трудових відносин має сприяти створенню економічних умов для стабільного розширеного відтворення робочої сили регіону.

Для збалансованості створених робочих місць і наявних трудових ресурсів слід розробляти приватні територіальні баланси (наприклад, кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців). Вони повинні забезпечувати відповідність не тільки між створеними робочими місцями і наявними трудовими ресурсами, а й між розрахованою на перспективу, обґрунтованою потребою народного господарства регіону в кадрах певної професійно-кваліфікаційної структури та можливістю підготовки їх

на даній території (в різних системах навчання) з числа наявних трудових ресурсів.

Важливим напрямом ефективного використання трудового потенціалу є раціональне використання позаробочого і вільного часу, тісно пов'язане з ефективністю розвитку соціальної інфраструктури.

Розвиток невиробничої сфери та сфери послуг забезпечує задоволення соціальних потреб, створює умови для всебічного розвитку особистості.

Невиробнича сфера – це сукупність галузей народного господарства, що задовольняють потреби (крім виробництва матеріальних благ) суспільства. Ці потреби зводяться до організації та здійснення обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, до виробництва духовних цінностей та розвитку особистості. Нерідко невиробничу сферу ототожнюють зі сферою обслуговування населення.

На сьогодні багато аспектів розвитку невиробничої сфери, визначення її місця в системі суспільного розподілу праці та життєдіяльності всього суспільства висвітлені в економічній літературі достатньо повно, але щодо деяких деталей серед вчених досі ведуться дискусії.

Розвиток окремих галузей невиробничої сфери з часом виступає в якості неодмінної умови матеріального виробництва і трудового потенціалу. На розвиток трудового потенціалу також впливають такі галузі невиробничої сфери, як наука і освіта.

Результати праці в галузях невиробничої сфери виступають у формі нематеріальних благ. Якщо продукція матеріального виробництва задовольняє матеріальні потреби людей, то продукція невиробничої сфери задовольняє духовні, а також соціальні потреби людей і всього суспільства в цілому.

Підвищення ефективності використання трудового потенціалу безпосередньо пов'язане із впливом умов соціально-економічного середовища на формування особистісних характеристик працівників, які найбільше відповідають сучасному рівню розвитку виробництва та економіки. Для підвищення реального рівня життя народу недостатньо тільки підвищувати його грошові доходи, важливо також забезпечити його різноманітними товарами широкого вжитку.

На сьогодні зростання торгівлі впливає на трудовий потенціал регіону через збільшення обсягів діяльності, що веде до задоволення

попиту на товари, зростання фонду вільного часу, через залучення додаткових трудових ресурсів.

У торгівлі зараз впроваджується ряд програм розвитку раціоналізації споживчого ринку, які є складовою частиною планів розвитку регіону і тісно пов'язані з програмами розвитку інших напрямів економіки. Раціоналізація торговельних організацій становить безперервний процес вдосконалення основних напрямів торговельної діяльності, призначених для поліпшення обслуговування населення.

Велику роль у збереженні високої працездатності людей відіграє охорону здоров'я. Сучасний розвиток ринкової економіки і зниження рівня добробуту населення сприяють збільшенню стомлюваності та підвищенню захворюваності. Нагальна проблема – це здоров'я населення. Перехід на ринкові відносини призвів до того, що частка коштів на розвиток охорони здоров'я постійно скорочується. Ця обставина обумовлює зниження рівня зайнятості в охороні здоров'я, особливо в лікувально-профілактичних установах.

Виконуючи функції відновлення здоров'я та працездатності працівників, охорона здоров'я тим самим сприяє підвищенню продуктивності праці та продовження активного життя людей. Роль охорони здоров'я у вирішенні проблеми раціонального використання робочої сили найяскравіше проявляється в зниженні захворювань, пов'язаних із тимчасовою втратою працездатності.

Рівень забезпеченості міського та сільського населення медичною допомогою в кінцевому підсумку залежить від чисельності лікарів, що припадають на певну кількість населення. Незалежно від того в якому закладі охорони здоров'я (лікувальному, діагностичному, санітарно-епідеміологічному і т. д.) працює лікар, праця його спрямована на профілактику і лікування захворювань, надання необхідної допомоги хворому. Удосконалення організаційних форм лікувальної та профілактичної допомоги населенню потребує постійного уточнення нормативів потреби населення в тих чи інших фахівцях з медичною освітою. Трудовий потенціал в установах медичної науки обумовлений економіко-географічними особливостями. До них належать: характер виробництва, розселення людей, їх статево-вікова структура, питома вага міського і сільського населення, потужність закладів охорони здоров'я, їх структура і розташування.

Важливим фактором, який впливає на трудовий потенціал, є створення умов для організації обслуговування населення на досить високому рівні в будь-якому типі поселень. Однак у містах, де зосереджене індустриальне виробництво, сфера обслуговування має набагато більший вплив на підвищення ефективності праці, ніж у сільській місцевості. Так, специфічною проблемою для міст є доставка людей до місця роботи і з роботи додому. Природно, що перебої в роботі міського транспорту негативно позначаються на результативності та якості праці працівників. Для великих міст додаткова проблема – раціоналізація руху приміського транспорту, пов'язаного з маятниковою трудовою міграцією.

Істотний вплив на підвищення ефективності праці в матеріальному виробництві всіх типів поселень має освіта. Всебічний розвиток дошкільного виховання і народної освіти сприяє підготовці молоді до праці, що, в кінцевому рахунку, призводить до значного заощадження робочого часу. Менш чітко проявляється вплив сфери побуту на підвищення ефективності праці сільського населення. Пояснюється це частково специфікою сільського побуту, а також особливостями розселення в сільській місцевості.

Важливим фактором, що впливає на трудовий потенціал регіону, є міграція населення. Поєднання соціально-економічних і культурних можливостей регіону формує його привабливість, яка спрямовує туди міграційні потоки трудових ресурсів. Але обмежувати соціальну функцію міграції рамками лише індивідуальних інтересів мігрантів не можна, оскільки вона є частиною економічної системи регіону.

Міграція може прискорювати зростання регіону, куди прибувають мігранти, і сповільнювати зростання в регіонах, звідки відбувається міграція.

Фактори, що визначають міграційні процеси, в загальному випадку можуть бути представлені двома групами:

- економічними;

- соціально-психологічними.

Набір факторів, а також їх значимість істотно залежать від особливостей кожної конкретної країни і етапу її історичного розвитку, проте можна виділити стандартний набір факторів, що мають досить загальний характер.

До числа економічних чинників належать:

- порівняльний рівень доходів у регіонах, що взаємодіють, як правило, міграційні потоки відбуваються з регіонів з низькою заробітною платою в регіони з високою;

величина витрат на переїзд для мігранта та його сім'ї, які включають не тільки безпосередні транспортні витрати, а й витрати на облаштування, у тому числі на пошук і оплату нового житла;

можливості отримання роботи в районі, що приймає;

здатність району, що приймає, абсорбувати мігрантів, тобто надати житло, можливість користуватися об'єктами соціальної інфраструктури та соціального сервісу;

рівень доходу мігрантів і наявних у них заощаджень, з яких впливають фінансові можливості покрити витрати на міграцію; в цьому сенсі істотну роль може відіграти державна підтримка індивідуумам, які хочуть переїхати, що досягається за допомогою позик і грантів;

наявність гнучкої конкурентної економіки, особливо це стосується географічних ринків праці.

До числа соціально-психологічних факторів можуть бути віднесені:

інституціональні умови, що забезпечують свободу пересування і вибору місця проживання та місця роботи, оскільки інституційні перешкоди міграції можуть звести нанівець вплив економічних стимулів до переміщення;

соціальні витрати на міграцію, які можна оцінити в грошовому вигляді як ту різницю в одержуваних доходах, заради якої мігрант готовий залишити звичне місце проживання, оточення і т. д.;

статевовіковий склад потенційних мігрантів, сімейний стан і склад сім'ї, кваліфікаційно-освітній рівень, які визначають міграційну рухливість населення;

наявність достатньої інформації щодо регіону, що приймає, який стосується можливостей отримання роботи, вирішення соціальних питань;

соціально-культурна прихильність до регіону проживання;

психологічна готовність потенційних мігрантів до зміни місця проживання, роботи, оточення і т. д.

Вплив міграції на трудовий потенціал регіону пов'язаний з неоднорідним складом робочої сили, тобто професійно-кваліфікаційним складом трудових ресурсів.

Вивчення соціально-трудова відносин залишається однією з найактуальніших завдань сучасного розвитку з огляду на те, що головною творчою силою будь-якого суспільства завжди є людина. У сучасному житті неухильно зросла роль саме людського фактора як джерела

розвитку. Тому до кінця ХХ століття були обґрунтовані концепції, які додали в понятійний апарат проблеми ряд нових термінів, зокрема таких як "людський потенціал", "людський фактор", "людський капітал" тощо.

У свою чергу, зросли вимоги і з боку суспільства до людини, її фізичного стану, освітнього рівня, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності. Це доводить, що проблеми формування, розвитку, ефективного використання трудового потенціалу стосовно сучасних умов конкретної території з урахуванням її специфіки мають надзвичайну актуальність.

Крім того, зміни в економічному ладі України і регіональний розвиток спричинили безліч нових явищ і проблем, у тому числі й у сфері використання людського потенціалу. Виникла необхідність у поглибленні досліджень закономірностей формування та ефективності використання трудового потенціалу території з метою забезпечення визначальної ролі людських ресурсів в досягненні конкурентних переваг і якісних параметрів економічного зростання.

Дослідження регіональних проблем економіки праці дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не повною мірою, а кон'юнктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили.

У зв'язку з цим виникає необхідність формування активної політики зайнятості, що стимулює пошук роботи, підвищення кваліфікації, професійних навичок, придбання нової професії. У процесі формування регіональної політики зайнятості необхідно також передбачити можливі кількісні та якісні зміни трудових ресурсів, а також заходи забезпечення ефективності їх використання.

2.4. Аналіз управління інноваційним розвитком у регіоні

2.4.1. Оцінка стану інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону

Своєрідність регіональних інноваційно-інвестиційних проблем України пов'язана з формуванням нового економічного простору і принципово

нової моделі економічного розвитку, основою якої є активні інвестиції у впровадження технологічних інновацій та розробка принципово нових управлінських програм, що забезпечать структурні зміни та економічне зростання. Для України характерні диспропорції в розміщенні природно-ресурсного потенціалу та рівнях розвитку окремих регіонів, тому для стимулювання активізації розвитку інтегрального потенціалу інноваційно-інвестиційні процеси необхідно розглядати на регіональному рівні.

Проблемам активізації інноваційно-інвестиційних процесів та їх оцінці в Україні приділено багато уваги. Регіональний рівень інноваційно-інвестиційних процесів детально розглянуто у працях В. Борщевського [20], В. Будкіна [23], З. Варналія [30], З. Герасимчука [36; 37], І. Дихнича, Н. Іларіонової, С. Іщук [134], І. Олександренка, І. Польової, О. Сосновської, В. Цехановіча. Але особливості означених процесів як на державному, так і на регіональному рівні обумовлені специфікою історичного та економічного розвитку, тобто потребують постійного дослідження та комплексної оцінки.

Метою даного дослідження є оцінка динаміки і структури інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону для активізації розвитку його потенціалу.

Регіональні особливості інноваційно-інвестиційних процесів у період становлення економіки ринкового типу формуються під впливом потенціалу розвитку території та інтенсивності просування реформ. Нагромадження капіталу в регіонах є основним засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки. Якість інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку економіки регіонів залежить від створення сприятливих умов реалізації довгострокових інвестиційних проектів за умови застосування різних технологій залучення та ефективного використання інвестиційних ресурсів.

Зміст інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів визначається їх наявним інноваційним потенціалом, інвестиційною привабливістю, а також фінансовими ресурсами, які відіграють роль важливого фактора розвитку. Інноваційно-інвестиційна діяльність регіону має розглядатися, з одного боку, як цілеспрямований процес, забезпечення таких ситуаційних змін, які супроводжуються прискоренням бажаних структурно-технологічних

зрушень, формуванням інвестування територіальних структур, створенням умов людського розвитку та забезпечення прогресивного розвитку регіону в цілому на науково обґрунтованій основі, а з іншого – як пошук методів, способів, форм та засобів ефективного залучення територіального потенціалу з метою забезпечення інноваційного процесу, створення передумов для формування регіональної інноваційної системи, де має бути максимально використаним науковий потенціал регіону [94].

За багатомірною класифікацією регіонів щодо інвестицій Харківська область належить до найпріоритетніших регіонів, в які надходять близько 80 % іноземних інвестицій [171]. Дані регіони характеризуються найвищим економічним потенціалом у країні, розвинутою інфраструктурою та наявністю кваліфікованих кадрів. При цьому пріоритетними напрямками інвестування в регіоні є промислове виробництво всіх підгалузей, транспортна інфраструктура, житлове будівництво, харчування, побутове обслуговування та банківський бізнес.

Іноземний інвестор не прийде в ті регіони, в яких недостатньо розвинута інфраструктура та не оновлюється техніка і технології виробництва на підприємствах [171]. Харківська область є регіоном з високим рівнем життя населення та великим науковим потенціалом. В області працює 210 наукових установ, зосереджено 15 % усіх науково-дослідних інститутів України, п'ята частина конструкторських і проектних організацій та кадрового складу науковців.

Харківський регіон посідає друге місце за обсягом науково-технічних робіт, що виконані власними силами організацій та підприємств (станом на 1.01.2013 р. – 19,1 % у загальному обсязі). Регіон займає 2 місце за рівнем технологічної готовності та 5 – за рівнем впровадження технологій (табл. 2.11) [243].

За даними Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами, Харківський регіон займає 5 місце серед регіонів України за інвестиційною привабливістю. Станом на 1.01.2013 р. до Харківської області було залучено 2 188,2 млн дол., що на душу населення склало 795,7 дол. [276]. У 2012 році до Харківського регіону надійшли інвестиції із 65 країн світу. З країн ЄС внесено 83,9 % загального обсягу акціонерного капіталу, із країн СНД – 2,0 %, з інших

країн світу – 14,1 %. Структура прямих іноземних інвестицій в область змінилася в бік концентрації на трьох основних країнах – Франція, Кіпр та Велика Британія, на які припадає більше 80 % загального обсягу прямих інвестицій. Структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область за країнами за 9 місяців 2012 року була такою: Франція – 844, 9 млн дол., Кіпр – 552,8 млн дол., Велика Британія – 235,5 млн дол., Беліз – 65,4 млн дол., Панама – 63,0 млн дол., Віргінські острови (Брит.) – 61,6 млн дол., Нідерланди – 57,6 млн дол., Російська Федерація – 39,3 млн дол., США – 33,3 млн дол. та Польща – 29,1 млн дол. [245].

Водночас суттєві структурно-технологічні зрушення в економіці, ринковій та інформаційно-комунікаційній структурі вимагають потужного фінансового забезпечення, тому в умовах обмеженості інвестиційних ресурсів проблема визначення пріоритетів їхнього використання є досить актуальною [283].

Досліджуючи інноваційно-інвестиційні процеси в Харківському регіоні, зважаючи на галузеву структуру її економіки, особливу увагу необхідно звернути на ефективність залучених ресурсів у певні види діяльності.

На підприємствах промисловості зосереджено 354,4 млн дол. (16,6 %), у тому числі в переробній галузі – 332,8 млн дол., на підприємствах з виробництва й розподілу електроенергії, газу та води – 21,6 млн дол. Серед галузей переробної промисловості у виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції внесено 123, 5 млн дол. прямих інвестицій, у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 80,1 млн дол., в хімічну та нафтохімічну промисловість – 47,3 млн дол., целюлозно-паперове виробництво та видавничу діяльність – 34,7 млн дол., машинобудування – 19,9 млн дол. [245].

Половину загального обсягу будівництва в країні виконують підприємства 4 регіонів (Донецької, Харківської, Дніпропетровської областей та м. Києва) [30].

Регіони України за рівнем їх технологічної готовності у 2012 р.
(складено за даними Звіту про конкурентоспроможність регіонів України
"Назустріч економічному зростанню та процвітанню " [243])

171

Регіони	Технологічна готовність, місце	Технологічна готовність, значення	Наявність останніх технологій	Виконання ІКТ, місце	Кількість промислових підприємств, що реалізували інноваційну продукцію в регіоні
Автономна Республіка Крим	18	2,96	26	7	24
Вінницька область	12	3,05	9	18	32
Волинська область	13	3,04	8	21	19
Дніпропетровська область	4	3,34	3	5	41
Донецька область	5	3,34	2	14	58
Житомирська область	17	2,96	15	20	63
Закарпатська область	16	2,99	6	25	20
Запорізька область	15	3	24	6	26
Івано-Франківська область	21	2,91	14	23	69
Київська область	7	3,23	4	10	31
Луганська область	24	2,88	22	19	35
Львівська область	9	3,13	10	13	59
Одеська область	3	3,42	17	2	41
Полтавська область	14	3,02	23	8	25
Рівненська область	23	2,88	16	27	22
Сумська область	11	3,05	12	15	36
Харківська область	2	3,43	5	3	83
Херсонська область	19	2,95	25	11	22
Хмельницька область	22	2,89	18	22	49
Черкаська область	10	3,11	7	16	46

Значна частка прямих іноземних інвестицій в Харківську область у 2012 році була спрямована у фінансовий сектор регіону, замість спрямування в розвиток реального сектору економіки. Основні надходження прямих іноземних інвестицій в регіон здійснюються у вигляді придбання вже існуючих активів, а не у зв'язку зі створенням нових підприємств. Значний інтерес в іноземних інвесторів викликають не галузі стратегічного значення для держави, а ті види діяльності, які характеризуються швидким обігом капіталу та високою дохідністю. Тому масштабних структурних перетворень економіки у зв'язку з притоком іноземних інвестицій очікувати не слід.

Формуючи регіональні стратегії залучення інвестицій, необхідно значну увагу приділяти видовій структурі капіталу, що надходить в економіку. Сучасні регіональні та загальнодержавні програми орієнтовані лише на залучення прямих інвестицій, проте світовий досвід свідчить про важливість портфельного інвестування для раціонального розвитку окремих галузей економіки. Регіональна статистика в Україні взагалі не містить інформації про портфельне інвестування на регіональному рівні і потребує вдосконалення в аспекті розширення статистичної бази не тільки щодо прямих, а й щодо портфельних інвесторів. У програмних заходах доцільно посилити акцент на залученні інших видів інвестицій, окрім прямих, які будуть особливо корисними для регіональної економіки [26].

Відповідно до статистичних даних за 9 місяців 2012 року у фінансових установах Харківського регіону акумульовано 973,0 млн дол. (45,7 % загального обсягу) прямих інвестицій:

в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємствам, – 585,6 млн дол. (27,5 %);

у підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 109,6 млн дол. (5,1 %) [245].

Незважаючи на наявність визначених ризиків, фактори інвестиційного потенціалу Харківського регіону, безумовно, перебільшують. Завдяки цьому Харківська область вже кілька років поспіль є одним з лідерів із залучення іноземного капіталу серед регіонів України (3-тє місце після м. Києва та Дніпропетровської області) [30].

Харківський регіон посідає перше місце за здійсненням інновацій. Інновації спрямовано в наступні галузі: переробну промисловість; виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; легку промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів; машинобудування, а саме виробництво машин та устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування.

У 2012 році в Харківському регіоні було зосереджено 20 % підприємств, що впроваджували інноваційну продукцію.

В області кількість фахівців, які виконують науково-технологічні роботи, на 1 тис. жителів – 5,8 осіб. Коефіцієнт винахідницької активності наявних фахівців – 302 одержаних охоронних документа на 1 млн осіб [276].

За даними Звіту про конкурентоспроможність регіонів України у 2012 р. Харківський регіон займає 1 місце за рівнем інноваційного потенціалу. При цьому якість науково-дослідних закладів відповідає 1 місцю (табл. 2.12).

Основні обсяги іноземних інвестицій спрямовані в м. Харків, проте в останні роки все більше іноземних інвестицій потрапляє і в райони Харківської області.

Підприємства м. Харкова мають 82,0 % прямих іноземних інвестицій області. Серед районів області найбільші вкладення у Чугуївському районі – 169,0 млн дол. (7,9 %) та Харківському – 165,3 млн дол. (7,8 %) [245].

Ефективність інноваційно-інвестиційного процесу в Україні та її регіонах багато в чому залежить від організаційної структури управління. Суттєву роль у забезпеченні інвестиційної привабливості й активізації інноваційно-інвестиційного процесу в регіоні відіграє інституційне забезпечення, до якого, згідно з чинним законодавством в Україні, у першу чергу належать: спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку, технологічні, наукові та індустріальні парки. Саме органи управління є провідниками, фактичними виконавцями державної політики в інноваційно-інвестиційній діяльності. Від розподілу повноважень між ними та організації ефективної взаємодії залежить дієвість результатів інноваційно-інвестиційної діяльності.

Регіони України за рівнем їх інноваційного потенціалу у 2012 р.
(складено за даними Звіту про конкурентоспроможність регіонів України
"Назустріч економічному зростанню та процвітання" [243])

Регіони	Здатність до інновацій, значення	Можливості для інновацій, значення	Якість науково-дослідних закладів	Витрати компаній на НДДКР	Співпраця між університетами та промисловістю в дослідницькій діяльності	Підтримка урядом високо-технологічної продукції	Наявність інженерних та наукових кадрів	Патенти та винаходи
Автономна Республіка Крим	19	3,35	24	13	22	18	22	25
Вінницька область	8	3,74	11	16	14	6	18	13
Волинська область	20	3,35	19	12	17	5	26	15
Дніпропетровська область	7	3,80	5	2	2	10	4	5
Донецька область	9	3,74	4	3	3	1	5	8
Житомирська область	17	3,38	25	25	19	24	25	14
Закарпатська область	27	3,05	14	27	25	9	20	4
Запорізька область	6	3,81	20	5	11	23	10	24
Івано-Франківська область	18	3,35	7	21	10	16	13	17
Київська область	21	3,33	8	15	21	15	15	12
Луганська область	13	3,63	12	4	16	14	8	11
Львівська область	25	3,22	6	19	9	22	11	7
Одеська область	23	3,29	16	24	18	20	9	9
Полтавська область	15	3,56	22	9	12	8	17	21
Рівненська область	12	3,63	9	14	7	21	12	22
Сумська область	2	3,89	13	1	5	13	14	16
Харківська область	1	3,92	1	6	1	11	3	18
Херсонська область	22	3,33	18	20	13	17	23	6
Хмельницька область	4	3,85	23	17	24	26	24	27
Черкаська область	24	3,27	17	18	26	7	21	26

Згідно з Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова", у Харкові запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності. Радою з питань спеціального режиму інвестиційної діяльності на території м. Харкова затверджено 95 інвестиційних проектів загальною вартістю 485,6 млн дол. США. У м. Харкові реалізується 20 інвестиційних договорів на 18 підприємствах загальною вартістю 156,4 млн дол. США. Найбільше інвестицій в м. Харків через СРІД надійшло з країн ЄС – 76,4 %, Ізраїлю – 10,3 %, Китаю – 9,5%. Основні затверджені проекти сконцентровані в галузях машинобудування та харчової промисловості, а серед фактично залучених – в машинобудування та хімічну промисловість [276].

Обсяг прямих інвестицій з області в економіку країн світу на 1 жовтня 2012 року становив 12,7 млн дол., у тому числі у країни СНД – 12,4 млн дол. (97,4 % загального обсягу), у країни ЄС – 0,3 млн дол. (2,2 %, в інші країни світу – 0,1 млн дол. (0,4 %)). Прямі інвестиції з області здійснено до п'яти країн світу, переважна їх частка спрямована до Російської Федерації (97,3 %). Видом економічної діяльності основних інвесторів прямих інвестицій з області, обсяги яких становили 10,4 млн дол. (81,6 %), є машинобудування [245].

Необхідними кроками є як збільшення іноземних інвестицій в Україну, так і суттєва активізація національних інвесторів. Потрібно не лише охопити сферу формування засад регіональної економічної політики в напрямі залучення іноземних інвестицій як передумови її адаптації до особливостей міжнародного поділу праці, а й торкнутися конкретних питань створення регіонального пріоритетного сценарію (інвестиційних карт регіонів), нових інструментів стимулювання інвестиційних надходжень з-за кордону, сучасних форм міжнародної інвестиційно-виробничої кооперації.

Раціональне використання існуючого науково-технологічного та інноваційного потенціалу має стати однією з важливих передумов подолання технологічного відставання України від провідних країн Заходу [73].

Виходячи із сучасного стану економіки Харківської області, рівня її інвестування, соціально-економічної віддачі видів економічної діяльності, необхідно вибрати пріоритетні напрями капіталовкладень, оптимізації галузевої структури інвестицій області. Залучати інвестиції потрібно в найефективніші види економічної діяльності за умови раціонального використання обмежених ресурсів та забезпечення максимального

соціально-економічного ефекту для підвищення конкурентоспроможності економіки області.

2.4.2. Аналіз економічного і соціального розвитку сільських поселень як елементів територіальних систем в інноваційно-інвестиційному розвитку регіонів

Трансформація економічної системи в державі, руйнування колгоспно-радгоспної моделі управління розвитком села, становлення ринково орієнтованих господарських суб'єктів у сільському господарстві на основі приватної власності на засоби виробництва обумовлює необхідність теоретичного та практичного переходу до розгляду сільського поселення як складної соціальної та економічної системи, метою розвитку якої є забезпечення добробуту сільських жителів. На відміну від розгляду міст як внутрішньо обумовлених територіальних та соціально-економічних утворень, у вітчизняній науці та управлінській практиці продовжує домінувати позиція ідентифікації сільських поселень та сільського господарства, розуміння села як соціальної бази аграрного сектору економіки, проблеми розвитку сільських поселень оцінюються винятково через призму сільського господарства. Сільське поселення як система є інтегрованим поєднанням таких підсистем, як: територіально-просторова, природно-ресурсна, екологічна, демографічна, культурно-історична, архітектурно-забудовча, туристично-рекреаційна, соціальна, економічна, управлінська [179].

Сільське поселення як складна система і її означені складові є об'єктом управлінських впливів з боку владних, громадських та ринкових інститутів. Характер їх управлінської діяльності, зміст виконуваних функцій визначається, в першу чергу, перебігом економічних та соціальних процесів в об'єкті управління, трансформацією економічної і соціальної підсистем, що обумовлює необхідність їх системного аналізу. Побудова ринкової економіки на селі вимагає високорозвинутої інфраструктури, як виробничої, так і соціальної, розвиток якої неможливий без детальних, науково обґрунтованих досліджень. Наше суспільство перебуває на етапі перехідної економіки, який характеризується різного роду соціально-економічними змінами, оскільки змінюються організаційно-управлінські й господарсько-ринкові структури управління.

Аналіз проблем, які стосуються соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів, дає підставу стверджувати, що підвищення рівня розвитку сільських поселень залежить від комплексного вирішення економічних, соціальних, демографічних, екологічних проблем. Складність їх вирішення полягає в тому, що чинники впливу на розвиток сільських населених пунктів взаємопов'язані і залежні одне від одного. Наприклад, виходячи зі складної демографічної ситуації на селі, необхідно по-новому підходити до вирішення соціально-економічних проблем, враховуючи й складну екологічну обстановку. З огляду на це, слід зосередити увагу на аналізі демографічної ситуації в сільських поселеннях, зайнятості, стані соціально-культурної сфери, умов життя, екологічної ситуації, показників розвитку економічної підсистеми.

Демографічна ситуація в сільських поселеннях характеризується скороченням чисельності постійного населення з наростаючою динамікою, що спричинені, в основному не міграційними, а природними чинниками. Так, якщо в 1991 році в сільських поселеннях мешкало 16,8 млн осіб, то у 2012 році – 15,3 млн осіб, тобто чисельність сільських жителів скоротилася на 1,7 млн осіб. Протягом 1996 – 2012 років у селах народилося 0,8 млн осіб, померло – 1,6 млн осіб, природне скорочення становить 708 тис. осіб [184].

Триває процес зростання чисельності дрібних сіл, що заздалегідь визнанні нежиттєздатними, оскільки не володіють ні демографічним, ні трудовим, ні господарським потенціалом для забезпечення свого розвитку. Так, чисельність сільських поселень хутірського типу (з кількістю жителів менше 100 осіб) становить 22,7 % від загальної чисельності сіл (для порівняння, в 1991 році – 19,3 %). У той же час на 10 % протягом двадцяти років зменшилась чисельність великих сіл [184].

Загострюється проблема старіння сільського населення, а відповідно, і скорочення чисельності потенційних трудових ресурсів. Так, якщо в 1991 році чисельність осіб старших від працездатного віку становила 23,8 %, то у 2012 році – 28,7 % від загальної кількості жителів (у містах – 20,4 %). Натомість скоротилася частка дітей віком до 16 років (відповідно, з 21,3 % до 19,5 %). Збереження наявних демографічних тенденцій в сільських поселеннях загрожує втратою резервів для розвитку людського потенціалу в сільській місцевості.

Зайнятість сільського населення характеризується тим, що в центрах зайнятості як безробітні, за даними офіційної статистики, зареєстровано лише 6,8 % сільського населення працездатного віку [181].

Реально ж чисельність безробітних сягає значно більших розмірів. Так, на початок 2012 року серед сільського населення працюючі становили лише 4,4 млн осіб (53,4 % населення працездатного віку, що на 30,6 % менше, ніж на початок 1996 року). 2,4 млн осіб (30 % населення працездатного віку) не працювало та не навчалось, що в 3,2 рази більше, ніж на 1 січня 1996 року. Трансформація структури зайнятості сільського населення за видами економічної діяльності характеризується скороченням питомої ваги зайнятих у сільському господарстві, що є позитивним явищем, враховуючи надмірну трудомісткість вітчизняного сільськогосподарського виробництва, зі зростанням частки зайнятих у сільському господарстві, що є позитивним явищем, враховуючи надмірну трудомісткість вітчизняного сільського господарства, і зростанням частки зайнятих у галузях соціальної сфери та управління. Як негативне явище слід розцінювати скорочення питомої ваги працівників промисловості, що пов'язане із закриттям багатьох промислових підприємств на селі чи значним звільненням їх працівників.

Великих масштабів досягла трудова еміграція сільських жителів в країни далекого зарубіжжя та в Росію. За офіційною статистикою, за кордоном працює 36,7 тис. осіб. Ця цифра дещо занижена. Зокрема, за висновками експертів Міжнародного інституту співробітництва "Схід – Захід", за межами України працює до 1 млн сільських жителів [184].

Деформованість розвитку соціально-трудової сфери в сільських поселеннях виступає стримувальним чинником формування цивілізованого ринку праці в державі загалом, усуває потенційний позитивний вплив трудового фактора на забезпечення економічного й соціального розвитку села. Незадовільні тенденції спостерігаються в розвитку закладів соціальної інфраструктури в сільських поселеннях. Економічна криза в країні, безсистемність та довготривалість передачі установ соціально-культурної сфери в комунальну власність призвели до значних змін у їх мережі. Загальне забезпечення сільських поселень об'єктами соціально-культурної сфери, яке й до того не відповідало встановленим нормативам, суттєво зменшилось. Так, на початок 2009 року лише на території 1,1 тис. сіл із кількістю жителів понад 500 осіб (10,4 % від загальної чисельності таких сіл) були розташовані лікарні, 15,8 тис. населених пунктів із кількістю жителів понад 200 осіб – фельдшерсько-акушерські пункти, що менше, ніж на 01.01.1996 року, відповідно на 31,8 та 1,9 %. 26,5 % від загальної кількості сіл з населенням 1 060,5 тис. осіб

не мали жодних лікарняних закладів. 38,7 % від загальної чисельності сіл не мають клубів та будинків культури, 46,3 % – бібліотек. Кількість таких сіл за останні п'ять років зростає відповідно на 8,7 та 12,6 %. У 25,5 % від загальної чисельності сіл відсутні заклади торгівлі, 97,3 % – будинки побуту, 92,7 % – лазні, 59,6 % – відділення зв'язку, 77,2 % – їдальні та кафе, 80,4 % – спортивні споруди [245].

Значна кількість діючих будівель соціальної сфери потребує капітального ремонту або знаходиться у аварійному стані, відповідно 31,5 та 2,2 % – дитячих садків, 30,6 та 2,3 % – шкіл, 41,3 та 4,8 % – клубів, 28,7 та 2,8 % – бібліотек, 28,1 і 1,3 % – лікарняних закладів. Внаслідок незадовільного фінансово-матеріального забезпечення соціальної сфери на 0,25 чи 0,5 ставки переведено близько 60 % соціальних працівників.

Відсутність можливості в сільських жителів отримати найелементарніші соціально-культурні послуги першої необхідності негативно позначається на вихованні молодого покоління, сприяє зростанню кількості асоціальних явищ (алкоголізму, в тому числі жіночого та молодіжного, наркоманії, проституції, жебрацтва, дитячої безпритульності та самовиховання), що загострюється також негативними демографічними та трудовими процесами. Ці явища поглиблюють відставання загальноцивілізованого розвитку села, посилюють диференціацію в рівнях життя міських та сільських жителів.

Показниками умов життя сільських жителів можуть бути: абсолютна й відносна забезпеченість одного жителя житловою площею; розподіл житлових будинків за будівельними матеріалами для стін та матеріалами покрівлі; стан обладнання житла різними видами благоустрою; наявність освітлених вулиць та вулиць із твердим покриттям тощо.

У 2009 році в середньому на кожного сільського мешканця припадало 23,5 м² загальної площі житла, тоді як на міського жителя – 19,3 м². Такий стан речей пояснюється наявністю значної кількості порожніх будинків у сільській місцевості та обладнанням у сільських будівлях великих за площею допоміжних приміщень. Так, із загальної кількості житлових будинків 4 % використовуються сезонно, 4,2 % – пустують.

Низька спроможність сільських жителів щодо інвестування спричинила значне скорочення індивідуального будівництва. Зокрема, майже 52,2 % житлового фонду на селі збудовано в 1944 – 1970 роках і лише 4,2 % будівель зведено за останні роки. Негативно позначається на умовах життя сільських жителів недовговічний матеріал, з якого побу-

довані будинки селян. Зокрема, лише третина будинків побудована з цегли, решта – з недовговічних матеріалів (дерева, саману та ін.).

Залишається гострою проблема благоустрою сільського житлового фонду, низька якість якого є одним з основних показників незадовільних умов життя сільських жителів, що суттєво відрізняється від умов життя в місті. Так, на початок 2009 року 47,7 % будинків сільського населення не мали центрального опалення, 89,6 % – водопостачання, 57,9 % – природного газу, 11,7 % – телефонів [184].

Відсутність у багатьох селах мережі доріг із твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький рівень облаштування вулиць – умови, що ускладнюють життя на селі. Так, більше третини сільських поселень на початок 2009 року не мали автобусного сполучення, з них 534 села знаходились на відстані більше 10 км від найближчої зупинки громадського транспорту. Понад 8 тис. сіл із загальною кількістю жителів 2,9 млн осіб не мали дороги з твердим покриттям. Більше як три чверті сільських поселень (22,4 тис.) мали неосвітлені вулиці, за 5 років їх кількість збільшилася в 1,5 рази. Твердим покриттям забезпечено 46,3 % від загальної протяжності сільських вулиць, освітленням – лише 11,9 %.

Проведений аналіз свідчить, що умови життя у вітчизняних сільських поселеннях, різко контрастують із побутовим середовищем поселень сільського типу в розвинутих країнах, які відрізняються від міст лише характером забудови, мінімальним антропогенним навантаженням на довкілля, а відповідно, сприятливим екологічним балансом та відіграють роль своєрідного буфера в поширенні урбанізованого техногенного простору. Полярність умов життєдіяльності в сільських населених пунктах України та розвинутих держав світу унеможливорює повноцінне використання теоретичного та практичного досвіду цих країн у сфері забезпечення соціального та економічного розвитку села.

Головним економічним важелем регулювання соціального розвитку села чинне законодавство визначило бюджетне фінансування за рахунок державного і місцевих бюджетів. Незважаючи на складну фінансову ситуацію в державі, на ці потреби виділяються значні ресурси. Однак інші джерела фінансування соціального розвитку села вичерпались. Як наслідок, у 90-х роках загальний обсяг капіталовкладень у відтворення матеріальної бази соціальної сфери значно зменшився. Їх галузева структура, склад і розміщення об'єктів формуються значною мірою стихійно. Оскільки серед бюджетних асигнувань на підтримку розвитку

соціальної інфраструктури переважають відшкодування витрат господарств на будівництво відповідних закладів, органи державного управління практично не мають можливості управляти цим процесом. Тому найбільше коштів витрачено на створення інженерних комунікацій (насамперед, будівництво газопроводів) та зовсім недостатньо – на зміцнення матеріальної бази освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Нове будівництво велося для оновлення чи розширення матеріальної бази діючих установ, а більшість населених пунктів, які не мали потрібних їм об'єктів, так і не забезпечені ними.

Екологічна ситуація на селі характеризується процесами виснаження, збіднення та порушення хімічної структури, зменшення родючості земельних ресурсів внаслідок скорочення підживлення землі мінеральними та органічними добривами за останні роки у 20 – 30 разів; скорочується організований збір та вивезення побутового сміття, неконтрольовано формуються стихійні сміттєзвалища, що зумовлено відсутністю достатніх фінансових ресурсів у сільських органів місцевого самоврядування. Станом на 1 січня 2010 року на території 7,2 тис. сільських поселень знаходилось 10,7 тис. неорганізованих звалищ побутового, промислового та будівельного сміття; в 5,5 тис. сіл – 5,9 тис. безконтрольних складів міндобрив та отрутохімікатів; масово вирубуються лісові насадження та агрозахисні смуги дерев, що спричинено зменшенням використання вугілля та газу для опалення приміщень через значне зростання їх вартості та низьку купівельну спроможність сільського населення.

Економічна підсистема сільських поселень, що базується на діяльності різноманітних виробничо-господарських організацій, покликана створити матеріально-фінансові ресурси, які є необхідною умовою забезпечення соціального розвитку села. Сучасна економічна підсистема сільського поселення характеризується тим, що: в 36,6 % від загальної кількості сіл не існує жодних виробничо-управлінських підрозділів сільськогосподарських та промислових підприємств. Це означає, що в цих селах домінує натуральний тип господарювання, їх жителі займаються особистим підсобним господарством для забезпечення власних потреб і не є фіскальним джерелом поповнення місцевих бюджетів [218]; на базі реформованих колективних господарств утворилося 11,7 тис. нових сільськогосподарських формувань та 34,1 тис. селянських (фермерських) господарств, більшість із яких є дрібними

господарствами натурального типу з низьким рівнем механізації. На 37 % скоротився парк тракторів та в 2 рази – зернозбиральних комбайнів [121], а ті, що залишилися, на 90 % фізично та морально зношені; територіальні громади сільських поселень відособлені від сільськогосподарських та промислових підприємств, які функціонують на їх території, оскільки в процесі приватизації останніх вони не отримали жодної частки в статутному капіталі цих підприємств. Це явище порушило принцип територіальної належності та економічної справедливості, зумовило виникнення конфліктних ситуацій між органами місцевого самоврядування та керівництвом реформованих підприємств.

Проаналізовані труднощі економічного й соціального розвитку сільських поселень стримують загальний розвиток територіальних систем регіонів України, адже село не є ізольованою автономною структурою, а відкритою системою, відіграючи помітну роль у перебігу регіональних демографічних, соціально-культурних та економічних процесів. Сільське поселення виконує функцію територіальної зв'язної ланки між просторово розосередженими міськими населеними пунктами, є невід'ємним компонентом забезпечення системної цілісності регіону.

Головна мета вдосконалення економічного механізму управління соціальним розвитком – забезпечення комплексного розвитку інфраструктури територій та покращення умов життя населення. Система управління соціальною інфраструктурою донедавна спиралася головним чином на галузевий підхід. Нові форми господарювання у виробничій сфері, нова схема фінансування розвитку соціальної інфраструктури потребують переходу від галузевого до територіального принципу управління соціальним розвитком територій. Це дає можливість місцевим органам самоврядування формувати і використовувати дохідну частину місцевого бюджету, достатню для забезпечення соціальними потребами жителів на мінімальному рівні.

Функціонування соціальної сфери, якнайповніше задоволення особистих потреб людини залежать від її матеріального добробуту, який визначається насамперед розвитком матеріального виробництва. У процесі виробничої діяльності працівник не тільки одержує заробітну плату за свою працю, а й бере участь у формуванні власності (капіталу), прибутку та управлінні підприємством. Створені в галузях матеріального виробництва матеріальні та фінансові ресурси в повному обсязі мають спрямовуватись також на утримання і розвиток соціальної інфра-

структури села. Чим ефективніше працює виробництво, тим більше відрахувань надходить до бюджету (державного, місцевого), у тому числі на розвиток і будівництво об'єктів соціальної сфери.

Розвитку сільських поселень приділяється увага як на загальнодержавному [121], так і на місцевому рівнях. Так, зокрема, провідне місце належить Національній програмі відродження села на період до 2015 року. Це багатоаспектна, комплексна програма дій державних, галузевих і регіональних органів управління, господарських суб'єктів, населення з відновлення, ефективного використання та примноження виробничого і соціального потенціалу села. Виходячи з інтересів села, вона об'єднує галузеві, спеціалізовані програми, які реалізуються в агропромисловому комплексі та галузях соціальної сфери, забезпечує їх взаємоузгодження. Реформаційні перетворення на селі повинні мати заздалегідь відпрацьовані економічні, соціальні та демографічні механізми, а не формуватись на ходу, з певним запізненням в часі. Регіональна політика повинна спрямовуватись на комплексний розвиток конкретного регіону, а також враховувати регіональну систему розселення, збереження заселеності сільських населених пунктів і, відповідно, забезпечити робочими місцями всіх тих, хто бажає і здатний працювати. Забезпечення стабільності розвитку сільських населених пунктів на основі створення високоефективної соціально орієнтованої ринкової економіки регіону забезпечить високий рівень життя сільського населення, мотивацію до трудової та підприємницької діяльності.

Основою існування регіонів, їх життєзабезпечення завжди була і залишається економічна діяльність та їх економічний розвиток, який повинен бути регульованим, комплексним процесом, спрямованим на підвищення якісного рівня життя територіальної громади. Розвиток громади передбачає проведення позитивних змін в економічному та соціальному становищі жителів окремих адміністративних територій і зростання їх добробуту.

Місцевий економічний розвиток, у першу чергу, стосується процесів, коли органи місцевого самоврядування заохочують та підтримують різні форми розвитку місцевого бізнесу і працевлаштування своїх громадян, тобто, в результаті проведення виваженої місцевої економічної політики, створюються умови для розміщення нових та розвитку існуючих підприємств та виробництв.

Закони, прийняті Верховною Радою і Постанови Кабінету Міністрів не містять конкретно деталізованих кроків покращення життя в окремо визначених регіонах та містах України. Сьогодні органи місцевого самоврядування відчують все більшу відповідальність за стан справ на своїй території і ухвалення управлінських рішень саме з урахуванням притаманних їй особливостей, динаміки та наявних тенденцій у сферах міського життя.

Органи місцевого самоврядування не взяли на себе функцію планування власного довгострокового розвитку і здійснюють за інерцією лише планування свого соціально-економічного та культурного розвитку на наступний рік, а більшість сільських рад не розробляють навіть і програм соціально-економічного розвитку. Фактично, за існуючої нестачі коштів на розвиток такі річні плани передбачають головним чином "латання дірок" без послідовної роботи на перспективу. Це не сприяє належній ефективності використання бюджетних коштів, які й так є сьогодні надто обмеженими.

Тому для оптимізації системи інвестиційно-інноваційного управління соціально-економічним розвитком територіальних громад регіону необхідно: чітко розмежувати функції та повноваження, а відповідно, й відповідальність органів місцевого самоврядування, районних рад та районних державних адміністрацій у процесі управління економічним і соціальним розвитком територіальних громад; забезпечити зростання професійного рівня сільських голів, депутатів сільських рад та службовців їх виконавчих органів шляхом навчання в регіональних центрах підвищення кваліфікації державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, проведення тренінгів, семінарів, конференцій, організації стажування посадових осіб місцевого самоврядування в зарубіжних самоврядних органах на основі залучення коштів міжнародних фондів та інститутів сприяння розвитку демократії; продовжувати впровадження в діяльність сільських рад програмно-цільових методів управління. Як доводить світовий досвід, саме програмування соціально-економічного розвитку територій на основі наукових прогнозів є інструментом реалізації стратегічних планів місцевих органів влади, втілення перспективних проектів щодо поліпшення благоустрою села та добробуту життя сільських жителів; дає змогу визначити правовий та економічний статус комунальної власності сільської територіальної

громади, засади управління спільною власністю територіальних громад; допомагає стимулювати побудову системи комплексної взаємодії органів влади, підприємницького сектору, громадських організацій та членів територіальної громади в забезпеченні управління економічним і соціальним розвитком сільських поселень; сприяє використанню повною мірою норми, передбаченої Бюджетним кодексом, щодо бюджету розвитку, який дасть можливість регіональній та територіальній владі реально не тільки планувати поточну діяльність, а й впроваджувати середньо- та довгострокові проекти, спрямовані на розвиток виробничого та інвестиційного потенціалу; допомагає запровадити проведення оцінки наслідків дії регуляторних актів, що, з одного боку, призведе до підвищення якості роботи самої влади, а з іншого – до збільшення можливості громадськості більш активно впливати на рішення влади. Наслідком стане підвищення прозорості влади.

2.5. Аналіз факторів впливу на процес управління розвитком регіону

У сучасних умовах досить гостро постає питання забезпечення територіального, зокрема й регіонального розвитку. Зарубіжні та вітчизняні вчені все більше уваги приділяють питанням пошуку нових підходів до територіального розвитку. У цьому сенсі інтерес становить і досвід розвинених країн, який може бути застосований у нашій країні з урахуванням особливостей її розвитку. Доцільно дослідити, на чому базується сучасна регіоналізація Європи, країни якої пройшли значний шлях у розвитку та розбудові регіональної політики, в чому відмінність цих процесів від тих, що відбуваються в нашій країні.

Регіон необхідно розглядати як складну динамічну систему, в якій всі її елементи взаємопов'язані та взаємозалежні. На думку вчених, розвиток не заперечує зростання певних елементів структури, але стосовно регіонів будь-яке зростання окремих елементів має бути підпорядковане інтересам регіонального розвитку загалом. Невід'ємними складовими регіонального розвитку є сталість, збалансованість і соціальна орієнтація [267].

Розглядаючи територію як відкриту систему, необхідно забезпечити застосування системного підходу до її розвитку. Це вимагає врахування

різноманітних факторів розвитку територій – економічних, географічних, історичних, організаційних, ресурсних та інших.

Визначення факторів розвитку територій, перш за все, повинне базуватися на формулюванні стратегічної мети сталого її розвитку. Стратегічна мета сталого розвитку території полягає у становленні на основі сприятливого інвестиційного клімату високоефективної соціально орієнтованої економічної системи ринкового типу, яка забезпечить мотивацію до активної діяльності як основного засобу зростання добробуту населення і створить умови для збереження якості навколишнього середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу та інтеграції у світове економічне співтовариство [288].

Науковці виділяють ті чи інші фактори, що обумовлюють територіальний розвиток з тим чи іншим ступенем деталізації.

До факторів територіального розвитку Круш П. В. відносить: економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, природно-ресурсне забезпечення, регіональний міжгалузевий комплекс, господарське використання територій, виробничу інфраструктуру, систему розселення, демографічні показники, регіональний ринок праці, показники якості життя, соціально-побутову інфраструктуру, соціально-духовну інфраструктуру [251].

Пропонується також такий перелік факторів регіонального розвитку: географічний, економічний, транспортний, природний, рекреаційний, екологічний. Ці автори окремо виділяють фактори, що лімітують соціально-економічні та екологічні процеси в Україні: відсутність необхідної нормативно-правової бази врегулювання взаємовідносин між центром і регіонами та ефективною державної регіональної політики; дефіцит сільськогосподарських угідь та низька врожайність багатьох сільськогосподарських культур; надлишковість трудових ресурсів, що має соціально небезпечний характер; високий ризик виникнення небезпечних природних стихійних явищ, що створює загрозу життєдіяльності населення; складні умови проживання і господарської діяльності в певній місцевості; велика залежність території від постачання енергоносіїв; обмеженість внутрішніх фінансово-кредитних ресурсів [288].

До факторів регіонального розвитку також відносять: економіко-географічне становище; природно-кліматичні умови; природно-ресурсний потенціал; демографічний потенціал та структуру населення; структуру і

спеціалізацію господарства; фінансову забезпеченість; тип (рівень) соціально-економічного розвитку регіону [289].

Пропонується також така класифікація факторів регіонального розвитку:

територіальні фактори: ресурсні (мінеральні, агрокліматичні, демографічні); економіко-географічне положення (кордони і сусідство; розташування відносно великих центрів; розташування транзитно-транспортних шляхів);

історичні (ступінь освоєння територій, етнокультурні особливості населення, традиції та життєвий стрій, наявність пам'яток історії та культури; минулий та теперішній політичний і адміністративний статус регіону);

позатериторіальні фактори: геополітичні (міждержавні відносини, участь в об'єднаннях та блоках, внутрішня політика); глобальні тенденції розвитку економіки (демографічна ситуація, вичерпність ресурсів, регіональні диспропорції); технологічні [289].

У Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку (Наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002 р.) наведено перелік і характеристику внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів розвитку регіону. До внутрішніх (ендогенних) факторів розвитку регіону відносять: природно-ресурсний, економічний, науково-технічний потенціал, стан навколишнього природного середовища, трудовий, туристичний потенціал, рівень природно-технічної безпеки, просторово-економічний потенціал.

Перелік зовнішніх (екзогенних) факторів розвитку регіону включає: вигідність гео економічного та геополітичного положення регіону в системі прилеглих регіонів або країн; вплив (реальний та прогнозований) макроекономічної ситуації; вплив (реальний та прогнозований) зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної ситуації [260].

Достатньо повний перелік факторів, що впливають на розвиток регіональної соціальної інфраструктури, наданий Чабановим Е. І. Розглянуті автором фактори можуть бути застосовані і до розвитку територій. Автор виділяє природно-географічні, техніко-технологічні, економічні, політико-правові, соціокультурні фактори. До економічних факторів автор відносить стабільність регіональної економічної системи, сприятливий інвести-

ційний клімат у регіоні, демонополізацію економіки. До політико-правових факторів він відносить нормативно-законодавчу базу, розподіл економічних функцій між державним і регіональними рівнями, стабільність політичної системи. Серед соціокультурних факторів автор виділяє регіональний менталітет [290].

Кістанов В. В. і Копилов Н. В. виділяють наступну систему факторів соціально-економічного розвитку регіонів: ресурсні – кількість населення, масштаби та галузевий склад господарства, ресурси землі, води, сировини, технологічного обладнання, кваліфікованої робочої сили, фінансовий потенціал; інфраструктурні – комунікаційно-інформаційну мережу, інституційно-ринкові структури (банки, біржі, страхові компанії та ін.); технопарки та інші організації, що сприяють інноваційній діяльності та ін.; зовнішні – державне і регіональне законодавство, соціально-психологічний клімат [249].

У сучасній літературі значна увага приділяється інноваційному потенціалу як одному з основних факторів соціально-економічного розвитку регіону. Одним із найважливіших факторів стабілізації економічної ситуації в Україні є сприятливий інвестиційний клімат. На сьогодні масштаби міжнародного економічного співробітництва, розміри іноземних інвестицій залишаються недостатніми і не відповідають потребам економіки України [265].

Як відзначають В. Боронос та І. Карпенко, в науковій літературі немає єдиного підходу до структуризації факторів, які визначають пріоритети нарощення інноваційного потенціалу. Однак за змістом вони пропонують дані фактори розподілити на такі групи: нормативно-правові, фінансово-економічні, організаційні. Однак, аналізуючи українське законодавство, ці автори окреслити ряд його недоліків: законодавча неврегульованість ряду фундаментальних проблем; наявність надзвичайно великої кількості різноманітних нормативних актів і постанов, які часто мають декларативний та суперечливий характер. До факторів формування ефективного механізму здійснення інноваційної діяльності в регіоні вони відносять організацію формування інноваційної інфраструктури регіону; визначення пріоритетних напрямів здійснення інноваційної діяльності; формування стратегічних і тактичних програм розвитку інноваційної сфери в регіоні [231].

Слід відзначити, що цілі інвесторів на вітчизняному ринку часто не відповідають пріоритетам національного економічного розвитку. Так, у

структурі господарювання сферами найбільшого інтересу є сировина, метал, вугілля, продукти хімічної промисловості тощо. Увагу іноземного інвестора, в першу чергу, привертає можливість дешевого, доступного українського сировинного ринку, науково-технічної бази і кваліфікованої робочої сили [265].

І як підкреслює Симоненко В. К., вкрай важливо невідкладно створити і забезпечити ефективне функціонування адекватної потребам часу системи державної організації і управління процесом інноваційного розвитку економіки. Світовий досвід показує, що роль держави в цьому питанні незрівнянно вагоміша, ніж у процесі регулювання традиційної економічної діяльності [177].

Серед факторів, що обумовлюють регіональний розвиток, не останнє місце посідає досконалість механізму державного регулювання регіонального розвитку. На думку Гриджук І. А., ефективність сучасного механізму державного регулювання стримується внаслідок недосконалості нормативно-правової та інституційної бази державної регіональної політики; відсутності належних механізмів координації; невідповідності фінансових та економічних можливостей цілям розвитку; невизначеності механізму формування місцевих бюджетів. Оцінюючи якість нормативно-правової бази системи регіонального й територіального управління, вона відзначає, що за своєю інституційною будовою вони не відповідають рівню сучасних вимог [45]. Дуже багато питань регіональної політики залишаються законодавчо не врегульованими. Особливо гострим на сьогодні питанням є відсутність чіткого розмежування повноважень і відповідальності та координації діяльності між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Місцеві органи влади не мають належного законодавчого забезпечення та фінансової бази для вирішення проблем регіонального й місцевого розвитку [265].

Вчені стверджують, що політика регіонального розвитку не буде ефективною, якщо не забезпечити:

чітке розмежування повноважень і відповідальності між регіонами та центром, а також внутрішньорегіональними рівнями влади;

фінансову самостійність чи достатність місцевих бюджетів для виконання органами місцевого самоврядування їх повноважень;

стимулювання розвитку слабких регіонів і регіонів зі складними природними умовами через фіскальне та інвестиційне сприяння [195].

Вчені вважають, що політика місцевого і регіонального розвитку має базуватись на загальноєвропейських стандартах і засадах: децентралізації державного управління, деконцентрації владних повноважень, партнерства і кооперації зусиль місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, концентрації та раціонального використання ресурсного забезпечення [257].

Нині у світі спостерігається посилення актуальності концепції саморозвитку регіонів. В. Панова підкреслює, що ідея саморозвитку регіонів відповідає теорії регіонального розвитку, відомій як "новий регіоналізм", і є характерною для всієї системи міжнародних відносин взагалі та об'єднаної Європи зокрема. Прибічники теорії "нового регіоналізму" вважають, що регіональний розвиток повинен ґрунтуватися насамперед на внутрішньому потенціалі – місцевій економіці з передачею значної частини владних повноважень регіональним органам. Втілення ідеї "нового регіоналізму" веде до співпраці вже не так із державою взагалі, як із окремими регіонами, що набувають нових ознак суб'єктів у загальноєвропейських процесах та отримують право на самостійні дії. Можна спостерігати, як саме регіони стають основними економічними одиницями в Європі. У рамках Євросоюзу відцентрові процеси характерні для Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Бельгії та інших країн ЄС. Вони полягають здебільшого в розширенні прав місцевої влади на управління всіма сферами життя населення, а також у деконцентрації фінансів [267].

Вивчення зарубіжного досвіду регіонального розвитку дозволить прискорити цей процес в Україні. Значний інтерес становить "шведська модель" розвитку регіонів. Здійснюючи порівняння підходів до розвитку регіонів в Україні і Швеції, В. Федюк та А. Биченко відзначають, що одним із елементів реалізації "шведської моделі" є забезпечення рівних умов розвитку як суспільних верств, так і території країни. Тому державна політика Швеції спрямована на формування міцного підґрунтя самостійного розвитку регіонів, насамперед – на основі їх переваг і власного економічного потенціалу. Головною передумовою ефективності "шведської моделі" регіонального розвитку є високий рівень децентралізації державної влади та відповідно – автономності і фінансової самостійності

органів місцевого самоврядування. Саме в цьому полягає принципова відмінність організації публічної влади Швеції та сучасної України [195].

Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації. Ці процеси мають значний вплив на розвиток міжнародних економічних відносин і визначають тенденції розвитку національних економік.

На думку Л. Яремко, глобалізація актуалізувала і прискорила процеси регіоналізації. Формування єдиного, планетарного бізнесового середовища супроводжується фрагментацією економіки. Ця тенденція знайшла свій вияв у глобалізації регіональних економік, перетворенні регіонів на гео економічні суб'єкти. Зусилля громади мають бути спрямовані на зміцнення позицій регіону в міжнародному економічному суперництві, і основні кроки мають бути здійснені на місцях [224].

В. Федюк та А. Биченко підкреслюють, що попри європейські тенденції децентралізації влади Україна залишається жорстко централізованою державою зі слабо розвинутим місцевим самоврядуванням. Регіони (області) країни практично позбавлені можливості ухвалювати самостійні рішення, не усунута проблема поглиблення міжрегіональних диспропорцій. Нинішня бюджетна система не сприяє економічному оздоровленню регіонів, органи місцевого самоврядування не мають достатньої фінансової бази, місцеві бюджети фінансуються переважно за рахунок загальнодержавних податків і зборів через систему міжбюджетних трансфертів [195].

Особливо чутливим є питання формування дохідної частини бюджетів регіонів. Їх дохідна частина формується в основному за рахунок загальнодержавних податків і зборів, місцеві ж збори мають незначну частку. Тому необхідним є, на думку вчених, децентралізація бюджетної системи, сталий розвиток територіальних бюджетів, збільшення в них частки власних засобів, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів регіону [36; 37].

Недостатнє реформування системи фінансування місцевих бюджетів приводить до того, що в країні вкрай негативно вирішуються питання депресивних територій. Розвиток депресивних регіонів є дуже актуальним для регіонів України. Як відзначає Ф. Заставний, Україна стала однією з найдепресивніших держав Європи [242]. На думку О. Дейнеки, наявні регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку вимагають

детального вивчення територіальних особливостей країни, аналіз рівня розвитку регіонів і їх групування [55].

В Україні немає єдиної, розробленої та прийнятої методики проведення моніторингу соціально-економічного розвитку територій, що є необхідною умовою, складовою організаційно-інституційного забезпечення регіонального розвитку [265].

Науковці відзначають, що в межах України сформувалися значні відмінності в рівні депресивності окремих регіонів, які з роками посилюються. Найбільшим рівнем депресивності вирізняються західні та північні області України, де поряд із втратами зазнало і сільське господарство, яке є головною сферою економіки цих регіонів. Значно кращою є ситуація на сході України та в столиці [249].

Вітчизняні вчені, використовуючи ті чи інші показники, пропонують класифікацію регіонів України за ступенем їх депресивності. Наприклад, аналізуючи регіональний аспект диспропорцій соціально-економічного розвитку України, Топчієв О. Г. виділяє п'ять груп областей. До першої групи він відносить Донецьку, Київську та Дніпропетровську області, що мають найвищі показники соціально-економічного розвитку. Другу групу утворюють Харківська, Запорізька, Одеська та Луганська області. До третьої групи віднесені Львівська, Полтавська, Вінницька області та АР Крим. Четверту групу утворюють Черкаська, Сумська, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська, Миколаївська, Івано-Франківська, Рівненська, Херсонська, Кіровоградська області. П'яту групу складають регіони-аутсайтери, такі як Тернопільська, Волинська, Закарпатська та Чернігівська області [192]. Висновок вітчизняних вчених – необхідним є впровадження регіональної політики державної підтримки депресивних територій, яка б сприяла розвитку та структурному вирівнюванню економічно відсталих регіонів [50].

На думку вчених, потребує докорінної перебудови вітчизняна система статистичного забезпечення державної регіональної політики. На сьогодні в Україні спостерігається надзвичайно низький статистичний супровід регіонального розвитку і практично відсутня повна статистична інформація на субрегіональному рівні. Таким чином, потребує активної розбудови система державної статистики відповідно до положень

нормативних документів Євросоюзу щодо статистичного обліку, застосування уніфікованої статистичної методології ЄС [265].

Н. Нижник та Г. Леліков відзначають роль інформації в сучасному світі як стратегічного національного ресурсу, який є одним з основних багатств держави, що відіграє дедалі більшу роль у системі державного управління. Для України питання формування інформаційної і аналітичної бази для прийняття управлінських рішень на державному рівні є особливо актуальним [256].

Надзвичайно актуальною проблемою у сфері реалізації регіональної політики на всіх рівнях є її низьке кадрове забезпечення [265]. Поліпшення якості професійної підготовки кадрів для системи управління регіонального і місцевого рівнів є важливою умовою підвищення ролі місцевих органів влади в забезпеченні стабільності розвитку територій, ефективності використання місцевих ресурсів.

У Стратегії державної кадрової політики України підкреслюється, що подолання кадрових деформацій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування є актуальною проблемою і, передусім, забезпечення захисту прав людини та формування антикорупційних механізмів у сфері державного управління. Кваліфіковане кадрове забезпечення можливо на принципах гнучкості, безперервності підвищення кваліфікації впродовж усього професійного життя [285].

Зараз в Україні спостерігається недооцінка професійного досвіду державних службовців у державних структурах. Значна частина керівників виходять зі своїх особистих інтересів, а не з інтересів території. Підтверджується негативна оцінка рівня професіоналізму персоналу державної служби громадською думкою.

На сьогодні в Україні невідкладним у сфері кадрового забезпечення державного управління є вирішення таких завдань:

створення загальнонаціональної системи управління персоналом та її складових: регіональних підсистем, орієнтованих на пріоритети регіонального розвитку;

розробка та впровадження системи моніторингу людського розвитку; удосконалення національної системи професійної підготовки з урахуванням реальних потреб у персоналі у сфері державного управ-

ління, соціально-гуманітарній сфері, ключових галузях економіки, промисловості та агропромислового комплексу [285].

Наведене дозволяє зробити наступні висновки. У сучасних умовах, коли суспільство динамічно розвивається, коли зростають зовнішні виклики, питання розвитку територій потребують не лише вдосконалення, але й пошуку нових підходів, здатних мобілізувати їх внутрішні ресурси для нового якісного рівня розвитку територій і забезпечення гідного існування населення.

Наявні в нашій країні підходи до розвитку територій стають мало-ефективними. Враховуючи те, що забезпечення розвитку будь-якого об'єкта потребує виявлення й оцінки факторів, що визначають його розвиток, необхідно виявити й ті фактори, що впливають на розвиток територій, і в першу чергу тих, які обумовлені новими сучасними тенденціями, які спостерігаються у світі.

Вирішення проблем регіонального розвитку залежить перш за все від сформованості інституцій та правового поля для розробки й реалізації державної регіональної політики, чіткого розподілу функцій у сфері територіального розвитку, збільшення розміру фінансових ресурсів, посилення фінансової самостійності у їх формуванні та розподілі. У цьому сенсі значний інтерес становить досвід країн Євросоюзу, де основна увага приділяється підвищенню самостійності регіонів у вирішенні питань соціально-економічного розвитку та вирівнюванню рівнів їх розвитку. Вітчизняні вчені надають досить повний перелік факторів, що обумовлюють розвиток територій, але ж сучасні світові тенденції висувають і нові вимоги до ролі та місця територій у світовому господарстві. Зокрема, процеси глобалізації висувають нові тенденції розвитку територій, перетворення регіонів на гео економічні суб'єкти. Зусилля громади мають бути спрямовані на зміцнення позицій регіону в міжнародному економічному суперництві, що потребує докорінної зміни підходів до формування їх економічної політики та формування регіональних бюджетів.

Серед факторів регіонального розвитку, які не знайшли достатнього розвитку в нашій країні, вчені виділяють створення сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, докорінну перебудову вітчизняної системи статистичного забезпечення державної регіональної політики та кадрового забезпечення.

2.6. Аналіз існуючих проблем управління соціальним розвитком регіону

У нинішніх умовах господарювання зростає вага соціальної сфери у створенні суспільно необхідного продукту. Стан даної сфери безпосередньо впливає на економіку й культуру країни. Приділяючи увагу матеріальному виробництву, уряд України поряд із тим докладає чимало зусиль для пріоритетного розвитку соціальної сфери, формує передумови для соціальної орієнтації економіки, для того щоб державна політика здійснювалася в ім'я людини як головного генератора прогресу цивілізації.

Функції галузей соціальної сфери різні. Одні з них задовольняють духовні потреби людей (наука, культура, охорона здоров'я, рекреація і т.д.), а інші – фізичні (торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування). Саме тому соціальна сфера має економічне і соціальне значення для розвитку суспільства. Економічне її значення виявляється в тому, що вона надає послуги, необхідні для відтворення робочої сили, зростання продуктивності праці. Соціальна роль даної сфери полягає в підвищенні рівня і поліпшенні умов життя людей. Рівень розвитку соціальної сфери визначається попитом на послуги, а ті, у свою чергу, змінюються відповідно до реальних можливостей суспільства на тому чи іншому етапі розвитку. У сучасних умовах загальної економічної кризи попит на багато видів послуг зменшився внаслідок невисоких доходів населення, але зростає на окремі види послуг (інформаційні, рекламні, рекреаційні, туристичні, охорони здоров'я) [284].

Проблеми розвитку соціальної сфери регіону висвітлені у працях багатьох українських вчених, серед яких: О. Бакаєв, С. Бандур, Т. Заєць, М. Герасимчук, В. Куценко, В. Геєць та інші. Але в роботах зазначених авторів ще недостатню увагу приділено реалізації соціальної політики на рівні конкретного регіону; комплексному підходу до її розв'язання [7]. Дискусійність багатьох теоретичних положень, практична значимість вирішення проблем розвитку соціальної сфери регіонів країни, недостатній рівень їх дослідження з погляду сучасних потреб суспільства викликають необхідність у їх більш поглибленого аналізу.

Різке погіршення становища в економічній сфері відбилося на ринку праці. Багато підприємств були змушені скорочувати кількість своїх

співробітників або взагалі згорнути діяльність. Результатом цього стало зростання безробіття, що створює суспільно-політичну напруженість (рис. 2.20).

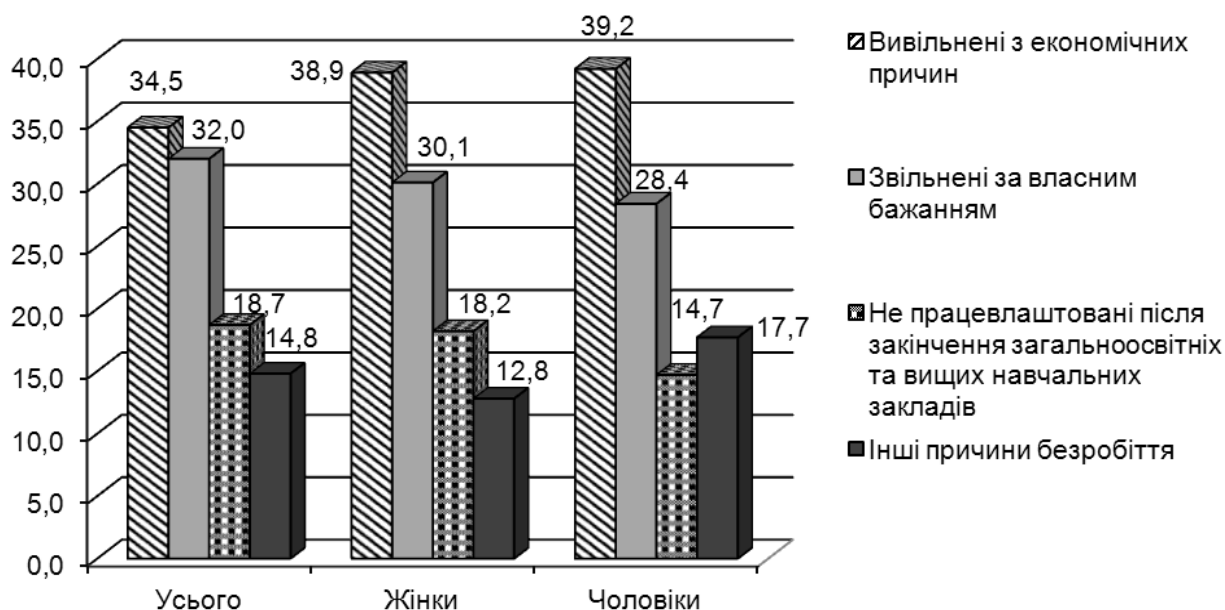

Рис. 2.20. Безробітні (за методологією МОП) за причинами незайнятості та статтю у 2012 році (віком 15 – 70 років, у відсотках) [277]

Середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15 – 70 років (дані наведено за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності в середньому за 9 місяців 2012 р.) становила 22,1 млн осіб, з яких 20,5 млн були зайняті економічною діяльністю, а решта (1,6 млн) – безробітні, тобто особи, які не мали роботи, але активно її шукали як самостійно, так і за допомогою державної служби зайнятості. Рівень зайнятості населення становив: віком 15 – 70 років – 60,1 %, а працездатного віку – 67,4 %. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення віком 15 – 70 років становив 7,4 %, а працездатного віку – 8,0 %.

Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості, на 1 січня 2013 р. становила 526,2 тис. осіб. За допомогою в працевлаштуванні до цієї установи у грудні 2012 р. звернулося 137,5 тис. незайнятих громадян порівняно з 145,1 тис. в листопаді.

Кількість зареєстрованих безробітних збільшилася за місяць на 14,8 % і на 1 січня 2013 р. становила 506,8 тис. осіб, або 31,1 % усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу у зв'язку з безробіттям отримували 76,2 % осіб, які мали статус безробітного. Раніше місяця робітників займали 48,8 % безробітних, посади службовців – 34,2 %, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по країні за грудень зріс і на 1 січня 2013 р. становив 1,8 % населення працездатного віку.

Зростання цього показника в грудні, як і в попередньому місяці, зумовлене переважно сезонною зайнятістю працівників сільського господарства. Так, у сільській місцевості він становив 2,7 % населення працездатного віку, у міських поселеннях – 1,5 % відповідно.

Найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався в Черкаській області (3,3 %), а найнижчий – у м. Києві (0,5 %).

Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до служби зайнятості, у грудні 2012 р. порівняно з листопадом зменшилася на 14,7 тис., або на 23,3 %, і на кінець місяця становила 48,6 тис.

Із зазначеної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) майже половина передбачалася для робітників, більше третини – для службовців, решта – для осіб, які не мають професії.

За сприяння Державної служби зайнятості у грудні 2012 р. було працевлаштовано 35,5 тис. осіб порівняно з 50,3 тис. в листопаді. Серед працевлаштованих незайнятих осіб 51,8 % становили жінки, 54,6 % – молодь віком до 35 років. Рівень працевлаштування незайнятих громадян у грудні становив 5,9 %.

Із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття у грудні 2012 р. на допомогу у зв'язку з безробіттям було витрачено 333,5 млн грн. Середньооблікова кількість безробітних, які її отримували впродовж зазначеного місяця, становила 324,5 тис. осіб. Розмір допомоги у зв'язку з безробіттям у середньому на одного безробітного становив 1 028 грн, що дорівнює 90,7 % законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (1 134 грн).

Враховуючи демографічну ситуацію, яка склалася в різних регіонах України, можна передбачити, що за нинішнього рівня створення нових

робочих місць у західних областях і природного приросту населення рівень безробіття в майбутньому набуде в цьому регіоні ще більшої гостроти.

Рівень безробіття у 2012 р. є досить диференційованим за окремими регіонами України (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Зареєстроване безробіття населення за регіонами у 2012 р. [281]

Регіони	Січень – березень		Січень – червень		Січень – вересень	
	тис.	відсотків до економічно активного населення віком 15 – 70 років	тис.	відсотків до економічно активного населення віком 15 – 70 років	тис.	відсотків до економічно активного населення віком 15 – 70 років
1	2	3	4	5	6	7
Україна	524,8	2,6	502,4	2,5	478,9	2,3
Автономна Республіка Крим	21,9	2,4	19,8	2,2	17,2	1,9
Вінницька область	30,1	4,4	27,9	4,0	25,5	3,7
Волинська область	12,3	2,8	12,7	2,8	12,8	2,9
Дніпропетровська область	31,7	2,0	30,3	1,9	29,4	1,9
Донецька область	28,4	1,4	28,4	1,4	28,2	1,4
Житомирська область	22,9	4,2	22,7	4,1	22,5	4,0
Закарпатська область	12,7	2,3	13,0	2,3	13,0	2,4
Запорізька область	23,4	2,9	21,4	2,6	19,6	2,4
Івано-Франківська область	16,5	3,0	16,7	3,0	16,7	3,0
Київська область	17,2	2,3	16,4	2,2	15,7	2,1
Кіровоградська область	19,3	4,4	17,5	4,0	16,3	3,7
Луганська область	18,5	1,9	17,9	1,8	17,5	1,8
Львівська область	23,9	2,1	24,2	2,2	24,6	2,2
Миколаївська область	19,1	3,5	17,7	3,3	16,6	3,1
Одеська область	18,4	1,8	16,5	1,6	14,9	1,4
Полтавська область	27,5	4,1	25,6	3,8	23,5	3,5
Рівненська область	19,3	3,9	19,0	3,8	18,6	3,7
Сумська область	18,4	3,6	17,5	3,4	16,5	3,2

1	2	3	4	5	6	7
Тернопільська область	17,3	3,9	16,3	3,7	15,3	3,4
Харківська область	30,9	2,4	29,9	2,3	28,4	2,2
Херсонська область	12,6	2,6	11,6	2,4	10,4	2,1
Хмельницька область	19,0	3,3	17,9	3,1	16,6	2,9
Черкаська область	26,9	4,6	25,2	4,3	23,4	4,0
Чернівецька область	11,2	3,2	11,0	3,1	10,8	3,0
Чернігівська область	16,9	3,6	16,5	3,5	16,0	3,4
м. Київ	7,1	0,5	7,3	0,5	7,5	0,6
м. Севастополь	1,4	0,8	1,5	0,9	1,4	0,8

Найбільш розвинена (кількісно і якісно) соціальна сфера в адміністративних центрах областей. До цього висновку приводять результати порівняльного аналізу такого показника, як рівень матеріального стану населення [281].

Основним компонентом доходів громадян є заробітна плата, що забезпечує більше половини їхніх сукупних доходів. Аналіз доходів населення, які відображають стан справ у сфері кінцевого споживання, дозволяє оцінювати реальний стан справ із вирішенням завдань підвищення добробуту населення. За офіційними даними Державного комітету статистики України [281], протягом 2012 року номінальна заробітна плата зростала (рис. 2.21).

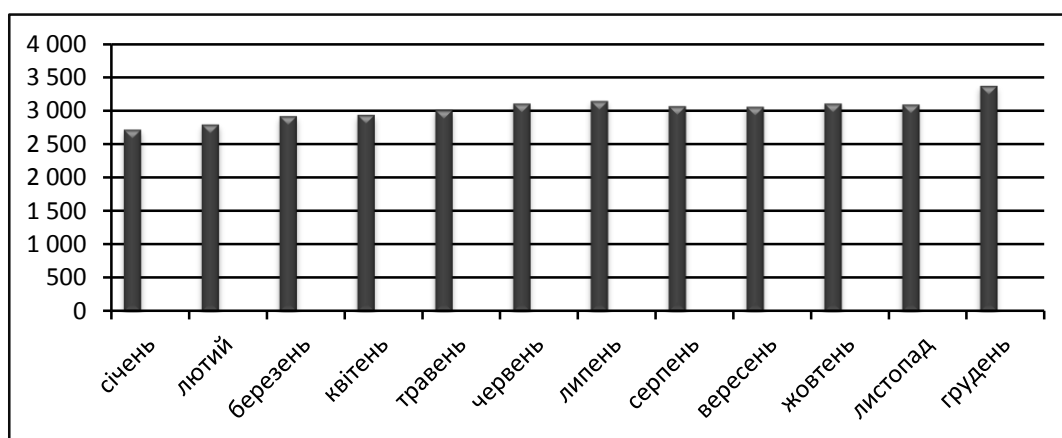

Рис. 2.21. Динаміка середньомісячної заробітної плати за місяць у 2012 р. (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Незважаючи на позитивну динаміку зростання заробітної плати, зберігаються високі міжрегіональні відмінності в її рівнях (рис. 2.22).

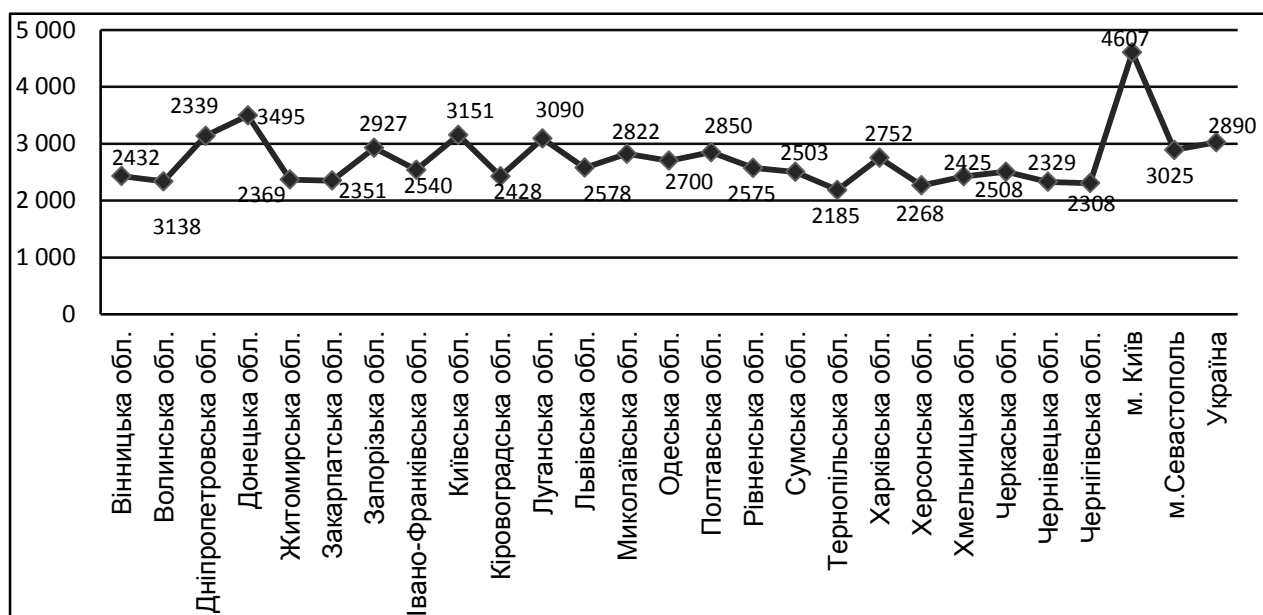

Рис. 2.22. **Середньомісячна заробітна плата за регіонами за 2012 рік** (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

В усіх регіонах середній розмір оплати праці був вищим за мінімальну заробітну плату, разом із тим лише у 5-ти з них заробітна плата перевищила середню по країні: у м. Києві – 4 534 грн, Донецькій обл. – 3 464 грн, Київській обл. – 3 117 грн, Дніпропетровській обл. – 3 109 грн та Луганській обл. – 3 059 грн. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у Тернопільській, Херсонській, Чернігівській та Чернівецькій областях і не перевищував 77 % від середнього по економіці.

Отже, результати аналізу свідчать про стале збереження в поточному році (як і в попередні періоди) помітної структурної диспропорції в оплаті праці, що вказує на слабку залежність заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, якості та результатів праці.

Наслідки фінансово-економічної кризи (зменшення обсягів виробництва, зупинка роботи значного числа підприємств) спровокували затримки з виплатою заробітної плати, неоплачувані відпустки, звільнення працівників, скорочення робочих місць.

Зокрема, за даними Державного комітету статистики України, на початку 2012 р. зафіксовано значне зростання заборгованості з виплати заробітної плати (рис. 2.23).

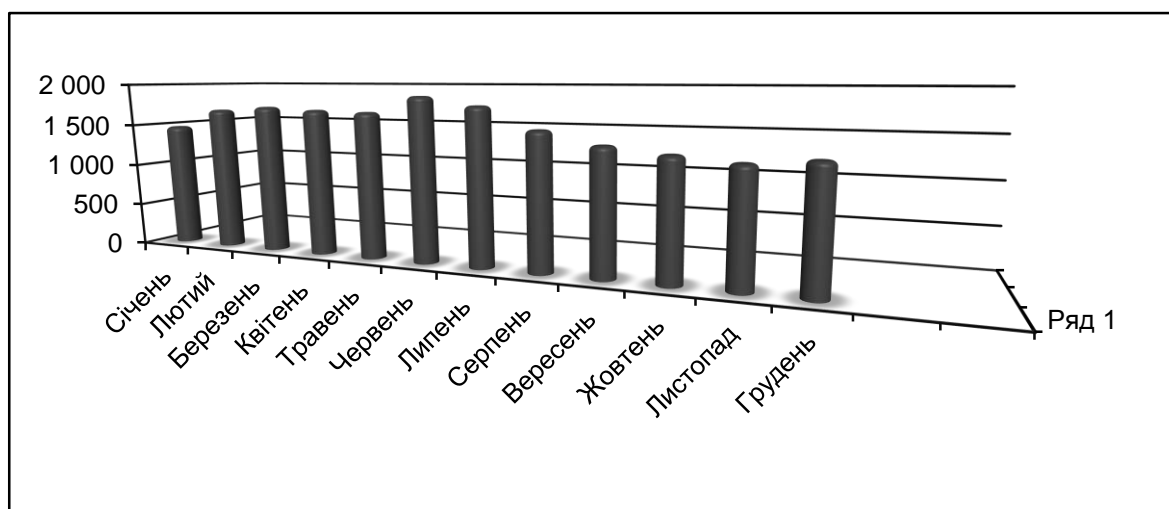

Рис. 2.23. Заборгованість із виплати зарплати за 2012 рік (млн грн)

Охорону здоров'я в Україні забезпечують державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм (рис. 2.24). Водночас навіть найдосконаліша законодавча база не зможе запустити механізм медичного страхування без відповідних фінансово-економічних передумов. Тим паче в умовах, коли 80 % населення має доходи, нижчі за прожитковий мінімум, наявний достатньо високий рівень прихованого безробіття і заробітна плата в комерційних установах виплачується в конвертах [234].

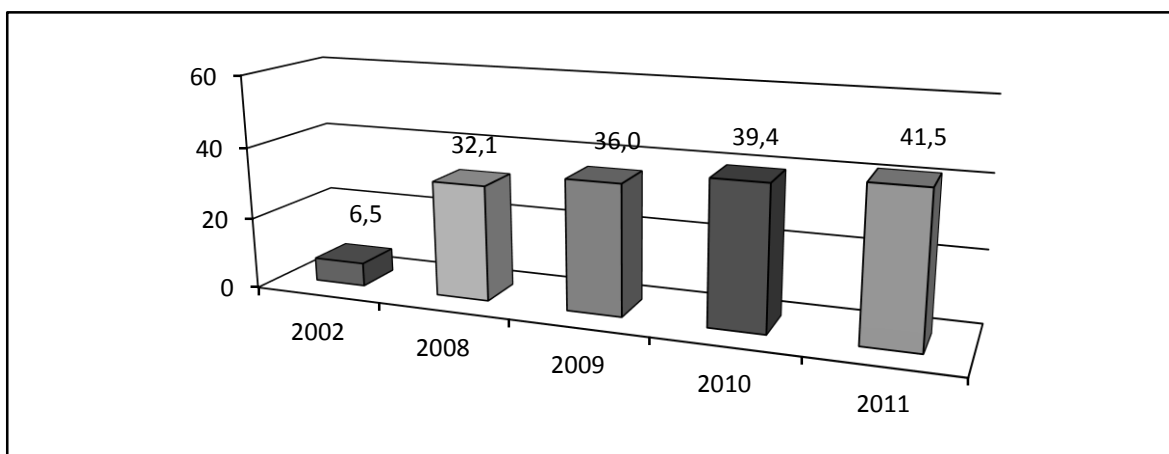

Рис. 2.24. Видатки державного бюджету на охорону здоров'я, млрд грн [281]

У 2012 р. в Україні прийнято в експлуатацію 10 749,5 тис. м² загальної площі житла, з яких 3 887,1 тис. м² (36,2 % загального обсягу житла). Значну частину (66,7 %) загального обсягу житла прийнято в експлуатацію у будинках з однокімнатними квартирами, 32,9 % – у будинках із двокімнатними й більше квартирами та 0,4 % – у гуртожитках.

Обсяг прийнятого в експлуатацію житла у 2012 р. порівняно з 2011 р. зріс на 14,2 %.

Рис. 2. 25. Структура прийнятого в експлуатацію житла за місцем будівництва (відсотків до загального обсягу)

Питома вага житла, прийнятого в експлуатацію у міських поселеннях, становила 70,1 % від загального обсягу, у сільській місцевості – 29,9 %.

Весь житловий фонд в Україні загальною площею 1066,6 млн. м², 60 %, зосереджено в містах. На сьогодні з метою поліпшення житлових умов населення значну увагу приділяють розвитку кооперативного та індивідуального житлового будівництва.

Ведення в експлуатацію житла та інших об'єктів соціальної сфери за останні роки наведено в табл. 2.14.

Надаючи виключно велике значення питанням матеріального благоустрою народу розроблено широкую програму покращення побутового обслуговування населення. Великого розповсюдження набули такі види

побутового обслуговування, як приймання різного роду побутових замовлень від населення безпосередньо в магазинах; обслуговування пенсіонерів, інвалідів і інших громадян удома; організація спеціальних бюро обслуговування для виконання робіт, пов'язаних із доглядом за дітьми і хворими, доставкою населенню квитків, багажу, посилок, обслуговуванням весілля і надання інших господарських послуг; влаштування платних стоянок автомашин; доставка їжі додому та інше.

Таблиця 2.14

Ведення в експлуатацію житла та інших об'єктів соціальної сфери за 2007 – 2010 рр.

Роки	Житлові будівлі, тис. м ² загальної площі		Дошкільні навчальні заклади, тис. місць	Загальноосвітні навчальні заклади, тис. учнівських місць	Лікарняні заклади, тис. ліжок	Амбулаторно-поліклінічні заклади, тис. відвідувань за зміну
	усього	індивідуальні				
2007	10 244	5 677	0,3	11,7	0,5	2,5
2008	10 496	5 831	2,3	12,4	1,1	4,9
2009	6 400	2 287	0,6	6,1	1,0	2,7
2010	9 339	6 190	0,6	7,1	1,1	5,3

В Україні дуже великий науковий потенціал, зі 170 тисяч науковців – 60 тис. – кандидати наук і 20 тис. – доктори наук, також щороку українці патентують 10 – 15 тис. винаходів та ідей. Цікавим є те, що в підготовці ІТ-спеціалістів Україна займає 5 місце у світі після США, Європейського Союзу, Індії та Росії. У літакобудуванні та космічній галузі наша держава посідає 3 місце у світі. Вона може стати провідною науково розвинутою державою, але для цього потрібно докласти зусиль не тільки науковцям, а й владі і суспільству [282]. Але аналіз стану справ в українській освіті та науці показує невідповідність між намірами передачі повноважень (деконцентрації) і фактичною концентрацією функцій ухвалення рішень центральними органами влади. До того ж, органи центральної влади діють вкрай нескоординовано й інколи складається враження, що вони ухвалюють свої рішення, не радячись між собою й не в інтересах споживачів освіти.

Аналіз усіх зазначених показників доводить те, що з роками стан соціальної сфери погіршується і вимагає певних втручань, як з боку державного управління як головного фінансиста, так і з боку суспільства.

Розвиток соціальної сфери повинен забезпечувати підвищення життєвого рівня населення, всебічний розвиток людини та зростання продуктивності праці, розвиток матеріальної бази галузей соціального комплексу. Тому необхідне створення потужного освітнього та наукового потенціалу на основі впровадження ступеневої освіти та створення потужних регіональних навчальних закладів. Система охорони здоров'я повинна розвиватися за принципами доступності, солідарності, справедливості та універсальності. Це дасть змогу підвищити рівень профілактики захворюваності, надавати необхідну медичну допомогу вчасно і високоякісно. Серед програмних завдань на перспективу потрібні покращення житлових умов населення через оновлення наявного житлового фонду, поліпшення роботи житлового і комунального господарства. У галузях виробництва товарів народного споживання та послуг треба приділяти більшу увагу імпортозамінній продукції, технологічному переоснащенню та впровадженню сучасних технологій. Необхідно сформулювати умови для створення спільних підприємств із залученням іноземних інвесторів, що підвищить експортний потенціал країни.

Існують важливі проблеми соціальної сфери, за якими слід стежити, аналізувати і намагатись виправити. Нині розробляються різні концепції розвитку галузей соціальної сфери. Для кожної формується певна стратегія розвитку. Проте водночас усі ці галузі – частини однієї сфери. За розширення фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних потреб з неінфляційних джерел суттєво зростає сукупний попит у суспільстві, який за відповідного механізму реалізації може виступати важливим фактором економічного зростання. Це зумовлює необхідність пошуку єдиного підходу до розробки стратегії соціальної політики й управління фінансовими потоками соціальної сфери.

Галузі соціальної сфери активно впливають на збільшення обсягу ВВП, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, підвищення кваліфікації робочої сили і є одним із важливих факторів зростання ефективності виробництва.

Однак функціонування галузей соціальної сфери багато в чому залежить від удосконалення фінансових відносин у них, які складаються в процесі руху різноманітних за джерелами, призначенням, порядком формування та використання фондів фінансових ресурсів. Структура цих відносин досить різноманітна. Вона включає відносини підприємств,

організацій, установ та галузей з бюджетом, внутрішньо- та міжгалузеві відносини, відносини з населенням.

У галузях соціальної сфери використовуються значні фонди фінансових ресурсів. Вони становлять більш ніж 30 % валового внутрішнього продукту. Крім того, галузі соціальної сфери щороку отримують у своє розпорядження кошти за надані послуги та виконані роботи.

Зростають вимоги до методів організації та планування доходів і витрат галузей соціальної сфери на всіх рівнях управління. У процесі планування бюджетних асигнувань, власних доходів, витрат установ і організацій цієї сфери мають застосовуватися нові методологічні рішення.

Економічні нормативи, що регулюють фінансові відносини в соціальній сфері, мають відображати можливості держави щодо задоволення потреб регіону чи установи в фінансових ресурсах для реалізації завдань поточних та перспективних планів соціального розвитку. Крім того, нормативи мають виражати оптимальне співвідношення інтересів у розподілі фінансових ресурсів держави і населення окремих регіонів. Такими нормативами можуть стати розміри бюджетних асигнувань на відповідний показник, передбачений програмою для цієї території чи установи.

2.7. Оцінка фінансової самостійності й розвитку регіону

У сучасних умовах вирішення переважної більшості проблем життєзабезпечення населення зосереджується на регіональному рівні. Особливої ваги набувають питання фінансової самостійності та забезпеченості регіонів, вирішення яких значною мірою залежить від структури економіки та рівня її розвитку на відповідній території.

Законодавчо закріплені елементи фінансової системи в цілому спроможні забезпечити економічну самостійність регіону, під якого розуміють ступінь забезпеченості його економічними, в першу чергу фінансовими, ресурсами для самостійного й відповідального вирішення важливих соціально-економічних проблем, які перебувають у компетенції органів відповідного рівня господарювання. Однак набуття більшої самостійності регіонами призводить до їх відносного відокремлення в рамках національної економіки країни, зокрема, до обмеження частини відтворювальних зв'язків певною територією.

Функціонування регіону як відносно відокремленого фінансово-господарського комплексу потребує наявності дієздатної структури управління будь-якою його сферою або галуззю, в тому числі й регіональними фінансами. Таким чином, об'єктивна необхідність в управлінні фінансами на регіональному рівні обумовлена тим, що в рамках кожної територіальної одиниці діють комплекси виробництв і підприємств зі своїми зв'язками, які необхідно використовувати в інтересах всіх суб'єктів господарювання, забезпечуючи соціальний прогрес суспільства в цілому.

Однією з важливих проблем, розв'язання якої необхідне для формування та нарощування виробничого потенціалу, забезпечення збалансованого розвитку регіонів, є вдосконалення механізму формування та використання їх фінансових ресурсів, підвищення завдяки цьому загальної ефективності наявного фінансового потенціалу.

Питання вдосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів та пошук резервів їх збільшення є надзвичайно актуальним в умовах розширення повноважень, якими наділяються органи місцевого самоврядування. Протягом останніх років в Україні спостерігається негативна тенденція до зменшення частки власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів і, як результат, збільшення кількості дотаційних бюджетів. Недостатність власних стабільних доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно актуальним завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань та функцій.

Актуальність питань, пов'язаних із фінансовою самостійністю регіонів знайшла своє відображення у дослідженнях українських та зарубіжних вчених: Лебедева В. А., Карпінського Б. А., Кондусової Л. Ф., В. Оутса, Андрущенко В. Л., Кириленка О. П., Дрезденської О. С., Ч. Тібо, Р. Масгрейва, Якобсона Л. І., Сунцової О. О., Полозенка Д. В., Глущенко Ю. А. та ін.

Проте залишаються відкритими ряд проблем, спричинених значними труднощами у формуванні місцевих бюджетів, недосконалістю міжбюджетних відносин, що зумовлює актуальність наукових досліджень з питань оцінки фінансової самостійності й розвитку регіону і вимагає

активації теоретичних та практичних пошуків розв'язання даної проблеми.

Фінансова автономія місцевого самоврядування передбачає право органів місцевого самоврядування на володіння і розпорядження власними коштами, достатніми для здійснення функцій і повноважень цих органів. Частина вказаних коштів, як зазначено в Європейській хартії, має надходити за рахунок місцевих податків і зборів, ставки яких у межах закону повинні визначати самі органи місцевого самоврядування [68].

У процесі визначення планових показників фінансових ресурсів регіону в цілому та на стадії їх прогнозування визначаються фінансові можливості регіону щодо фінансового забезпечення розвитку економіки і соціальної сфери.

Труднощі формування місцевих бюджетів, недосконалість міжбюджетних відносин, що спостерігаються упродовж усього періоду формування самостійної фінансово-бюджетної системи України, довели необхідність змін у практиці формування фінансової бази розвитку адміністративно-територіальних одиниць та регіонів. Постало питання формування фінансово достатніх територій та громад. Нинішнє зростання частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів, незначна частка доходів та видатків місцевих бюджетів у зведеному, залежність системи формування та виконання місцевих бюджетів від рішень органів влади, невідповідність між щораз вищими потребами регіонів у коштах та реальною здатністю місцевих адміністрацій і рад до їх мобілізації потребували внесення змін до нормативно-правової бази, яка регулює ці питання. Крім того, у посткризовий період зросла необхідність у пошуку місцевими органами влади додаткових можливостей для забезпечення потрібних обсягів фінансування місцевих бюджетів та виконання статей видатків [68].

Нинішня модель бюджетних відносин в Україні характеризується надмірною централізацією фінансових ресурсів, асиметрією між зобов'язаннями та доходами органів місцевого самоврядування, складністю та неефективністю механізмів бюджетних трансфертів та відсутністю системи дієвих стимулів для нарощування доходів у регіонах. Фінансові ресурси в Україні розподіляються централізовано через державний бюджет. Тоді як практика економічно розвинутих країн тяжіє до передання повноважень на місцевий рівень.

Слід розглянути динаміку доходів місцевих бюджетів за 2007 – 2011 роки (рис. 2.26) [29].

В Україні через Зведений бюджет перерозподіляється майже 48 % ВВП (з урахуванням державних позабюджетних фондів). Однак частка доходів місцевих бюджетів у структурі Зведеного бюджету України залишається неадекватно низькою. Більше того, вона має негативну динаміку. Якщо у 2007 р. частка доходів місцевих бюджетів складала 24,3 %, то у 2011 р. – 21,7 % (на 3,9 в. п. менше, ніж у попередньому періоді). Це свідчить про низький рівень участі місцевого самоврядування у вирішенні проблем підвідомчих територій та фінансової незалежності місцевих бюджетів.

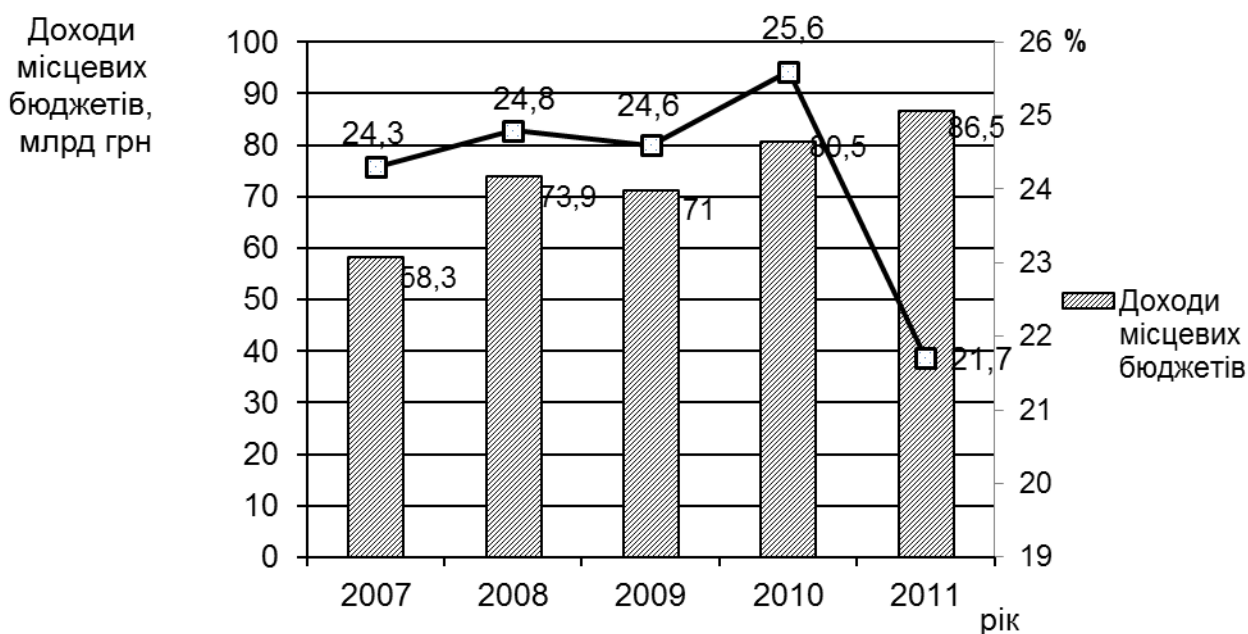

Рис. 2.26. Доходи місцевих бюджетів в Україні за 2007 – 2011 рр.

За підсумками 2010 року, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 80,5 млрд грн. У 2011 році спостерігається збільшення дохідної бази місцевих бюджетів на 7,4 % порівняно з показником минулого року, що становить 107,0 % річного розрахункового показника Міністерства фінансів та 101,2 % показників, затверджених місцевими радами на рік. Виконання дохідної частини місцевих бюджетів характеризують дані, наведені в табл. 2.15 [29].

Динаміка надходжень доходів до місцевих бюджетів

Доходи	2009 рік		Виконання, %	2010 рік		Виконання, %	2011 рік		Виконання, %
	План	Факт		План	Факт		План	Факт	
Усього, млн грн	78,3	71,0	90,7	83,5	80,5	96,4	85,4	86,5	101,2
Загальний фонд	65,8	59,6	90,6	72,0	67,6	93,9	72,8	71,4	98,0
Спеціальний фонд	12,5	11,4	91,2	11,5	12,8	112,0	12,6	15,1	119,5

У 2011 році забезпечено виконання запланованого обсягу доходів загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів), які надійшли в сумі 71,4 млрд грн, що становить 98 % від розрахункового показника місцевих рад на 2011 рік, тоді як у 2010 році доходи загального фонду місцевих бюджетів виконано на 80,5 % від запланованого місцевими радами.

Що стосується виконання місцевих бюджетів за спеціальним фондом, то фактично надійшло до місцевих бюджетів у 2011 році 15,1 млрд грн, що становить 119 % від планового показника місцевих рад.

Приріст надходжень до загального фонду місцевих бюджетів забезпечено у всіх регіонах України. При цьому найбільше зростання надходжень до загального фонду порівняно з 2010 роком зафіксоване в індустріально розвинутих та економічно активних регіонах, зокрема в Дніпропетровській області – 1 230,9 млн грн, Донецькій області – 1 197,2 млн грн, Полтавській області – 570,4 млн грн, Харківській області – 564,5 млн грн, Запорізькій області – 474,8 млн грн та АР Крим – 458,0 млн грн.

Виконання запланованого обсягу доходів загального фонду місцевих бюджетів вдалося досягнути за рахунок двох основних бюджетотвірних податків – податку з доходів фізичних осіб (отримано в сумі 54 065,1 млн грн) та плати за землю (отримано в сумі 10 700,9 млн грн). Зростання надходжень із податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів порівняно із 2010 роком (у зіставних умовах) становило 8 145,4 млн грн, або 17,7 %, а з плати за землю – 1 161,0 млн грн, або 12,2 %.

До загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у 2011 році надійшло 181,3 млрд грн, що на 14,6 % більше за показник минулого року.

За даними Державного казначейства України, з державного бюджету протягом 2011 року надійшло 94,9 млрд грн, у тому числі за загальним фондом – 89,7 млрд грн та за спеціальним фондом – 5,1 млрд грн (98,3 % річного плану). Унаслідок цього збільшилася частка міжбюджетних трансфертів у загальній структурі доходів місцевих бюджетів – 52,3 % порівняно з 49,1 % (рис. 2.27).

Приріст обсягів міжбюджетних трансфертів порівняно з попереднім роком склав 22,0 %. У структурі трансфертів найбільшу частку складає дотація вирівнювання – 46,0 %, що на 10,0 в. п. менше за аналогічний показник 2010 року. Субвенції із соціального захисту населення за 2011 рік були перераховані в обсязі майже 36,0 млрд грн.

Отже, негативною тенденцією є зростання у структурі трансфертів частки дотацій вирівнювання. Збільшення частки дотацій вирівнювання свідчить про погіршення фінансового стану регіонів та надмірно високі темпи зростання видатків, динаміка яких випереджає зростання власних надходжень місцевих бюджетів.

Аналізуючи стан виконання бюджетів, слід відзначити, що зростання частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів, незначна частка доходів та місцевих бюджетів у зведеному, залежність формування та виконання місцевих бюджетів від рішень органів влади потребує внесення змін до чинної нормативно-правової бази.

Механізм формування місцевих бюджетів залишається на сьогодні недостатньо ефективним і характеризується низькою часткою доходів та високою залежністю від державного бюджету. Подальше вдосконалення державної політики формування доходів місцевих бюджетів повинне базуватись на розширенні джерел бюджетних надходжень, створенні сприятливих умов для прискореного розвитку малого та середнього бізнесу, підвищенні ефективності використання комунальної власності територіальних громад, пошуку органами місцевого самоврядування додаткових можливостей забезпечення потрібних обсягів фінансування місцевих бюджетів та виконанні всіх статей видатків.

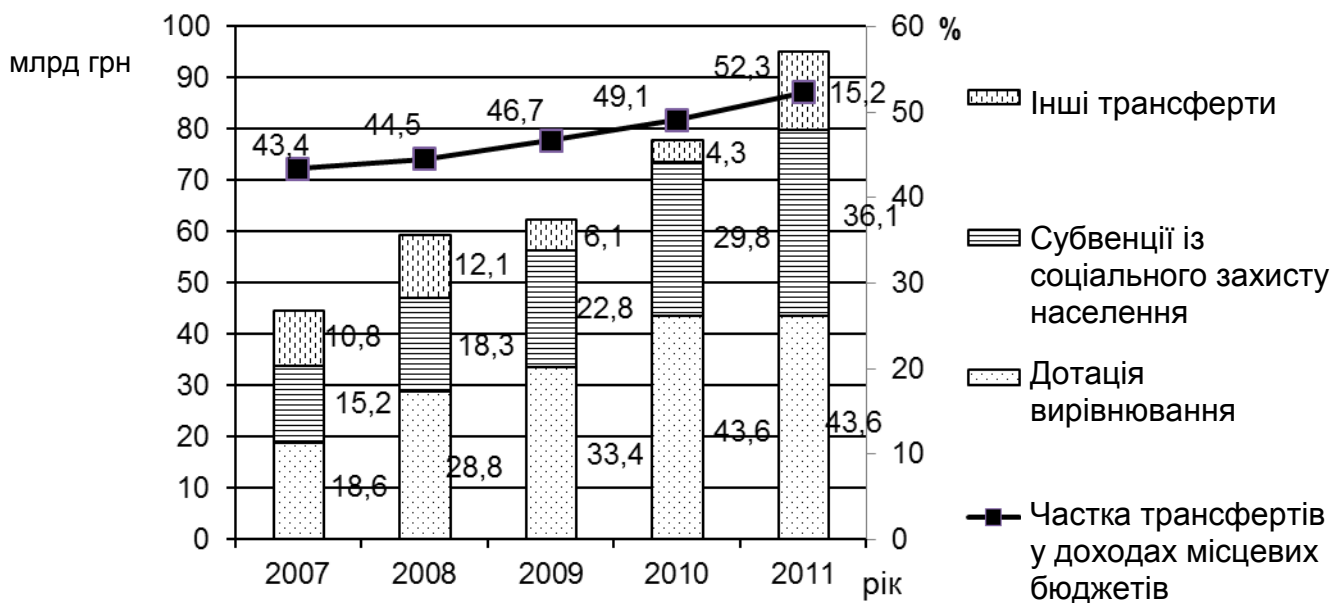

Рис. 2.27. Динаміка трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів за 2007 – 2011 рр.

Аналіз поточної ситуації в бюджетній сфері є важливим та надійним елементом бюджетного процесу і закладає основи для досконалого вивчення проблем бюджетного процесу. Послідовне постійне проведення аналізу дозволяє своєчасно відкоригувати допущені в процесі планування бюджету недоліки та закласти реальну базу для планування бюджету наступного періоду.

Необхідно проаналізувати виконання бюджету Харківської області у 2011 році. Харківська область має у своєму розпорядженні потужний народногосподарський комплекс, представлений практично всіма галузями, наявними в економіці України. На рис. 2.28 наведено доходи місцевих бюджетів у регіональному розрізі.

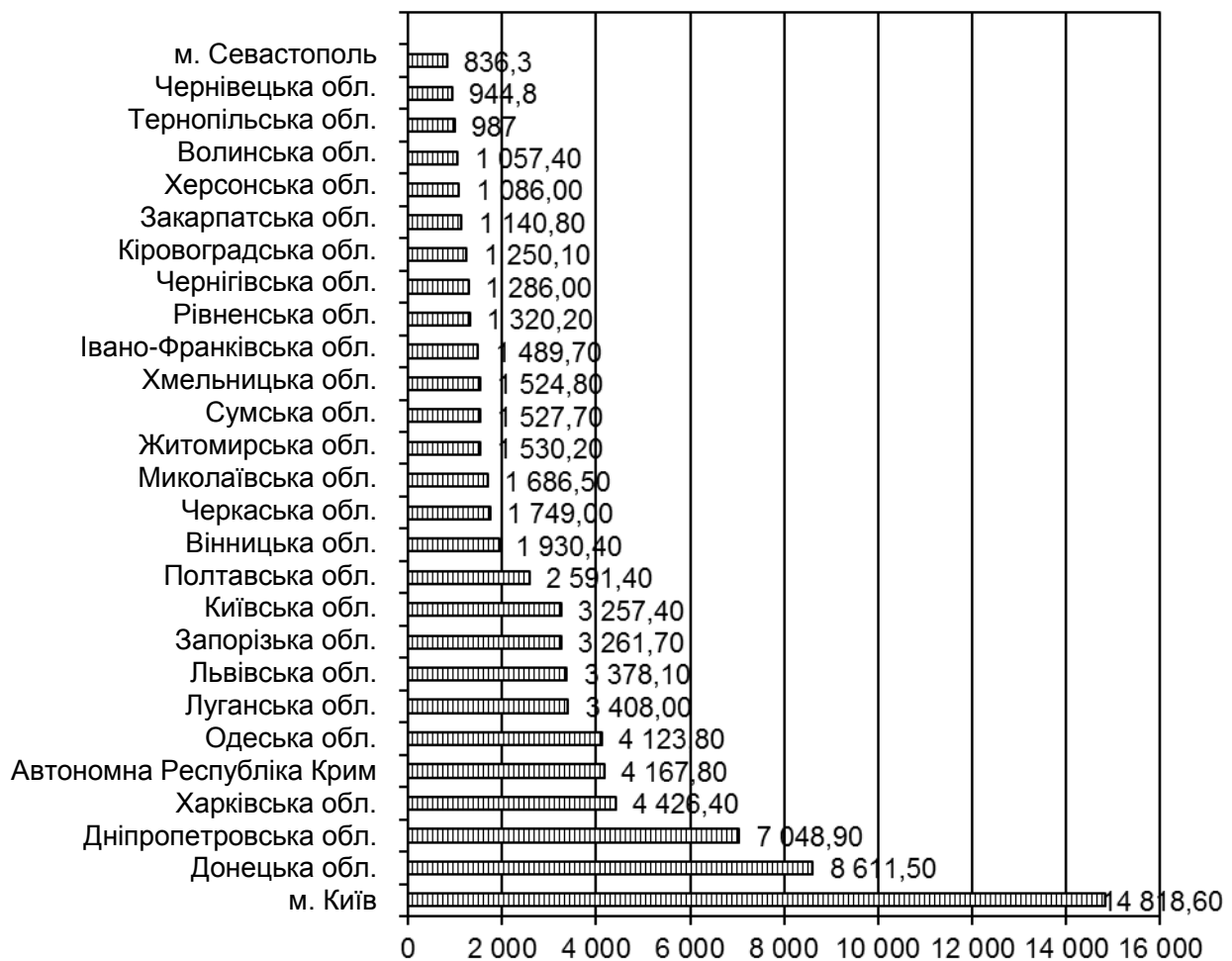

Рис. 2.28. Доходи місцевих бюджетів за регіонами (без трансфертів із державного бюджету)

Відповідно до рис. 2.28, Харківська область посідає четверте місце по Україні за доходами місцевих бюджетів, а саме доходи місцевих бюджетів (без трансфертів із державного бюджету) у 2011 році становили 4 426,4 млн грн.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Слід детальніше розглянути надходження зведеного бюджету Харківської області (рис. 2.29).

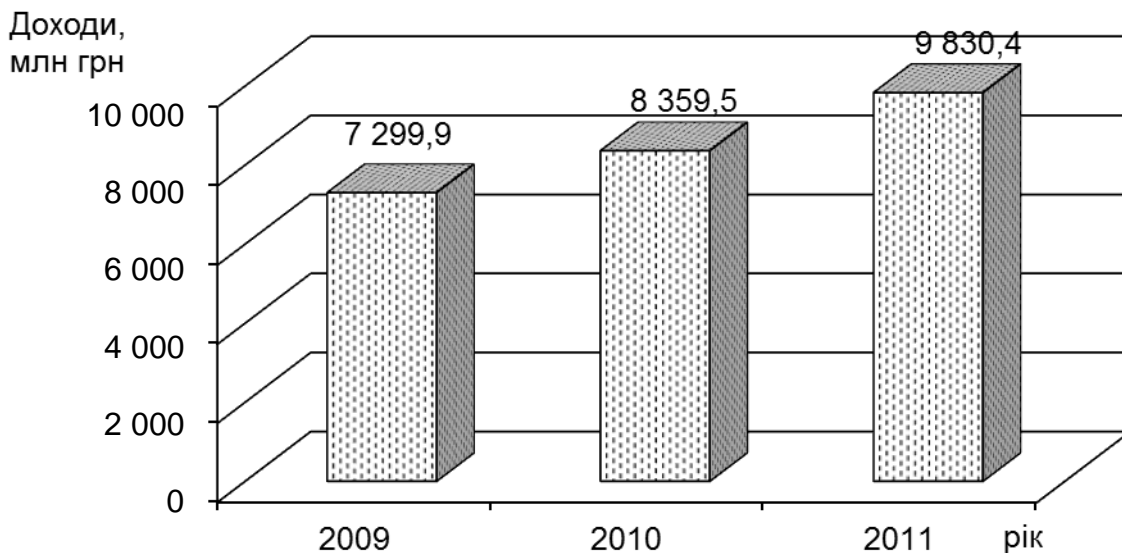

Рис. 2.29. Динаміка надходжень до бюджету Харківської області за 2009 – 2011 рр.

Спостерігається позитивна динаміка збільшення надходжень до бюджету Харківської області протягом 2009 – 2011 років. У 2010 році до зведеного бюджету області з урахуванням трансфертів із державного бюджету надійшло 8 359,5 млн грн, порівняно з аналогічним періодом попереднього року надходження збільшилися на 1 059,3 млн грн, або 14,5 %. У 2011 році порівняно з попереднім роком надходження збільшилися на 1 470,6 млн грн, або 17,6 %. А саме до зведеного бюджету Харківської області з урахуванням дотацій та субвенцій, одержаних із державного бюджету, надійшло доходів на суму 9 830,4 млн грн.

Що стосується структури загального фонду дохідної частини бюджету Харківської області, то, відповідно до рис. 2.29, питома вага закріплених доходів місцевого бюджету з кожним роком зменшується. У 2010 році вона склала 43,60 %, що на 1,99 в. п. менше за попередній період. У 2011 році питома вага закріплених доходів склала 41,63 % порівняно з 45,59 % у 2009 році. Порівняно з попереднім роком зміна склала 1,97 в. п.

Власні доходи бюджету Харківської області мають менший вплив на загальну суму доходів області, і їх частка у структурі становить 9,52 %. Зміна у структурі – це збільшення відносно 2010 року на 1,36 в. п.

У структурі доходів загального фонду найбільшу питому вагу мають офіційні трансферти. Та з кожним роком їх питома вага у структурі доходів

бюджету Харківської області збільшується. Зокрема, у 2011 році на офіційні трансфери припадає 48,85 %.

Слід детальніше розглянути динаміку цих надходжень (рис. 2.30).

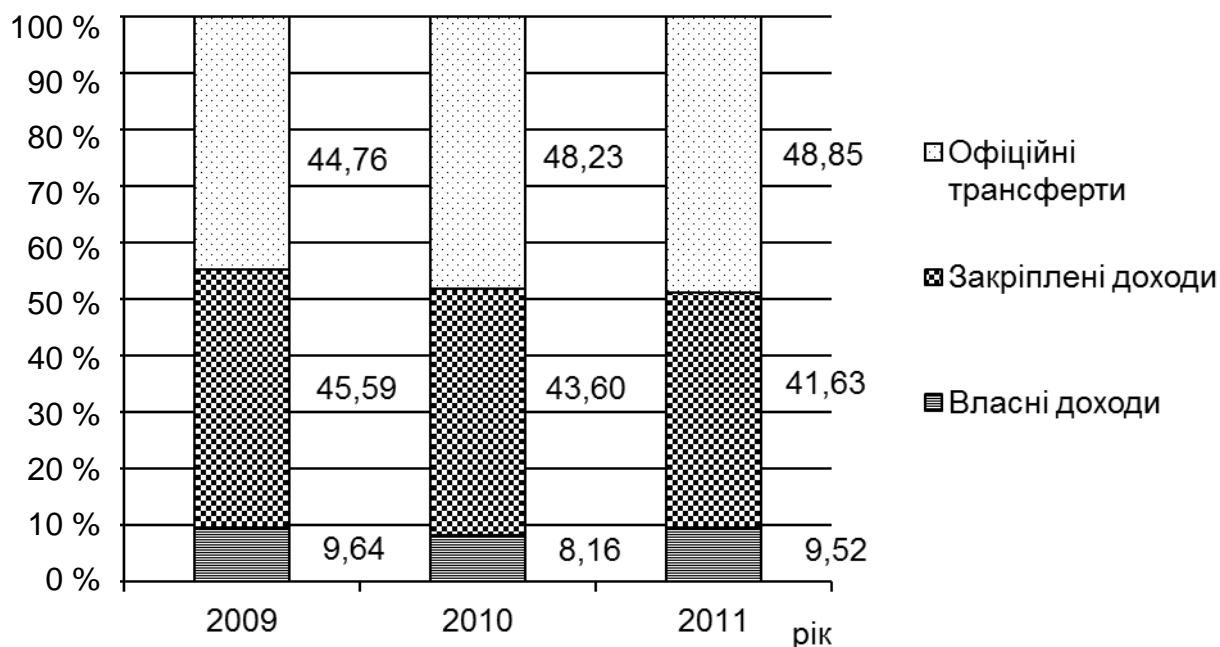

Рис. 2.30. Структура надходжень загального фонду бюджету Харківської області за 2009 – 2011 рр.

У 2010 році власних і закріплених доходів надійшло на суму 3 805,8 млн грн, порівняно з попереднім роком надходження збільшилися на 363,2 млн грн, або 10,5 %. У 2011 році надходження збільшилися на 718,9 млн грн, або 19,7 % і склали 4 370,4 млн грн.

Доходів, що враховуються в процесі визначення обсягів міжбюджетних трансфертів у 2010 році, надійшло на суму 3 205,7 млн грн, або 100,9 % від показників, врахованих Міністерством фінансів України (перевиконання склало 29,6 млн грн). Порівняно з попереднім роком надходження збільшилися на 12,8 % (363,6 млн грн). Що стосується 2011 року, то доходи, що враховуються в процесі визначення міжбюджетних трансфертів, виконані на 98,4 % від плану, затвердженого місцевими радами, з урахуванням змін (3 615,2 млн грн), фактично надійшло 3 557,2 млн грн.

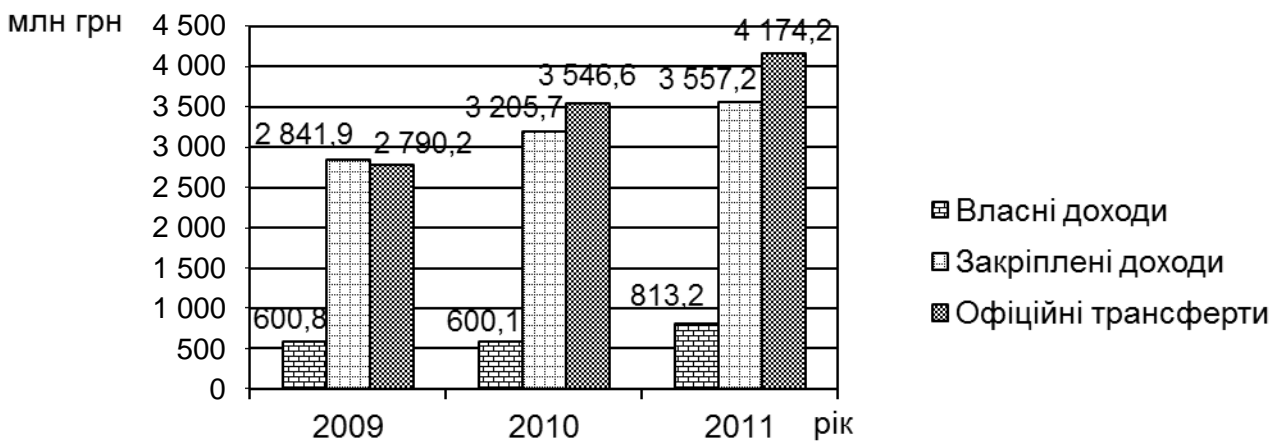

Рис. 2.31. Динаміка надходжень до загального фонду бюджету Харківської області за 2009 – 2011 рр.

Із доходів, що не враховуються в процесі визначення обсягів міжбюджетних трансфертів, у 2010 році надійшло 600,1 млн грн. У 2011 році відбулося збільшення даних доходів до бюджету Харківської області. А саме надходження за власними доходами склали 813,2 млн грн, що на 213,1 млн грн більше за показник минулого року.

Найвагомішим джерелом надходжень власних і закріплених доходів є податок на доходи фізичних осіб. Так, обсяг надходжень за 2011 рік складає 3 321,3 млн грн. Виконання склало 98,3 %, або на 59,0 млн грн менше, ніж було затверджено місцевими радами. Порівняно із 2010 роком надходження податку на доходи фізичних осіб збільшилися на 502,4 млн грн, або на 17,8 %.

Надходження із плати за землю за 2011 рік склали 647,4 млн грн при затверджених показниках 661,1 млн грн, тобто виконання становить 97,9 %. Порівняно з 2010 роком надходження із плати за землю збільшилися на 74,3 млн грн, або на 13,0 %.

Надходження фіксованого сільгосподатку виконані за 2011 рік на 100,5 %, із затверджених 7 616,2 тис. грн надходження склали 7 651,8 тис. грн.

Із податку на прибуток підприємств і організацій, що належать до комунальної власності, надійшло у 2011 році майже 10,1 млн грн, або 175,3 % від показників, затверджених місцевими радами (5,8 млн грн). Порівняно з аналогічним періодом попереднього року надходження податку на прибуток підприємств і організацій, що належать до комунальної власності, збільшилися на 175,8 тис. грн, або на 1,8 %.

Із плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення надійшло 166 971,8 тис. грн, що становить 96,3 % від затвердженого плану (- 6 490,0 тис. грн).

Найбільш вагомим джерелом доходів бюджету Харківської області є офіційні трансферти, щодо яких спостерігається щорічне збільшення (див. рис. 2.31). У 2011 році сума офіційних трансфертів збільшилася на 17,7 %, та становила 4 174,2 млн грн. До бюджету області надійшло цільових субвенцій із державного бюджету в сумі 2 668,6 млн грн при затвердженому плані на 2011 рік 2 681,2 млн грн, або 99,5 %, недотримано 12,6 млн грн.

До спеціального фонду бюджету області з урахуванням трансфертів зараховано 1 285,8 млн грн при плані, затвердженому місцевими радами на рік з урахуванням змін 1 421,0 млн грн, або 90,5%.

Доходи спеціального фонду та бюджету розвитку (без урахування трансфертів) виконано на 86,4 %, а саме надійшло до бюджету Харківської області 860,0 млн грн, що на 233,7 млн грн більше, ніж у 2010 році (626,2 млн грн). Менше від затверджених було власних надходжень від бюджетних установ (план – 464,4 млн грн, надійшло – 436,2 млн грн), надходжень від відчуження майна, що знаходиться у комунальній власності (із затверджених 121,4 млн грн надійшло 32,2 млн грн) та надходжень від продажу землі (із затверджених майже 139,0 млн грн надійшло 95,7 млн грн).

Невиконання планових показників за власними надходженнями бюджетних установ пояснюється недонадходженням до місцевих бюджетів благодійних внесків, грантів та дарунків. Недонадходження коштів від відчуження майна, що знаходиться у комунальній власності, та коштів від продажу землі спричинила відсутність покупців для виставлених на продаж об'єктів.

До бюджету розвитку (без урахування коштів, одержаних із загального фонду бюджету до спеціального фонду – бюджету розвитку) за 2011 рік надійшло 275,4 млн грн, що становить 69,4 % від планових показників, затверджених місцевими радами (396,6 млн грн), порівняно з 2010 роком ці надходження збільшились на 29,4 млн грн, або на 12,0 %.

Обсяг надходжень єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – 147,5 млн грн, або 108,3 % від показників, затверджених місцевими радами (136,2 млн грн). Порівняно з попереднім роком темп зростання даного податку становить 4,8 %, або 6,7 млн грн.

Слід детальніше розглянути формування бюджету Харківської області, а саме визначити фінансову стійкість даного бюджету. Категорія стійкості застосовується для характеристики складних динамічних систем, схильних до впливу великої кількості чинників, зокрема чинників із випадковими характеристиками.

Стійкість об'єкта – це його здатність протистояти зусиллям, які прагнуть вивести його з початкового стану статичної або динамічної рівноваги [23]. Фінансова стійкість передбачає таку забезпеченість регіону власними бюджетними ресурсами, за якої регіон здатний гарантувати собі стабільний розвиток у майбутньому.

Тому оцінка фінансової стійкості місцевого бюджету потребує використання комплексу показників, які найбільш повно її характеризують, і передбачає розгляд динамічного інформаційного масиву статистичних даних, що стосуються кількісного та якісного оцінювання структури бюджетних ресурсів регіону.

Поняття фінансової стійкості бюджетів було вперше запропоноване академіком Поляком Г. Б. [27]. На думку вченого, рівень стійкості місцевого бюджету визначається обсягом коштів, необхідних для забезпечення мінімальних бюджетних видатків. При цьому під мінімальними бюджетними видатками розуміють кошти, передбачені в бюджеті для фінансування конституційно гарантованих заходів щодо життєзабезпечення.

Вченим запропоновані кількісні критерії чотирьох ступенів оцінки фінансової стійкості бюджету через такі показники, як:

- а) розмір власних доходів;
- б) розмір регулюючих доходів;
- в) додаткові джерела, які послаблюють бюджетну напруженість;
- г) сума заборгованості бюджету;
- д) сума видатків місцевого бюджету [27].

Методика науковця заснована на розмежуванні показників на групи, які характеризують рівень стійкості. Модифікована методика оцінювання фінансової стійкості місцевого бюджету з урахуванням особливостей формування місцевих бюджетів в Україні наведена в табл. 2.16.

Необхідно провести оцінювання типу фінансової стійкості бюджету Харківської області за 2009 – 2011 рр. (табл. 2.17).

Таблиця 2.16

**Методика оцінювання фінансової стійкості місцевого бюджету
за Поляком Г. Б.**

Абсолютна стійкість	Нормальна фінансова стійкість	Нестійкий фінансовий стан	Кризовий стан
$Vt < (Двл + Дзак)$	$Vt = (Двл + Дзак)$	$Vt = (Двл + Дзак + Двир)$	$Vt > (Двл + Дзак + Двир)$
де Vt – видатки, що враховуються в процесі визначення міжбюджетних трансфертів; Двл – власні доходи місцевого бюджету; Дзак – закріплені доходи місцевого бюджету; Двир – доходи вирівнювання			

Таблиця 2.17

**Оцінювання типу фінансової стійкості бюджету Харківської області
за 2009 – 2011 рр.**

Показник	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Видатки, що враховуються в процесі визначення міжбюджетних трансфертів, млн грн	5 367,5	5 438,5	7 394,4
Власні доходи місцевого бюджету, млн грн	600,8	600,1	813,2
Закріплені доходи місцевого бюджету, млн грн	2 841,9	3 205,7	3 557,2
Доходи вирівнювання, млн грн	1 689,1	2 131,9	1 950,6
Тип фінансової стійкості місцевого бюджету	кризовий	кризовий	кризовий

Відповідно до розрахованих даних можна зробити висновок, що тип фінансової стійкості бюджету Харківської області за період з 2009 до 2011 рр. є кризовим.

Деякі вчені [181] для оцінювання формування доходів місцевого бюджету пропонують використовувати інтегральний коефіцієнт фінансової стійкості місцевого бюджету. З великої кількості бюджетних показників пропонується шляхом виключення показників, які мають однакове економічне значення і дублюються, виділити наступні основні показники (табл. 2.18).

Виходячи з переліку ключових показників та алгоритмів їх розрахунку, можна визначити їхні значення на підставі статистичних даних зі звітів

Головного фінансового управління Харківської облдержадміністрації про виконання зведеного бюджету області впродовж трьох років (табл. 2.18) [240, 248].

Таблиця 2.18

Індикатори фінансової стійкості місцевого бюджету

Індикатори	Порогове значення
Коефіцієнт бюджетної самостійності (частка власних і закріплених доходів у загальних), Кс.	> 0,8
Коефіцієнт концентрації власних доходів (частка власних доходів у загальних), Кк.	> 0,6
Коефіцієнт бюджетної залежності (частка міжбюджетних трансфертів у загальній сумі доходів), Кз.	< 0,10
Коефіцієнт стійкості бюджету (відношення міжбюджетних трансфертів до суми власних і закріплених доходів), Кст.	< 0,30
Коефіцієнт податкової самостійності (частка податкових надходжень у сумі власних і закріплених доходів), Кпс.	> 0,80
Коефіцієнт податкової спроможності (відношення видатків місцевих бюджетів до податкових доходів), Кпсп.	< 2,0
Коефіцієнт автономії (відношення власних доходів до загальних видатків), Ка.	> 0,5
Частка дотацій вирівнювання в загальній сумі трансфертів, Кд	0,60

Відповідно до табл. 2.19, протягом аналізованого періоду щодо ряду показників не було дотримано нормативного значення. Так, коефіцієнт самостійності протягом 2009 – 2011 рр. був нижчим за 0,8. Це свідчить про низьку частку власних і закріплених доходів у доходах бюджету Харківської області. Однак динаміка цього показника дозволяє говорити про зростання цієї частки.

Досить на низькому рівні протягом досліджуваного періоду знаходився коефіцієнт концентрації власних доходів. Це свідчить про низьку ступінь залежності дохідних джерел місцевих органів влади від їхньої власної діяльності та власних рішень.

Коефіцієнт бюджетної залежності у 2011 році зменшився, що свідчить про зниження частки офіційних трансфертів у загальному обсязі доходів місцевого бюджету. Це відображає негативну тенденцію в

розвитку бюджетних процесів регіону і свідчить, що місцеві бюджети області з часом потребують більше фінансового ресурсу. Коефіцієнт стійкості бюджету також перебуває на незадовільному рівні.

Таблиця 2.19

**Розрахунок показників фінансової стійкості бюджету
Харківської області**

Показник	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Власні доходи, млн грн	600,8	600,1	813,2
Закріплені доходи, млн грн	2 841,9	3 205,7	3 557,2
Офіційні трансферти, млн грн	3 114,5	3 907,2	4 174,2
Дотація вирівнювання, млн грн	1 689,1	2 131,9	1 950,6
Усього доходів загального фонду, млн грн	7 303	7 713	8 544,6
Податкові надходження, млн грн	3 386,4	3 773,1	4 242,5
Видатки загального фонду, млн грн	7 142,3	7 367,7	8 123,3
Коефіцієнт бюджетної самостійності	0,471	0,493	0,518
Коефіцієнт концентрації власних доходів	0,082	0,077	0,095
Коефіцієнт бюджетної залежності	0,426	0,506	0,488
Коефіцієнт стійкості бюджету	0,904	1,026	0,942
Коефіцієнт податкової самостійності	0,984	0,991	0,958
Коефіцієнт податкової спроможності	2,106	1,952	1,914
Коефіцієнт автономії	0,084	0,081	0,100
Частка дотацій вирівнювання в загальній сумі трансфертів	0,542	0,545	0,467

Відношення загальної суми видатків, без урахування трансфертів, до податкових надходжень вказує на те, у скільки разів видатки перевищують податкові надходження. Зниження цього показника свідчить про переважання темпів зростання податкових надходжень над видатками першого та другого кошиків, що є позитивним проявом зниження залежності місцевих бюджетів від державного.

Виходячи із розрахованих показників, можна обчислити інтегральний індекс фінансової стійкості регіонального бюджету, який відображатиме комплексну оцінку фінансової стійкості та включатиме всі коефіцієнти. Для цього необхідно стандартизувати показники. Стандартизація

має базуватися на порівнянні фактичних даних із пороговими. Тому в якості стандарту використовується порогове значення індикатора. При цьому серед індикаторів наявні як стимулятори, так і дестимулятори. Зростання за індексами стимуляторів означає підвищення загальної фінансової стійкості, за дестимуляторами – навпаки. Отже, до стимуляторів належать коефіцієнт бюджетної самостійності, коефіцієнт податкової самостійності та коефіцієнт відношення висхідних трансфертів до низхідних, решта – до дестимуляторів. Стандартизовані коефіцієнти одержуються за формулами:

$$A_c = \frac{X_c}{X_{\text{пор}}}; \quad (2.9)$$

$$A_d = \frac{X_{\text{пор}}}{X_d}, \quad (2.10)$$

де A_c та A_d – стандартизовані індикатори стимулятор та дестимулятор;

$X_{\text{пор}}$ – порогове значення індикатора;

X_c – значення індикатора стимулятора;

X_d – значення індикатора дестимулятора.

Для розрахунку інтегрального індексу фінансової стійкості бюджету використовується модифікована середнє геометричне стандартизованих індикаторів:

$$R = \sqrt[8]{\prod_{i=1}^8 (1 + a_i)} - 1, \quad (2.11)$$

де a_i – стандартизований індикатор.

У табл. 2.20 наведено результат розрахунків стандартизованих індикаторів та інтегрального індексу бюджетної стійкості за аналізований період.

Перевагами застосування багатофакторного порівняльного аналізу є те, що він є зручним інструментом для часових та просторових порівнянь. Проте сам по собі індекс не має реального економічного змісту і може застосовуватися лише для порівняння. Тому в даному випадку

доцільно порівняти зміни індексу на прикладі Харківської області протягом аналізованого періоду. Відповідно до розрахункових значень у табл. 2.20, можна зробити висновок, що рівень фінансової стійкості бюджету Харківської області у 2009 та 2010 рр. знаходився майже однаковим. У 2011 році спостерігається незначне збільшення інтегрального показника, що свідчить про те, що бюджет області став більш стійким та більш незалежним від Державного бюджету України. Однак фінансова стійкість бюджету області знаходиться на досить низькому рівні.

Таблиця 2.20

Стандартизовані індикатори та інтегральний індекс бюджетної стійкості Харківської області

Стандартизовані індикатори	2009 рік	2010 рік	2011 рік
а1 - стимулятор	0,589	0,616	0,647
а2 - стимулятор	0,137	0,129	0,158
а3 - дестимулятор	0,234	0,197	0,204
а4 - дестимулятор	0,331	0,292	0,318
а5 - стимулятор	1,229	1,239	1,197
а6 - дестимулятор	0,948	1,024	1,044
а7 - стимулятор	0,168	0,162	0,200
а8 - дестимулятор	1,106	1,099	1,283
R	0,540	0,538	0,572

Ключовим показником, який комплексно характеризує бюджетну ситуацію, є рівень фінансової стійкості місцевих бюджетів – здатності органів місцевого самоврядування акумулювати обсяг доходів, достатній для покриття їх видатків, і забезпечення збалансованості бюджету протягом бюджетного року. Фінансову стійкість зведеного бюджету можна розглядати також як здатність органів місцевого самоврядування надавати достатній обсяг якісних суспільних послуг для задоволення потреб населення. Ситуація в Харківській області є типовою для всіх регіонів України. Низька бюджетна забезпеченість регіонів не сприяє вирішенню регіональних проблем та активній участі адміністративно-територіальних одиниць в реалізації загальнодержавних цілей. Відтак, постає необ-

хідність удосконалення бюджетного механізму стимулювання соціально-економічного розвитку.

Розглядаючи проблеми формування доходів місцевих бюджетів, слід зазначити, що в Україні застосовується система необґрунтовано надмірного вилучення фінансових ресурсів адміністративно-територіальних формувань з їх наступним частковим поверненням у формі міжбюджетних трансфертів, що не створює стимулів в органів місцевого самоврядування для забезпечення зростання економічного потенціалу регіонів.

Перераховані проблеми викликають необхідність у пошуку способів збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, її оптимізації, удосконалення системи формування міжбюджетних трансфертів.

2.8. Стан управління інтелектуальною власністю в регіоні

Інноваційний шлях суспільного розвитку, обраний Україною, передбачає виведення науково-технологічної сфери з кризового стану і створення сприятливих умов для формування та розповсюдження економіки знань, основою якої є інтелектуальні ресурси, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних благ. У зв'язку з цим слід наголосити на тому, що в умовах формування економіки знань особливого значення набуває безперервність здійснення інноваційної діяльності і створення об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ), а також упровадження новітніх технологій як джерела прибутку й конкурентних переваг вітчизняних підприємств, низька інноваційна активність яких призводить до втрати конкурентоспроможності продукції, фінансових проблем підприємств та занепаду економіки держави в цілому.

У цьому контексті "інноваційну діяльність слід визначати як діяльність, спрямовану на вкладення інвестицій у створення і використання промислової, інтелектуальної власності, науково-технічної продукції з метою отримання прибутку або соціального ефекту, що вирізняється підвищеним ризиком у досягненні її результатів" [24, с. 22–23].

На думку Генерального директора Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), ідеї як інтелектуальний продукт можуть робити внески в економічний розвиток лише тоді, коли інновації, що є резуль-

татом цих ідей, трансформуються в економічні активи через механізми системи інтелектуальної власності, яка є тим інструментом, що допомагає забезпечити цінність та генерування таких активів [187, с. 180].

На сучасному етапі інтелектуальна праця, для якої характерною є висока частка знаннєвої, інтелектуальної, творчої компоненти, є однією з рушійних сил розвитку цивілізації, що поступово перетворюється на самостійний елемент ринкової структури, який створює і визначає пропозицію інтелектуальних продуктів. Становлення і розвиток ринкових відносин у сфері інтелектуальної власності є динамічним процесом як в економічно розвинених країнах, так і у світовій економіці.

Науково-технічний прогрес, процеси глобалізації й міжнародної співпраці, удосконалення національних систем охорони інтелектуальної власності зумовлюють збільшення світового ринку інтелектуальної власності. Так, обсяги світової торгівлі ліцензіями на об'єкти інтелектуальної власності щорічно збільшуються на 12 %, при тому, що темпи зростання світового виробництва не перевищують 2,5 – 3 % на рік. За словами експертів, щорічно в більшості економічно розвинених країн спостерігається збільшення обсягів подачі заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності в середньому на 20 %. Також щорічно збільшуються обсяги зареєстрованих торговельних марок. На сьогодні у світі зареєстровано більш ніж 25 млн торговельних марок і, за словами експертів, щорічно їх кількість збільшується приблизно на мільйон, у той час як вартість відомих брендів може досягати десятків мільярдів доларів США. За оцінкою, яку проводить журнал Business Week, вартість бренду Coca-Cola складає \$69,64 млрд; Microsoft – \$64,09 млрд; IBM – \$51,19 млрд; Intel – \$30,86 млрд; Nokia – \$29,97; Mercedes-Benz – \$21,01 млрд [233].

Обсяги вітчизняного ринку інтелектуальної власності, значно менші. За даними російського Департаменту інтелектуальної власності, на світовому ринку інтелектуальної власності частка США складає 36 %, Японії – 30 %, Китаю – 6 %, Росії – 0,3 % [14]. На жаль, частка України на світовому ринку високотехнологічної продукції, який оцінюється в 2,5 – 3 трлн дол. США, становить приблизно 0,05 – 0,1 % [52, с. 39].

Слід зазначити, що таке відставання обумовлюється не низьким науково-технологічним потенціалом країни, а недосконалістю механізмів його реалізації, оскільки до розпаду Радянського Союзу Україна мала значний науково-технологічний потенціал завдяки цільовому фінансуванню науки, спрямуванню її на розвиток військового потенціалу, існуванню значного ринку інновацій на всій території СРСР. Після розпаду

Радянського Союзу та проголошення Україною 1991 р. державної незалежності відбулася реструктуризація промислового виробництва та перерозподіл ринків інновацій. Ці об'єктивні явища призвели до негативних наслідків для науки, зокрема до зменшення обсягу фінансування наукових досліджень (табл. 2.21) [276].

Таблиця 2.21

Динаміка витрат на наукові дослідження в Україні (у % від ВВП)

Витрати	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Фактичні витрати на науку з державного бюджету	0,37	0,32	0,4	0,42	0,39	0,37	0,39	0,41	0,4	0,29
Загальні витрати на наукові дослідження	1,19	1,13	1,34	1,23	1,17	0,95	0,85	0,84	0,83	0,76

Низькі обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт не створюють сприятливих можливостей для здійснення наукових досліджень. Аналізуючи обсяги інноваційних витрат в промисловості України, слід зазначити, що протягом 2006 – 2008 рр. відбувалось зменшенням обсягів інноваційних витрат, які у 2008 р. досягли мінімального значення у розмірі 274 835 тис. грн у результаті спаду загальної економічної активності внаслідок світової фінансової кризи. З 2008 р. спостерігається тенденція до збільшення інноваційних витрат, які у 2010 р. збільшилися на 5,2 % порівняно з 2009 р. (рис. 2.32).

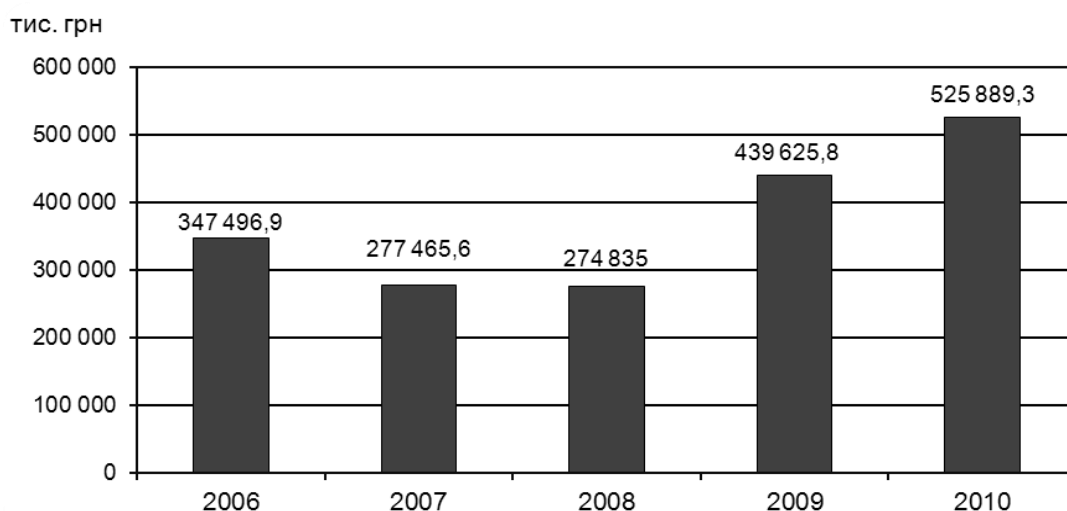

Рис. 2.32. Динаміка обсягу інноваційних витрат у промисловості за 2006 – 2010 рр. [127; 183; 200]

Аналізуючи структуру розподілу загальної суми витрат за напрямками інноваційної діяльності, яку наведено на рис. 2.33, слід зазначити, що у 2010 р. найбільшу питому вагу мали витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (73,75 %). На виконання науково-дослідних розробок силами підприємств (внутрішні НДР) у 2010 р. спрямовано 11,79 %, що на 2,43 % менше від значення попереднього періоду. З 2007 до 2010 рр. спостерігалася тенденція до зниження внутрішніх НДР. Питома вага зовнішніх витрат у загальному обсязі інноваційних витрат складає 1,92 %. Ці кошти спрямовуються на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР), виконаних іншими організаціями для розробки нових або вдосконалених продуктів та процесів. 8,03 % загальних витрат спрямовується на придбання нових технологій, у тому числі виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проектів, товарних знаків, придбаних у зв'язку із впровадженням підприємством інновацій; надання інжинірингових та консалтингових послуг.

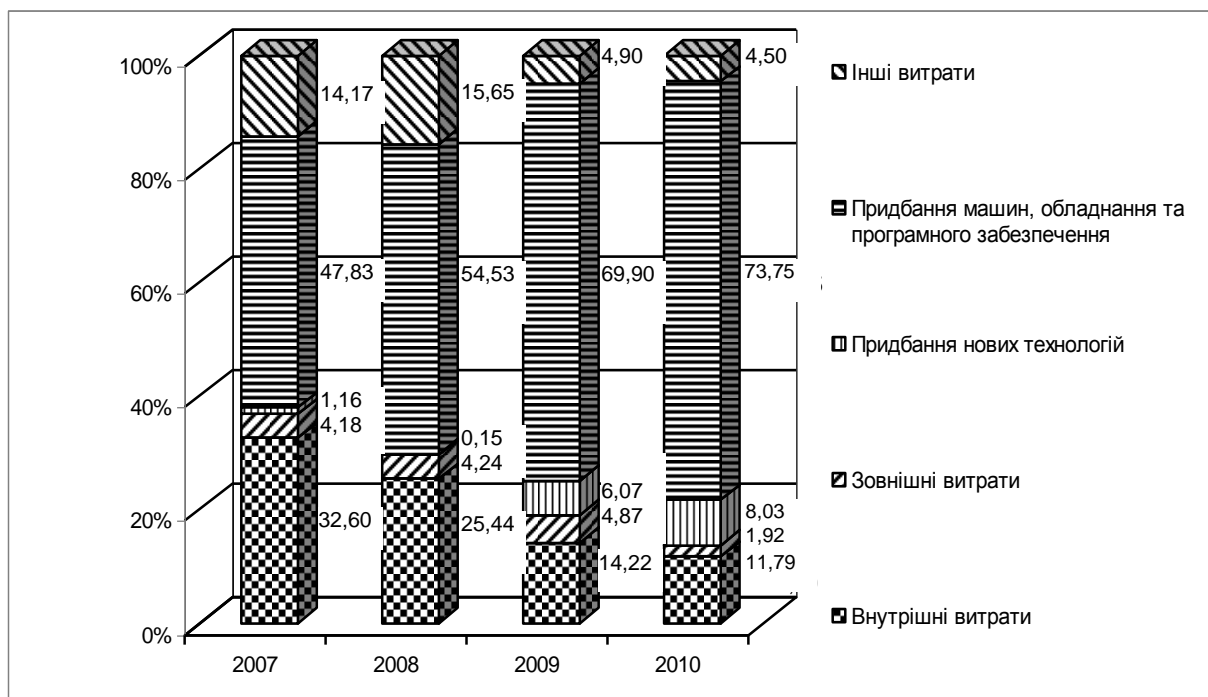

Рис. 2.33. Структура інноваційних витрат у промисловості за 2007 – 2010 рр. [127; 183; 200]

При цьому протягом 2007 – 2010 рр. найбільшу питому вагу в загальному обсязі витрат у промисловості мали витрати на закупівлю

машин, обладнання та програмного забезпечення (2007 р. – 47,83 %, 2008 р. – 54,53 %, 2009 р. – 69,93 %, 2010 р. – 73,75 %), у той час як розмір витрат на придбання прав на інтелектуальну власність та проведення внутрішніх та зовнішніх НДР значно менший. Більшість вітчизняних інноваційно-активних підприємств не фінансують проведення наукових досліджень, що може бути умовою підвищення конкурентоспроможності свого виробництва. В умовах глобалізаційних викликів подібна ситуація пояснюється як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дієвої державної системи стимулювання інноваційної діяльності через постійні поправки до відповідних бюджетів та існуючих законів.

Світова економічна криза, яка негативно вплинула на показники економічного розвитку України, суттєво позначилась і на стані діяльності у сфері охорони промислової власності регіонів України. Кількість поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності (ОПВ) Харківського регіону наведено на рис. 2.34.

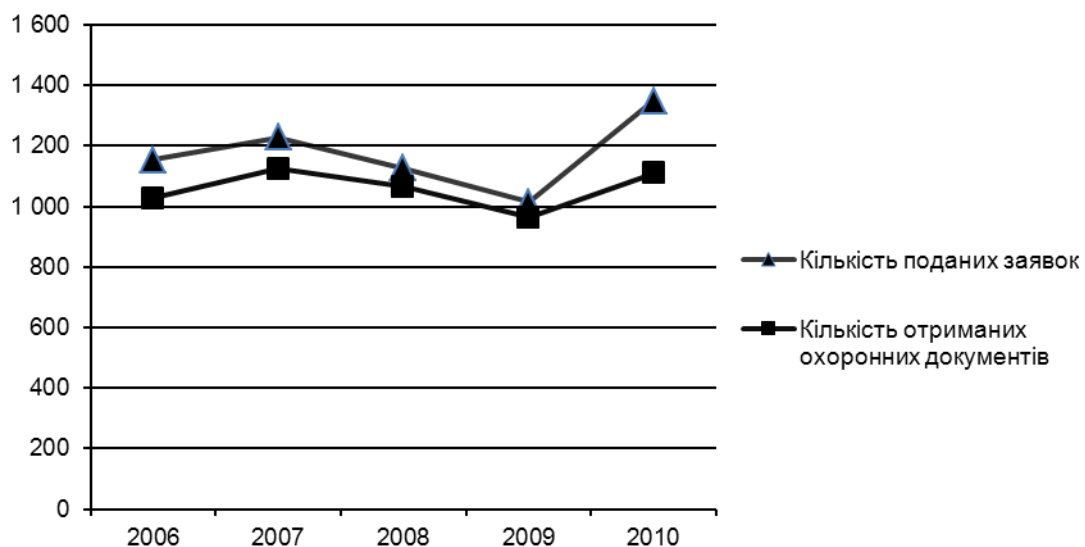

Рис. 2.34. Динаміка надходження та видачі заявок на охоронні документи об'єктів промислової власності [127; 183; 200]

Відповідно до рис. 2.34, кількість поданих заявок та виданих охоронних документів у 2008 та 2009 роках зменшується порівняно з попередніми роками. Слід розглянути детальніше ці показники (табл. 2.22).

Кількість поданих до Державного департаменту інтелектуальної власності України заявок на видання охоронних документів та отриманих охоронних документів за 2006 – 2009 рр. [127; 185; 200]

Об'єкт промислової власності	Кількість поданих заявок							
	до Державного департаменту інтелектуальної власності України				до патентних відомств інших країн			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Винаходи	313	352	266	208	139	42	21	20
Корисні моделі	648	767	788	778	7	13	7	5
Промислові зразки	46	21	42	3	–	32	3	–
Разом	1007	1140	1096	989	146	87	31	25
Кількість отриманих охоронних документів								
Винаходи	321	311	254	294	22	20	25	19
Корисні моделі	634	720	740	640	6	9	10	8
Промислові зразки	39	37	33	3	4	28	3	–
Разом	994	1 068	1027	937	32	57	38	27

У 2010 році спостерігається збільшення кількості заявок на об'єкти промислової власності, темп приросту яких склав 33,03 % порівняно з 2009 роком. Кількість отриманих охоронних документів збільшилася на 15,14 %.

Аналіз управління інтелектуальною власністю на промислових підприємствах України дозволив визначити такі тенденції.

Так, розподіл кількості інноваційно-активних промислових підприємств (табл. 2.23, рис. 2.35), свідчить про незначні зміни в кількості підприємств у цілому по промисловості за досить низького рівня активності у 2008 році (110 підприємств).

У 2009 р. кількість інноваційно-активних підприємств зросла на 22,73 % до 135 одиниць, однак у відсотках від загальної кількості промислових підприємств на 2 % менше порівняно з 2005 р.

У 2010 р. кількість інноваційно-активних підприємств і організацій Харківського регіону (юридичних осіб), збільшилась порівняно з попереднім роком на 8,89 % до 147 одиниць, однак у відсотках від загальної кількості промислових підприємств на 0,6 % менше, ніж у 2005 році.

**Кількість інноваційно-активних підприємств Харківської області за
2005 – 2010 рр. [127; 183; 200]**

Рік	Кількість підприємств	Темп приросту, %	Розмір відсотків від загальної кількості промислових підприємств
2005	133	–	17,8
2006	143	7,52	18,5
2007	142	-0,70	18
2008	110	-22,54	13,1
2009	135	22,73	15,8
2010	147	8,89	17,19

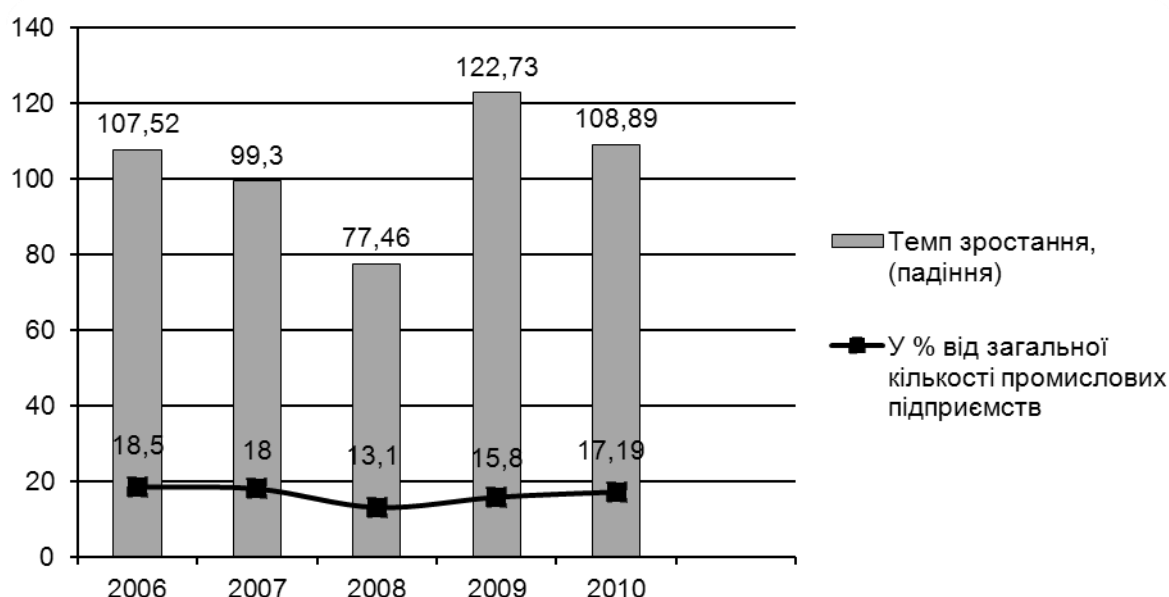

Рис. 2.35. Темп зростання (падіння) інноваційно-активних підприємств та їх частка в загальній кількості промислових підприємств за 2006 – 2010 рр. [127; 183; 200]

Отже, виходячи з аналізу даних в табл. 2.24 та рис. 2.35, можна стверджувати, що спостерігається тенденція до зменшення кількості інноваційно-активних підприємств з 2007 по 2009 роки, що, в першу чергу, пов'язано із впливом на Україну світової економічної кризи.

Низька інноваційна активність промислових підприємств обумовлює зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції (рис. 2.36). Так, частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції склала 3,1 % у 2010 р. порівняно з 4,7 % від загального обсягу промислової продукції в 2009 р., що склало 1 899 175,7 тис. грн (у 2008 р. – 2 884 701,4 тис. грн, або 7,4 %, у 2007 р. – 1 882 293,4 тис. грн, або 6,7 %). Тобто з 2008 року спостерігається тенденція до зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, що позначається на зниженні позицій конкурентоспроможності нашої країни на світовому ринку.

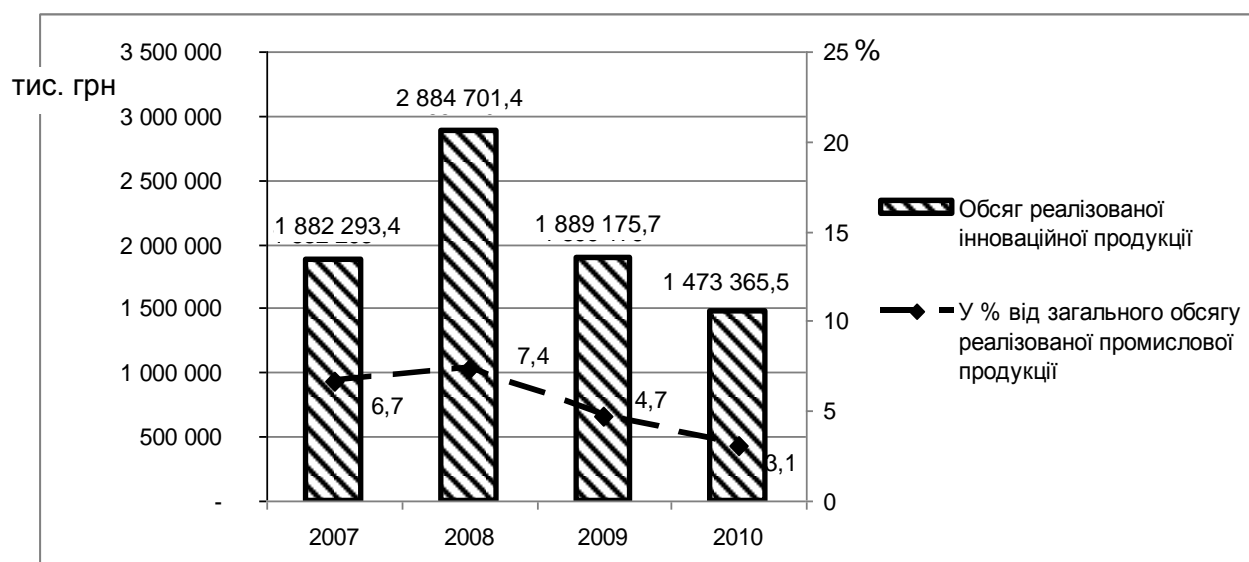

Рис. 2.36. Динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції та її питома вага в загальному обсязі реалізованої промислової продукції [127; 183; 200]

Технологічний розвиток галузей промисловості характеризується насамперед упровадженням прогресивних технологічних процесів. Так, з 2006 до 2008 рр. спостерігалось зменшення кількості впроваджених технологічних процесів (рис. 2.37). У 2009 році спостерігалось збільшення кількості впроваджених технологічних процесів у 8 разів. У 2010 році кількість впроваджених нових технологічних процесів становила 877, що на 15,3 % більше за попередній рік.

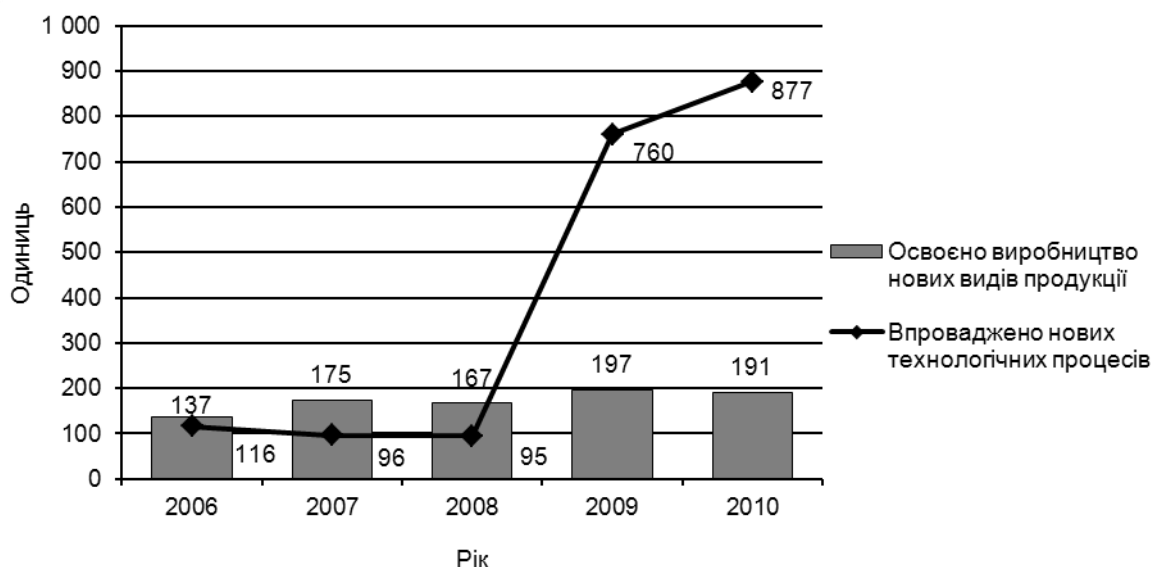

Рис. 2.37. Упровадження прогресивних технологій та інноваційних видів продукції [127; 183; 200]

Взагалі впровадження прогресивних технологій не характеризується стабільністю та планомірністю, що свідчить про непослідовну політику підприємств щодо впровадження прогресивних технологій та освоєння інноваційних видів продукції.

Так, кількість освоєних у виробництві нових видів продукції збільшилась у 2007 році порівняно з 2006 роком на 27,73 %, у 2008 році відбулося зменшення кількості найменувань інноваційних видів продукції на 4,6 %. У 2009 році виробництво інноваційних видів продукції збільшилося на 17,96 % і досягло 197 найменувань, у 2010 році відбулося незначне зменшення кількості освоєних видів інноваційної продукції.

Створенням передових виробничих технологій в Україні займалися 154 підприємства, майже третина яких зосереджена в м. Києві, 14,3 % – у Дніпропетровській, 9,7 % – Харківській, 6,5 % – Донецькій, 5,2 % – Луганській, 4,5 % – Львівській областях (рис. 2.38).

У 2010 році спеціалістами підприємств та організацій Харківської області було створено 41 передову виробничу технологію. Упродовж 2010 року було отримано 10 охоронних документів на нові технології, у тому числі 6 патентів на винаходи, 4 – на корисні моделі. Загальна кількість створених передових виробничих технологій в Україні склала 376 одиниць, з яких у Харківській області було створено 41 одиницю, що становить 10,9 % від загального обсягу створених передових виробничих технологій.

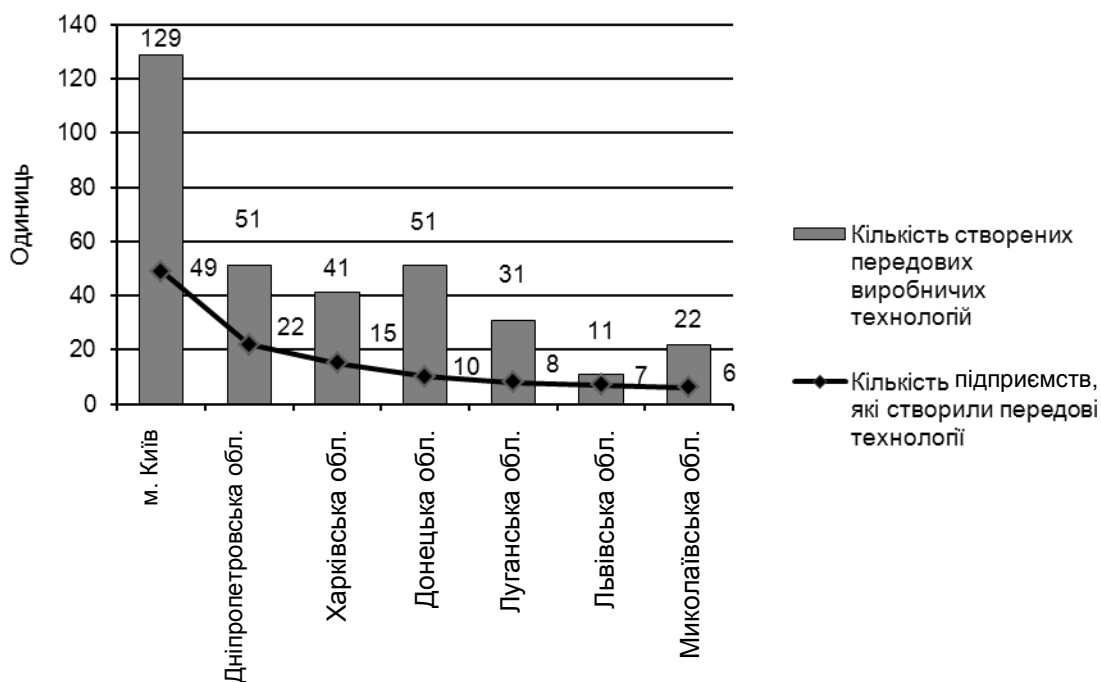

Рис. 2.38. Кількість підприємств та кількість створених передових виробничих технологій за регіонами у 2010 році [127]

У 2010 році 1 590 підприємств України використовували у виробництві передові виробничі технології, з них 24,3 % – підприємства Харківської, 8,7 % – Донецької, 6,8 % Луганської, 6,2 % – Закарпатської областей (рис. 2.39).

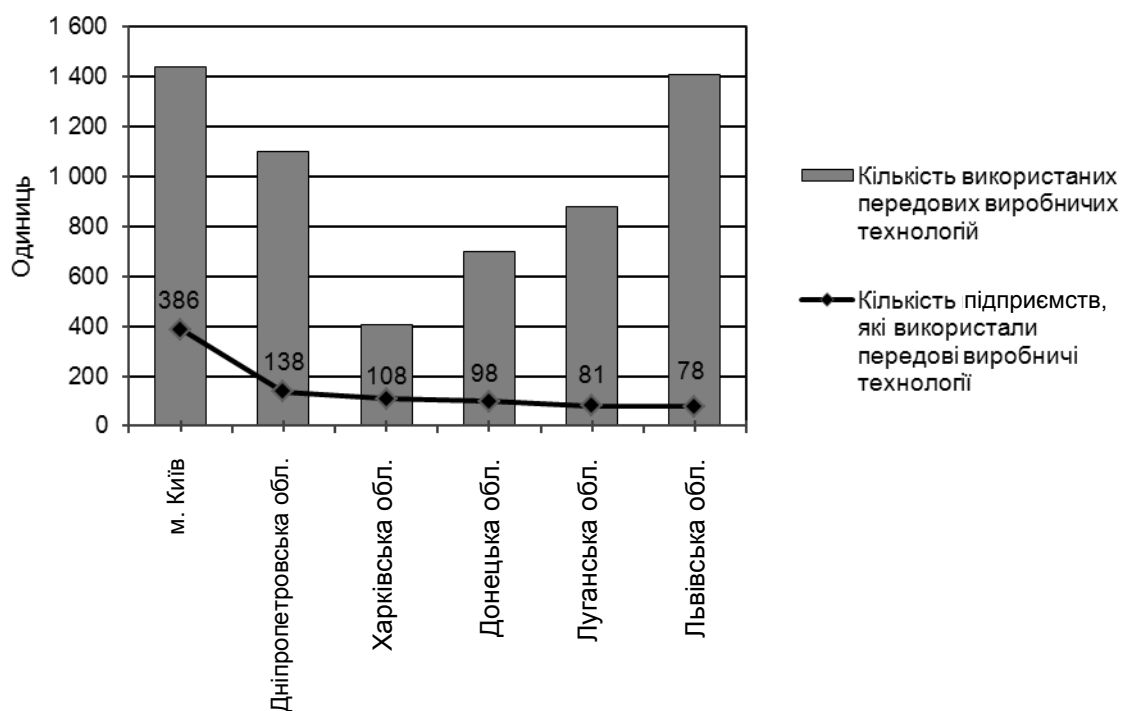

Рис. 2.39. Кількість підприємств та кількість використаних передових виробничих технологій у 2010 році [127]

В Україні у 2010 році 196 організаціями було використано 11 678 раціоналізаторських пропозицій. Так, у Харківській області 387 підприємств використовували 1 441 раціоналізаторську пропозицію.

Слід розглянути стан раціоналізаторської діяльності в Харківській області (рис. 2.40). Так, раціоналізаторські пропозиції були використані на 21 підприємстві України. Підприємства Харківської області використали 593 раціоналізаторські пропозиції, авторами яких були 894 особи.

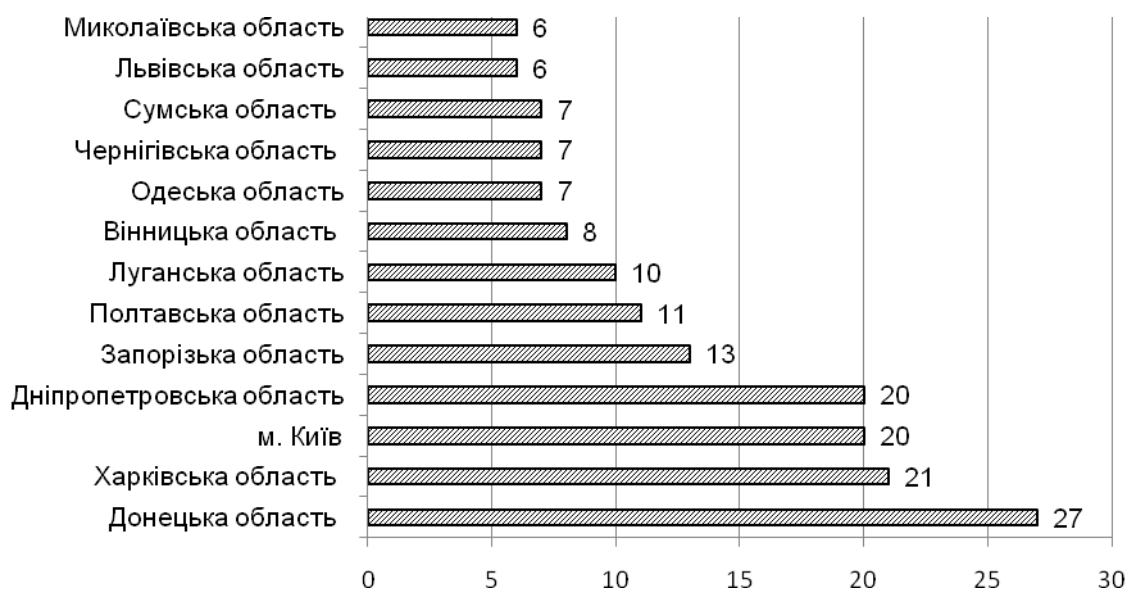

Рис. 2.40. Кількість підприємств, на яких використано раціоналізаторські пропозиції (2010 р.) [127]

Узагальнюючи зазначене, слід зауважити, що світова криза негативно позначилася на показниках інноваційної діяльності України та регіонів. Низький рівень фінансування наукових та науково-технічних робіт є причиною спаду винахідницької активності й призводить до згортання процесів комерціалізації результатів інноваційної діяльності в країні. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств свідчить про те, що корпоративний сектор України відіграє незначну роль у становленні національної інноваційної системи та технологічній реструктуризації промисловості.

Отже, на сьогодні в Україні рівень використання інноваційного потенціалу є недостатнім. Розвиток інноваційної діяльності повинен стати невід'ємною складовою частиною реформування економіки країни, адже недостатня увага до розвитку науково-технічної сфери обумовлює структурну деформованість економіки та домінування низькотех-

нологічних виробництв, які малосприйнятливі до наукових досягнень і не можуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки.

Для подолання відставання України від розвинутих країн світу в напрямі переходу до економіки, заснованої на знаннях, і підвищення рівня конкурентоспроможності, першочерговим і невідкладним завданням є усвідомлення важливості управління інтелектуальними ресурсами і створення якісного забезпечення цього процесу, одним із засобів здійснення якого є формування й розвиток цивілізованого ринку інтелектуальної власності.

2.9. Моніторинг ефективності управління соціально-економічними процесами регіону

Зміна та структурна перебудова державного управління спричинили проблему моніторингового контролю в цій сфері. Слід зауважити, що забезпечення контролю, який для багатьох асоціювався з тоталітарною системою, в умовах ринкових відносин стає неефективним. На зміну прийшло усвідомлення необхідності державного моніторингового контролю та пошуку шляхів його здійснення на демократичних засадах. Даний підхід дає можливість не розглядати проблему державного моніторингового контролю як каральну дію, а значно розширити поняття контролю та завдання, що стоять перед ним [245].

Потреба в існуванні такої системи пояснюється й тим, що з побудовою нашого суспільства, з переходом до нових політичних та економічних засад, не стало менше недоліків у сфері державного управління, а управлінські рішення, що увалюються на вищому рівні, не є вже такими бездоганними [55; 70; 98; 114; 136].

Україна буде ринкові відносини, характерною ознакою яких є існування різних форм власності. У цих умовах роль державного управління та контролю як його важливої функції значно зростає. Змінюються їх призначення, форми роботи, а в деяких галузях і обсяг, проте значення в цілому не зменшується, а зростає.

Оскільки мова йде про підхід до ринкових відносин, то, виходячи з досвіду інших країн, не складно передбачити, що суб'єкти як приватної, так і державної власності у своїй господарській діяльності орієнтуватимуться на прибуток, будуть переслідувати свої інтереси. І ці інтереси нерідко не співпадатимуть з інтересами держави та суспільства.

Новий підхід до поняття контролю віддає належне важливості здійснення його за виконанням рішень у сфері державного управління, аналізу та експертизи фактичного стану в тій чи іншій галузі та зіставлення з визначеними вимогами, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причинами цих відхилень [245].

На перший план виходить не контроль за оперативною діяльністю суб'єкта, який є перепорою ініціативі та самостійності у пошуку оптимальних шляхів виконання завдань, а контроль за ситуацією та кінцевим результатом [265]. Такий контроль не має карального характеру. Він сприяє використанню відповідних ситуації економічних та адміністративних важелів для впливу та попередження небажаних наслідків.

У процесі формування системи контролю у сфері державного управління потрібно керуватися реальною потребою та обсягом контрольної діяльності. Функцію контролю у сфері державного управління здійснюють в різному обсязі та формах більшість державних органів. Процес демократизації робить свій внесок у централізацію і децентралізацію управління, зміни в призначенні контролю і методи його здійснення. Із засобу покарання контроль набуває інформаційно-аналітичного характеру, стає невід'ємним фактором подальшого розвитку управління [245].

На рівні органів державного управління моніторинговий контроль трансформується у функцію, яка може бути основною діяльністю чи виступати лише елементом більш широкої діяльності. Стосовно системи органів моніторингового контролю у сфері державного управління мова може йти лише про спеціальні органи контролю, для яких його здійснення є основною функцією.

Зміни відбуваються й на стадії реалізації результатів контролю. Якщо раніше контрольні органи переважно самі здійснювали заходи карального характеру відносно до виявлених порушень у сфері державного управління, то тепер результати моніторингового контролю переважно передаються у відповідні державні органи законодавчої чи виконавчої влади для ухвалення ними рішення.

Така зміна в здійсненні контрольної функції призвела до утворення спеціальних державних органів, для яких контроль за функціональним принципом став основною діяльністю. При Уряді України діють підрозділи нового типу, які складаються з груп експертів із різних питань народного господарства та соціальної сфери. Завдання їх полягає у вивченні стану

справ у різних сферах та підготовці висновків щодо них. В основі висновків лежить відповідність управління чинним правовим нормам і економічна діяльність тих чи інших дій. Крім того, такі підрозділи здійснюють контроль за дотриманням ухвалених Верховною Радою України законів, відповідністю дій цим законам, відпрацюванням механізму їх дій, підготовкою нормативних актів, що конкретизують прийняті закони [45; 253].

Тобто відбувається процес пошуку та становлення ефективної системи державного управління, побудова організаційної структури системи органів та їх функціональної діяльності, що потребує створюється відповідної системи моніторингового контролю в цій сфері. У стані постійних пошуків і структурних змін перебувають організація і діяльність уряду та центральних органів виконавчої влади. Іде пошук оптимальних варіантів їх функціонування, але з іншого боку – структурні зміни та реорганізації не дають можливості сконцентруватися на самій діяльності. Від цього система контролю не встигає визначитися та налагодити організаційні зв'язки. З урахуванням напрямів державного управління відбувається і виділення певних видів контролю. Крім того, залежно від підходу, виділяють внутрішній і зовнішній контроль, галузевий та міжгалузевий, загальний і спеціальний.

Основні принципи здійснення державного моніторингового контролю складаються незалежно від його виду та передбачають:

а) *об'єктивність*, яка повинна давати змогу реально оцінити ситуацію, що склалася у сфері управлінської діяльності тієї чи іншої галузі, зіставляти її з завданнями і визначати потребу у втручанні з боку відповідних державних органів;

б) *гласність*, тобто широке висвітлення напрямів діяльності органів державного управління щодо виведення країни з кризи, відповідність існуючої правової бази відносинам, що складаються у сфері управління, створення державних програм і їх виконання, дії органів управління різних рівнів та службових осіб, спрямовані на ефективність управління, забезпечення прозорості контролю;

в) *систематичність*, тобто забезпечення змоги краще орієнтуватися в конкретній галузі управління та постійний аналіз стану справ;

г) *регулярність*, – стимулювання самої контрольної діяльності до підвищення ефективності та позитивного впливу на досягнення результату;

д) *ефективність*, яка полягає в реальних наслідках виявлення порушення чинного законодавства, прийнятих норм і правил. Завдання полягає не тільки у виявленні порушень, а і в їхньому глибокому аналізі, висновках щодо можливих наслідків, необхідності державного механізму захисту;

е) *інформативність та аналітичність*;

ж) *контроль за якістю виконання*.

Система та види державного моніторингового контролю включають: органи державного контролю та органи і осіб, для яких контроль не є основною діяльністю;

органи державного контролю та органи і осіб, для яких контроль є основною діяльністю з конкретних питань;

контрольну діяльність, яка базується на єдиних принципах і в основу якої покладено завдання підвищення ефективності управління та його подальшого розвитку, незалежно від того, які органи здійснюють контрольну функцію та в якому обсязі,

В останні роки в розвинутих державах повсюдно впроваджується новий вид контролю. Суть його полягає в тому, що формальна законність і бухгалтерська точність є не кінцевою метою, а лише початком контролю. Основним завданням перевірки є дієвість і результативність державних операцій. Ті з них, що є результативними (прибуткові), але не діють (не відповідають вимогам досягнення соціально-політичних цілей даної держави), контролером засуджуються [245].

Традиційні методи і процедури контролю доповнюються новими інструментами: "програмною оцінкою", орієнтацією на кінцеві результати, принципом "сансет" та іншими [230].

Принцип "сан сет" передбачає законодавче обмеження термінів функціонування більшості федеральних відомств (4 – 10 роками) і автоматичне припинення фінансування їхньої діяльності, якщо до закінчення цього терміну не буде прийнятий спеціальний закон, що продовжує повноваження. При цьому потрібно проводити ретельне аналітичне обґрунтування необхідності функціонування кожного відомства і здійснюваних ним програм.

Суть програмної оцінки полягає в тому, що у відомчу систему управління вбудовується механізм, котрий дозволяє на регулярній основі здійснювати контроль за ходом реалізації програми: своєчасно виявляти

виконання окремих етапів робіт; порівнювати досягнуті результати з очікуваними; результати з витраченими ресурсами, визначаючи тим самим фактичну ефективність програми. У виданому циркулярі Адміністративно-бюджетного управління США передбачається, що на ці цілі повинно витратитися в середньому 0,5 – 1 % асигнувань [267].

У Законі України "Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади" передбачається створення системи державного контролю за всіма сферами діяльності органів виконавчої влади. Цей Закон повинен забезпечити функціонування виконавчої влади на принципових засадах демократичної, соціальної, правової держави, серед яких ключове значення, за визначенням Концепції адміністративної реформи в Україні, мають здійснення внутрішнього та судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед, з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості, а також постійного підвищення ефективності державного управління; відповідальність органів виконавчої влади за свої рішення, дії чи бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені; запровадження механізму контролю виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської і прямої демократії, передбачаючи, що вищі посади в ключових органах виконавчої влади є політичними посадами [261].

Виходячи з цього, державний контроль у сфері виконавчої влади слід умовно розподілити на зовнішній (законодавча, судова гілка влади, прокурорський нагляд – в рамках Конституції України) та внутрішній контроль (здійснюється самими органами виконавчої влади).

Основним завданням контрольної функції Кабінету міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади є забезпечення ефективного управління державними фінансами та державним майном, спрямування і координація діяльності органів виконавчої влади переважно на забезпечення прав і свобод громадян.

Одним із завдань закону є запровадження механізму контролю за функціонуванням органів виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської та прямої демократії. Система державного управління буде підконтрольною народові.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі та значенням впровадження системи моніторингу в управлінні

соціально-економічними процесами [70; 100]. Наявність повної інформації про процеси, які відбуваються в різних галузях і сферах життєдіяльності міста, є необхідною умовою організації ефективного управління його розвитком.

У даний час вирішення проблеми раціонального соціально-економічного моніторингу як в науковій так і практичній літературі залишається ще не достатньо вивченим [100; 245; 253].

Під моніторингом розуміють систему спостереження, оцінки та прогнозу економічного і соціального стану, яка створюється в регіоні [267].

Головною метою функціонування системи моніторингу є забезпечення органів управління повною, своєчасною і достовірною інформацією про процеси, які відбуваються в різних сферах економіки, про соціальну ситуацію, яка створюється в регіоні.

Основними завданнями є:

організація спостереження та отримання об'єктивної інформації про соціально-економічні процеси, які формуються на відповідній території;

оцінка і системний аналіз отриманої інформації, виявлення причин, які зумовлюють той чи інший характер реалізації економічних процесів;

забезпечення в установленому порядку органів управління, підприємств, установ, організацій і громадян інформацією, отриманою в процесі соціально-економічного моніторингу;

розробка прогнозу розвитку соціально-економічної ситуації;

підготовка рекомендацій, спрямованих на зменшення негативних та підтримку позитивних тенденцій, доведення їх до відповідних органів управління та влади.

Основні принципи організації моніторингу наступні:

цілеспрямованість – вся система раціонального моніторингу повинна бути зорієнтована на вирішення конкретних управлінських завдань;

системний підхід – розгляд регіону як підсистеми більшої суспільної системи, дослідження зв'язків з іншими регіонами;

комплексність – моніторинг окремих сфер і напрямів розвитку регіону повинно здійснюватися в урахуванням взаємних зв'язків;

постійність у спостереженнях за об'єктом;

періодичність в отриманні інформації про зміни, які відбуваються;

порівнянність у часі показників моніторингу.

Структура моніторингу (або найбільш важливі напрями) включає:

моніторинг якості життя населення;

моніторинг внеску регіону у вирішення міжтериторіальних проблем;
моніторинг ходу реформ на території;
моніторинг соціально-економічного потенціалу та ефективного його використання.

Інформаційною основою регіонального соціально-економічного моніторингу можуть бути дані державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, спеціалізовані бази даних спостереження за станом здоров'я і фізичного розвитку населення, дані державної статистичної звітності, матеріали спостережень, програм, проектів та інше.

Моніторинг якості життя населення включає моніторинг здоров'я, рівня життя, способу життя громадян.

В період переходу до ринкової економіки особливого значення набуває оцінка рівня життя соціально незахищених верств населення. Тому моніторинг рівня населення повинен включати оцінку показника реальної купівельної спроможності середньої пенсії (стипендії).

Моніторинг способу життя громадян безпосередньо пов'язаний з оцінкою рівня зайнятості населення, забезпечення громадського порядку і особистої безпеки, підтримки належного соціально-економічного клімату в суспільстві.

Моніторинг рівня зайнятості населення включає в себе, крім визначення кількісних і якісних показників ринку праці, визначення структури зайнятості за галузями економіки, виявлення динаміки структури галузей.

Моніторинг забезпечення громадського порядку передбачає визначення рівня злочинності, кількості вчинених злочинів, кількості осіб, які вчинили злочини.

Моніторинг соціального стану населення проводиться з метою виявлення ставлення населення до рівня свого матеріального забезпечення, стану здоров'я, ступеня особистої безпеки, руху економічних реформ, політичних свобод та ін. Оцінка даних показників проводиться на базі відповідей громадян на питання соціологічних досліджень.

Розвиток взаємодії органів державної виконавчої влади з громадськістю набуває дедалі більшої актуальності. Важливу роль у цьому відіграє запровадження нових форм і методів діяльності публічних організацій з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на надання якісних управлінських послуг [136; 265; 267]. Поза сумнівом – це тривалий і складний шлях. Адже зміни мають відбутися не лише на

рівні структури і функцій владних установ, а й у свідомості їхніх працівників та отримувачів послуг – громадян.

Разом із тим розробка пропозицій щодо конкретних шляхів підвищення ефективності діяльності владних установ, покращення відносин з відповідними територіальними громадами, збільшення довіри до влади зумовлюють необхідність здійснення науково обґрунтованої, об'єктивної оцінки нинішнього стану взаємодії між органами виконавчої влади та населенням, виявлення основних проблем, що негативно впливають на управлінські рішення.

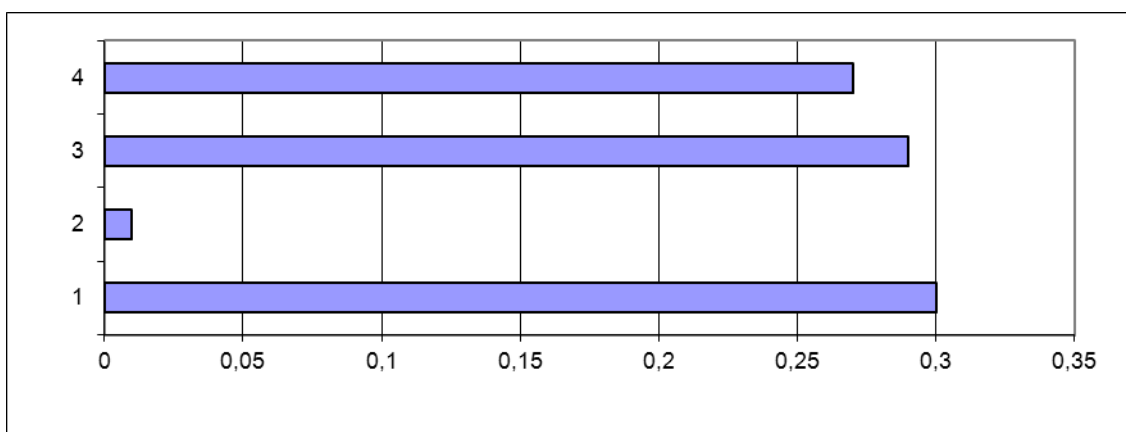
Набуває актуальності питання встановлення характеру впливу владних структур на вирішення цих та інших актуальних місцевих проблем. Згідно з отриманими результатами можна визнати, що актуальні соціально-економічні проблеми не залишаються поза увагою територіальних органів влади. Лише 17 % населення у Харківській області зазначають, що їхні організації не впливають на вирішення жодної з актуальних проблем соціально-економічного розвитку своїх областей, а 15 % – завагалися чітко визначити напрям впливу своїх адміністрацій.

Проте чіткого розуміння проблем, розв'язання яких успішно впливають їхні організації, в опитаних немає. Найбільші досягнення, згідно з результатами проведеного дослідження, спостерігаються щодо налагодження належного діалогу з населенням – (19 % опитаних відзначили цей чинник у Харківській області). На досвід же вирішення інших нагальних соціально-економічних проблем практично увага не звертається.

Виходячи з наведеного, не дивно, що найвищої оцінки, на думку опитаних, з точки зору оцінки ефективності діяльності їх організацій в окремих сферах заслуговує саме взаємодія з населенням (індекс оцінки ефективності діяльності ($I_{од}$) за шкалою від -1 до 1, де -1 означає цілком негативно, -0,5 – скоріше негативно, ніж позитивно, 0 – частково позитивно, частково негативно, +0,5 – скоріше позитивно, ніж негативно, 1 – цілком позитивно). Також порівняно високо респонденти оцінюють діяльність своїх організацій у сфері соціального розвитку. Беручи до уваги ці досить оптимістичні оцінки діяльності місцевих органів виконавчої влади, слід підкреслити, що вплив на загальну економічну ситуацію в межах підзвітної території оцінюється їх працівниками значно нижче. Загальний розподіл відповідей наведено на рис. 2.41.

Привертають увагу загальні низькі показники оцінки ефективності діяльності щодо управління економікою, які відзначаються працівниками

органів державної виконавчої влади Харківської області. Середні показники соціально-економічного розвитку відображаються й на рівні соціальної напруженості (під якою розуміють явне чи приховане загострення відносин між певними соціальними групами, існування високого рівня незадоволеності значної частини територіальної громади соціально-економічними процесами, що відбуваються), яка перебуває на середньому рівні (індекс соціальної напруженості (I_{CH}) за шкалою від -1 до +1, де -1 означає відсутність соціальної напруженості; 0 – середній рівень соціальної напруженості; +1 – вибухонебезпечну ситуацію) (рис. 2.42).

Умовні позначення: 1 – взаємодія з населенням; 2 – економіка; 3 – соціальний розвиток; 4 – соціальний захист населення.

Рис. 2.41. Оцінка діяльності територіальних органів влади Харківської області (за індексом оцінки ефективності діяльності ($I_{од}$))

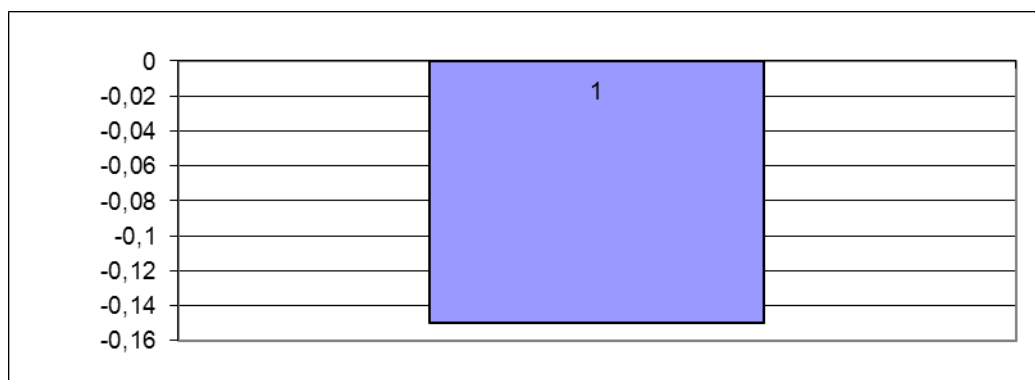

Рис. 2.42. Динаміка стану соціальної напруженості в Харкові (за індексом соціальної напруженості (I_{CH}))

Для Харківської області також актуальною є проблема збільшення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги тощо (49 % від тих, хто відповів).

Отже, серед найбільш важливих чинників зростання соціальної напруженості провідне місце займають такі, що зможуть призвести до подальшого погіршення якості життя громадян.

Цікаво, що працівники органів виконавчої влади не вважають значущим чинником зростання соціальної напруженості невдоволення населення діяльністю місцевих органів державної виконавчої влади. Виходячи із зазначеного, не дивним є те, що, за оцінками опитаних, рівень довіри населення до місцевих органів виконавчої влади є вищим, ніж до центральних.

Найбільш ефективним способом інформування населення про роботу місцевих органів виконавчої влади в регіонах вважають публікації про діяльність у місцевих газетах (61 % опитаних відзначили цей спосіб у Харківській області). Важливим обидві категорії описаних також вважають оприлюднення результатів діяльності за допомогою телебачення (38 %) та забезпечення можливості кожному громадянину ознайомитися з окремими аспектами діяльності адміністрації (35 %).

Однак, за результатами опитування, можна стверджувати, що громадська активність в області є дуже незначною (індекс громадської активності ($I_{га}$) за шкалою від -1 до +1, де -1 – вкрай низький рівень, 0 – середній рівень, +1 – високий рівень (у Харківській області $-I_{га} = -0,15$). Такими ж невисокими є оцінки впливу громадян на місцевий розвиток (індекс впливу (I_B) за шкалою від -1 до +1, де 1 – означає відсутність впливу, 0 – середній рівень впливу, +1 – дуже високий рівень впливу, в області дорівнює $I_{га} = -0,18$).

Такі результати, ймовірно, свідчать про відсутність дієвої системи залучення громадян до розробки управлінських рішень. Адже лише 37 % опитаних у Харківській області стверджують, що представники громадськості або профспілок залучаються до розробки рішень, що стосуються розвитку території. Проте розуміння важливості підтримки діалогу з громадськістю є притаманним значній кількості опитаних працівників органів виконавчої влади.

Серед форм такого діалогу опитаними насамперед виділяється:

1) проведення зустрічей представників різних підрозділів організації із жителями підзвітної території, громадські слухання, конференції з

актуальних питань місцевого розвитку (54 % опитаних відзначили цей спосіб у Харківській області);

2) регулярне розміщення у засобах масової інформації відомостей про діяльність організації (44 %);

3) залучення представників громади до вирішення питань місцевого розвитку (37 %).

Привертає увагу той факт, що традиційні форми взаємодії, а саме через відділ із роботи із зверненнями громадян, не знаходять підтримки серед опитаних (21 %). Взагалі не вважають за необхідне здійснювати "зворотний зв'язок" тільки 1 % респондентів в області.

Опитані визначають, що одним із найдієвіших засобів реалізації громадянами своїх прав щодо управління територією є їхня участь у діяльності громадських рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (54 % опитаних вказали цей спосіб у Харківській області). Проте значна частина опитаних і досі вважає найбільш зручною для громадян формою впливу на місцевий розвиток участь у виборах місцевих організацій як спосіб відстоювання громадянами своїх прав щодо управління розвитком територією (25 %).

Поряд із цим значна частина опитаних визнає доцільність існування офіційно зареєстрованих об'єднань громадян для забезпечення захисту інтересів окремих груп населення.

Однак загалом можна стверджувати, що сьогодні органи виконавчої влади, незважаючи на наведені результати, здебільшого залишаються закритими для громадськості. Такі висновки підтверджують і оцінки рівня "прозорості" управлінських організацій, під якими в дослідженні малась на увазі можливість для населення відповідної території постійно отримувати інформацію про їхню діяльність, яка не є таємною згідно із чинним законодавством.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнені висновки:

соціально-економічна ситуація в Харківській області суттєво не відрізняється від загальнодержавної. Найбільш актуальними проблемами є безробіття, незадовільний стан автошляхів, низька якість житлово-комунальних послуг та невисокий рівень доходів населення.

Причому місцеві органи державної виконавчої влади сьогодні суттєво не сприяють їхньому розв'язанню;

нинішній рівень соціальної напруженості в досліджуваному регіоні є невисоким. Низький вплив на вирішення важливих соціально-економічних проблем впливає на показники оцінки довіри населення до органів виконавчої влади;

передусім слід визначити загальне розуміння необхідності переходу на нові принципи в діяльності даних організацій, які відповідають моделям "нового публічного менеджменту", серед яких, насамперед, можна виділити: зорієнтованість на задоволення потреб та інтересів населення; абсолютне прозорість діяльності; постійну підтримку і розвиток зв'язку з громадськістю;

порівнюючи ефективність своєї діяльності за різними напрямками, працівники органів виконавчої влади найбільш високо оцінили нинішній характер взаємодії з населенням. Проте нинішні відносини з громадськістю характеризуються використанням традиційних форм і процедур. Суттєвою проблемою для Харківської області є забезпечення прозорості діяльності органів виконавчої влади та опрацювання механізмів залучення громадськості до ухвалення управлінських рішень;

рівень соціальної активності населення, на думку опитаних, в регіоні є невисоким. Однак, виходячи з результатів дослідження, можна стверджувати, що самі представники влади не дуже сприяють вирішенню проблем місцевого розвитку, хоча здебільшого й визнають важливість здійснення таких заходів;

рівень інформованості населення про діяльність місцевих органів виконавчої влади є навіть нижчим, ніж про центральні, що зумовлює необхідність активізації роботи щодо інформаційного забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій. Серед найбільш ефективних форм доведення до громадськості результатів своєї діяльності опитані визначають публікації у місцевих газетах, виступи керівників на телебаченні та проведення громадських слухань.

3. Розробка методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону

3.1. Управління соціально-економічним розвитком регіону: забезпечення та напрями вдосконалення

3.1.1. Управління соціально-економічним розвитком регіону: концепція вдосконалення

На сучасному етапі соціально-економічний розвиток економіки України неможливий без урахування територіальних особливостей, зокрема, сильних та слабких сторін функціонування регіональних економічних систем, сприятливих і негативних тенденцій розвитку регіонів. Це зумовлено наявністю значної диференціації в забезпеченні необхідними економічними та соціальними ресурсами. Саме на рівні регіонів вирішуються питання відтворення продуктивних сил, реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, задовольняються ключові соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки є критерієм визначення рівня економічного розвитку держави в цілому. Тому обґрунтування теоретико-методологічних аспектів управління розвитком регіонів України, а також виявлення особливостей їх розвитку стають надзвичайно важливими науково-практичними завданнями, а через це питання, пов'язані з визначенням проблем та вивченням перспектив соціально-економічного розвитку регіонів України, є актуальними та своєчасними.

Вивченням питань регіональної політики та диференціації регіонального розвитку займалися вітчизняні й зарубіжні вчені, серед яких слід виділити М. Бутка [26], З. Варналія [30], В. Гейця [35], М. Долішнього, Б. Кліяненка [58], Е. Лібанову [141], Д. Стеценка [185] та ін. У їхніх працях сформовано фундаментальні й прикладні засади вивчення особливостей територіального розвитку, розробки та реалізації регіональної політики держави. Проте значна кількість публікацій щодо територіальних відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів підтверджує актуальність та необхідність подальшого дослідження цього питання.

Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання. Починаючи з розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та базуючись на процесному, комплексному і системному підходах у процесі здійснення відповідних досліджень, науковці враховують багатоаспектність категорії "регіон", а також використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Отже, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі вони досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики. На думку авторів, таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження суперечностей і розгляду проблеми через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Необхідність дослідження соціально-економічного розвитку регіону (області, міста, району) аргументується такими проблемами та суперечностями, як: низка взаємопов'язаних проблем регіонального соціально-економічного розвитку, які виникають між продуктивними силами і застарілими формами організації економічного життя, виробництвом і споживанням, суперечності між посиленням традиційної моделі й повномасштабним оновленням регіонів (можлива "псевдомодернізація"), між застарілим розміщенням продуктивних сил та їх формуванням у сучасних умовах (в межах адміністративної реформи); між інерційним адміністративно-територіальним поділом та новими територіями і підприємствами; процесами централізації та децентралізації (необхідність "нової регіоналізації", концепції якої взагалі відсутні); між рівнями розвитку регіонів, про що свідчать коливання значень валового регіонального продукту, між тенденціями глобалізації та транскордонного співробітництва. Усе це визначає необхідність перебудови, вдосконалення господарського комплексу кожного регіону за умов соціальної та економічної спрямованості розвитку економіки регіону; зростання потреб у детальній інформації про технічні, економічні, соціальні, екологічні можливості відповідних територій.

Територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів існують майже у всіх країнах, незалежно від розмірів, економічного потенціалу, державного устрою і політичної системи. Вони мають прояв на всіх рівнях світового господарства. У зв'язку з цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку і розробка ефективної регіональної політики посідають одне з центральних місць у країнах світу, особливо в країнах із високорозвинутою економікою.

Серед основних проблем економіки регіонів в Україні можна виділити: недосконалість концепції регіонального розвитку; незначний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів; посилення диспропорцій регіонального розвитку; несприятливі умови для розвитку людського, інтелектуального та соціального капіталів, хаотичність інвестиційних процесів на регіональному рівні; недостатньо дієву інфраструктуру для впровадження комплексу структурних перетворень економіки регіонів. Це зумовлено зниженням інноваційного потенціалу розвитку регіонів України; сировинною спеціалізацією виробництва; зниженням здатності до відтворення капіталу в пріоритетних галузях; посиленням асиметрій на регіональних ринках праці; зменшенням податкової бази через зменшення обсягів діяльності підприємств; скороченням обсягів фінансування соціальної сфери; погіршенням демографічної ситуації.

Вирішення основних проблем економіки регіонів слід починати із розгляду сутності концепції регіонального розвитку для того, щоб запропонувати можливі шляхи її вдосконалення. Метою створення концепції регіонального розвитку є формування механізмів, які, на думку авторів роботи [288], повинні гнучко реагувати на можливі зміни ситуації в суспільстві. Для реалізації концепції виділяються певні етапи розвитку і специфічні завдання, вирішення яких має забезпечити ефективне використання потенціалу регіону з метою збільшення валового регіонального продукту (ВРП), а отже, у забезпечення регіонального внеску у формування національного доходу (НД).

Вирішення проблеми вдосконалення концепції соціально-економічного розвитку доцільно супроводити описом існуючих концепцій у межах парадигм, що зустрічаються в процесі еволюційних змін. Науковці мають різне бачення запропонованої дефініції, але дотримуються близьких точок зору щодо визначення концепцій ("концепцією"

або "концептом" (від лат. *conceptio* – розуміння, система) у Великому економічному словнику [97] називають певний спосіб розуміння (трактування, сприйняття) якого-небудь предмета, явища або процесу; основну точку зору на предмет; керівну ідею для їх систематичного огляду.

Концепція регіональної економіки рядом науковців визначається як система теоретико-методологічних поглядів на розуміння та визначення сутності, змісту, цілей, завдань, принципів, методів регіональної економіки, а також організаційно-практичних підходів до формування механізму її реалізації в конкретних умовах господарювання. Вона включає розробку методології регіональної економіки, формування системи та розробку технології регіональної економіки.

У підрозділі 1.1 у якості прикладу було наведено соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу. Удосконалення концепції соціально-економічного розвитку регіону полягає, на думку авторів, як у запропонованих напрямках, дотримання яких призведе до підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону, так і в розробці механізму управління соціально-економічним розвитком регіону.

Ще у 2005 р. дослідники визначали, що головними перешкодами в процесі забезпечення сталого регіонального розвитку в Україні є:

відсутність системного підходу до регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального розвитку;

недосконалість нормативно-правової бази державного регулювання регіонального розвитку;

недостатнє застосування інструментів державного регулювання, спрямованих на стимулювання розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій;

низька інституційна та фінансова спроможність органів місцевого самоврядування щодо вирішення проблем територіальних громад;

відсутність механізму формування місцевих бюджетів на основі гарантованих державою соціальних стандартів надання послуг населенню незалежно від місця його проживання;

незавершеність формування та недосконалість моделі управління на регіональному та місцевому рівнях [167, с. 278].

Незважаючи на значний часовий проміжок, зазначені проблеми не вирішені, завдання формування ані дієвого механізму, ані моделі не розв'язані, лише концепція формування соціально-економічного розвитку регіонів України означена в Концептуальних положеннях соціально-економічного розвитку держави та в Стратегії розвитку країни до 2015 р.

Таким чином, доцільно подати власне бачення концепції формування механізму соціально-економічного розвитку регіону. Зазначена концепція має узгоджуватися як з національною політикою відносно розвитку регіонів, так і з політикою соціально-економічного розвитку на регіональному рівні. Слід погоджуватися з О. Жихором, що запропонована концепція має дуальний характер та передбачає паритетність дій держави й регіону у вирішенні більшості дискусійних питань, пов'язаних із бюджетами, ступенем самостійності, прав та свобод регіонів, рівнем їх дотаційності.

Точка зору на побудову механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сформована на основі власних досліджень, участі в громадських обговореннях концепції та стратегії соціально-економічного розвитку регіону, міркувань під час конференцій, конгресів, форумів.

Традиційно механізм базується на принциповій схемі, основу якої складає інструментарій у вигляді законів, закономірностей, принципів, функцій, методів, засобів. Забезпечення результату дії механізму досягається шляхом паритетності в державному та регіональному управлінні та регулюванні ходу процесів на рівні регіонів країни. Очікуваний ефект відображається на у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку регіону. Засоби, якими досягається ефект, є традиційними – це виважена бюджетна політика з питань формування місцевих бюджетів, розвиненість інституту регіональних прав та свобод, кадрова політика в регіоні, професійно-кваліфікаційний рівень персоналу, мотивація службовців, що реалізують керівництво в органах місцевого управління та самоврядування, розвиненість публічного адміністрування, організаційна культура в регіональних структурах, впливовість неурядових організацій.

Окремо слід відзначити ринкові механізми, дія яких має бути спрямована на акумулювання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону, на збільшення рівня валового регіонального продукту, а через це відбувається прямий вплив на збільшення валового внутрішнього продукту та національного доходу. Стратегічний підхід до управління розвитком господарських комплексів регіонів спрямований на вирівнювання умов економічної діяльності в межах усіх регіонів, раціональне використання виробничо-ресурсного потенціалу регіонів, досягнення сталого економічного зростання, підвищення соціально-економічних показників рівня життя населення України.

Реалізація зазначених цілей потребує:

- формування пріоритетних напрямів розвитку економіки регіону;
- розробки механізмів прискорення економічного зростання в найважливіших напрямках розвитку економіки регіону;
- створення умов взаємодії підприємств, установ, що визначають можливості кожного регіону на базі використання науково-виробничого потенціалу регіону;
- підтримки підприємств, що забезпечують внутрішні потреби регіону;
- збереження існуючих і створення нових робочих місць;
- мінімізації соціальних наслідків реструктуризації економіки регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- розвитку інфраструктури регіону, ринку товарів і цінних паперів;
- взаємодії органів місцевого самоврядування, промислових підприємств і економічно активного населення;
- організації регіональних ринків.

Нерівномірно розташований за регіонами і має регіональні особливості розвитку інтелектуальний, людський та соціальний (синтезований) капітал суспільства [32]. Синтезований капітал належить людині, яка входить до складу трудових ресурсів регіону. З одного боку, враховуючи значну кількість людей, в регіональному аспекті можна припустити, що трудовий ресурс має більш ємний потенціал, що дозволяє вважати його менш обмеженим, ніж інші, але невичерпних ресурсів в природі не існує. З іншого боку, на основі того, що люди проживають, навчаються та працюють в різних умовах, диференційовано сприяють та генерують інформацію, мають неоднакові здібності, майстерність, креативність, процеси акумулювання синтезованого капіталу можна вважати нерівномірними, а нагромадження капіталу різним у територіальному аспекті: у великих містах з переважною кількістю вищих навчальних закладів воно більш інтенсивне, ніж в невеликих та сільській місцевості. Безперечно, таке нагромадження піддається певній логіці: адже відсутній цільовий розподіл випускників ВНЗ, має місце низький рівень як матеріальної, так і нематеріальної мотивації до зайнятості висококваліфікованих спеціалістів у невеликих містах та у сільській місцевості та ін.

Наявність існуючих проблемних чинників та аналіз їх впливу зумовлюють необхідність авторських пропозицій, завдяки реалізації яких управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде дієвим.

У якості таких пропозицій авторами виділено:

- нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом
- створення умов для трансформації синтезованого капіталу в гео економічний капітал регіону.
- удосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили з метою забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу;
- створення соціально-економічного механізму ефективності використання синтезованого капіталу.

Таким чином, для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів також необхідно, перш за все, приділяти увагу розподілу та перерозподілу в регіональному аспекті синтезованого капіталу з метою досягнення рівномірності його нагромадження і, як наслідок, активізації розвитку сільських та інших "непривабливих" територій, сприяння інноваційному розвитку регіону, створення умов для інтелектуалізації праці на всіх, а не лише наукоємних підприємствах регіону.

Диспропорції в рівнях розвитку регіонів України зумовлюють необхідність використання диференційованого підходу до реалізації регіональної державної політики та стимулювання розвитку окремих територій. Відповідно до забезпечення стратегічного розвитку економіки регіонів України виділяються такі завдання регіональної політики:

- самостійне визначення регіонами довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, вибір засобів її реалізації;
- збільшення самостійності регіонів у формуванні й видатках бюджету області відповідно до компетенції органів регіонального управління, участь територіальних громад в управлінні регіональним розвитком;
- активне залучення органів місцевого самоврядування та населення до процесів управління і вирішення соціально-економічних проблем розвитку території;
- впровадження інноваційних технологій та методів вирішення соціально-економічних проблем регіонального розвитку.

Також виникає потреба у здійсненні адміністративної реформи [8] шляхом реформування державної влади та місцевого самоврядування, що має підвищити ефективність управління регіональним розвитком України. Основними напрямками трансформації відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері управління соціально-економічним розвитком слід визнати:

- забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків, кредитних ресурсів;
- встановлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів;
- запровадження нових принципів та механізмів відносин "влада – громадськість" щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю;
- зміну грошового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення належного розвитку соціальної сфери регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості [239].

Окремо в процесі забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів слід відзначити транскордонне співробітництво. В умовах глобалізації транскордонне співробітництво розглядається як найважливіший напрям інтеграційної стратегії держави та її регіонів, що передбачає запровадження спеціальних інструментів регулювання соціально-економічних процесів та забезпечення їх сталості, сприятливого інвестиційного клімату, побудови суспільства в процесі реалізації стратегії модернізації. У Харківському регіоні (фондація Єврорегіону "Слобожанщина") сформовані зв'язки більш ніж із 50 регіонами із різних країн світу, що підтверджується міжрегіональними узгодженнями та протоколами про співробітництво. У регіоні діє 221 підприємство з російськими інвестиціями, готуються до реалізації інші транскордонні проекти. Позитивним викликом є Програма розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011 – 2016 рр.

Можна виділити наступні пріоритети державної політики щодо розв'язання зазначених суперечностей:

Політико-правові: укріплення єдиного правового простору водночас із взаємозближенням та взаємопроникненням із транскордонними регіонами із забезпеченням відповідного законодавчого підґрунтя транскордонного співробітництва.

Економічні: укріплення національного економічного простору за умови одночасного забезпечення мобільності праці, фінансового, синтезованого капіталів; розвиток податкової та дохідної бази місцевих бюджетів і впровадження нових підходів до формування місцевих бюджетів; збільшення самостійності регіонів у формуванні доходів і видатків бюджету області відповідно до компетенції органів регіонального управління; запровадження нових принципів і механізмів відносин "влада – громадськість" щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю за процесами транскордонного співробітництва.

Соціальні: розробка національних соціальних і регіональних стандартів, що відповідають стандартам якості життя населення, прийнятим у світі.

Управлінські: нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом; створення умов для трансформації синтезованого капіталу в геоекономічний, а далі – транскордонний капітал регіону; вдосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили з метою забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу з урахуванням вимог транскордонного співробітництва; створення соціально-економічного механізму ефективності використання транскордонного синтезованого капіталу.

Вирішенню проблем, пов'язаних із регіональними інтеграційними процесами, може сприяти наступне:

для комплексного розвитку регіонів необхідна єдина концепція державної регіональної політики транскордонного співробітництва, що передбачає дієві правові, інституційні та фінансові інструменти і закріплює місцеве самоврядування та децентралізацію державного управління;

координація дій державних органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію інтеграційних процесів транскордонного співробітництва як інструменту територіального розвитку та покращення рівня якості життя населення;

активізація співробітництва з європейськими структурами з питань регіонального розвитку та проведення спільного планування розвитку прикордонних територій;

створення мережі агенцій регіонального розвитку, які забезпечували б координацію розв'язання проблем розвитку прикордонних територій;

розробка механізмів співфінансування та фінансової підтримки транскордонних проектів за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів;

перехід від галузевого підходу до розширення правових і фінансових обмежень дій регіональних органів влади та місцевого самоврядування в управлінні прикордонними територіями;

включення до керівних органів єврорегіонів представників громадських організацій відповідно до вимог політики інформативності, що проводиться в ЄС.

З огляду на зазначене, транскордонне співробітництво в Україні потребує вдосконалення в політико-правовій, економічній, соціальній, культурній сферах, а в процесі реалізації інтеграційної стратегії необхідно більш детально підходити до змін акцентів в управлінні з метою розширення добросусідських відносин шляхом формування механізму регіонального транскордонного співробітництва, який включає державні та регіональні інститути, регіональні ринки, інвесторів, зацікавлені сторони (громадськість).

Таким чином, стан соціально-економічного розвитку регіону, його сталість залежить від грамотних, виважених дій керівництва як на рівні держави, так і на рівні регіону, від досягнення балансу інтересів між національною та регіональною політикою, від професійно розробленої стратегії соціально-економічного розвитку регіону та сформованості механізму управління соціально-економічним розвитком регіону, забезпечення умов його дієвості та досягнення очікуваного ефекту від його реалізації. Механізм має будуватися на принциповій схемі, що базується на інструментарії у вигляді законів, закономірностей, принципів, методів, функцій, засобів. Додатково слід розробляти шляхи, дотримання яких має позитивно впливати на регіональний розвиток, оскільки диференціація рівня розвитку регіонів України зумовлює необхідність використання диференційованого підходу до впровадження регіональної державної політики шляхом збільшення самостійності регіонів у визначенні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації; формування та забезпечення ефективного перерозподілу синтезованого капіталу регіону, формування доходів і видатків бюджету області органами регіонального управління; участі органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку області та приділяти увагу транскордонному

співробітництву – засобу активізації розвитку регіону в прикордонному середовищі.

3.1.2. Розробка функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону

У сучасних умовах функціонування економіки країни дієвим інструментом стабільного господарювання стає забезпечення збалансованого розвитку регіонів. У свою чергу, послаблення міжрегіональної кооперації, збільшення диспропорційності внутрішньорегіональних процесів, економічна неспроможність малонаселених територіальних одиниць, високий рівень нетранспарентності, неефективна система адміністративно-територіального устрою зумовлюють необхідність вдосконалення управління регіональним розвитком в Україні. Невід'ємною складовою цього процесу є розробка функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону, що дозволить не тільки детально та послідовно відобразити основні функціональні процеси управління розвитком регіону, але й чітко розмежувати повноваження загальнодержавних та місцевих органів влади за рахунок уникнення дублювання їх функцій.

Управління соціально-економічним розвитком регіону є сукупністю управлінських дій, процедур, прийомів, що зумовлюють досягнення мети забезпечення стабільного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону. Формування збалансованої системи управління регіональним розвитком забезпечить нарощування позитивних перетворень в економічній, соціальній та екологічній сферах діяльності підприємств України завдяки узгодженню взаємодії організаційних методів та інструментів управління [49].

Враховуючи неможливість здійснення будь-яких дій із боку держави та органів місцевого самоврядування без організованого процесу вирішення поставлених завдань, розробку моделі управління соціально-економічним розвитком необхідно здійснювати в аспекті бізнес-процесів управління. Адже, в сучасній практиці моделювання управлінської діяльності для позначення об'єктів моделювання прийнято використовувати термін "*бізнес-процес*" [75; 220].

Слід зазначити, що одним із найбільш потужних інструментів моделювання бізнес-процесів є *AllFusion Process Modeler* (BPwin) [153],

використання цієї програми дозволить більш детально та чітко продемонструвати процеси функціонування системи управління соціально-економічним розвитком регіону. Необхідно зазначити, що *особливістю BPwin* є можливість проведення функціональної декомпозиції та деталізації бізнес-процесів, які мають вхід (дані або об'єкти, що споживаються або змінюються процесом), вихід (основний результат діяльності процесу, кінцевий продукт), управління (стратегії й процедури, якими управляється процес) та механізми (ресурси, що необхідні для процесу) [75; 115; 153; 289].

За допомогою стандарту IDEF0 було побудовано контекстну діаграму, де в центрі знаходиться функціональний блок головного завдання, який відображає мету моделі та сутність її побудови (рис. 3.1).

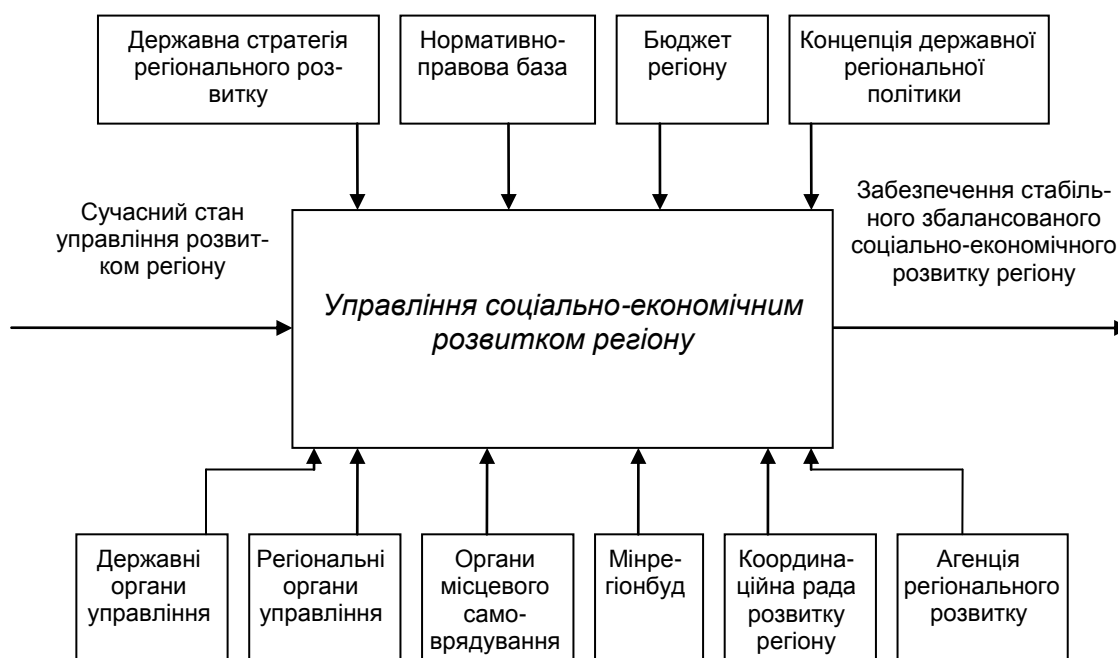

Рис. 3.1. Контекстна діаграма "Управління соціально-економічним розвитком регіону"

Відповідно до рис. 3.2, функціональна модель управління соціально-економічним розвитком перетворює вхід (сучасний стан управління розвитком регіону) на вихід (забезпечення стабільного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону) за наявності забезпечувальних складових управління, а саме державної стратегії регіонального розвитку, нормативно-правової бази, бюджету регіону та концепції державної регіональної політики й за допомогою механізмів, які реалізуються через

функціонування державних органів управління, регіональних органів управління, органів місцевого самоврядування, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіонбуду), Координаційної ради розвитку регіону та Агенції регіонального розвитку.

Функціональна модель управління соціально-економічним розвитком регіону, яка отримана внаслідок декомпозиції контекстної діаграми, відображає сукупність етапів процесу управління регіональним розвитком (рис. 3.2).

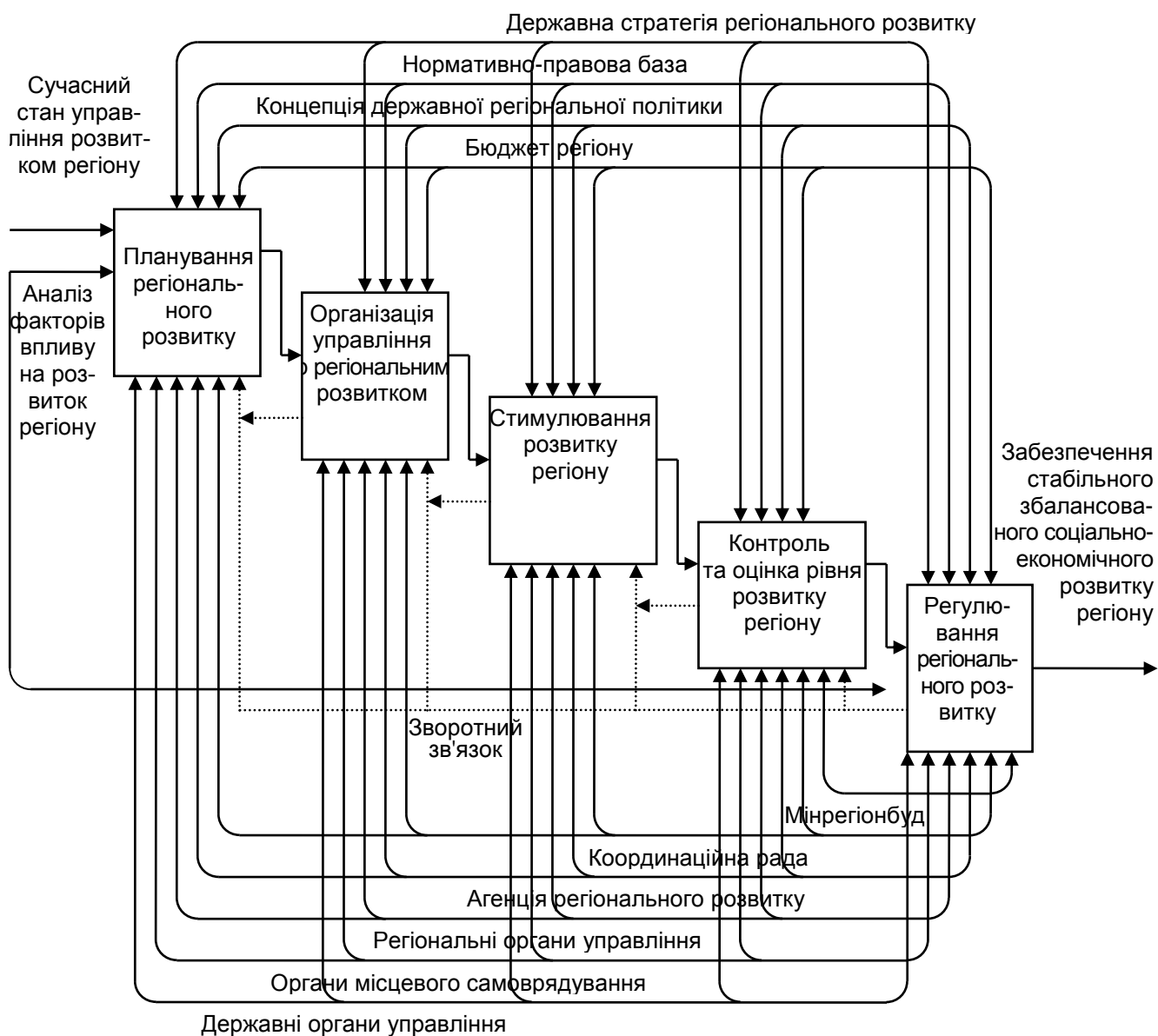

Рис. 3.2. Функціональна модель управління соціально-економічним розвитком регіону

Декомпозиція функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком дозволяє виокремити підсистеми, відповідно до яких процес управління складається з наступних етапів: планування регіонального розвитку, організації управління розвитком регіону, стимулювання розвитку регіону, контролю та оцінки рівня розвитку регіону, регулювання регіонального розвитку. Вхід позначає сучасний стан управління розвитком регіону та аналіз факторів впливу на розвиток регіону. Головний результат, який буде отримано на виході, – забезпечення стабільного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, що є ключовим індикатором функціонування ефективної державної регіональної політики. Механізмами виступають державні органи управління, регіональні органи управління, органи місцевого самоврядування, Мінрегіонбуд, Координаційна рада розвитку регіону та Агенція регіонального розвитку.

Декомпозиція функціонального блоку *"Планування регіонального розвитку"* подана на рис. 3.3. Планування є першочерговою функцією управління, яка дозволяє визначити вектори майбутнього розвитку. Так, на думку О. Берданової та В. Вакуленка, планування стає інструментом підвищення конкурентоспроможності територій і регіонів, засобом згуртування різних суб'єктів територіального розвитку навколо нових цінностей і довгострокових пріоритетів [13, с. 5]. Отже, планування регіонального розвитку, з одного боку, є необхідною складовою розвитку регіонів та окремих його територій, з іншого – важливою спробою регіонів обґрунтувати та використовувати конкретні методи, важелі та інструменти, які б допомагали протистояти викликам сьогодення – постійним політичним, економічним, соціальним, технологічним та екологічним змінам.

На функціонування системи управління соціально-економічним розвитком регіону, зокрема на процес його планування, впливає безліч різноманітних факторів, які можна об'єднати у дві основні групи: зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні) [185]. Аналіз цих факторів, які були детально розглянуті в розділі 2, дозволяє сформулювати аналітичне забезпечення планування регіонального розвитку з використанням різноманітних методів аналізу, а саме порівняльного, соціально-економічного, соціологічного, SWOT та PEST-аналізу, що, у свою чергу, допоможе коректніше визначити цілі та завдання регіонального розвитку.

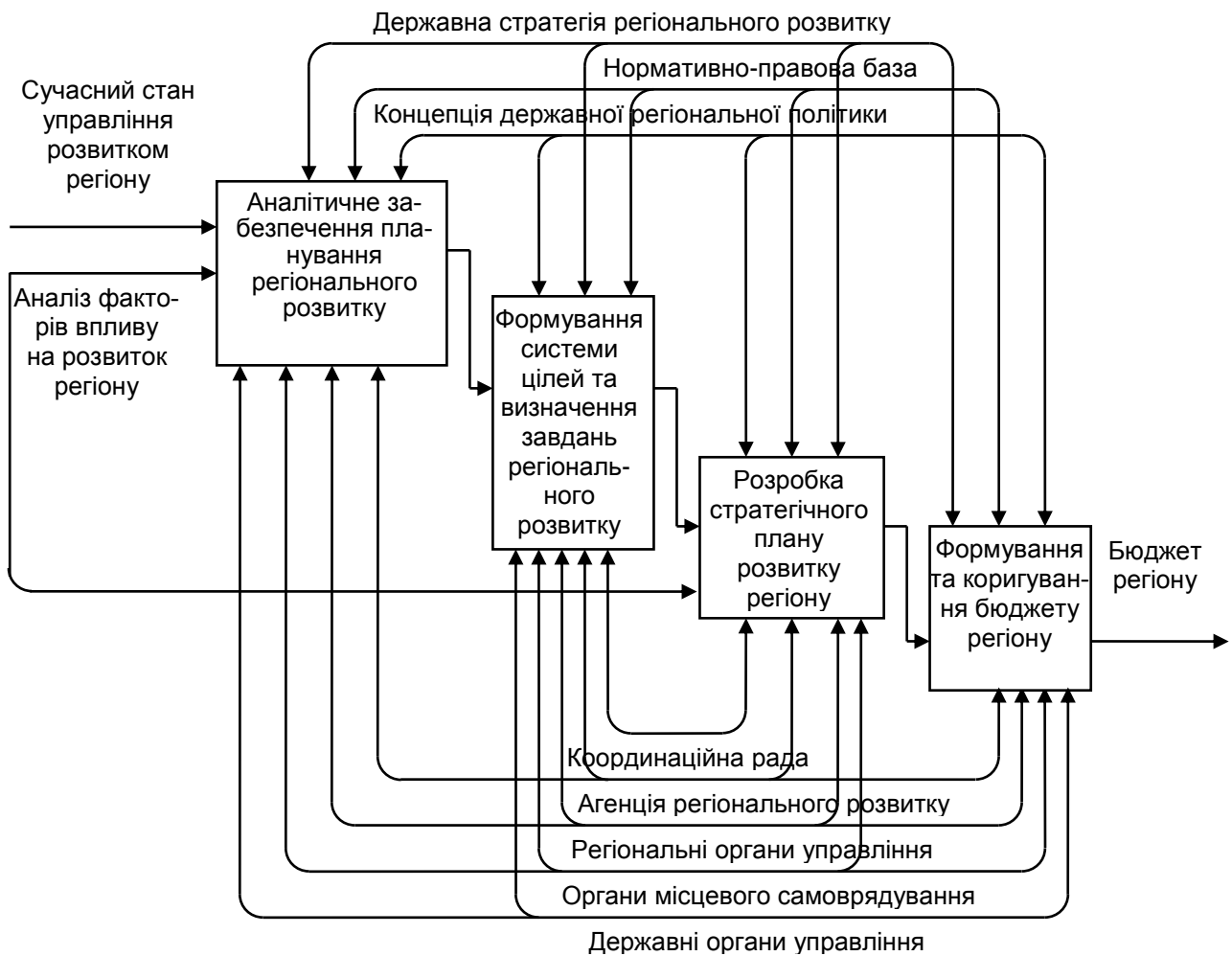

Рис. 3.3. Декомпозиція функціонального блоку "Планування регіонального розвитку"

Інформаційною основою для проведення аналізу стану розвитку регіону будуть: існуюча містобудівна документація; дані управління економіки облдержадміністрації та виконавчого комітету місцевої ради; програми соціально-економічного розвитку та окремих сфер і звіти про їх виконання; дані Державного комітету статистики України та його місцевих підрозділів; дані галузевих міністерств та відомств, якщо їх профільні підприємства знаходяться на даній території; результати соціологічних досліджень; результати наукових досліджень, що стосуються даної території; матеріали засобів масової інформації тощо [13, с. 24].

Необхідно зазначити, що в умовах існуючих змін соціально-економічних складових регіональної економіки система управління розвитком повинна характеризуватися можливістю вибору щодо соціально-

економічних аспектів забезпечення позитивної динаміки в контексті спрямування до кінцевої мети, володіючи своєрідною сферою ефективного управлінського впливу. Тому для забезпечення цілеспрямованих дій економічні й соціальні цілі на наступний рік слід визначати, виходячи з довготривалої стратегічної мети розвитку країни, але з використанням щораз більш конкретизованих показників щодо досягнення бажаного результату за тим чи іншим напрямом [161, с. 13].

Розробку стратегічного плану розвитку регіону необхідно проводити з урахування існуючої стратегії регіонального розвитку України, що дозволить більш аргументовано визначити головні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях.

Слід акцентувати увагу на тому, що формування та коригування бюджету регіону є важливим етапом планування регіонального розвитку. Це пов'язано з важливістю фінансування багатьох регіональних програм, які спрямовані не тільки на управління соціально-економічним розвитком, але й на управління бюджетом та фінансами, управління майном і землею, управління економікою та підприємництвом, охорону навколишнього середовища регіону тощо. Окрім того, сформований бюджет регіону має бути інструментом стимулювання розвитку регіону.

Отже, саме завдяки функції планування вирішуються існуючі проблеми забезпечення сталого розвитку регіону.

Наступним етапом є *організація управління розвитком регіону* (рис. 3.4). Специфіку перетворення регіонального управління на сучасному етапі визначає показова тенденція щодо використання дедалі більшої кількості різновидів організаційних нововведень на рівні основної ланки управління регіоном (місцевих державних адміністрацій), запровадження нових структурних підрозділів, допоміжних структур, широкої розмаїтості сфер і способів їх впливу [62, с. 15].

Це підтверджує той факт, що вдосконалення систем управління в кожному регіоні має не тільки враховувати конкретні умови функціонування та розвитку, але й бути специфічним. Отже, в процесі управління розвитком регіону повинні використовуватися дієві й різноманітні методи та інструменти управління.

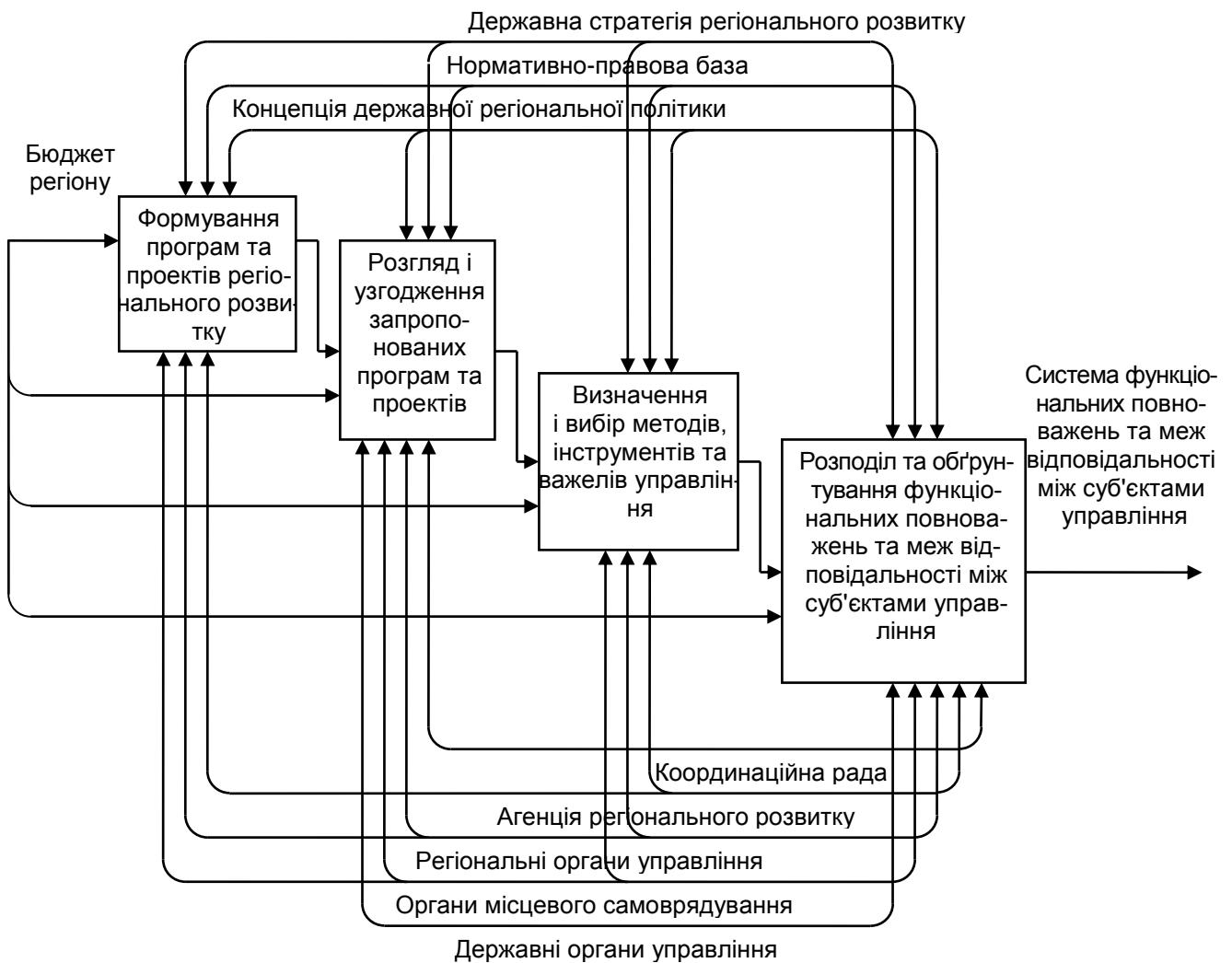

Рис. 3.4. Декомпозиція функціонального блоку "Організація управління розвитком регіону"

У якості входу функціонального блоку виступає бюджет регіону, тобто результат попереднього етапу. У той же час на виході буде отримано важливий результат – систему функціональних повноважень та меж відповідальності між суб'єктами управління. У якості управління виступають державна стратегія регіонального розвитку, нормативно-правова база та концепція державної регіональної політики. Головні механізми цього етапу – державні органи управління, регіональні органи управління, органи місцевого самоврядування, Координаційна рада розвитку регіону та Агенція регіонального розвитку.

Першочерговим етапом запропонованого функціонального блоку є формування програм та проектів регіонального розвитку, які розглядаються та узгоджуються Координаційною радою розвитку регіону.

Завдяки обґрунтованому визначенню і вибору методів, інструментів та важелів управління в рамках організації управління розподіляються функціональні повноваження та межі відповідальності між суб'єктами управління розвитком регіону.

Аналіз науково-практичної літератури [7; 112; 137] дозволив дійти висновку, що вдосконалення співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою досягнення належного розмежування повноважень сприятиме ефективній діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, відповідатиме існуючим потребам та вимогам як керівних суб'єктів, так і керованих об'єктів і має здійснюватися на основі таких принципів: забезпечення верховенства права, раціонального поєднання державних, регіональних і місцевих інтересів, економічно та соціально необхідного і достатнього рівня децентралізації в умовах унітарної держави, ефективності здійснення повноважень, ліквідації практики делегування повноважень, запровадження засад субсидіарності повноважень. Але суперечність інституційного впливу на розвиток регіону виникає через неврахування центром позицій регіону та принципу раціонального поєднання державних, регіональних і місцевих інтересів [7]. Тому, враховуючи існуючу обмеженість повноважень органів місцевого самоврядування та широку концентрацію владних повноважень держави, важливим елементом організації управління соціально-економічним розвитком регіону є поступове переміщення влади "із центру" на місцевий рівень шляхом розширення прав територіальних громад. Це дозволить місцевій владі здійснювати управління та нести повну відповідальність за дотримання суспільних зобов'язань. Окрім того, дієва організаційна структура управління розвитком регіонів та ефективність комунікаційних процесів дозволить уникнути дублювання функцій суб'єктів управління, що в результаті дозволить вдосконалити процес ухвалення рішень.

Таким чином, аналізований функціональний блок регулює не тільки перехід до наступного етапу управління розвитком регіону, але й є важливим чинником реалізації всіх наступних етапів, без яких неможливе забезпечення стабільного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону.

Стимулювання розвитку регіону є важливим елементом результативної роботи всієї системи управління соціально-економічним

розвитком регіону (рис. 3.5). Без розуміння пріоритетів та потреб регіону неможливо досягти високого рівня як управління розвитком регіону, так і управління державою зокрема.

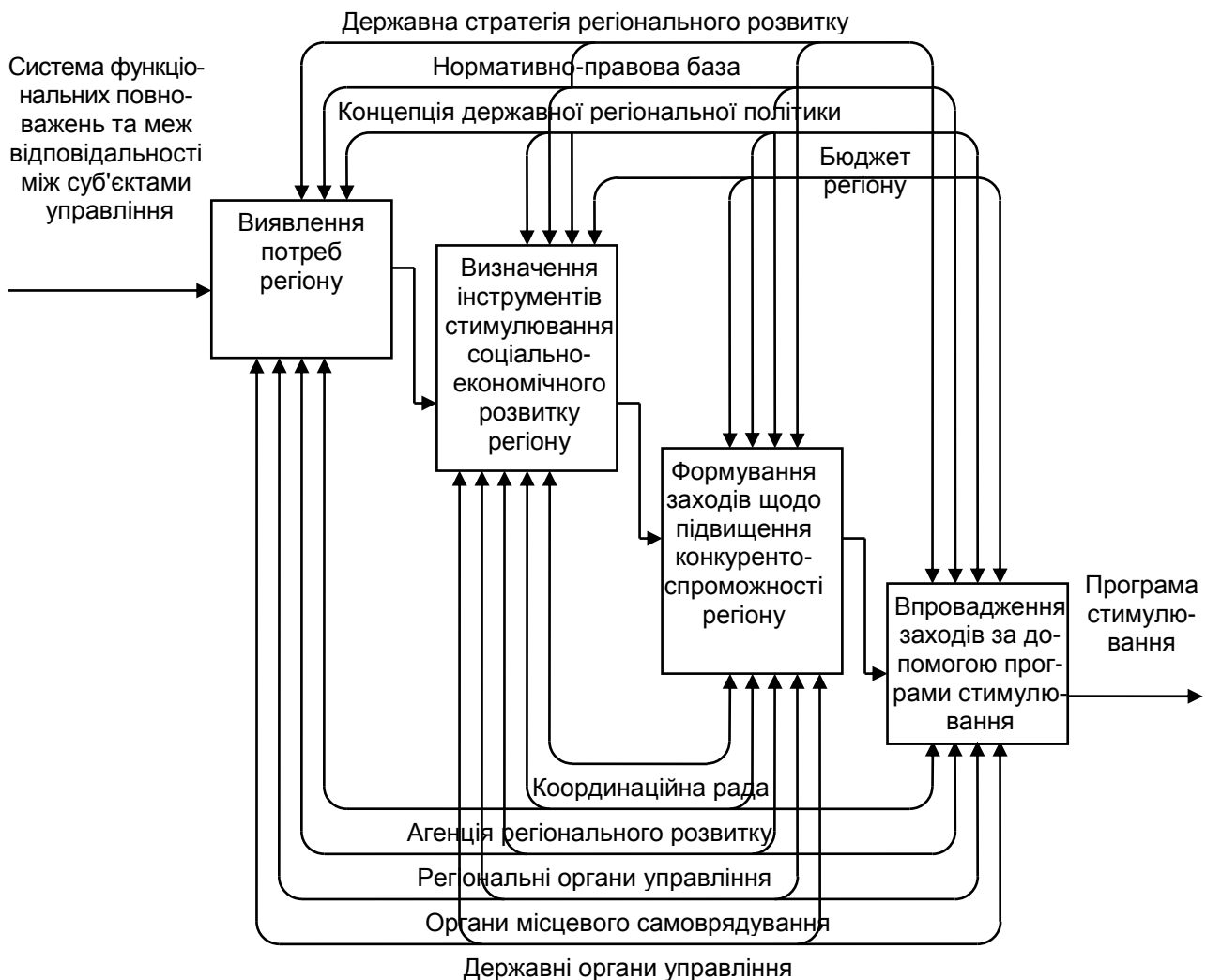

Рис. 3.5. Декомпозиція функціонального блоку "Стимулювання розвитку регіону"

Стимулювання розвитку регіонів становить комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому [87].

Даний етап складається з таких послідовних процесів, як: виявлення потреб регіону; визначення інструментів стимулювання соціально-

економічного розвитку регіону; формування заходів щодо підвищення конкурентоспроможності регіону та впровадження запропонованих заходів за допомогою програми стимулювання. Механізмами функціонування даного етапу виступають державні органи управління, регіональні органи управління, органи місцевого самоврядування, Координаційна рада розвитку регіону та Агенція регіонального розвитку. Як і на попередніх етапах, управління ведеться з урахуванням державної стратегії регіонального розвитку, нормативно-правової бази, концепції державної регіональної політики та бюджету регіону.

Етап "виявлення потреб регіону" повинен проводитися з метою виявлення реального стану використання інструментів підвищення стимулювання розвитку регіону та обґрунтування можливих шляхів акумулювання ресурсів.

Формування заходів щодо підвищення конкурентоспроможності регіону є важливим інструментом подолання депресивності територій із використанням дієвих механізмів пом'якшення впливу диспропорцій розвитку. Необхідно зазначити, що заходи щодо підвищення конкурентоспроможності регіону розглядає та узгоджує Координаційна рада розвитку регіону.

Важливим положенням програми стимулювання розвитку регіону повинна стати детальна типологізація регіонів із використанням конкретних показників та індикаторів для визначення їх стану, що дозволить визначити проблемні регіони, які потребують першочергової державної фінансової підтримки.

Наступним етапом у системі управління розвитком регіону є *контроль та оцінка рівня розвитку регіону* (рис. 3.3).

Контроль можна охарактеризувати як одну з функцій управління, яка необхідна для систематичної перевірки функціонування керованого об'єкта (процесів розвитку регіону) з метою аналізу обґрунтованості ухвалення управлінських рішень, виявлення наявних відхилень.

Першочерговим етапом функціонального блоку *"Контроль та оцінка рівня розвитку регіону"* є формування системи інформативних показників, які характеризують регіональний розвиток.

Вона має включати як загальні (об'ємні показники зростання виробництва; показники, що характеризують рівень доходів населення; рівень безробіття в регіоні; динаміку зростання продуктивності праці в регіоні; рівень забрудненості навколишнього середовища тощо), так і часткові

показники, які характеризують економічну ситуацію в розвитку конкретних галузей виробничого комплексу.

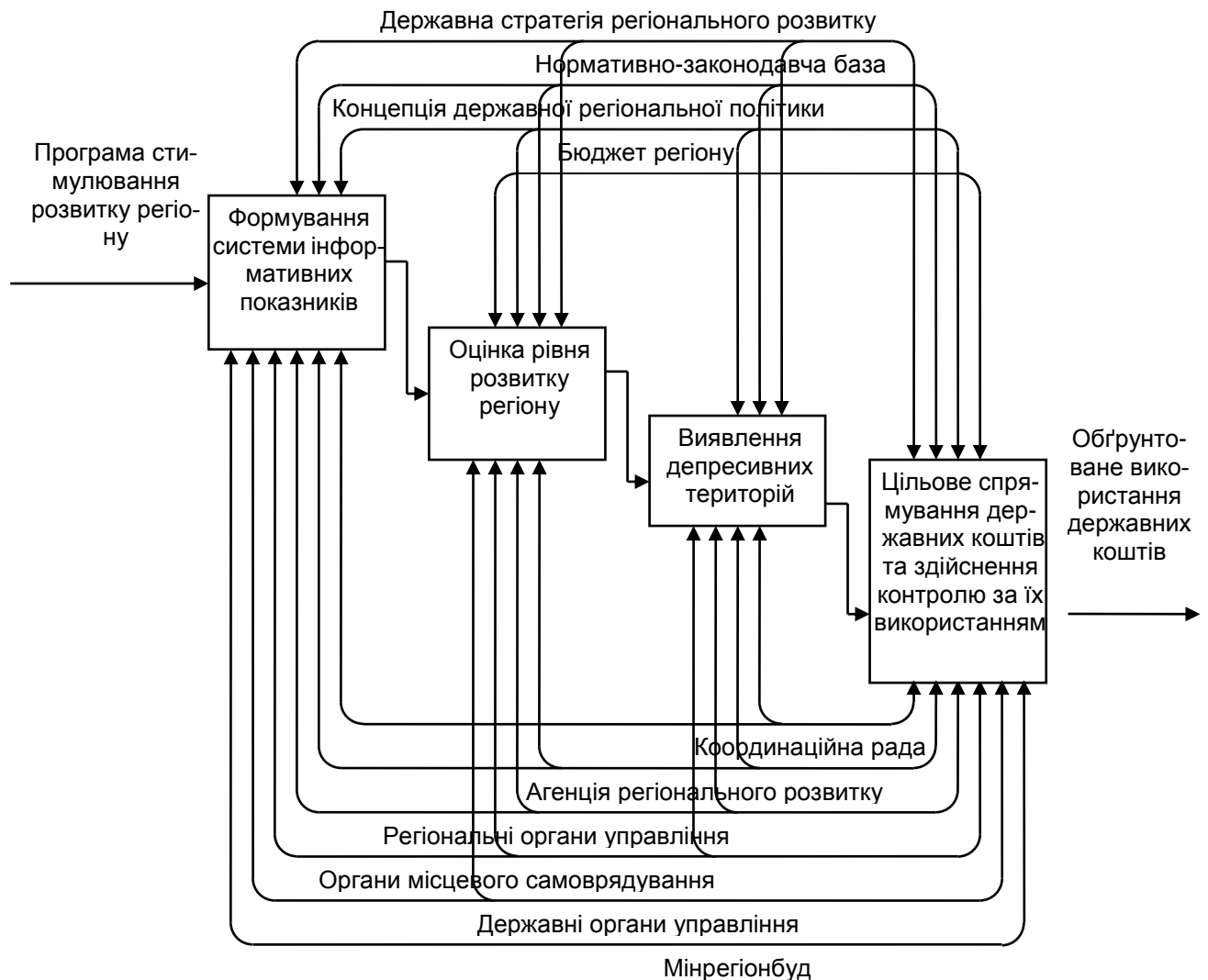

Рис. 3.6. Декомпозиція функціонального блоку "Контроль та оцінка рівня розвитку регіону"

Доповнює етап контролю оцінка рівня розвитку регіону як складова, яка необхідна для виявлення депресивних територій та ухвалення рішень щодо їх поліпшення за допомогою цільового спрямування державних коштів. Оцінку рівня розвитку регіону доцільно проводити з використанням процедури таксономії, яка дозволить визначити інтегральний показник з метою формування певного рейтингу районів регіону за рівнем розвитку.

Останнім етапом управління соціально-економічним розвитком регіону є *регулювання регіонального розвитку* (рис. 3.7).

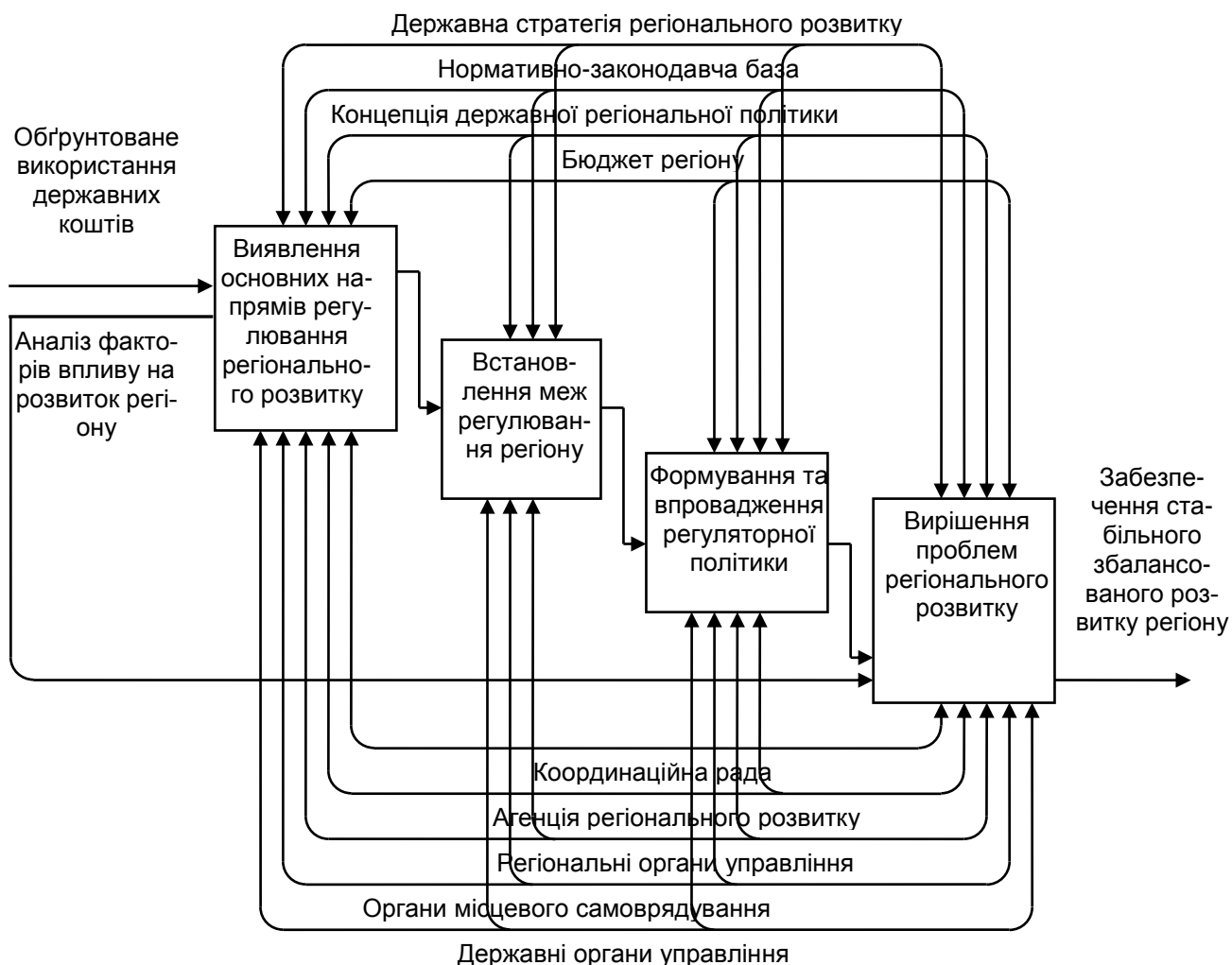

Рис. 3.7. Декомпозиція функціонального блоку "Регулювання регіонального розвитку"

Процес *регулювання* є системою адміністративно-правових, економічних, організаційних та інших методів, інструментів і важелів, що обумовлюють взаємовідносини суб'єктів господарювання та органів управління в процесі реалізації основної мети управління [195]. Слід зазначити, що важливими напрямками державного регулювання регіонального розвитку є: раціональна організація міжбюджетних відносин та створення сприятливих умов для нарощування фінансового потенціалу кожного регіону.

У процесі формування та впровадження регіональної регуляторної політики основним її завданням повинно стати досягнення позитивних значень показників соціально-економічного розвитку регіону за умови

оптимального використання наявних ресурсів та збереження навколишнього середовища.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що невідповідність існуючої територіальної організації влади новим завданням розвитку є однією з нагальних проблем регіонального розвитку України.

Виникнення такої ситуації спричинила низка чинників [14, с. 51]:

недооцінка важливості державної політики регіонального розвитку як невід'ємної складової соціально-економічної політики країни;

відсутність чітко сформульованої державної політики у сфері регіонального розвитку;

зорієнтованість системи державного управління регіональним розвитком на вирішення поточних проблем територій, а не на довгострокові пріоритети їх комплексного розвитку;

відсутність ефективних та дієвих механізмів взаємовідносин центру з регіонами та регіонів між собою;

безсистемність та фрагментарність застосування законодавчо визначених інструментів стимулювання розвитку регіонів;

відсутність єдиної системи стратегічного планування та механізму узгодження стратегічних пріоритетів розвитку держави та регіонів;

неефективність державного механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку, непрозорий розподіл інвестиційних субвенцій та ін.

Тому організаційне забезпечення повинне інтегруватися із загальною структурою управління регіональним розвитком, що дозволить підвищити ефективність контрольної функції стосовно вирішення регіональних проблем.

Розробка функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону як невід'ємна складова державної регіональної політики дозволить вирішити завдання:

чіткого розподілу повноважень з метою усунення дублювання функцій у суб'єктів регіонального розвитку;

адаптації до змін внутрішнього та зовнішнього середовища;

забезпечення стабільного функціонування таких складових управління, як фінансово-економічна, інформаційно-аналітична та соціально-психологічна;

оптимізації процесів фінансового забезпечення.

Таким чином, розвиток регіонів України є одним із найважливіших напрямів державної регіональної політики, першочерговим завданням якої є підвищення якості управлінських дій, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування щодо управління розвитком регіонів. Це можна зробити шляхом розробки та використання запропонованої моделі управління соціально-економічним розвитком регіону.

3.1.3. Напрями вдосконалення процесу управління соціально-економічним розвитком регіону

Методологічні засади управління економічним і соціальним розвитком регіону за ринкових умов змінюються. Територіальне управління має вирішувати питання зацікавленості підприємств і організацій у поєднанні зусиль для формування та розвитку соціально-економічного середовища регіону на підставі дослідження тенденцій і ймовірного розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, встановлювати соціально-економічні орієнтири комплексного збалансованого розвитку і функціонування господарства регіону, визначати пріоритетні напрями вдосконалення процесу управління соціально-економічним розвитком регіону. Враховуючи результати проведеного в попередньому розділі аналізу, можна визначити наступні основні напрями вдосконалення процесу управління соціально-економічним розвитком для Харківської області.

Стратегічне планування. Стратегічне планування – це найоптимальніший підхід для всіх місцевостей. Цей вид планування орієнтується на довготривалу перспективу й передбачає розбудову місцевої економіки на основі місцевих потреб. Як зазначає В. Борщевський [20], "стратегічне планування в усіх випадках передбачає широкомасштабні заходи, спрямовані на максимальне використання всіх ресурсів. Це не обов'язково означає великі обсяги витрат з місцевого бюджету або значні субсидії від уряду – навпаки, це може означати скорочення фінансування з усіх зовнішніх джерел і зменшення ризику, пов'язаного з тривалим державним фінансуванням. Термін "широкомасштабні заходи" означає те, що економічний розвиток стає стратегічною метою всіх підрозділів місцевого самоврядування. Відтепер усі законодавчі норми, податкова

політика, діяльність у громадському секторі та місцевий бюджет розробляються з обов'язковим урахуванням довготермінових економічних цілей місцевості.

Підприємства, які потрібно розвивати, визначаються насамперед на основі потреб та ресурсів регіону, а не на основі його економічних можливостей. З огляду на це органи місцевого самоврядування своєю політикою не повинні надавати переваг жодній конкретній формі підприємства. Тоді підприємства опиняться в однакових умовах щодо економічного розвитку.

Щодо важливості стратегічного планування, то вона обумовлена існуванням різних планів в місцевих органах влади та необхідністю їх впровадження. У багатьох випадках реалізація цих планів залежить як від дій політичних угруповань або бізнесових структур, так і від можливості доступу до джерел фінансування більшою мірою, ніж від важливості того чи іншого проекту для розвитку регіону. У випадку, якщо фінансові можливості регіону обмежені, необхідно визначити пріоритети таким чином, щоб ефективність коштів була найвищою.

Процес стратегічного планування не є лише переліком проблем та встановленням порядку їх вирішення. Передусім, це визначення найважливіших проблем, вирішення яких сприятиме економічному розвитку регіону, міста, села; це також є стислим викладом довго- та короткотермінових цілей у спосіб, коли їх можна оцінити кількісно та визначити реальне економічне зростання у міру їх виконання [192].

Безпосередньо процес стратегічного планування починається зі збору даних про економічну ситуацію в регіоні. Поряд з аналізом даних можна визначити сильні і слабкі сторони регіону, а також можливості й перепони на шляху реалізації програми розвитку. Спираючись на сильні сторони, можна визначити пріоритети розвитку, конкретні цілі та завдання вирішення кожної проблеми.

Також, визначаючи слабкі сторони регіону і проблеми, які вони можуть викликати в майбутньому розвитку, потрібно визначити шляхи їх вирішення, нейтралізації або заміни. Здійснюють це за допомогою проектів, які ґрунтуються на об'єктивній оцінці їх фактичного впливу на досягнення загальних цілей у даному регіоні. Будь-які дії та цілі повинні реалізовуватися так, щоб можна було визначити та врахувати кількісні

зміни на шляху до досягнення загальної мети. Цей процес є довготривалим, тому особливо важливим є моніторинг поточних досягнень, адже це дозволяє скоригувати будь-який план під час його реалізації.

Стратегічне планування є доволі складним процесом, тому що в кожному регіоні існує розмаїття думок щодо проблем цього розвитку та порядку їх вирішення. Існує також велика кількість зацікавлених угруповань, які хочуть впливати на процеси в регіоні, тому власне складання єдиного стратегічного плану є шансом дійти до згоди на теренах регіону. Без таких домовленостей проблематичною залишається реалізація виконання завдань плану.

Першим етапом формування стратегічного плану є консультаційний процес, який повинен дати відповідь на основне запитання: хто і на якому етапі повинен бути залучений до вирішення завдань плану? Інакше кажучи, процес планування потрібно розпочинати з вибору організації, яка б змогла взяти на себе роль лідера та ініціювати консультаційний процес, об'єднавши погляди окремих осіб та організацій у регіоні. У країнах ЄС таку роль виконують місцеві органи державного управління та місцевого самоврядування [192].

Пропонується створити спеціальну робочу групу з числа представників районної ради та райдержадміністрації, ділових кіл та лідерів громадських організацій району, окремих громадян і науковців. У процесі роботи в складі робочої групи можуть виділятися підгрупи та відповідні комісії.

Наступним після консультаційного є етап збору і аналізу даних про регіон. Тут визначається конкретно, які дані необхідно зібрати, а також встановлюються особи, відповідальні за їх збір. Окрім цього, вибираючи необхідну інформацію, слід визначити рівень, на якому здійснюється збір цієї інформації. Метод, який найширше використовується в аналізі даних, – це SWOT-аналіз, який дозволяє визначити сильні та слабкі сторони регіону, можливості й небезпеки розвитку регіону.

Важливим у цьому аналізі є те, що виділення сильних, слабких сторін, можливостей та небезпек розвитку повинне базуватись на об'єктивній оцінці зібраних даних, а не на суб'єктивних думках окремих осіб. Після аналізу SWOT наступним кроком є формування цілей та місії регіону.

Отже, стратегічне планування в органах місцевого самоврядування – це процес узгодження дій членів громади, спрямованих на створення умов, що забезпечують розвиток муніципальної одиниці в напрямі, визначеному цією громадою. Сам стратегічний план є інструментом фокусування зусиль і оптимізації використання ресурсів. Тому завданням органів місцевого самоврядування, які вступають на шлях стратегічного планування, має бути здійснення ряду заходів для того, щоб у плані із самого початку було якомога менше помилок, недомовленостей та неточностей і він містив як можна більше елементів, необхідних для забезпечення своєї успішної реалізації.

Вдосконалення управління сільською місцевістю. У розвинутих країнах світу управління економічним та соціальним розвитком сільських територій здійснюється через поєднання регулятивних впливів органів державної влади, інститутів ринкової інфраструктури, управлінських підрозділів підприємств, що розміщені на території сільських поселень, громадських організацій та місцевого самоврядування.

Проголошення незалежності, проведення перетворень у політичній та економічній системах Української держави уможливили становлення в сільських поселеннях демократичного інституту управління, що уособлений органами місцевого самоврядування. Але надання конституційного права на самоврядування всім територіальним громадам не стало початком формування міцної життєздатної територіальної громади, а навпаки, сприяло поділу й послабленню територіальних спільнот низового рівня [182].

Нові соціально-економічні та політичні реалії, зміни, які відбуваються в об'єкті управління, необхідність корегування негативних тенденцій, що простежуються в економічному й соціальному розвитку села, вимагають впровадження в діяльність органів сільського місцевого самоврядування таких функцій: прогнозування, програмування, планування соціально-економічного розвитку та стратегічного планування, моніторингу, координації, консультування, проектного аналізу та супроводу, маркетингу, мотивації, контролю, організації, регулювання.

У сучасних умовах сільські органи місцевого самоврядування об'єктивно не спроможні якісно виконувати вказані функції, оскільки, по-перше, не забезпечені економічною базою для проведення дієвої управ-

лінської діяльності; по-друге, рівень професійної та загальної освітньої підготовки більшості службовців місцевого самоврядування не відповідає сучасним вимогам та не дозволяє їм сповна використовувати теоретичні й практичні механізми реалізації комплексу управлінських функцій; по-третє, малочисельні сільські територіальні громади навіть потенційно не можуть бути полігоном для впровадження функцій управління розвитком територій, напрацьованих світовою практикою місцевого самоврядування.

За сучасних умов принципи і методи управління сільською місцевістю повинні збільшити дієвість і ефективність, що вимагає його нових організаційних і функціональних структур, прийомів і засобів праці, поліпшення шляхів реалізації ухвалених рішень, проектних програм, посилення конкретної персональної відповідальності управлінських служб і окремих посадових осіб за виконання своїх обов'язків.

Для успішного соціально-економічного розвитку села важливо створити пільгові умови кредитування, фінансування й оподаткування, які б стимулювали розвиток малого підприємництва, агробізнесу тощо. У країнах Європи такі пільги здійснюються у перспективні, нові галузі бізнесу, науки і техніки через мережу венчурних фірм – це своєрідне формування ринкового капіталу, в якому беруть участь фізичні особи, пенсійні та інші фонди. У вирішенні цього питання важливу роль могли б відігравати місцеві органи влади та спеціально створені громадські служби, товариства, ініціативні групи тощо. З боку держави особливу роль відіграє цінове регулювання, цілеспрямована фінансова допомога і дотації виробникам дефіцитних або навпаки, надлишкових видів сільгосп-продукції.

Становлення приватизаційної організації сільськогосподарського виробництва вимагає створення нової матеріально-технічної бази, вдосконалення планування і забудови сільських населених пунктів. Доцільно також провести комплексне обстеження сільських населених пунктів, встановити стан і тенденції розвитку їх загальної забудови з урахуванням конкретних соціально-економічних змін, які відбуваються в кожному з них.

Формування ефективних ринкових відносин на селі також вимагає вдосконалення принципів і методів, які застосовуються сільськими

органами самоврядування в управлінні сільською місцевістю. Серед них виняткову роль повинні відігравати економічні методи. Сільські органи самоврядування повинні максимально сприяти виникненню й функціонуванню нових форм господарювання (фермерства, соціального бізнесу тощо). Для цього при сільських органах самоврядування доцільно створити інформаційно-довідкові службі рекламні бюро для поширення інформації про можливості організації таких форм. Як відзначає В. Федюк [188], варто було б при окремих сільських органах самоврядування створити і недільні школи, де велася б навчальна робота з питань організації нових форм господарювання з метою залучення молоді та інших категорій населення до нових видів зайнятості.

Таким чином, сільське поселення є невід'ємною частиною регіональної територіальної системи, розвиток якої можливий лише за умови динамізації розвитку всіх утворень, що входять до її складу. Основним чинником ефективного і програмованого розвитку села є дієва управлінська діяльність органів місцевого самоврядування, що в рамках законодавчого поля та загальнодержавної економічної й соціальної політики спроможні якнайкраще задіяти всі ресурси підпорядкованої їм території для його забезпечення.

Принципово важливий напрям удосконалення управління соціально-економічним розвитком територій – система бюджетних взаємовідносин. Регіональна фінансова політика передбачає створення нової системи фінансових взаємовідносин між центральним урядом та регіональними і місцевими владами. Відомо, що сьогодні ще зберігається стара, занадто централізована модель фінансових взаємовідносин між урядом, регіонами й місцевою владою. Такий підхід не дозволяє раціоналізувати бюджетний процес та відповідні процедури, застосувати сучасний погляд на структуру бюджетів. Зокрема, неможливо вирішити питання відшкодування витрат за виконання делегованих повноважень. Тільки тоді, коли будуть виокремлені видатки і доходи громад, можна буде створити механізм фінансування делегованих повноважень[173; 255].

Необхідно вирішувати таке питання, як система вирівнювання, яку необхідно створити для територіальних громад. За Конституцією України, створена така модель, за якої фінансовим вирівнюванням займаються області. З одного боку, визначено, що обласні ради – це представницькі

органи, які репрезентують спільні інтереси територіальних громад, а з іншого – саме через ці обласні ради повинне здійснюватися фінансове вирівнювання, що і є державною функцією. Очевидно, що виникає потреба у вдосконаленні фінансового вирівнювання.

Повна відсутність чіткого взаємозв'язку для місцевих бюджетів між обсягом зібраних податків і сукупними доходами й надалі буде позбавляти місцеві органи влади всіх рівнів стимулів до збільшення державних доходів і пошуку раціональної структури бюджетних видатків. Це дає підстави і на майбутнє прогнозувати падіння бюджетних надходжень, котре зумовлене, зокрема, недоліками системи міжбюджетних відносин. Не випадково з ініціативи органів влади ряду областей активізувалася робота з розширення переліку вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку.

В умовах відсутності середньострокових податкових гарантій для місцевих бюджетів (з визначеними функціями) місцеві органи влади можуть і надалі бути зацікавлені як у порушеннях податкового законодавства економічними суб'єктами, оскільки це дозволить їм використовувати механізми неформальних вилучень частини заощаджень підприємств від несплати податків, так і в накопиченні ними податкової заборгованості, оскільки це створить умови для проведення взаємозаліків.

У Бюджетному кодексі закладено положення, які тривалий час або не розглядались, або не брались до уваги, що негативно впливало на можливості розвитку регіонів у довгостроковому аспекті. Мова йде про бюджет розвитку. Кодексом визначено конкретні джерела його наповнення (надходження від відчуження комунального майна, реалізації земельних ділянок несільськогосподарського призначення комунальної власності, частка офіційних трансфертів та запозичення), а також напрями використання таких ресурсів. Звичайно, якщо реальність наповнення бюджету розвитку підтвердиться практикою, то це дасть можливість регіональній і територіальній владі не тільки реально планувати поточну діяльність, а й впроваджувати середньо- та довгострокові проекти (насамперед, інфраструктури), спрямовані на розвиток виробничого та інвестиційного потенціалу.

Бюджетний кодекс не вирішує проблем підвищення стабільності та передбачуваності доходів бюджетів сіл, створення прозорих механізмів

надання трансфертів. На відміну від сіл переважна більшість міст та селищ має значно більшу чисельність населення, а також (незважаючи на кризовий стан економіки) значну виробничу базу (промислові та переробні підприємства) та розвинуте комунальне господарство. Наявність виробничих потужностей є основою для наповнення дохідної частини бюджетів міст та селищ за рахунок сплати підприємствами податків і соціальних платежів, насамперед, прибуткового податку з громадян та податку на прибуток підприємств.

За сучасних умов повністю відсутня економічна зацікавленість регіонів у саморозвитку, а тому в перспективі слід формувати бюджети розвитку за допомогою того ж нормативного методу з використанням показників бюджетного забезпечення в розрахунку на одного жителя та корегувальних коефіцієнтів. Останні можуть визначатися відношенням темпів зростання економіки регіонів до середніх по країні. У такому разі регіони будуть зацікавлені в нарощуванні обсягів виробництва товарів та послуг на власній території. Крім того, це поставить у взаємну залежність показники програм соціально-економічного і культурного розвитку та бюджетів областей, міст і районів.

3.2. Методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу

У сучасних умовах розвитку економіки незалежність держави визначається, як правило, рівнем соціально-економічного розвитку кожного регіону, оскільки саме це територіальне утворення, з одного боку, є центром формування основних проблем суспільства, а з іншого боку, оскільки він має сукупний потенціал, є умовою, що дозволяє вирішувати зазначені проблеми. При цьому ефективне функціонування господарського комплексу регіону передбачає визначення характеру використання і компонентної структури природно-ресурсного потенціалу, що є основою для обґрунтування як промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу, так і пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку регіону.

Основною тенденцією функціонування регіональних господарських комплексів в Україні є існування певної деформації галузевої структури промисловості у розрізі регіонів, яка з роками посилюється, зменшуючи віддачу галузей із високим наявним потенціалом. Сучасні процеси глобалізації, які супроводжуються посиленням регіоналізації, вказують на необхідність підвищення ефективності функціонування регіональних господарських комплексів та визначення раціональної промислової спеціалізації як умови забезпечення сталості регіонального соціально-економічного розвитку.

Відповідно до Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки [61], основною метою розвитку реального сектору економіки є підвищення його ефективності й удосконалення структури на основі пріоритетного розвитку наукомістких видів економічної діяльності, зниження імпортомісткості виробництва, збалансованої спеціалізації, допоміжних і обслуговуючих виробництв, раціонального використання внутрішніх ресурсів. У зв'язку із цим питання ефективної спеціалізації кожного регіону виходять на перший план у процесі стратегічного й тактичного планування напрямів його соціально-економічного розвитку. Етапом, що передує визначенню пріоритетів, є оцінка сформованих напрямів і рівня спеціалізації регіонів, їх ефективності та перспективності із урахуванням фактичних і потенційних територіальних конкурентних переваг. Усе вказане вимагає відповідного методичного забезпечення, оскільки від правильності цієї оцінки залежать у майбутньому місце й роль регіону в суспільному поділі праці, у міжрегіональних і зовнішньо-економічних зв'язках, що, як наслідок, визначає рівень розвитку регіонального господарського комплексу й рівень життя населення, яке проживає на території регіону.

Більшість авторів (Белокрилова О. С., Голованова С. В., Кістанов В. В., Рогальський Ф. Б. та ін.), розглядаючи питання спеціалізації регіонального господарського комплексу, обмежуються розрахунком таких показників, як коефіцієнти локалізації галузі, рівня розвитку галузі у регіоні, міжрайонній товарності, виробництва на душу населення, які переважно базуються на виявленні частки участі регіону в суспільному поділі праці. Дотримуючись об'єктивності, слід відзначити, що ці показники доповнюються показником ефективності виробництва, що виражається через обсяг виробленої

продукції на 1 гривню витрат або обсяг доданої вартості на 1 гривню витрат. Крім того, деякі автори здійснюють оцінку рівня спеціалізації регіонального господарського комплексу, використовуючи індекс концентрації Херфіндаля – Хіршмана, де використовуються частки галузей у загальному обсязі промислового виробництва регіону [8;11; 40; 123; 229].

Усі зазначені підходи достатньою мірою дозволяють охарактеризувати сформовану спеціалізацію регіону, однак недостатні для визначення перспективних напрямів розвитку його господарського комплексу. Це обґрунтовує необхідність використання комплексного методичного підходу, що дозволить обґрунтувати напрями ефективної спеціалізації у розвитку регіонального господарського комплексу. З цією метою слід поетапно розглянути запропонований методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу.

На першому етапі визначається рівень спеціалізації галузей промисловості регіону на основі розрахунку коефіцієнтів локалізації галузі й промислового виробництва у розрахунку на 1 особу [11]. Розрахунок цих показників у динаміці дозволяє, по-перше, визначити галузі сформованої спеціалізації регіонального господарського комплексу, а по-друге, згрупувати їх з урахуванням того, які зміни відбулися за аналізований період (галузі, що характеризуються зростанням, зниженням або відсутністю істотних змін у рівні спеціалізації).

На другому етапі проводиться групування галузей промисловості регіону за рівнем спеціалізації та їх часткою в регіональному господарському комплексі. Цей етап необхідний для того, щоб визначити роль галузей спеціалізації у формуванні регіонального господарського комплексу. У результаті реалізації даного етапу можна визначити галузі спеціалізації, що мають найбільшу питому вагу у структурі промислового виробництва та забезпечують істотний внесок у регіональний розвиток. Особливу увагу на цьому етапі заслуговує процес визначення найбільшої та найменшої питомої ваги, де обов'язковим є врахування специфіки галузевої структури регіонального й національного господарського комплексу країни. Слід зазначити, що деякі автори [40] виходять з того, що рівень провідних галузей (галузей спеціалізації регіонального господарського комплексу) повинен бути більшим від 7 %.

На наступному, третьому етапі проводиться групування галузей промисловості регіонального господарського комплексу за рівнем спеціалізації та їх часткою у регіональній структурі галузі. Необхідність цього етапу пояснюється тим, що реально галузь спеціалізації може мати незначну питому вагу в обсягах регіонального промислового комплексу. Цей факт пояснюється незначним поширенням даної галузі в країні, але відносно високим рівнем її концентрації в регіоні. Отже, важливо визначити місце й роль регіону у галузевому поділі праці, що повинне враховуватися під час вибору й обґрунтування перспективних галузей регіональної спеціалізації. При цьому визначення граничних значень частки регіону у структурі галузі буде залежати від конкретної ситуації, оскільки чим більше регіонів у країні, тим менший внесок може забезпечуватися кожним регіоном окремо.

На четвертому етапі проводиться групування галузей промисловості регіонального господарського комплексу за рівнем спеціалізації й рівнем їх участі у міжрегіональній і зовнішньоекономічній взаємодії. Зазначений процес здійснюється на основі розрахунку коефіцієнтів рівня розвитку галузі у регіоні, міжрайонної товарності [11] і частки експорту в обсягах виробництва галузі. Доцільність цього напряму аналізу обумовлюється тим, що перспективи розвитку галузей спеціалізації регіонального господарського комплексу пов'язані не стільки з ємністю й попитом внутрішнього ринку, які, як правило, є обмеженими, скільки з можливостями участі в міжрегіональному обміні усередині й поза межами країни. Рівень участі галузі в міжрегіональній і зовнішньоекономічній взаємодії може бути вищою або нижчою, ніж середньогалузеві показники по промисловості в цілому.

П'ятий етап характеризується проведенням групуванням галузей промисловості регіонального господарського комплексу за рівнем їх спеціалізації та рівнем ефективності цих галузей. Оскільки галузі спеціалізації є основою розвитку регіонального господарського комплексу, то вони повинні бути й більш ефективними. Оцінка ефективності галузі за обсягами виробленої продукції на 1 гривню витрат на сучасному етапі є не зовсім адекватною, оскільки повною мірою не відображає внесок даного регіону у виробництво певних видів продукції галузі. Оскільки кінцевим результатом діяльності будь-якого підприємства регіону й галузі є прибуток, ефективність функціонування галузі доцільно оцінювати за

показником рентабельності продукції галузі, що може бути вищим або нижчим, ніж середньогалузеві показники по промисловості в цілому. Крім того, залежно від цілей наукового дослідження, можуть використовуватися й інші показники ефективності, зокрема бюджетна ефективність галузі (частка галузі в податкових надходженнях), тривалість фінансового циклу в галузі регіонального господарського комплексу [11].

На шостому етапі пропонується здійснити оцінку рівня промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу на основі розрахунку індексу концентрації Херфіндаля – Хіршмана (I_k), що визначається за допомогою формули:

$$I_k = \sum_{i=1}^n D_i, \quad (3.1)$$

де D_i – питома вага i -ї галузі в загальному обсязі промислового виробництва регіону, %;

n – кількість галузей промисловості в регіоні.

Для характеристики рівня промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу доцільно використовувати шкалу значень, що розроблена С. Головановою (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Значення показника для характеристики рівня промислової спеціалізації регіону [40]

Значення показника	Рівень спеціалізації регіонального господарського комплексу
0 – 1 000	низький
1 001 – 3 000	середній
3 001 – 10 000	високий

Зазначений підхід дозволяє оцінювати кількісні та якісні зміни в рівні промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу.

На сьомому етапі здійснюється групування галузей промисловості регіонального господарського комплексу за рівнем їх спеціалізації та темпами їх зростання. Темпи зростання галузей свідчать про перспективи

їх розвитку й можуть бути вищими або нижчими від середніх темпів зростання по промисловості в цілому. Динаміку структурних зрушень у певній галузі в аспекті регіонів можна оцінити на основі коефіцієнта випередження (зростання). З його допомогою стає можливим проведення оцінки рівномірності зростання обсягів виробництва певних видів товарів за окремими регіонами України. На цьому етапі в процесі розрахунку темпів зростання галузей регіонального господарського комплексу доцільно використовувати формулу (1.1), що наведена в першому розділі даного наукового дослідження.

Слід відзначити, що поглиблення спеціалізації за галузями, темпи зростання яких є низькими, можуть свідчити про неефективні структурні зміни в регіональному господарському комплексі.

На останньому, восьмому етапі доцільно провести групування галузей промисловості регіонального господарського комплексу за рівнями їх спеціалізації та інвестиційної активності із застосуванням кластерного підходу до функціонування господарського комплексу регіону. Отже, на цьому етапі стане можливим визначити ті галузі промисловості регіонального господарського комплексу, які сприятимуть підвищенню ефективності його функціонування і на основі яких можуть бути сформовані інтеграційні об'єднання кластерного типу. Це, у свою чергу, передбачатиме оптимізацію використання природно-ресурсного потенціалу, об'єктів інфраструктури регіону й людського капіталу території і, як наслідок, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонального господарського комплексу.

Для оцінки рівня інвестиційної активності галузей промисловості регіонального господарського комплексу пропонується використовувати коефіцієнти розподілу інвестицій щодо обсягів випуску продукції й вартості основних промислово-виробничих фондів, а також коефіцієнт відновлення основних промислово-виробничих фондів. Отже, для розрахунку зазначених показників використовуються наступні формули:

$$K_1 = \frac{I C_i}{Q_i}; \quad (3.2)$$

$$K_2 = \frac{IC_i}{K_i}; \quad (3.3)$$

$$K_3 = \frac{K_{\text{вві}}}{K_i}, \quad (3.4)$$

де K_1 – коефіцієнт розподілу інвестицій щодо обсягів випуску продукції;

K_2 – коефіцієнт розподілу інвестицій щодо вартості основних промислово-виробничих фондів;

K_3 – коефіцієнт відновлення основних промислово-виробничих фондів;

IC_i – річний обсяг інвестицій в основний капітал i -тої галузі регіонального господарського комплексу;

Q_i – річний обсяг виробництва i -тої галузі регіонального господарського комплексу;

K_i – вартість основних промислово-виробничих фондів в i -тої галузі регіонального господарського комплексу на кінець року;

$K_{\text{вві}}$ – вартість основних промислово-виробничих фондів, уведених за рік в i -ту галузь регіонального господарського комплексу.

Зазначений підхід дозволить виділити "переінвестовані" (коефіцієнти K_1 і K_2 більші від 1), "недоінвестовані" (коефіцієнти K_1 і K_2 менші від 1) та "самодостатні" (коефіцієнти K_1 і K_2 дорівнюють 1) галузі промисловості, що визначає їх можливості для подальшого поглиблення напрямів промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу [8].

Ґрунтуючись на результатах зазначеного аналізу, можна виділити ефективні й неефективні галузі сформованої промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу, визначити фактори, що вплинули на розвиток цього комплексу, систематизувати ризики й вигоди регіону за сформованої промислової спеціалізації, сформулювати основні конкурентні переваги, які має регіон. Усе вказане повинне бути враховане при обґрунтуванні перспективних напрямів формування кластерних структур на основі ефективної промислової спеціалізації регіону.

Отже, запропонований методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіону базується на оцінці галузей спеціалізації з урахуванням їх внеску в розвиток регіонального господарського

комплексу, окремих галузей національної господарської системи країни, міжрегіонального співробітництва всередині й поза межами країни, а також на ефективності функціонування галузей спеціалізації з урахуванням темпів їх розвитку й рівня інвестиційної активності. Використання вказаного методичного підходу дозволить, по-перше, досягти високого рівня комплексності економіки регіону на основі ефективного використання наявних трудових, природних, виробничих, науково-технічних ресурсів за рахунок кластеризації господарського комплексу регіону, по-друге, обґрунтувати подальші напрями розвитку та модернізації регіональної системи продуктивних сил промисловості на сучасному етапі економічного розвитку території і, як наслідок, підвищити ефективність діяльності регіональних органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Таким чином, запропонований методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу відрізняється комплексністю вирішення поставленого завдання й може бути фундаментом для управлінських рішень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо подальшого розвитку галузей промисловості регіонального господарського комплексу.

3.3. Практичні рекомендації щодо ефективного управління трудовим потенціалом регіону

Досягнення оптимально високої, структурно-раціональної, економічно ефективною та соціально обґрунтованою зайнятості – невід'ємна складова частина процесу відновлення вітчизняної економіки. Стимулами цього процесу повинні бути ринкові відносини та цілеспрямовані заходи господарської політики на всіх рівнях. Якщо в розвинених країнах проблеми зайнятості можуть найчастіше вирішуватися відокремлено, без кардинальних змін економічної стратегії, то в Україні для цього потрібне корінне перетворення економіки. Це може бути реалізовано лише за умови фінансової стабілізації, відновлення економічного зростання, збільшення ресурсів для інвестиційної активності та вирішення соціальних проблем. Необхідна ефективна взаємодія працівників, роботодавців

та державних органів з метою узгодження шляхів вирішення проблем зайнятості.

Розвиток трудового потенціалу в регіоні визначається динамікою та рівнем економічної ефективності виробництва, тому більш раціональне використання працівників є пріоритетним напрямом порівняно зі збереженням існуючих робочих місць. Скорочення зайвих працівників і збільшення за рахунок цього числа безробітних (за умови їх достатньої матеріальної підтримки) в багатьох відношеннях ефективніше, ніж збереження на підприємствах прихованого резерву робочої сили.

Для вирішення всіх цих завдань держава має прогнозувати ситуацію на ринку праці, знаходити та підтримувати або формувати "точки зростання" в економіці, проводити відповідну структурну, регіональну та інвестиційну політику, регулювати зовнішньоекономічні зв'язки, сприяти адаптації працівників до вимог ринку праці. Слід також враховувати, що можливості держави в галузі створення нових робочих місць менші, ніж можливості приватного капіталу. Це, однак, не знижує ролі держави як гаранта зайнятості, вона повинна стимулювати активність підприємців. Водночас державі необхідно обмежувати певними рамками їх поведінку на ринку праці для забезпечення захисту соціально вразливих груп населення та регулювання в складних ситуаціях вивільнення робочої сили.

Для забезпечення економічного зростання регіону, що супроводжується збільшенням зайнятості, потрібні:

поява ринково орієнтованого, захищеного державою та соціально відповідального власника виробничих і фінансових ресурсів, заохочення його підприємницької активності;

залучення внутрішніх та іноземних інвестицій;

забезпечення умов для матеріальної зацікавленості працівників, розвитку їх потреб, розширення інфраструктури для їх задоволення, а також відповідності професійного рівня трудящих рівню матеріально-технічної бази.

Реалізація цих вимог можлива лише на основі використання розвиненого ринкового господарського механізму в поєднанні з державним регулюванням. Перш за все, необхідне вдосконалення територіальної структури виробництва, а саме: подолання нерівномірності розвитку про-

дуктивних сил у регіонах, більш повне використання регіональних ресурсів та можливостей з урахуванням особистого трудового потенціалу, усунення відставання сфер соціальної інфраструктури регіонів від потреб. Для цього необхідна територіальна мобільність робочої сили, що вимагає певного регулювання, тому велика небезпека посилення розбіжностей у забезпеченні регіонів трудовим потенціалом, зокрема зростання дефіциту кадрів у регіонах зі складним рівнем проживання.

Процес реформування економіки показав, що поряд із властивими світовій цивілізації суперечностями, зокрема, між науково-технічним прогресом та зниженням безробіття, характером, умовами праці та її оплатою, існують проблеми, пов'язані з високим рівнем трудової активності населення за низького рівня життя та ефективності праці, з недостатньою територіально-галузевою мобільністю кадрів, системою підготовки та перепідготовки кадрів, нерозвиненістю інфраструктури ринку праці.

Одним з основних елементів формування політики ефективної зайнятості в регіоні є розробка і впровадження механізму, що регулює динамічну рівновагу попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. У зв'язку з цим слід виділити два блоки проблем:

пожвавлення економічної ситуації та інвестиційної активності в регіоні, створення умов для динамічного руху капіталу, розробку заходів щодо розвитку трудового потенціалу та збільшення потреби підприємств і організацій у робочій силі;

вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням додаткових доходів (дивідендів від цінних паперів, відсотків за вкладками і т. ін.), розвиток системи соціальних допомог, дотацій та пільг, що знижують потребу в праці окремих соціально-демографічних груп населення, особливо жінок, молоді та пенсіонерів.

У реалізації першого напрямку великого значення набувають методи впливу на зайнятість населення в умовах структурних зрушень в економіці та розвитку нових форм власності.

Щодо другого напрямку досягнення динамічної рівноваги попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці, слід зазначити, які попередній розгляд демографічних факторів, які визначають формування економічно активного населення та їх можливий вплив на ринок праці в кінці 90-х

років, показує, що в процесі розробки та реалізації заходів щодо регулювання зайнятості населення в умовах суттєвих інвестиційних обмежень особливу увагу треба приділити питанням зниження попиту на робочі місця з боку окремих соціально-демографічних груп населення.

Зниження загального рівня життя населення призвело до надзайнятості серед студентів, які змушені працювати у вільний від навчання час. Зростає також кількість пропозицій за рахунок випускників навчальних закладів. Відсутність механізму, що регулює працевлаштування випускників навчальних закладів, призводить до виникнення серйозних проблем. Особливу тривогу викликає втрата молоддю цінності професіоналізму. Виявляється чітка тенденція до люмпенізації молоді, що в найближчій перспективі позначиться на соціальній структурі суспільства.

Незважаючи на кризу, в економіці регіону все більше відчувається зростання потреби в підвищенні загальноосвітнього рівня працівників, збільшується попит на професійну освіту. Якщо існуючі на даному етапі тенденції у відтворенні кваліфікованих кадрів не зміняться, то в найближчій перспективі можна очікувати зростання безробіття серед некваліфікованого населення регіону, і насамперед молодих людей, які не продовжують подальшої освіти, які не мають професії або належної кваліфікації. Тому необхідна раціональна організація професійної освіти молоді, узгоджена з розвитком вітчизняної економіки. Останнім часом все більше молодих людей вважає одержання повноцінної освіти необхідною умовою досягнення бажаного соціального статусу та більш високого матеріального становища. Професійне навчання стає найважливішим елементом ринкової інфраструктури. Ось чому на фоні скорочення набору в ПТУ та середні спеціальні навчальні заклади прийом студентів до ВНЗ з року в рік збільшується.

Таким чином, у міру розвитку ринкових відносин та конкуренції, прискорення перебудови галузевої структури зайнятості цінність професійної підготовки працівника неминуче зросте. Це буде сприяти збільшенню зайнятості молоді в навчанні. Світовий і вітчизняний досвід підтверджують тенденцію до зростання тривалості навчання молоді та більш пізнього її вступу в активну трудову діяльність. Одночасно змінюються й вимоги наймачів до робочої сили. Від тактики одержання швидкого прибутку підприємець переходить до довгострокової стратегії

одержання стійких доходів в умовах конкуренції, тому, як наслідок, у них з'явиться необхідність у збільшенні наймання молодшої робочої сили.

Діюча політика зайнятості повинна в нинішніх умовах мати попереджувальний характер і включати цілий комплекс заходів щодо державного регулювання, які запобігають зростанню безробіття і його переходу у сталу форму. Для регулювання безробіття необхідно впроваджувати наступні заходи:

- перерозподіл наявного попиту на працю шляхом стимулювання переходу підприємств на неповний робочий день, неповний робочий тиждень і под. Такі підприємства повинні одержати податкові пільги, щоб компенсувати витрати на прийом нових працівників;

- бюджетне субсидування додаткової (стосовно фактичного рівня) робочої сили на діючих підприємствах. Воно може мати вигляд кредитування адміністрацією регіону зарплати додатково найнятих робітників. Підприємства, що розширюють зайнятість стосовно її рівня у попередньому році, можуть одержати пільговий кредит, розмірний зарплаті, що сплачена додатково зайнятим на виробництві;

- розвиток служб перепідготовки кадрів та підвищення кваліфікації;

- надання робочих місць, не орієнтованих на одержання прибутку, а пов'язаних з роботою в інтересах суспільства, наприклад: робота в галузі охорони навколишнього середовища і т. ін.

Розширення зайнятості в майбутньому залежить також від інвестицій. У цілому інвестиції в реконструкцію та технологічне переобладнання підприємств матимуть працезберігальний ефект. Але збільшення капітальних вкладень означає створення нових робочих місць.

Вирішення проблеми безробіття в регіоні, в якому знаходиться 1 – 2 підприємства, повинне здійснюватися через стимулювання інвестицій та заохочення малого бізнесу на рівні населених пунктів та реалізацію регіональної програми сприяння зайнятості.

Значно скоротити кількість незайнятих можна за рахунок структурних змін у виробництві. Цей процес має великий потенціал для збільшення зайнятості, при цьому навіть її стабілізація сьогодні буде великим плюсом у розвитку трудового потенціалу регіону.

До розробки програм діяльності установ ринку праці на місцевому рівні необхідно залучати об'єднання підприємців та профспілки. Із

представників населення, керівників навчальних закладів, профспілок, підприємств і місцевих органів влади необхідно створити комісії (комітети), які будуть надавати всебічну допомогу місцевим установам ринку праці у їх повсякденній роботі, і водночас, здійснювати над ними контроль.

Важливо, що місцеві підприємства зазвичай охоче надають установам ринку праці постійну кваліфіковану допомогу в розробці планів використання робочої сили, індивідуального розвитку співробітників, проведення масового перенавчання, пов'язаного із впровадженням нової технології та реорганізації виробництва.

Особливо ефективно знижує безробіття та підтримує високий рівень зайнятості політика активних заходів щодо розвитку трудового потенціалу, яку тією чи іншою мірою проводить практично кожен регіон.

Інтенсивність вивільнення і перерозподілу робочої сили залежить від багатьох факторів. Головні з них – банкрутство нерентабельних та неконкурентноспроможних підприємств, зміна форм власності, скорочення споживчого ринку. Не виключено, що багато підприємств, не знаходячи попиту своєї продукції, змушені будуть і надалі скорочувати кількість робочих місць.

Досвід багатьох підприємств свідчить, що вивільнення тільки в тому випадку є ефективними, коли воно планується заздалегідь. Планування вивільнення та його аналіз дозволяє точно та заздалегідь визначити надлишок робочої сили, розробити відповідні заходи. В іншому випадку вивільнення кадрів супроводжується значними фінансовими втратами, зниженням мотивації та продуктивності праці. Аналізуючи попит на робочу силу та її пропозицію на кілька років вперед, підприємства можуть регулювати потребу в персоналі в різні періоди часу, своєчасно переукладати контракти, заохочувати ранній вихід на пенсію замість прямого звільнення. Планомірний підхід до скорочення персоналу дозволяє також заздалегідь визначити та готувати альтернативні варіанти звільнення – навчання працівників для вільних та нових робочих місць, переміщення в інші підрозділи підприємства, скорочення робочого часу, сприяння в отриманні роботи на стороні. При цьому працівники краще адаптуються до зміни свого професійного становища.

У проведенні подібної роботи на підприємствах повинні брати участь всі управлінські служби. Але, звичайно, основна відповідальність

лягає на фахівців, що безпосередньо відповідають за розробку та реалізацію кадрової політики. Тому дуже важливими є зміцнення кадрових служб підприємства, особливо в період його реорганізації та звільнення персоналу, коли виникають додаткові проблеми. Одна з них – посилення координації з іншими службами та підрозділами підприємства для визначення можливостей перерозподілу працівників всередині підприємства, їх перепідготовки, для забезпечення точного дотримання трудового законодавства в разі звільнення працівників.

На сьогодні багатьом відділам кадрів регіону, які відповідають за організацію на підприємствах масового вивільнення робочої сили, вирішення всіх цих проблем не до снаги.

Регіональна програма сприяння зайнятості населення повинна спиратися на державну політику зайнятості. Згідно із законом про зайнятість, її головна мета полягає у сприянні повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості шляхом забезпечення професійної підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки громадян, стримування масового довгострокового безробіття, підвищення ефективності державної служби зайнятості та реалізації інших заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту громадян на ринку праці.

У сучасних умовах вихідним постулатом стратегії зайнятості в регіоні має стати принцип досягнення та підтримки ефективної зайнятості, що допускає безробіття в соціально прийнятних межах. Реалізації цього принципу може сприяти оптимальне поєднання економічної ефективності та соціальних результатів.

Наявність певної кількості громадян, які шукають роботу та офіційно визнані безробітними, слід розглядати як неминучий результат особливостей руху робочої сили та робочих місць. Мінімізація соціально припустимого рівня безробіття залежить від дієвості організаційно-економічного механізму регулювання ринку праці, а також його складових – ринку робочих місць, що формує попит на робочу силу, і ринку робочої сили, що формує попит на робочі місця.

Особливості зайнятості та функціонування ринку праці в регіоні обумовлені специфікою формування економічно активного населення, рівнем і структурою зайнятості, інвестиційною активністю та привабливістю території, характером підтримки підприємств регіональними органами влади.

Ця підтримка повинна мати вибірковий характер і визначатися пріоритетами структурної перебудови економіки, забезпечуваними коштами з відповідних бюджетів. Заходи щодо подолання тимчасових фінансових труднощів підприємств повинні стати стрижнем районної програми та фінансуватися за рахунок коштів фонду зайнятості населення з метою збереження або збільшення кількості робочих місць на тому чи іншому підприємстві.

Регіональним органам виконавчої влади, насамперед, необхідно здійснити наступний комплекс заходів:

визначення потреби у створенні робочих місць;

виявлення галузевих та регіональних пріоритетів у розвитку та збереженні перспективних робочих місць;

проведення соціальної експертизи регіональних цільових та інвестиційних програм;

розробку нормативної правової бази, орієнтованої на формування загальних умов для створення і збереження робочих місць;

створення механізму, що забезпечує розвиток професійної та територіальної мобільності робочої сили;

підвищення ефективності використання наявних виробничих потужностей;

формування системи організації тимчасових робочих місць на базі громадських робіт;

розробку механізму розвитку соціального партнерства в галузі створення і збереження робочих місць;

цільову підтримку створення та збереження робочих місць для неконкурентоспроможних громадян.

Сучасний етап реформування й оновлення суспільства характеризується макроекономічною кризою, спадом виробництва, офіційним та прихованим безробіттям, значним погіршенням рівня життя населення як усієї держави, так і окремих її регіонів. Кризова соціально-економічна ситуація в країні кардинально змінює умови відтворення і функціонування людини. Це проявляється в погіршенні медико-демографічних параметрів трудового потенціалу, активізації процесів трудової міграції, безповоротній втраті освітнього та професійно-кваліфікаційного, мотиваційного потенціалів. У цих умовах постановка та вирішення проблеми підвищення ефективності використання трудового потенціалу потребує глибоких змін форм і методів управління на державному та регіональному рівнях.

3.4. Напрями підвищення ефективності управління інноваційно-інвестиційним розвитком регіону

Сучасний стан економіки потребує підвищення ефективності розвитку внутрішнього ринку країни, вдосконалення виробничої структури та експортно-орієнтованої діяльності суб'єктів господарювання за допомогою залучення інвестиційних ресурсів для забезпечення якісно нового відтворення не тільки продуктивних сил, але й умов життєдіяльності в процесі реалізації стратегії інноваційної конкурентоспроможності.

Особливістю економіки сьогодення є те, що з рівня держави пошук ресурсів для інноваційної діяльності за умови врахування специфіки утворення інновацій перейшов у регіони. Для активізації економічного зростання, мобілізації місцевих ресурсів, поліпшення соціального клімату в регіоні та успішного соціально-економічного розвитку необхідна раціональна регіональна інноваційна система [53].

На рівні регіону тактичні прорахунки регіонального розвитку України обумовлені переважно неврахуванням особливостей довгострокових тенденцій регіонального розвитку, що діють на етапі модернізації економіки, відсутністю чітко означених та науково обґрунтованих економічних і соціальних стратегій, а також недосконалістю законодавчо-правового забезпечення інноваційної діяльності інвестиційними ресурсами, недосконалим механізмом фінансового забезпечення інноваційних програм розвитку, високим рівнем зносу основних виробничих фондів, відсутністю ефективного менеджменту на об'єктах фінансування, недостатнім рівнем залучення середнього та малого бізнесу, низьким рівнем розвитку регіональної інфраструктури інноваційно-інвестиційного процесу (на рівні регіону відсутній відповідний рівень інформаційного забезпечення, сертифікації та просування інновацій).

У багатьох регіонах планування здійснюється на короткостроковий період, при цьому проблеми, що вирішуються планом соціально-економічного розвитку, обмежуються лише вирішенням нагальних потреб забезпечення відповідного рівня та якості життя населення. Однак, найбільш актуальним питанням конкурентоспроможного функціонування діяльності регіону є напрям його інноваційно-інвестиційного розвитку з обов'язковим впровадженням інноваційних технологій, що потребує різноманітних розробок різного обсягу та динаміки інвестицій. Підвищення використання інтелектуальних ресурсів дасть можливість

адаптуватися до змін навколишнього середовища на основі використання конкретних конкурентних регіональних переваг із застосуванням певного механізму підвищення конкурентоспроможності регіону.

Складовими механізму підвищення конкурентоспроможності регіону є наступні: ефективне використання існуючих та створення нових регіональних органів; надання більших повноважень регіонам; посилення фіскальних повноважень регіонального управління (гранти, позики, акціонерний капітал та непряма підтримка); бюджетно-фінансова складова, а саме, вихід регіональних виробників на різні рівні).

До проблем, що гальмують розвиток інноваційно-інвестиційної системи регіонів країни, які означені науковцями та практиками [25; 73; 106; 236] відносять такі, як:

- недосконалість нормативно-правової системи регулювання та стимулювання інноваційної діяльності;

- відсутність чіткого закріплення сформульованої стратегії науково-технологічного та інноваційного розвитку, її державного управління, послідовної та виваженої зовнішньої і внутрішньої економічної політики;

- низька активність внутрішніх та зовнішніх інвесторів;

- відсутність ефективного механізму фінансування інноваційного розвитку;

- несприятливість вітчизняної економіки до сучасних досягнень науки й технологічних інновацій;

- втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів у науково-технічній та інноваційних сферах;

- відсутність позиції на сформованому світовому ринку високотехнологічних товарів і послуг;

- невідповідність якості функціонування та структури науково-технічної та інноваційної сфери потенційним потребам інноваційного розвитку економіки й попиту на передові технології.

Розв'язання зазначених проблем потребує застосування комплексного стратегічного підходу до формування інноваційної моделі розвитку регіону (рис. 3.8).

Зростання ролі регіонів у стабілізації національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності потребує формування відповідних інноваційних механізмів активізації конкурентних переваг регіону з означеним інвестиційним забезпеченням фінансування.

Джерела фінансування технологічного оновлення господарського комплексу необхідно використовувати в інтересах інноваційного розвитку

регіону, а саме всі внутрішні та іноземні інвестиції спрямовувати в наукоємне виробництво.

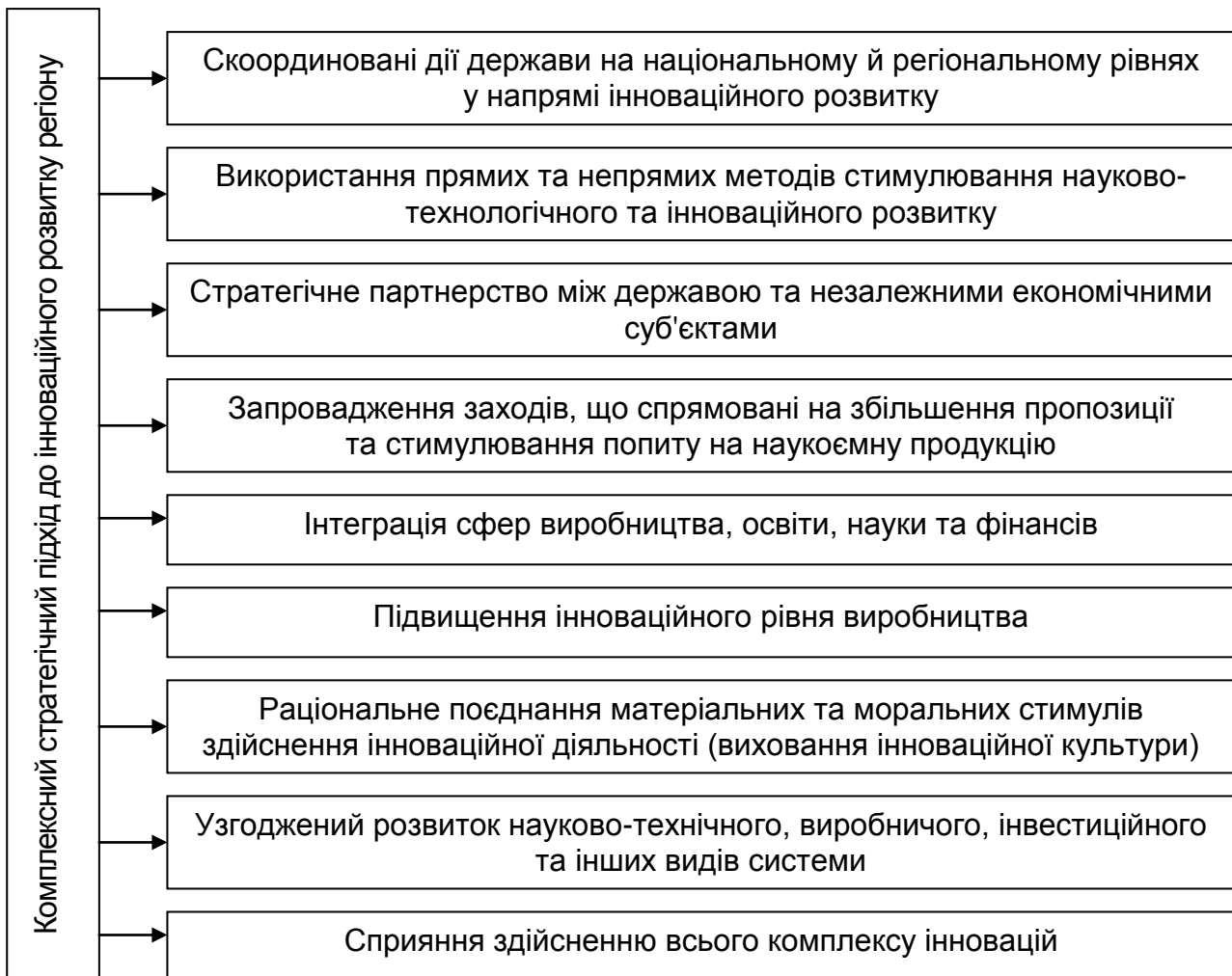

Рис. 3.8. Комплексний стратегічний підхід до формування інноваційної моделі розвитку регіону

Забезпечення стратегічного потенціалу продуктивних сил регіону, зайнятості населення та його соціальний захист, збільшення надходжень до бюджету може відбуватися за наступних умов: збільшення питомої ваги підприємств, організацій, що використовують інноваційний продукт; динамічного зростання обсягів реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі продукції, збільшення впровадження науково-інноваційних розробок до кількості виконаних розробок, збільшення кількості наданих ліцензій на об'єкти інтелектуальної власності, збільшення прибутку від використання винаходів, корисних моделей та промислових зразків.

Регіональна інноваційна система розглядається як утворення, де здійснюється співпраця бізнесу, регіональної адміністрації, держави та органів місцевого самоврядування, науково-дослідних та освітніх уста-

нов, недержавних організацій та структур сприяння трансферу інновацій, що створюють можливість для ефективного використання існуючого інноваційного та економічного потенціалу регіону.

Інноваційний потенціал являє собою динамічну й адаптивну багатовимірну (переважно якісну) характеристику економічної одиниці, складовими якої є науково-технічний, виробничо-технологічний, ресурсний (акумулює усі види ресурсів, залучення яких необхідне для реалізації інноваційного процесу), кадровий потенціал, задіяні в інноваційних процесах, а також включає потенційну місткість ринку споживання інноваційного продукту й інституційну спроможність держави до стимулювання та підтримки розвитку інноваційних процесів [230].

Регіональна економіка повинна демонструвати високу гнучкість у пристосуванні до змін у зовнішньому оточенні для виживання і розвитку компетенцій, активно творити свій життєво-інформаційний простір на основі розгортання інноваційної діяльності [172].

Першим кроком на шляху створення регіональної інноваційної системи є формування ринку інновацій за наявності наступних складових, по-перше, ринку інноваційного продукту, по-друге – ринку робочої сили відповідної кваліфікації. Регіональний інноваційний ринок базується на таких інституціях, як: інформаційна мережа нововведень, освітні заклади, інноваційні банки, недержані фонди підтримки нововведень, центри впровадження та передачі технологій, інноваційні біржі. При цьому інформаційна мережа нововведень розглядається як інформаційно-пошукова система, що забезпечує інноваційну діяльність та науково-технічний розвиток, тобто виступає посередником між виробником і споживачем інноваційного продукту. У процесі формування інформаційної мережі регіону неодмінною умовою успішного функціонування є можливість доступу до бази даних інших регіонів країни. Центри впровадження технологій спираються на вищі навчальні заклади, які пропонують свої розробки в галузі технологій та ефективної організації виробництва. Забезпечують функціонування ринку інновацій господарські структури, що поєднують науку і виробництво, а саме: технопарки, інноваційні кластери, технополіси, фінансово-промислові групи. Таким чином забезпечується концентрація в одному місці виробництва та наукомістких технологій.

Головними завданнями регіональної інноваційної системи є:

забезпечення розвитку інноваційного підприємництва в регіоні, створення умов для виробництва інноваційного продукту;

надання допомоги, як організаційної, так і фінансової, у процесі проведення різноманітних інноваційних заходів; організація трансферу технологій;

організація системи об'єднання підприємців із науковими установами;

створення мережі зв'язків між підприємствами та регіональною адміністрацією, органами місцевого самоврядування;

формування виробничих систем, сприяння підвищенню якісних характеристик трудових ресурсів.

У процесі формування регіональної інноваційної системи необхідно оцінити інноваційний стан економіки регіону. Систему показників, що характеризують інноваційний процес у регіоні, можна поділити на чотири групи. Перша група (генерація ідей): чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи; чисельність докторів та кандидатів наук; винахідницька активність працівників; внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами організаціями регіону. Друга група: чисельність організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи; кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт; обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами; кількість підприємств, що впроваджують інновації. До третьої групи (освоєння знань) відносять: загальний обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності, кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах, кількість освоєних виробництв інноваційних видів продукції, кількість використаних раціоналізаторських пропозицій. Четверта група: обсяг інноваційної продукції, реалізованої в регіоні та за межі України.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів організаційні інновації сприяють як підвищенню ефективності роботи суб'єктів господарювання, так і функціонуванню регіональної економічної системи.

На функціонування та інноваційний розвиток науково-виробничих систем регіонів України впливає багато різноманітних факторів як екзогенного, так і ендогенного характеру. Це вимагає їх систематизації, виявлення недоліків та перепон, що стримують розвиток, а також визначення наявних переваг і потенційних можливостей, якими доцільно скористатися в процесі проведення комплексної системи змін [206].

Для більшості регіонів України характерні структурні деформації та руйнація науково-виробничого потенціалу. У промислово розвинених

регіонах спостерігається високий, а в деяких галузях навіть близький до критичного рівень зносу основних засобів. При цьому темпи оновлення й розміри інвестицій в основний капітал у цих регіонах недостатні.

Формування раціональних і ефективних регіональних інноваційних систем забезпечить фінансування та стимулювання розвитку депресивних регіонів з урахуванням місцевих особливостей регіональних програм та створить нові кваліфіковані робочі місця. Однак доцільність створення інноваційних систем у регіонах України залежить від державних програм розвитку інноваційної діяльності регіонів та програм розвитку депресивних регіонів.

В умовах глобалізації необхідна реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку регіону, яка б забезпечила якісну зміну структури виробництва та експорту в напрямі зростання ваги більш технологічних та конкурентоспроможних продуктів, інноваційно-інвестиційний розвиток промисловості регіону для підвищення його конкурентоспроможності та максимально ефективно й комплексно використання всіх наявних ресурсів регіону (рис. 3.9).

Основні напрями розвитку інноваційно-інвестиційного розвитку регіону: підвищення конкурентної стратегії соціально-економічного розвитку; створення сприятливих умов для формування позитивного інвестиційного клімату; формування позитивного інвестиційного іміджу регіону (особливо промислової політики та подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності в регіоні, покращення інфраструктури інвестиційної діяльності); забезпечення вільного доступу потенційних інвесторів до реєстру інвестиційних пропозицій регіону.

Обов'язковою умовою дієвості стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку є закріплення комплексу заходів у бюджетній, податковій, грошово-кредитній та зовнішньоекономічній сферах.

Пріоритетними напрямками інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів є машинобудування та наукомісткі виробництва, паливно-енергетичний комплекс із впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій.

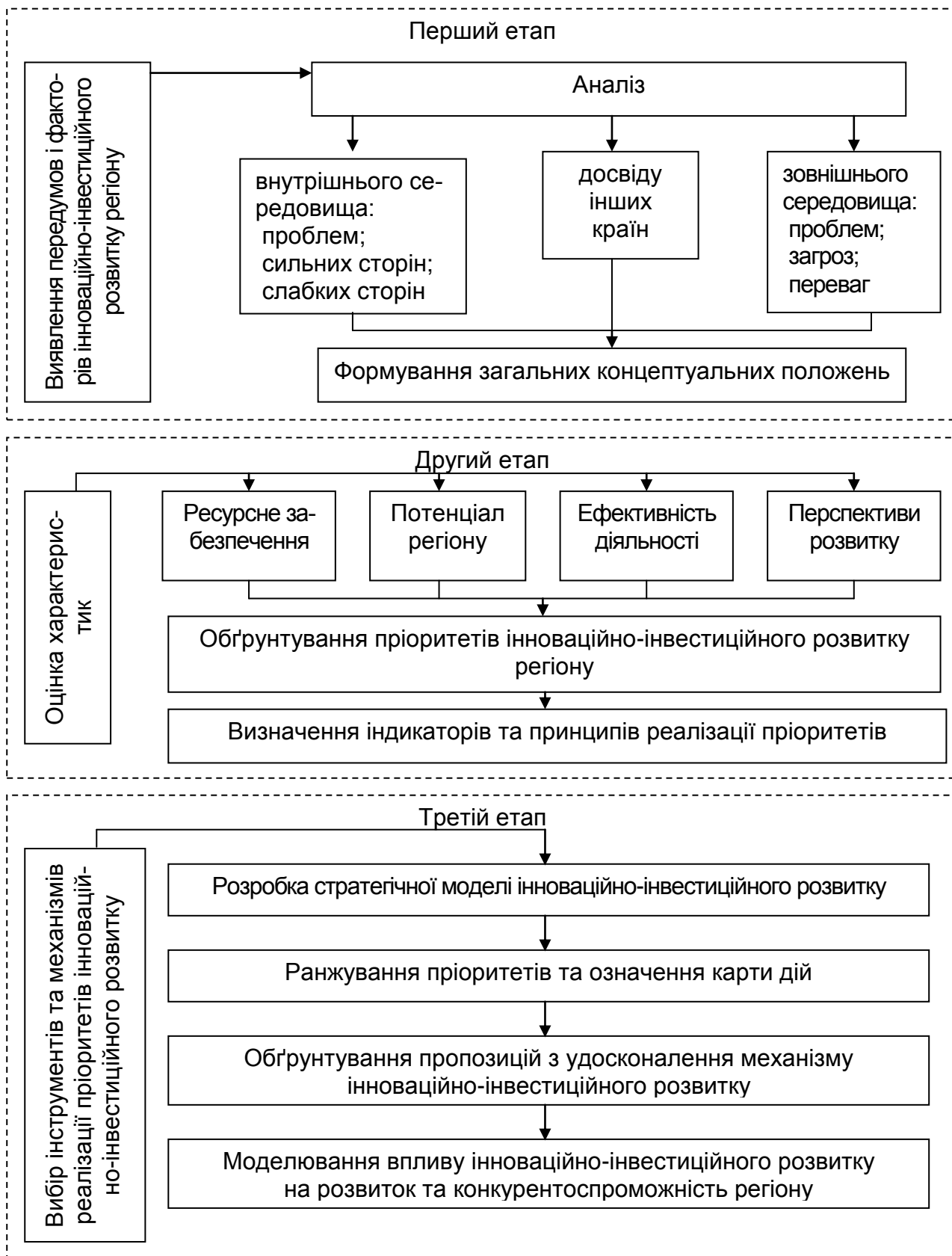

Рис. 3.9. Етапи концепції інноваційно-інвестиційного розвитку регіону

Важливо, щоб на всіх рівнях та в усіх державних структурах інноваційні пріоритети були на першому місці. В умовах нестабільності слід застосовувати непрямі механізми стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку.

Заклади вищої та професійно-технічної освіти повинні забезпечити якісну підготовку висококваліфікованих фахівців для регіону, чому має сприяти державне замовлення висококваліфікованих кадрів. Особливо в умовах зниження попиту на внутрішньому товарному ринку та його обмеженості виникає потреба у фахівцях, які вміють проводити дослідження зовнішніх ринків. Необхідно також прискорити комерціалізацію наукових розробок, удосконалити кредитний механізм фінансування наукових та науково-технологічних досліджень за допомогою застосування дієвого механізму державно-приватного партнерства, піднявши таким чином загальну інноваційну та інвестиційну культуру населення країни і рівень виховання у сфері захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Зростання в регіонах процесів інтеграції наукових, фінансових і виробничих підприємств у великі структури різних організаційно-правових форм на базі горизонтальної чи вертикальної корпорації, поряд з іншими позитивними результатами, може стати фактором формування власної стійкої науково-технічної та фінансової основи піднесення інноваційної діяльності. Зміст концепції та етапи формування інноваційно-інвестиційного розвитку регіону наведено на рис. 3.9.

Великі інноваційні підприємства, які значно впливають на економіку регіону, можуть мати особливий кластер форм і методів їх підтримки державними органами влади відповідно до регіональної інноваційної політики.

Головне завдання останньої полягає у створенні сприятливих умов для зростаючого залучення капіталу різних структур господарювання в інноваційну діяльність регіонального значення.

Необхідно спрямувати всі зусилля та ресурси регіональних органів управління на виконання початкових стадій великих інноваційних проєктів, відкриття перспектив для застосування капіталу різних господарських структур.

Таким чином, ефективна реалізація інноваційного потенціалу регіону можлива лише за умови комплексного забезпечення інноваційних процесів у регіоні: наявності фінансового забезпечення інноваційної діяльності,

механізму стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, організаційного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення.

3.5. Напрями вдосконалення планування розвитку регіонів

Ефективне управління соціально-економічними процесами в країні або окремо взятому регіоні, адміністративно-територіальній одиниці потребує прогнозування і планування основних тенденцій їх розвитку. Система соціально-економічного прогнозування і планування країни та її територій вимагає розробки методології, яка забезпечує узгодженість та спадкоємність прогнозів і планів різних рівнів територіального управління й певне поєднання організації та розробки прогнозів і планів. У сучасних умовах роль прогнозних досліджень та планових розробок посилюється, і це, в першу чергу, пов'язане з ускладненням економічних, соціальних та екологічних проблем.

Для того щоб реагувати на зовнішні виклики майбутнього, створені певні механізми, які називаються прогнозуванням, макроекономічним плануванням або програмуванням економіки.

Економічне прогнозування є перед плановою стадією планування.

Предметом економічного прогнозування є передбачення економічного стану об'єктів, що функціонують у майбутньому. Складання прогнозів передуює процесові розробки планів і слугує для них вихідною базою. Прогноз – це науково обґрунтоване передбачення можливого стану економічної системи та відповідних показників, що характеризують цей стан, у тому числі продуктивних сил, організаційно-економічних та виробничих відносин, власності тощо, це пошук реалістичного й економічно виправданого перспективного рішення [137, с. 9].

В економічній науці прийнято розрізняти короткострокові, середньострокові, довгострокові й далекострокові прогнози. Але, як підкреслює Пашута М. Т., слід мати на увазі, що поняття строку відносне [137, с. 10]. Оскільки майбутнє є невизначеним, прогнозування та розробка системи планів дозволяють уникнути значних втрат.

Аналіз зовнішнього середовища та оцінка його тенденцій в майбутньому дозволяють виявити найбільш імовірні його зміни, можливості та визначити найсуттєвіші загрози для об'єктів прогнозування, на основі чого розробити заходи їх нейтралізації або пом'якшення дії.

Розробка прогнозів та планів розвитку територій різного рівня – це досить трудомісткий процес, який потребує вивіреного практикою методологічного апарату, що дозволив би зробити цей процес науково обґрунтованим та раціональним. Сьогодні Україна має певний досвід у розробці планів та прогнозів територіального рівня, але процес удосконалення прогнозування та планування є безперервним, що вимагає подальших досліджень у цій галузі, зокрема вивчення зарубіжного досвіду у визначенні перспектив розвитку територій.

У нашій країні прийнятий цілий комплекс законів, постанов Кабінету Міністрів України та інших законодавчих актів, спрямованих на подальший розвиток планування розвитку територій [142; 144; 145; 146; 155; 157; 266; 269; 270].

У працях вітчизняних вчених проводиться ретельний аналіз законодавства та методичних підходів до планування соціально-економічного розвитку країни і її адміністративно-територіальних одиниць, методологічного апарату планування, відзначаються їх недоліки та пропонуються напрями вдосконалення планування. Вітчизняні вчені у науковій розробці [132] детально розглянули чинне законодавство в галузі планування, відзначивши його недоліки та пропонуючи конкретні напрями вдосконалення.

Розроблено цілий комплекс методів прогнозування та планування розвитку об'єктів управління, які можуть бути застосовані в тому числі і для регіонів та інших адміністративно-територіальних одиниць [8].

Уткін Е. А. виділяє наступні об'єктивні обставини, що обумовлюють потребу планування, у тому числі й стратегічного, в ринковому господарстві:

1) нездатність механізму вільного ринку забезпечити макроекономічну стійкість національної економіки, подолати циклічні коливання виробництва, зайнятості та ін.;

2) систематичне зростання в загальному обсязі споживання частки колективного або суспільного споживання. Оскільки колективне споживання товарів і послуг значною мірою регулюється не звичайним ринковим механізмом, а державою, то збільшується і частка сукупних ресурсів країни, що розподіляються нею за допомогою позаринкових механізмів;

3) зростання впливу масштабів людської діяльності на довкілля, наявність негативних "зовнішніх ефектів" економічної діяльності;

4) поява більш складних і важливих форм взаємодії один з одним суб'єктів господарювання і цілих секторів економіки внаслідок їх розширення та інтеграційних процесів;

5) загострення глобальних проблем сучасності (продовольчої, виснаження природних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища та ін.) обумовлює все більший інтерес суспільства, держави до стратегічного планування [186, с. 19].

Виділяють три основні форми організації планування: "зверху вниз"; "знизу вгору"; "цілі вниз, плани вгору" [10, с. 33].

Перша форма організації планування передбачає створення планів керівництвом або владою. Ця форма є в більшості випадків мало-ефективною, бо не враховує прагнень і цілей виконавців.

Друга форма передбачає формування планів виконавцями та затвердження керівництвом. Це також недостатньо ефективна форма планування, яка враховує інтереси певної групи людей, певних колективів, що не дозволяє оптимальним чином використовувати наявні ресурси через неузгодженість дій з іншими групами та відсутність спрямованості на найкращий спосіб досягнення загальних цілей розвитку об'єкта управління.

Третя форма передбачає формування загальних цілей та головних завдань вищим керівництвом і залучає до розробки планів усіх їх виконавців. При цьому необхідно стимулювати виконавців до розробки планів, висунування пропозицій та заходів щодо їх реалізації, таким чином забезпечуючи застосування одного із основних принципів планування – принципу партисипативного планування. Ця форма є найбільш доцільною, оскільки враховує інтереси як керівництва, так і виконавців планів, спрямована на досягнення загальних цілей об'єкта управління, залучає до цього процесу значне коло людей.

Оскільки одним із головних завдань території є постійний аналіз, формулювання основних цілей її розвитку та розробка пропозицій з реалізації заходів щодо їх досягнення, третя форма планування є найбільш доцільною і для планування розвитку територій. Це можна пояснити наступним. Перш за все, вона забезпечує досягнення загальних цілей розвитку адміністративно-територіальної одиниці, оскільки підпорядковані їй міста, райони, селища не мають достатньо інформації про стан справ та проблеми розвитку і не можуть кваліфіковано визначити

напрями розвитку. По-друге, таким чином досягається найбільш ефективне використання всіх видів ресурсів. По-третє, як досягти поставлених цілей, краще за всіх знають на місцях. Тому залучення інформації про суспільну думку, найбільш суттєві проблеми та способи їх подолання на місцях робить процес планування демократичним, ефективним, прозорим. Крім того, важливим є те, що в разі застосування третьої форми планування розроблені плани спрямовуються на вирішення певних цілей розвитку території як єдиного цілого об'єкта управління, які визначає керівництво.

Вибору методів прогнозування та планування, зокрема стратегічного, повинне передувати визначення, наскільки структуровані проблеми, тобто наскільки тісним є зв'язок між явищами, процесами, факторами, причинами та наслідками. Виділяють 4 класи проблем [186, с. 60]:

1. Стандартні (добре структуровані) проблеми. Тут зв'язок чітко детермінований, тобто зміна фактора-причини веде до однозначної зміни результативної ознаки.

2. Структуровані проблеми. У таких проблемах зв'язки мають корелятивний характер високого ступеня тісноти.

3. Слабо структуровані проблеми. Для них характерний невисокий рівень тісноти зв'язків. На результативну ознаку діють багато факторів. Їх вплив на результативну ознаку визначається в дуже великому інтервалі "від" і "до".

4. Неструктуровані проблеми. Зв'язки у такого типу проблемах можуть бути встановлені тільки на основі логічного аналізу.

Важливим є віднесення проблеми до певного класу її структурованості. Це дозволяє вибрати ті методи розробки планів, прогнозів, програм, проектів, які будуть сприяти адекватному відображенню тих процесів, що матимуть місце в майбутньому. Наприклад, якщо проблеми стандартні (добре структуровані), можуть використовуватися переважно метод прямих інженерно-економічних розрахунків, економіко-математичні методи і моделі, якщо ж, навпаки, досліджуються неструктуровані проблеми, використовують експертні (оціночні) методи, методи соціально-економічного аналізу. Взагалі в процесі дослідження будь-якої проблеми використовують комплекс методів планування та прогнозування.

Процес прогнозування та планування розвитку територій повинен базуватися на ретельному аналізі стану справ на даній території. Еконо-

мічний аналіз є тією відправною базою, на основі якої моделюються певні події досягнення встановлених цілей. Крім того, аналіз спрямований на виявлення резервів розвитку територій, які закладені в її потенціалі минулими діями, але не були використані з об'єктивних чи суб'єктивних причин. Ці резерви, їх реалізація у більшості випадків не потребують великих грошових коштів, тому їх урахування у планах є доцільним.

Для того щоб забезпечити принцип економічності в процесі проведення економічного аналізу стану території, повинна бути розроблена програма аналізу. Ця програма має містити такі етапи: встановлення цілей аналізу, розробка плану проведення аналізу, в тому числі визначення виконавців аналізу, джерел інформації, методів збору інформації, методології обробки, систематизації, узагальнення, форми подання інформації користувачеві з інтерпретацією результатів проведених досліджень. У зв'язку з тим що аналіз розвитку території є досить складним процесом, для більш ефективного проведення аналізу доцільним є також передбачення внесення корегувань у розроблену програму.

Важливим етапом є розробка форми подання інформації користувачеві з інтерпретацією результатів проведених досліджень. Маючи великий обсяг інформації, результати аналізу слід подавати у досить стислій формі, але водночас у такій, що комплексно характеризує стан території, її основні проблеми, резерви, пропозиції за можливими напрямками розвитку.

Блейклі Е. Д. виділяє п'ять широких аспектів, за якими повинен бути здійснений аналіз соціально-економічної бази [14, с. 120–122] :

- демографічна статистика місцевості;
- особливості ринку праці;
- економічні параметри;
- фізичні (природні) умови;
- послуги для населення.

Застосовуючи комплексний підхід до планування розвитку територій, треба мати на увазі, що всі ці категорії взаємопов'язані та взаємозалежні, відображають єдине ціле. Недоврахування будь-яких із цих аспектів призведе до викривленої оцінки стану місцевої економіки та не дозволить повною мірою зробити правильні висновки щодо її стану, основних проблем та завдань.

Перш ніж здійснювати економічний аналіз стану території, необхідно визначитися, хто, які структури будуть займатися збором інформації.

Це можуть бути органи місцевого самоврядування, якісь інші структури. Джерелом інформації можуть бути офіційні дані, якими володіють органи місцевого самоврядування, думки людей, які живуть у даній місцевості. Тому доцільно провести соціологічні опитування, інтерв'ю, громадські слухання, залучити до цього процесу лідерів місцевих громад, які часто висловлюють колективну думку і знають проблеми місцевості та напрями їх вирішення.

Зараз розроблений обґрунтований методологічний апарат аналізу стану розвитку територій, який знайшов відображення у працях вітчизняних та зарубіжних спеціалістів [132; 135; 152].

Молодожен Ю. Б. пропонує застосовувати порівняльний аналіз для комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів та визначає сфери, у яких здійснюється рейтингова оцінка [126]:

- сфера реального сектору;
- сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності;
- сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств;
- сфера соціального сектору;
- сфера споживчого ринку;
- сфера екології;
- сфера розвитку малого бізнесу.

На першому етапі рейтингова оцінка здійснюється на основі розрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від найкращих значень цих показників інших регіонів за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max}^i - X_{ij}}{X_{\max}^i - X_{\min}^i} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min}^i}{X_{\max}^i - X_{\min}^i}, \quad (3.5)$$

де R_j – сума рейтингових оцінок кожного регіону за кожним із показників, що характеризують окрему сферу соціально-економічного розвитку;

X_{ij} – значення i -го показника j -го регіону (i дорівнює від 1 до 25);

X_{\max}^i – максимальне значення i -го показника;

X_{\min}^i – мінімальне значення i -го показника.

Перша частина формули використовується для оцінки показників, підвищення яких має позитивне значення, друга частина – для оцінки показників, підвищення яких має негативне значення.

На другому етапі визначається середнє арифметичне суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками, що характеризують окрему сферу його соціально-економічного розвитку, за формулою:

$$R_{cpj} = \frac{R_j}{n}, \quad (3.6)$$

де R_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремої сфери соціально-економічного розвитку;

n – кількість показників, за якими проводиться розрахунок в окремій сфері економічної діяльності.

За результатами розрахунків визначається місце кожного регіону в рейтингу за кожною сферою соціально-економічного розвитку АРК і областей.

Значний інтерес для аналізу розвитку території становлять методи кількісного аналізу стану економіки території, які застосовуються в зарубіжній практиці. Серед них аналіз відносної зміни, коефіцієнт розвитку галузей економіки в окремій місцевості, шкалограма/визначення місця окремих районів міст і малих міст в економічній ієрархії та ін. [14, с. 125–149].

Аналіз відносної зміни – це ефективний і зручний метод аналізу змін, які мають місце у структурі місцевої економіки, порівняно з економікою регіону чи держави. Цей метод не придатний для аналізу економічної системи рівня одного кварталу.

Завдання аналізу відносної зміни – визначити продуктивність місцевої економіки порівняно з більш широкою базою (регіону або держави).

Аналіз відносної зміни дає можливість отримати дані про стан місцевої економіки в трьох взаємопов'язаних аспектах:

1. Показник економічного зростання (ПЕЗ) відображає економічне зростання через порівняння загальної чисельності в базовій економіці за два різних періоди часу.

$$\text{ПЕЗ} = \frac{\text{Баз. звіт.}}{\text{Баз. попер.}} - 1. \quad (3.7)$$

2. Показник відносного темпу зростання (ПВТЗ) відображає темпи зростання окремих галузей порівняно з загальним темпом базової економіки. Цей показник дає можливість з'ясувати, чи мали місце зміни в базовій економіці.

$$\text{ПВТЗ} = \frac{\text{Зайнят. звіт. } n}{\text{Зайнят. попер. } n} - \frac{\text{Баз. звіт.}}{\text{Баз. попер.}} \quad (3.8)$$

3. Показник диференційованої зміни (ПДЗ) дозволяє визначити, наскільки конкурентоспроможними є різні галузі місцевої економіки порівняно з базовою економікою. Він відображає темпи зростання секторів місцевої економіки порівняно з цими ж галузями базової економіки. Таким чином, позитивне значення диференційованої зміни в будь-якій галузі місцевої економіки свідчить про те, що вона розвивається швидше, ніж ця ж галузь у базовій економіці:

$$\text{ПДЗ} = \frac{\text{Місц. звіт. } n}{\text{Місц. попер. } n} - \frac{\text{Зайнят. звіт. } n}{\text{Зайнят. попер. } n} \quad (3.9)$$

де Баз. звіт. – зайнятість у базовій економіці у звітному періоді;

Баз. попер. – зайнятість у базовій економіці у минулому періоді;

Зайнят. звіт. n – зайнятість у галузі n у базовій економіці за звітний період;

Зайнят. попер. n – зайнятість у галузі n у базовій економіці за попередній період;

Місц. звіт. n – зайнятість у галузі n у місцевій економіці за звітний період;

Місц. попер. n – зайнятість у галузі n у місцевій економіці за попередній період.

Коефіцієнт розвитку галузей економіки в окремій місцевості визначається наступним чином.

$$K_p = \frac{\frac{\text{Зайнят. сект.}}{\text{Загальна зайнят.}}}{\frac{\text{Зайнят. баз. сект.}}{\text{Загальна базова зайнят.}}} \quad (3.10)$$

де K_p – коефіцієнт розвитку сектору місцевої економіки;

Зайнят. сект. – загальна зайнятість у конкретному секторі місцевої економіки;

Загальна зайнят. – загальна зайнятість у всіх секторах місцевої економіки;

Зайнят. баз. сект. – зайнятість у конкретному секторі базової економіки;

Загальна базова зайнят. – загальна зайнятість у базовій економіці.

Шкалограмма/визначення місця окремих районів міста та малих міст в економічній ієрархії складається так.

Для фахівців із місцевого економічного розвитку досить важко оцінити стан і структуру економіки невеликих адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, містечка в сільській місцевості або окремих кварталів міста. Ті методи, які використовуються для аналізу економічної системи регіону, для цього непридатні. Тому доводиться використовувати інші методи, які дають можливість дізнатися про відносний стан цих економічних міні-систем, не застосовуючи витратних соціологічних досліджень.

Ці методи базуються на різному інструментарії визначення масштабу місцевої економіки на основі теорії про ієрархію населених пунктів.

Ідея, яка лежить в основі цих методів, полягає в тому, що всі населені пункти організовуються в ієрархію, яка починається з найменших адміністративно-територіальних одиниць, де існують тільки деякі основні види послуг для населення. Ці населені пункти прив'язані до невеликих містечок, ринок яких уже перебуває на вищому щаблі розвитку, а ті пов'язані з великими адміністративними центрами. У кожній з адміністративно-територіальних одиниць присутній певний діапазон послуг, який відповідає її ролі в системі ієрархії.

Як впливає з теорії ієрархії, в соціальній та економічній структурі різних, схожих за розмірами і рівнем розвитку населених пунктів все ж є помітні й істотні відмінності. Структурний аналіз з використанням ієрархічних шкал, які називають шкалами Гуттмана, – це ефективний метод, який дає можливість отримати дані щодо окремого кварталу міста або невеликого населеного пункту. Аналітичний прийом, який використовується при цьому, – просте констатування наявності або відсутності конкретних видів соціально-економічної діяльності. Значення має не їхня

загальна кількість, а взаємний зв'язок одного виду діяльності з іншими в межах однієї географічної зони.

Експерти зі структурного аналізу поділили всі сфери аналізу на три класи.

Перший клас охоплює економічну систему (диференційованість) територіальної одиниці.

Другий клас – соціальні інститути (згуртованість).

Третій клас – місце в ієрархії (або центральність) – це показник того, наскільки добре в конкретному населеному пункті розвинена інфраструктура і система комунікацій. Широкий діапазон різних видів суспільної діяльності свідчить про значущість, або центральність, конкретної території в місті чи регіоні.

Цей метод дає можливість визначити, де саме необхідно втрутитися, щоб виправити диспропорції в структурі економіки того чи іншого району.

Після визначення напрямів розвитку територій постає питання реалізації цих напрямів, для чого необхідно розробити комплекс заходів для їх реалізації. Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів на всіх рівнях управління країною, потрібно вирішити питання вибору програм та проектів у процесі розробки планів розвитку територій.

Програма – це сукупність заходів, що потребує певних ресурсів, які здійснюються для реалізації стратегічних цілей. Наприклад, стратегія, орієнтована на випуск нової продукції, повинна підкріплюватися програмою дослідних робіт розробки нових або поліпшення виробів, що випускаються.

Зазначені програми здійснюються на основі конкретних проектів. Ідеї щодо програм та проектів можуть надходити з різних джерел. Коли ідей багато, їх відсівання здійснюється за допомогою "фільтру". Принципи прийняття рішень щодо відсіювання тих чи інших ідей повинні бути узгоджені з цілями і стратегіями об'єкта управління. Цей попередній відсів дає набір програм, проектів або продуктів, гідних подальшого аналізу.

"Фільтр" повинен дати відповіді на такі питання:

Чи відповідає даний проект генеральній меті об'єкта управління (регіону, міста, району та ін.)?

Чи має даний проект пряме відношення до цілей об'єкта управління?

Чи сприяє даний проект здійсненню прийнятої стратегії на рівні адміністративно-територіальної одиниці?

Чи володіє суб'єкт управління необхідною кваліфікацією або чи здатний забезпечити кваліфікацію, необхідну для успішного виконання даного проекту?

У випадку позитивних відповідей програми та проекти приймаються для подальших досліджень, інші відкидаються як такі, що не заслуговують уваги на даному етапі.

Існує безліч методів вибору проектів, які можна об'єднати в наступні категорії:

- 1) схеми якісної оцінки проектів;
- 2) прості схеми оцінки проектів;
- 3) схеми ймовірнісної оцінки проектів;
- 4) економічні моделі відбору проектів.

На стадії попереднього відсіву проектів придатні прості й недорогі методи, що значно скорочує витрати грошових коштів та часу на відбір проектів серед значної їх кількості. Пізніше, коли необхідні більш строгі оцінки, можна використовувати економічну модель. На наступних стадіях можна застосовувати моделі, що враховують взаємний вплив проектів однієї групи. Ці методи вимагають значних ресурсів, але їх застосування на кінцевих етапах вибору проектів доцільне з точки зору оптимального набору проектів в умовах обмежених фінансових ресурсів.

1. Схеми якісної оцінки проектів.

Особі, що приймає рішення, дати повне уявлення про цінності проектів може дати навіть проста таблиця, яка може візуально, без якихось розрахунків, дозволити вибрати кращі проекти. Схема якісної оцінки проектів містить критерії оцінки проектів (наприклад, ресурсне забезпечення, наявність відповідної кваліфікації працівників, матеріально-технічна база, додаткові витрати, загроза конкуренції та ін.) і ранги щодо запропонованих проектів ("дуже добрий", "добрий", "задовільний", "слабкий", "дуже слабкий"). Перевага рангів "дуже добрий", "добрий" одних проектів над іншими, що видно наочно, дає підставу вибрати ці проекти для подальшого розгляду.

2. Прості схеми оцінки проектів.

Різні критерії оцінки проектів розташовуються в порядку відносної важливості для особи, що приймає рішення, і їм присвоюється вага. Вага кожного критерію визначається простим опитуванням фахівців, яким

пропонують розподілити одиницю на всю групу критеріїв відповідно до відносної важливості тих чи інших критеріїв. Відносну важливість рангів "дуже добрий", "добрий" та інших виражають кількісно. Це можуть зробити експерти шляхом докладного опису, а потім кількісного вираження кожного критерію. Наприклад, "дуже добрий" для показника "відповідність основній діяльності" можна описати таким чином: проект дозволяє повністю використовувати наявне обладнання і накопичений досвід. Для його виконання не потрібно жодного додаткового обладнання, а також перепідготовки кадрів.

Основний недолік цього методу полягає в тому, що всі ваги засновані на суб'єктивних оцінках, тому отримані оцінки не можна вважати абсолютно достовірними. Наприклад, не можна сказати, що проект з оцінкою 0,37 безперечно кращий, ніж проект з оцінкою 0,34. Однак є підстави вважати, що обидва вони кращі, ніж проект з оцінкою 0,19.

3. Імовірнісна схема оцінки проектів.

Імовірнісна схема оцінки проектів передбачає третій фактор – імовірнісний. Імовірності відображають думку особи, що приймає рішення щодо конкретної програми. Імовірнісна схема оцінки проектів інтерпретується наступним чином. Наприклад, за критерієм оцінки проекту "Вплив на продукцію, що випускається" дана ідея проекту майже безумовно вплине на продукцію, що випускається, позитивно. Це виражається числом 0,9 для рангу "дуже добрий" і з певною ймовірністю (вираженою числом 0,1 для рангу "добрий"), тобто передбачається, що ідея проекту не матиме негативного впливу на продукцію, що випускається, що виражається нульовими значеннями для рангів "задовільний", "слабкий", "дуже слабкий". Сумарна ймовірність за кожним критерієм оцінки проектів повинна дорівнювати одиниці.

4. Економічні моделі відбору проектів.

Далі здійснюється вибір інвестиційного проекту в процесі планування розвитку регіону з використанням економічної моделі відбору проектів, які передбачають детальні розрахунки за обраними проектам з оцінкою економічної ефективності їх реалізації.

Таким чином, можна підкреслити, що в Україні за період становлення ринкових відносин зроблений значний крок уперед у питаннях теоретичного обґрунтування та розробки методичних підходів до прогнозування та планування територіального розвитку, але цей процес є

безперервним, таким, що повинен реагувати на зміни в національній та світовій економіці, зокрема на процес глобалізації. Становить значний інтерес і має практичну значущість вивчення та застосування зарубіжного досвіду планування і прогнозування розвитку територій з урахуванням особливостей стану розвитку країни. І як показує зарубіжний досвід, удосконаленню процесу планування повинне передувати підвищення рівня децентралізації державної влади та фінансової самостійності органів місцевого самоврядування [195, с. 48–50].

3.6. Соціальний розвиток регіону: методичні підходи та моделювання

3.6.1. Методичні підходи до управління соціальним розвитком регіону

Найважливішим завданням розвитку українського суспільства є підвищення якості управління соціальним розвитком держави і регіонів. На сьогодні в практиці державного управління в Україні фінансові та матеріальні ресурси, що спрямовуються на розвиток регіонів, використовуються неефективно. Крім того, неправильно побудована система управління призводить до розбіжностей в інтересах між суб'єктами господарювання. Більшість регіонів не в змозі самостійно вирішувати свої соціально-економічні проблеми, що зумовлює необхідність втручання держави в їх життєдіяльність.

За роки ринкових реформ Україні вдалося досягти певних успіхів у побудові нового економічного механізму регулювання соціальних процесів. Регіони України за умов упровадження децентралізованої моделі управління отримують реальну можливість розширити свої повноваження щодо регулювання процесів раціонального використання регіональних ресурсів та створення умов для підвищення якості життя населення.

Пошук ефективних методів управління здійснювали багато вчених, але найбільший внесок у дослідження цих питань зробили такі з них, як: Гур'єв В. І., Іванов В. Н., Осауленко О. Г., Ситник Г. П., Степанов М. В. та ін. Результати багатьох досліджень проблеми ефективного державного регулювання соціальним розвитком викладені в працях вітчизняних

науковців: Амоши О. І., Білої С. О., Богині Д. П., Бодрова В. Г., Гейця В., Корецького М. Х., Лібанової Е. М., Наврузова Ю. В, Олуйка В. М., Юрчишина В. В. та ін.

Разом із тим слід визнати, що в Україні поки ще не розроблені єдина наукова парадигма щодо програмно-цільового підходу в управлінні, методичні основи формування концепції соціально-економічного розвитку регіону, не визначені технології вибору стратегій і пріоритетів розвитку, методи оцінювання ефективності досягнення цілей та інструменти їх реалізації.

Це повною мірою стосується соціальної політики – складної системи, що включає такі підсистеми: органи управління, нормативно-правову базу, науково-дослідні установи, освітні заклади, служби профорієнтації та зайнятості, управління праці та соціального захисту населення, процедури управління, програми та організаційні заходи їх реалізації, матеріально-технічну базу, відповідні комп'ютерні технології, інформаційне забезпечення тощо. Отже, для успішного дослідження такої складної системи не обійтися без сукупності різноманітних методів:

- формально логічних;
- економіко-математичних;
- статистичних;
- структурно-функціональних;
- порівняльного аналізу;
- функціонально-вартісного аналізу та інших.

Оцінка аналізу динаміки показників за напрямками розвитку регіонів за 2012 рік була проведена за 61 показником, що охоплюють різні напрями діяльності, на які мають вплив місцеві органи виконавчої влади, і відображають стан економічного розвитку, державних фінансів, споживчого ринку, населення та ринку праці, інвестиційного розвитку, житлово-комунального господарства, захисту прав дитини, освіти, охорони здоров'я та злочинності.

У 2012 році соціально-економічний розвиток переважної більшості регіонів характеризувався погіршенням ситуації у промисловому та сільськогосподарському виробництві, будівництві, зовнішній торгівлі товарами, уповільненням позитивних тенденцій у фінансовій сфері. Разом із тим у соціальній сфері зафіксовано ряд позитивних тенденцій, а саме:

у більшості регіонів мало місце скорочення чисельності безробітних та динамічне зростання реальної заробітної плати.

У 2012 році спостерігалось подальше зменшення чисельності населення, проте цей процес дещо уповільнився порівняно з попереднім роком. Так, станом на 01.01.2013 р. чисельність населення скоротилася з початку року у 16 регіонах (за 2011 рік – у 19) і в цілому по Україні на 0,18 % (у 2011 році – на 0,32 %). Найбільше зменшення мало місце у Чернігівській (на 0,98 %), Сумській (на 0,79 %), Луганській (на 0,71 %) та Кіровоградській (на 0,72 %) областях.

Приріст населення спостерігався в 11 регіонах, зокрема в: м. Києві (на 1,09 %), м. Севастополі (на 0,58 %), Закарпатській, Одеській (на 0,29 % в кожній), Рівненській (на 0,23 %), Чернівецькій (на 0,21 %), Київській (на 0,15 %), Волинській (на 0,13 %), Івано-Франківській (на 0,12 %), Харківській (на 0,08 %) областях та Автономній Республіці Крим (на 0,11 %). При цьому в Автономній Республіці Крим, Одеській та Харківській областях позитивна динаміка мала місце вперше за підсумками 2012 року.

Ринок праці у 2012 році характеризувався в більшості регіонів нижчими порівняно з 2011 роком показниками рівня безробіття, вищим рівнем зайнятості населення, продовженням позитивних тенденцій відповідного періоду минулого року щодо створенням нових робочих місць.

Зокрема, за 9 місяців 2012 року рівень безробіття населення віком 15 – 70 років (за методологією МОП), порівняно з відповідним періодом 2011 року, зменшився у всіх регіонах і становив по Україні 7,4 %. Серед регіонів його значення коливалось в межах 5,3 – 9,7 % (м. Київ – Рівненська, Тернопільська та Чернігівська області відповідно). Крім зазначених областей, високий рівень безробіття мали також Житомирська (9,6 %) та Черкаська, Вінницька (по 8,7 % у кожній) області.

Рівень зайнятості населення у віком 15 – 70 років у січні – вересні 2012 року відносно відповідного періоду 2011 року зріс у всіх регіонах і склав по Україні 60,1 %. Серед регіонів рівень зайнятості коливався від 54,7 % в Івано-Франківській області до 64,9 % у м. Києві.

У 2012 році, як і у 2011 році, у всіх регіонах спостерігалось перевищення кількості створених робочих місць над ліквідованими. При цьому у 24 регіонах це співвідношення було більшим, ніж у 2011 році. Зокрема, у 3,2 раза кількість створених робочих місць перевищила кількість ліквідованих у м. Києві, у 1,8 раза – у Київській області, у 1,6 раза –

у Миколаївській та Одеській, у 1,5 раза – у Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Львівській, Харківській та Херсонській областях.

За підсумками 2012 року, у всіх регіонах спостерігалось зростання реальної заробітної плати від 11,7 % у Луганській до 18,4 % у Чернігівській областях, при цьому у всіх регіонах темп приросту був більшим, ніж у 2011 році. Це дозволило забезпечити приріст реальної заробітної плати в цілому по Україні на 14,4 %, порівняно з 8,7 % у 2011 році.

У грудні 2012 року порівняно з груднем 2011 року у 21 регіоні зменшилась, і лише у м. Києві, Чернігівській та Закарпатській областях зросла, частка штатних працівників, які повністю відпрацювали місячну норму часу і мали нарахування в межах мінімальної заробітної плати. Відсутні працівники, які одержують мінімальну заробітну плату, в Одеській області. У 10 регіонах (містах Києві та Севастополі, Волинській, Житомирській, Київській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій областях та Автономній Республіці Крим) ця частка була меншою за середнє значення по Україні (0,7 %).

Серед регіонів найбільшу питому вагу працівників, які одержують заробітну плату на рівні мінімальної, мають Чернігівська (1,8 %), Кіровоградська (1,6 %) та Закарпатська (1,5 %) області.

У 2012 році більшості регіонам вдалося зберегти позитивну тенденцію 2011 року щодо зменшення заборгованості з виплати заробітної плати. Зокрема, обсяг заборгованості з її виплати зменшився у 19 регіонах (за 2011 рік – у 23), що зумовило її зменшення в цілому по країні на 8,6 % (у 2011 році – на 19,8 %). Найбільш активно зменшувалась заборгованість у Київській (у 7,3 раза), Чернівецькій (у 1,9 раза) та Рівненській (у 1,8 раза) областях.

Приріст заборгованості демонстрували Черкаська (на 42,4 %), Житомирська (на 20,4 %), Сумська (на 15,1 %), Івано-Франківська (на 9,8 %), Запорізька (на 6,3 %), Львівська (на 3,1 %) області, місто Київ (на 11,2 %) та Автономна Республіка Крим (на 7,0 %), із яких:

- у Черкаській області обсяг боргу збільшився внаслідок виникнення у грудні 2012 року заборгованості на філіях ДП "Черкаський облавтодор" ВАТ ДАК "Автомобільні дороги України" (3,1 млн грн) через борг із державного бюджету за виконані роботи у сумі 7,5 млн грн;

- у Житомирській області до переліку підприємств-боржників у 2012 році додалися наступні державні підприємства: філія № 1 ДП "Машинобудівна фірма "Артем" (Малинський район) Державного концерну "Укроборонпром" (сума боргу на 01.01.2013 – 2,2 млн грн); ДП "Червоноянський завод продтоварів" Андрушівського району концерну "Укрспирт" Міністерства аграрної політики та продовольства України (547,4 тис. грн); філія "Бердичівська дорожньо-експлуатаційна дільниця" дочірнього підприємства "Житомирський облавтодор" ВАТ "ДАК "Автомобільні дороги України" (212,8 тис. грн). Найбільшим боржником в області залишається КП "Житомирське ТТУ". Основною причиною несвоєчасної виплати заробітної плати працівникам підприємства є недостатність фінансування з державного бюджету субвенції на перевезення пільгової категорії пасажирів (станом на 01 січня 2013 року – 2,8 млн грн, що становить 1 місячний фонд оплати праці);

- у Запорізькій області 76% загального боргу припадає на державні підприємства, з яких найбільшими боржниками є ДП "ДПІ "Запоріжцівільпроект" (Мінрегіон) – 1,3 млн грн, ДП "Міжнародний аеропорт Запоріжжя" – 1,3 млн грн, 17 структурних підрозділів "Запорізький облавтодор" (Державна служба автомобільних доріг) – 3,1 млн грн, державне підприємство НВК "Іскра" (ДК "Укроборонпром") – 4,1 млн грн, ЗДП "Радіоприлад" – 12,6 млн грн, ЗДП "Кремнійполімер" – 5,9 млн грн, Бердянський державний завод скловолокна – 4,0 млн грн, ПАТ "Азовські масла і олії" – 2,8 млн грн., ВАТ "Вуглецевий композит" – 0,7 млн грн;

- у Сумській області до найбільших діючих підприємств-боржників належить державне підприємство "Шосткинський державний завод "Зірка" (17,3 млн грн), що підпорядковане ДК "Укроборонпром". Сума боргу підприємства становить 29 % від загального боргу. Крім того, заборгованість у сумі 392,3 тис. грн обліковується на комунальному підприємстві Сумської міської ради "Електроавтотранс", що пов'язано з недостатнім фінансуванням субвенції з державного бюджету на відшкодування вартості пільгового проїзду;

- у м. Києві найбільші обсяги заборгованості із заробітної плати припадають на державні підприємства, що перебувають у сфері управління центральних органів виконавчої влади (21 одиниць) – 73,8 млн грн, що становить 91,4 % від загального обсягу заборгованості із виплати заробітної плати. Серед державних підприємств до

найбільших боржників належать підприємства, що підпорядковані Державному концерну "Укроборонпром":

ДАХК "Артем" – 21,1 млн грн;

ДП "Київський державний завод "Буревісник" – 17,0 млн грн;

ДП "Завод Генератор" – 9,8 млн грн (знаходиться в стадії банкрутства);

ПАТ Київський завод "Радар" – 7,4 млн грн;

- в Автономній Республіці Крим найбільшими боржниками є підприємства державної форми власності (50,3 % від загальної суми боргу по республіці), з яких найбільші борги зафіксовані на ДП "Науково-дослідний інститут аеропружних систем", включаючи філії (5,4 млн грн), ДП "Керченський судноремонтний завод" (8,3 млн грн), Державне підприємство "Південекогеоцентр" (2,8 млн грн), ПАТ "Джанкойський машинобудівний завод" (2,7 млн грн), Феодосійський державний оптичний завод (1,7 млн грн), підсобне господарство "Ялтинське" (1,2 млн грн), ДП "Конструкторсько-технологічне бюро "Суднокомпозит" (0,7 млн грн), ДП "Лівадія" м. Ялта (0,6 млн грн).

У звітному періоді спостерігається зменшення співвідношення заборгованості з виплати заробітної плати до фонду оплати праці. Так, станом на 01.01.2013 р. порівняно з 01.01.2012 р. зменшення мало місце у 22 регіонах і в цілому по країні цей показник становив 2,5 проти 3,0 %.

У 2012 році покращилась ситуація щодо введення в експлуатацію житла. Так, за звітний рік 25 регіонів збільшили обсяги введення в експлуатацію житла (за попередній рік – лише 11), що забезпечило приріст по Україні на 14,2 % (у 2011 році – 0,8 %). Серед регіонів найбільше зростання спостерігалось у Запорізькій області (у 3,1 раза), Чернівецькій (у 1,9 раза), Кіровоградській (у 1,7 раза), Волинській, Луганській областях та Автономній Республіці Крим (у 1,5 раза в кожній). Єдиними регіонами, де мало місце зменшення обсягів введеного в експлуатацію житла, є Івано-Франківська (на 8,2 %) та Одеська (на 2,9 %) області.

Зростання обсягів введеного в експлуатацію житла супроводжувалося скороченням міжрегіональних диспропорцій за обсягом прийнятого в експлуатацію житла в розрахунку на 10 тис. населення з 17,8 раза у 2011 році до 8,7 раза у 2012 році. Зокрема, найбільші обсяги введеного в експлуатацію житла в розрахунку на 10 тис. населення спостерігались у Київській області (6 805,6 кв. м), найменші – у Луганській (782,5 кв. м). Крім Київської області значними були ці обсяги в

містах Києві (5 392,0 кв. м) та Севастополі (6 482,9 кв. м), Чернівецькій (4 502,7 кв. м), Івано-Франківській (3 864,6 кв. м.) та Тернопільській (3 798,0 кв. м) областях.

За підсумками 2012 року, у всіх регіонах зафіксоване погіршення платіжної дисципліни населення за спожиті житлово-комунальні послуги. Заборгованість населення за житлово-комунальні послуги за 2012 рік зросла у всіх регіонах (за 2011 рік – у 18). Найбільшими темпами заборгованість зросла у Київській (на 30,5 %), Тернопільській (на 26,2 %), Чернігівській (на 19,6 %) та Рівненській (на 19,0 %) областях, і в цілому по Україні обсяг боргу зріс на 8,2 % (у 2011 році – 3,9 %).

Значною нерівномірністю відзначаються регіони за рівнем виконання запланованого на кінець 2012 року показника щодо створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Так, лише у 3 регіонах (Миколаївській, Тернопільській, Харківській областях) цей показник перевищив 100 %. В інших 24 регіонах цей рівень варіював від 2,6 % у Житомирській області до 88,9 % у Чернівецькій.

У сфері освіти, за підсумками 2012 року, в переважній більшості регіонів зафіксовано позитивні результати роботи, зокрема:

- у 26 регіонах зросла частка дітей дошкільного віку (від трьох до шести-семи років), охоплених всіма формами дошкільної освіти, значення якої варіювало від 76,5 % у Закарпатській області до 100 % у м. Києві та Івано-Франківській області;

- у 26 регіонах 100 % досягло охоплення дітей старшого дошкільного віку (п'ять років) всіма формами дошкільної освіти і лише в Рівненській області становило 99,8 %;

Разом із тим у більшості регіонів наявна мережа дошкільних навчальних закладів не повною мірою забезпечує освітні потреби населення. Так, у 25 регіонах відзначене значне перевантаження груп дітьми. Особливо складна ситуація в західних регіонах, де на 100 місць припадає 136 дітей у Львівській, 131 дитина у Закарпатській, 126 дітей у Рівненській, 124 дитини у Волинській, Івано-Франківській, по 120 дітей у Хмельницькій і Чернівецькій областях. І лише в Автономній Республіці Крим та Херсонській області на 100 місць припадає менше 100 дітей – відповідно по 95 та 96.

У сфері охорони здоров'я, за підсумками звітного року, мали місце ряд позитивних тенденцій, а саме:

- в 19 регіонах та в цілому по Україні зменшилась кількість померлих дітей віком до одного року на 1 000 народжених живими (зросла лише в Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Миколаївській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях та м. Києві). Найбільше таких випадків зафіксовано у Донецькій (12,9 ‰), Дніпропетровській (10,1 ‰) та Черкаській (10,3 ‰) областях, найменше – у м. Севастополі (4,9 ‰), Полтавській (5,6 ‰) та Київській (5,8 ‰) областях;

- у 12-ти регіонах зросла (у 5-ти – залишилася на рівні 2011 року) кількість сільських населених пунктів з чисельністю населення до 1 000 жителів, в яких розташовані фельдшерсько-акушерські пункти, відносно загальної кількості таких сільських населених пунктів, і ця частка склала від 100 % (Кіровоградська область та м. Севастополь) – 33,2 %. Загалом, у 10-ти регіонах ця частка варіює у межах 80 – 99 %, у 5-ти – 70 – 80 %, а не досягає 50 % крім Дніпропетровської області ще у Чернігівській та Полтавській;

- у 19-ти регіонах зросла планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів і варіювала в межах 162,2 – 249,2 відвідувань за зміну на 10 тис. населення (Автономна Республіка Крим і Кіровоградська область відповідно).

Негативним у цей сфері стало зростання в цілому по Україні та у 12-ти регіонах кількості осіб, що хворіють на активний туберкульоз, на 100 тис. населення, з яких найбільший приріст мали Київська (на 11,9 одиниць) та Херсонська (на 9,4 одиниць) області. Загалом найбільше хворих на активний туберкульоз у розрахунку на 100 тис. населення зафіксовано у Херсонській – 107,9, Одеській – 94,0 та Дніпропетровській – 92,9 областях, найменше у м. Києві – 41,2, Чернівецькій – 48,5 та Харківській – 49,8 областях [262].

Щоб створити умови для ефективної керованості соціально-економічним розвитком регіонів, для поетапного досягнення позитивних зрушень у територіальних пропорціях необхідно здійснити комплекс заходів як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях управління.

Треба ухвалити такі законодавчо-нормативні акти:

про адміністративно-територіальний устрій України. Акт юридично встановить статус кожної адміністративної одиниці та її місце в територіальному поділі країни;

про комунальну власність і комунальні підприємства;
про приблизний статут територіальної громади;
про організаційні структури регіональних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.

Невідкладного вирішення потребує проблема створення фінансової автономії органів місцевого самоврядування, що є основною передумовою для ефективного вирішення завдань місцевого значення. З цією метою необхідно ухвалити такі законодавчі акти:

про фінанси місцевого самоврядування;
про місцеві податки і збори;
про комунальний кредит і комунальні цінні папери;
про комунальні банки.

Слід визначитися із законодавчим забезпеченням правових засад найважливішого державного механізму управління, яким є планування, прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку територій на мікро-, мезо- і макрорівнях, тобто починаючи від села і закінчуючи державою у цілому. Має бути чітко викладена вся система планування з урахуванням формування оновленого механізму координації і діяльності державних та недержавних суб'єктів управління економікою. Слід визначити правовий статус національних, державних, галузевих, регіональних і місцевих програм, запровадити технологічну схему розробки цих програм, узгоджених із фінансовими планами адміністративно-територіальних одиниць різного рангу; конкретизувати участь і відповідальність підприємств та організацій, органів влади і управління, строки й періоди розробки й реалізації програмних документів тощо.

Необхідно розробити спрощений механізм оформлення земельних ділянок під об'єкти, будівництво яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів; впровадити практику викупу державою об'єктів недобудованого житла з високим ступенем готовності (понад 50 %) для формування фондів службового та соціального житла.

Потрібно розробити порядок погашення заборгованості із виплати заробітної плати працівникам у разі відсутності в роботодавця майна.

Отже, для регулювання соціальних процесів необхідно розробити комплекс взаємопов'язаних заходів щодо взаємодії фінансового і нефінансового секторів економіки і узгодити дії всіх органів державної влади та суб'єктів господарювання з метою їх виконання.

Ключова роль повинна належати розробленню та реалізації державної стратегії соціального розвитку, яка передбачала б чіткий розвиток окремих галузей економіки.

3.6.2. Моделювання регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків

Однією з основних особливостей сучасної економічної парадигми є ставлення до людини як до звичайного відновлюваного ресурсу, який з точки зору управління нічим не відрізняється від інших видів ресурсів. Цей погляд міцно увійшов у свідомість більшості підприємців, що становлять економічне ядро регіону, і позначив зміну пріоритетів завдань і критеріїв оцінки якості регіонального управління.

Так, до головних завдань регіонального управління відносять забезпечення потреб регіону в якісних трудових ресурсах та створення умов для реалізації його виробничого потенціалу, тобто питання створення нових робочих місць. При цьому зазвичай у процесі визначення оцінки трудового потенціалу перше місце займають показники освіти та професійної кваліфікації трудових ресурсів, у той час як питання здоров'я, емоційного стану працівників, наявності в них бажання та здатності до продуктивної праці залишаються поза увагою. Частково держава зобов'язує підприємців забезпечувати певні умови праці, але ж умови, в яких робітники проживають, відпочивають та навіть готуються до роботи залишаються поза межами відповідальності керівників. Лише у виняткових випадках до вирішення проблеми залучаються органи регіональної влади.

Однією з умов забезпечення фізичного та психологічного здоров'я людини є наявність у регіоні житла та інфраструктури.

Для створення комфортних умов проживання людини необхідне забезпечення на певній території повної екологічної рівноваги, відповідної щільності населення, наявності в людини можливості відпочивати, відволікатися від повсякденних проблем тощо. Досягти такого рівня існування можна за рахунок створення малоповерхових поселень на великих територіях. Але ж парадигма побудови міст як економічних центрів не передбачає дотримання природних норм та потреб людини. Головна мета їх створення – це концентрація трудових ресурсів, а головний принцип існування – економічна доцільність. Основним

інструментом досягнення зазначених цілей є багатоповерхові будинки, які дають змогу розташовувати велику кількість сімей на невеликій земельній ділянці.

Таким чином виявляється суперечність, розв'язання якої в рамках сучасної парадигми створення мегаполісів є неможливим, але ж її наявність є обґрунтуванням актуальності дослідження питань регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків як основного механізму, що забезпечить людей якісним житлом та інфраструктурою.

За даними статистики, житловий фонд України складають 10,171 млн будинків. З них 251 тис. – багатоквартирні, у тому числі 82,5 тис. – багатоповерхові (мають п'ять і більше поверхів). У багатоквартирних будинках проживає більше 31 300 000 осіб, в будинках індивідуальної забудови – понад 14,3 млн осіб. Загальна кількість квартир складає 19,323 млн. З них у приватній власності – 93 %, у комунальній – 5,6 %, у державній – 1,4 % [107].

Разом із тим в Україні більшість багатоповерхових будинків побудована за часи радянської влади. За словами аналітика Ліги експертів Андрія Гусельнікова, "згідно зі статистичними даними, лише 7,4 % житлових будинків, нині експлуатованих в Україні, були побудовані після 1991 р. Весь інший житловий фонд значно старший, а 41,5 % житлового фонду було введено в експлуатацію взагалі до 1960 р. У 2020 р. підійде до кінця 70-річний термін експлуатації хрущовок, побудованих у 60-х рр. минулого століття" [108].

Саме тому на сучасному етапі набувають актуальності два питання: сучасний стан житлово-комунального господарства потребує термінових заходів, спрямованих на його перетворення (підтримки житла в робочому стані), та визначення власника багатоповерхового будинку, який має нести відповідальність за його стан.

Одним з таких заходів став прийнятий у 2002 році Закон "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)" та подальші зміни до нього, які передбачають закінчення процесу створення ОСББ до 2015 року та остаточне знищення ЖЕКів.

Відповідно до зазначеного Закону, метою створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є "забезпечення і захист прав його членів та дотримання їхніх обов'язків, належне утримання та використання неподільного і загального майна, забезпечення своєчас-

ного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами" [109, с. 4].

За програмою перетворення, ці процеси мають бути поступовими та завершитися до 2015 року. Так, по-перше, планується створення ОСББ і лише потім ліквідація ЖЕКів. Але насправді, в той час коли мешканці тільки починають замислюватися про значення та переваги ОСББ, ЖЕКи багатьох районів різних міст України припиняють виконувати свої функції. Такі обставини свідчать про необхідність державного регулювання зазначеного процесу.

Таким чином, головною метою регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) є формування умов для створення й ефективної роботи ОСББ на основі принципів самоврядування.

Згідно з основними положеннями системного аналізу всю сферу житлово-комунальних послуг можна подати у вигляді єдиної системи і визначити основні її елементи.

У якості системи можна розглядати ОСББ або керівну компанію, що виконує головну корисну функцію, відповідну до мети створення ОСББ, визначену законом.

Надсистема – це регіон і органи його управління.

Підсистема – це члени ОСББ, співвласники, жителі багатоквартирних будинків.

Управління буде ефективним у тому випадку, коли не тільки його суб'єкти, але й об'єкти, на яких спрямований управлінський вплив, отримують певний позитивний результат, що відповідає їх очікуванням. Тому, говорячи про створення та ефективну роботу ОСББ, необхідно розглядати і враховувати ефект на всіх рівнях керованого об'єкта. Розглянемо їх більш докладно.

1. Ефект, що має одержувати регіон від роботи ОСББ, які знаходяться на даній території.

Передані у власність мешканцям об'єкти отримують конкретного, зацікавленого в позитивному результаті господаря. З урахуванням наданих державою програм фінансування та пільг для створення та роботи ОСББ, передбачуваним ефектом є, перш за все, оновлення та збереження житлового фонду регіону. У разі підтримки на рівні центральної влади контрагентів, що надають ОСББ свої послуги

(постачальників комунальних послуг, виконавців послуг з утримання будинку, фінансових структур та ін.), а також постачальників сировини і матеріалів далі по ланцюжку всіх робочих процесів, можна прогнозувати стабілізацію процесів у сферах будівництва та будматеріалів, зростання офіційного працевлаштування, популяризацію робітничих спеціальностей у регіоні. Регіон отримує єдиний робочий механізм, здатний підвищити як його економічний рівень, так і рівень життя населення.

2. Ефект, що має одержувати ОСББ та/або керуючі компанії.

Згідно із Законом, "об'єднання є неприбутковою організацією і не має на меті одержання прибутку для його розподілу між членами об'єднання", а от керуюча компанія – "управитель – юридична особа, яка здійснює управління неподільним та загальним майном житлового комплексу за дорученням власника (власників) майна і забезпечує його належну експлуатацію" [109].

Розглядаючи ефект як сукупність трьох його складових – економічної, соціально-економічної та соціальної, необхідно сказати, що для керівних компаній на першому місці буде економічний ефект, а для ОСББ – соціально-економічний. Однак тісний зв'язок ОСББ і керівних компаній, а також той факт, що вони займають однакове місце в розглянутій системі, априорі веде до зацікавленості в ефективному вирішенні одних і тих самих проблем і синергетичному ефекті від даної зацікавленості і прикладених зусиль у кожній організації.

3. Ефект, що мають одержувати члени ОСББ, співвласники, мешканці багатоквартирних будинків.

Члени ОСББ стають дійсними власниками не лише своїх квартир, але й будинку, в якому вони живуть, прибудинкової території, нежитлових, допоміжних приміщень будинку, технічного обладнання тощо. Члени ОСББ, акумулюючи за рахунок внесків власний капітал, розпоряджаються ним на свій розсуд, усуваючи першочергові проблеми. У зв'язку з цим вони можуть самостійно вибирати підрядників і контролювати їх роботу. Причому це стосується як робіт, пов'язаних з одноразовими ремонтами, так і з комунальними послугами, які надаються постійно.

З юридичної точки зору, об'єднуючись в ОСББ, мешканці отримують можливість відстоювати свої права в суді, продавати або здавати в оренду майно будинку і, отримуючи дохід, поповнювати свій бюджет.

За умови правильної організації та стабільної роботи ОСББ мешканці будинку отримують своєчасну якісну допомогу для усунення неполадок не лише в будинку, але й у своїх квартирах.

Таким чином, теоретично апріорі дана система ефективна на всіх рівнях управління. На практиці мешканці багатопверхових будинків ставляться до створення ОСББ з великою недовірою. Так, за даними статистики, на початок 2013 року в Україні налічується 14 700 ОСББ. Вони охоплюють 17 500 житлових будинків, що разом із ЖБК складає 25 % житлового фонду, але ж майже половина населення України (45 %) належать до родин, які є власниками квартир у багатоквартирних будинках. У Харківській області функціонує 649 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, в тому числі 314 у м. Харкові, 335 – в районах області та містах обласного значення. У цілому по області рівень виконання плану зі створення ОСББ у 2012 році склав 59 % [110].

Проаналізувавши інформацію, наведену в періодичних виданнях, можна визначити дві основні причини низької активності населення щодо створення ОСББ.

1. Незначна обізнаність громадян у питанні створення, функціонування та ефекту від існування ОСББ. За даними статистики, менше третини населення України (29 %) знають про таку частину житлово-комунальної реформи, як створення ОСББ. Ще 29 % не можуть висловити свого ставлення до реформи, а 41 % про це взагалі нічого не знають [111].

2. Страх отримання обов'язків та особистої відповідальності за стан будинку без допомоги держави, а також невідомість щодо покарання за невиконання (повне або часткове) взятих на себе зобов'язань. За старою схемою ЖКГ контроль за задовільним станом будинку та прибудинкової території, а також їх ремонт (поточний та капітальний) здійснювали державні структури. За Законом "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)", об'єднання має "забезпечувати належний санітарний, протипожежний і технічний стан неподільного та загального майна, що належить членам об'єднання" [109, ст. 18].

Перелік заходів щодо вирішення визначених проблем має становити єдине ціле логічно пов'язаних один з одним кроків, спрямованих,

по-перше, на інформованість кожного з мешканців багатоповерхових будинків щодо необхідності та ефективності створення ОСББ, а по-друге, на дійсне надання всеосяжної допомоги керівникам ОСББ, які беруть на себе відповідальність за будинок та його майбутнє утримання. На кожному з рівнів розглянутої структури "регіон – ОСББ/керівна компанія – мешканці будинку" мають бути сформовані та закріплені відповідні плани дій, спрямовані на створення ОСББ з урахуванням наявного стану та конкретних проблем окремих будинків.

Головним посередником між регіональними структурами та мешканцями будинків у вирішенні питань допомоги останнім зі створенням ОСББ та набуття обов'язків щодо утримання будинку мають стати керівні компанії.

Керівна компанія – це приватна структура, яка бере на себе відповідальність за керування будинком/будинками та надання йому/їм необхідних для ефективного функціонування послуг, ґрунтуючись на інтересах мешканців будинку та в межах їхнього бюджету. При цьому керівна компанія діє в інтересах ОСББ і робить всі бізнес-процеси повністю прозорими для нього.

До основних завдань керівної компанії можна віднести:

- вчасне планування робіт із ремонту та оновлення будинку і прибудинкової території;

- достовірну оцінку фінансових можливостей ОСББ та подальше планування робіт у межах наявного бюджету;

- залучення до роботи компетентних підрядників;

- прорахунок можливих ризиків на кожному з етапів роботи та методів їх мінімізації;

- контроль за виконанням робіт;

- управління ресурсами, строками, бюджетом та ризиками таким чином, щоб не допустити кризових ситуацій, тощо.

Виходячи з цього, ОСББ має право обирати керівну компанію для свого будинку на конкурентній основі та змінювати її в процесі роботи.

З іншого боку, керівна компанія також має право обирати будинки, яким на довгостроковій основі вона буде надавати послуги та відповідати за їх задовільний стан.

На рис. 3.10 подані складові будівлі в загальному розумінні [107].

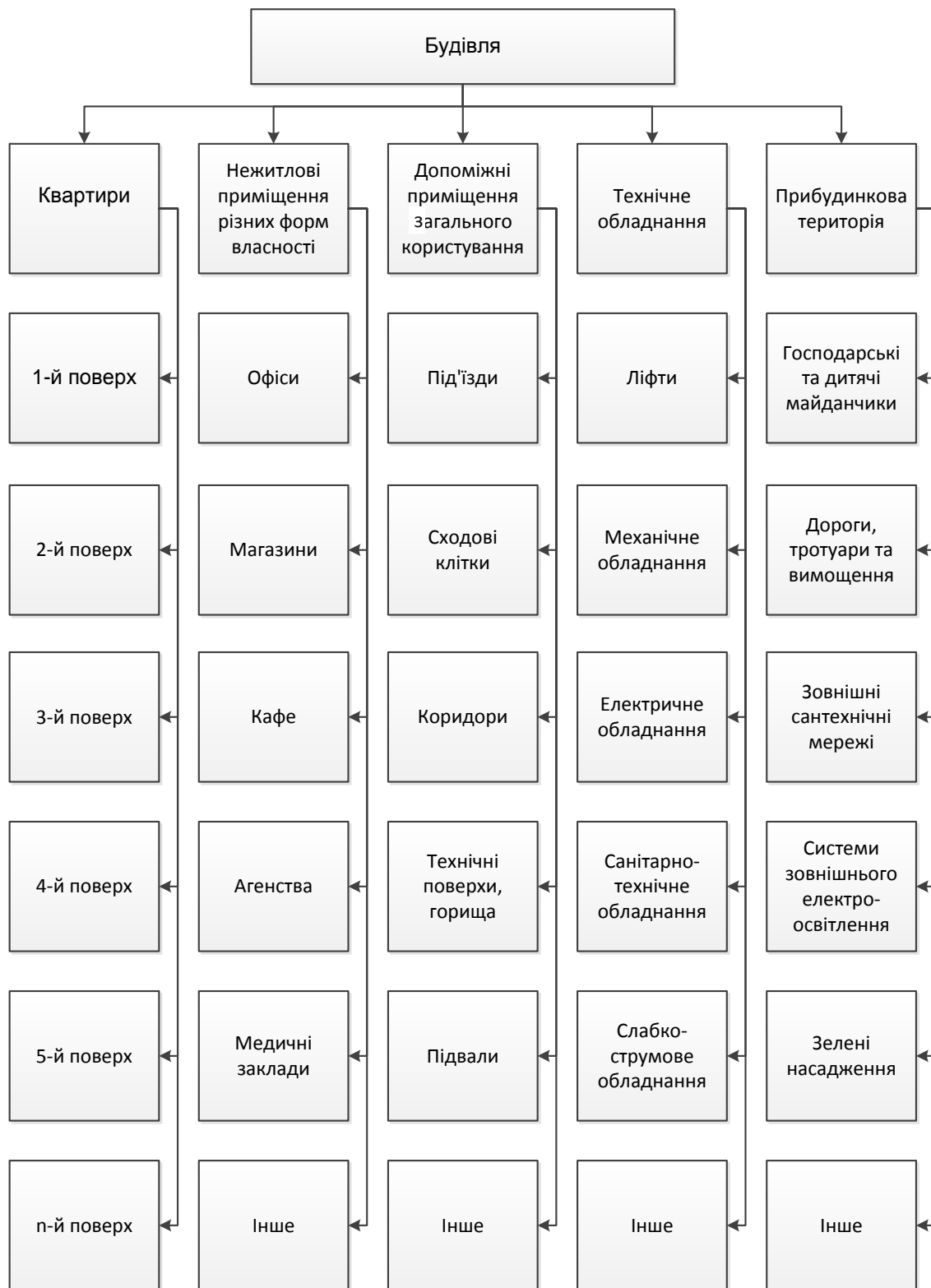

Рис. 3.10. Складові будівлі в загальному розумінні

Якщо ОСББ може обирати компанію на основі аналізу її роботи з іншими будинками, то головними критеріями відбору будинків для керівної компанії мають стати наступні:

1) бажання мешканців будинку створити ОСББ заради особистого догляду за його технічним станом;

2) територіальне розміщення, розмір і технічний стан складових будівлі: будівельних конструкцій та інженерного устаткування (див. рис. 3.11), а саме:

- нормативний та реальний терміни служби будівлі;
- кількість квартир і поверхів у будівлі;
- розмір і стан прибудинкової території;
- розмір і стан нежитлових та допоміжних приміщень;
- стан технічного обладнання.

Сучасна суперечність у створенні керівних компаній полягає в тому, що, з одного боку, вони є прибутковими бізнес-структурами, а з іншого – враховуючи сучасний стан більшої частини житлового фонду, навіть за стовідсоткової активності мешканців будинків, отримання грошових внесків, достатніх для проведення негайних капітальних ремонтів, у перші місяці або роки викликає великі сумніви.

Очевидним виходом із даної ситуації є розподіл загальної суми внесків на дві основні групи:

1) фінансові ресурси, призначені для поточного ремонту та потреб будинку;

2) фінансові ресурси, що акумулюються протягом певного часу та призначені для майбутніх витрат.

Процентне співвідношення цих груп фінансів має встановлювати керівна компанія на основі аналізу стану будинку та планів щодо його ремонту й оновлення. Але ж як би вміло не розподіляли керівники ресурси, будь-яка споруда має свій термін служби.

Виділяють нормативний (відповідний нормативним документам) та оптимальний (з урахуванням витрат на експлуатацію) терміни служби.

У літературі [107] докладно розглянута залежність оптимального строку служби будівлі від витрат на її експлуатацію. На рис. 3.11 [107] чітко визначені моменти, коли витрати на експлуатацію будівлі починають різко зростати, а вартість будівлі продовжує зменшуватися. Теоретично такі будинки немає сенсу ремонтувати та обслуговувати, але на практиці вони служать ще тривалий час, тому що питання переселення мешканців пов'язані з проблемою нестачі житлового фонду.

Рис. 3.11. Залежність оптимального строку служби будівлі від затрат на її експлуатацію

На рис. 3.11 графік 1 вказує приведені витрати на весь період експлуатації будівлі;

графік 2 – загальні витрати на весь період експлуатації будівлі;

графік 3 – зниження початкової вартості будівлі.

Беручи до уваги реформу у сфері ЖКГ, за якою мешканці будинку роблять внески на його утримання, слід розглянути залежність загальних витрат на весь період експлуатації будівлі від накопичення внесків на її утримання (рис. 3.12).

Розрахунок щомісячної суми внесків членів ОСББ за утримання будинку є однією з першочергових проблем керівної компанії. Ця сума має три головних складові:

1) комунальні витрати (ціни/тарифи на житлово-комунальні послуги) – їх величину встановлюють органи місцевого самоврядування у сфері житлово-комунальних відповідно до закону, тому керівна компанія не впливає на їх розмір;

2) витрати керівної компанії на правління будинком та підтримання його в належному стані. До них належать:

постійні адміністративні витрати керівної компанії;

заплановані витрати, пов'язані з доглядом за прибудинковою територією (сезонні роботи, додаткові соціальні пристрої тощо);

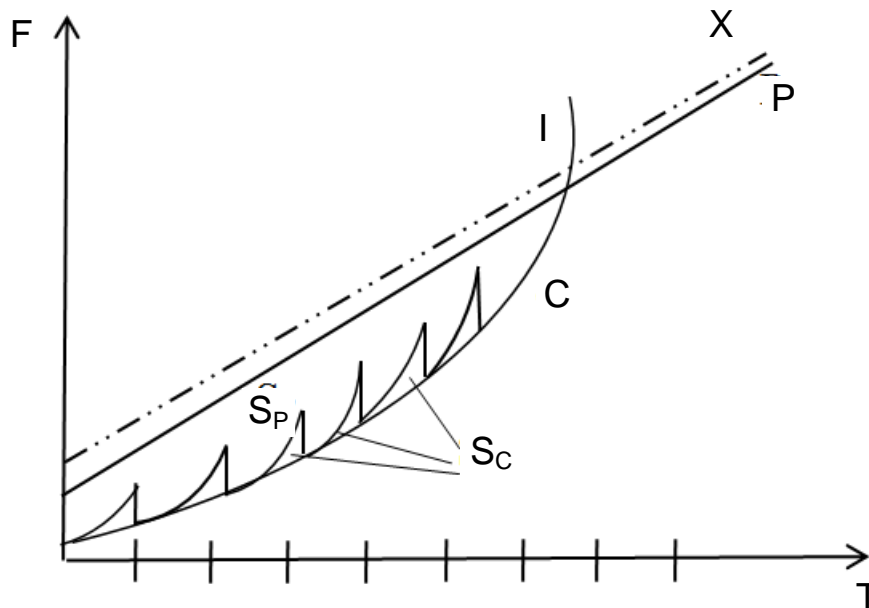
заплановані витрати, пов'язані з поточними ремонтами, тощо.

3) частина грошового внеску, яка призначена для акумулювання з метою:

проведення капітального ремонту;

вирішення незапланованих поточних проблем;

полегшення фінансових проблем на кінцевих етапах оптимального строку служби будівлі тощо.

Умовні позначення: вісь T – це вісь часу, одиниці вимірювання – роки;

вісь F – вісь грошових засобів, одиниці вимірювання – гривні;

лінія X – максимальне значення внеску членів ОСББ;

лінія P – оптимальне (реальне) значення внеску членів ОСББ;

лінія C – мінімальне значення внеску членів ОСББ.

Рис. 3.12. Залежність внесків на утримання будівлі від загальних витрат за весь період її експлуатації

Таким чином, керівна компанія може однозначно розрахувати лише першу та частково другу складові внеску. Третя, найголовніша для майбутніх періодів, складова залежить від фінансових можливостей мешканців будинку, рівня інфляції та можливості і спроможності керівної компанії ефективно розпорядитися цими грошима. Саме цю складову можна коректувати та вона остаточно буде впливати на загальну суму внеску.

Беручи до уваги необхідність всіх трьох складових, керівна компанія має розрахувати для себе наступні показники.

1. Максимальне значення внеску – це гранично допустима та/або можлива для мешканців величина грошового внеску. Найімовірніше, що мешканці будинку відмовляться від оплати послуг керівної компанії більше від встановленої суми з наступних причин:

відсутність достатньої кількості грошових засобів у зв'язку з низьким рівнем сукупного сімейного доходу, наявністю пільгового (за віком та станом здоров'я) контингенту в родині тощо;

невідповідність послуг, що надає керівна компанія, їх цінності та/або вартості.

На рис. 3.12 максимальне значення внеску характеризує лінія X.

2. Мінімальне значення внеску, сума якого дозволить лише проводити поточні ремонти та підтримувати будинок у нормальному експлуатаційному стані. На рис. 3.12 умовно це крива С. Зубці, нижні крайні точки яких формують криву С, відображають поточні ремонти будинку. Площа S_c , обмежена зубцями й кривою С, – це сума коштів, витрачених на ремонт. За графіком кожний наступний поточний ремонт потребує більшої грошової суми, підвищує залишковий ресурс експлуатації будівлі, але у будь-якому разі стан будинку наближається до закінчення оптимального строку його експлуатації.

3. Оптимальне (реальне) значення внеску, сума якого дозволить не лише підтримувати будинок у нормальному експлуатаційному стані, але й накопичувати гроші з метою подальшого забезпечення мешканців житловим фондом. На рис. 3.12 це лінія Р. Площа S_p , обмежена зубцями і прямою Р, – це сума коштів, що має накопичуватися.

Цілком очевидно, що $C \leq P \leq X$.

Точка І – точка перетину графіків Р та С, яка характеризує ситуацію, коли будівля досягла свого оптимального строку служби і будь-які подальші накопичення внесків не зможуть покрити вартість необхідного ремонту. Після точки І всі грошові внески будуть менші, ніж витрати на утримання будинку, його ремонт стає економічно не вигідним та буде проводитися лише за рахунок накопичених грошей, величина яких дорівнює площі S_c , протягом того часу, поки не закінчиться грошовий запас. Подальше утримання будинку буде економічно не вигідним та можливим лише за рахунок дотацій держави.

Розглянуті питання відкривають ще один напрям діяльності керівних компаній і формують величезний пласт нових завдань. Крім відповідальності за поточний технічний стан будівлі та прибудинкової території, керівна компанія має вести ефективне управління накопиченим фінансовим капіталом. Але сучасне ставлення до даних організацій не передбачає їх діяльність у якості фінансових структур, таких, як банки, страхові компанії тощо. Головним їх завданням визначається управління будинками в певних фінансових межах.

Основною проблемою управління фінансовими накопиченнями є те, що чим менший у будинку реальний термін експлуатації, тим менш фінансових витрат він потребує на ремонт, тим більший залишок внесків, який призначається на акумулювання. У свою чергу, фінансовий залишок зазнає впливу інфляції, відсоток якої передбачити важко. Таким чином, акумульований грошовий запас нового будинку буде менш ефективним, коли прийде час робити його капітальний ремонт, ніж акумульований грошовий запас будинку, термін капітального ремонту для якого вже настав.

Проблема економічно вигідного зберігання грошових коштів пов'язана для керівної компанії з проблемою закінчення оптимального терміну експлуатації будинку. Рішенням для розглянутого питання може стати розширення кола завдань керівних компаній за рахунок їх участі в будівництві нових будинків. Якщо певну частину акумульованого грошового запасу будинку, відповідно до його стану, керівна компанія буде вкладати в нове будівництво, то вона буде мати свій житловий фонд, куди частково або повністю зможе переселяти мешканців будинків, що підлягають ліквідації.

Така функція керівної компанії виводить її значущість на державний рівень та сприятиме оновленню державного житлового фонду за рахунок забудовника, який має відповідати за експлуатацію, утримання та ліквідацію свого об'єкта.

Таким чином, з одного боку, органи регіональної влади мають контролювати дії керівних компаній, дбаючи про інтереси ОСББ, а з іншого – керівна компанія потребує фінансової підтримки від керівництва регіону та розробки механізму відбору будинків, які б потенційно мали змогу отримувати суми, не менші за витрати на їх утримання. Аналізуючи витрати та доходи різних будинків, керівна компанія зможе скласти оптимальну групу ОСББ, у якій капітальні та поточні ремонти будівель

будуть виконуватися за заздалегідь прорахованим планом (неодночасно) за рахунок акумульованих ресурсів всіх ОСББ відповідної групи.

Слід розглянути можливі витрати та доходи ОСББ.

За Законом України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку", кошти об'єднання складаються з:

залишків коштів на рахунках попереднього власника майна;

статутних внесків, обов'язкових платежів членів об'єднання;

коштів, одержаних об'єднанням у результаті здачі в оренду допоміжних приміщень;

субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та компенсацій для громадян, які користуються правом на їх отримання, щодо оплати житлово-комунальних послуг у їх частці в загальному обсязі обов'язкових платежів на утримання і ремонт неподільного та загального майна в разі укладення відповідного договору між власником приміщення та об'єднанням;

доходів, що спрямовуються на виконання статутних цілей об'єднання, отриманих у результаті діяльності підприємств, засновниками яких є об'єднання;

добровільних майнових, у тому числі грошових, внесків фізичних і юридичних осіб" [109, с. 21].

До витрат ОСББ належать:

матеріальні витрати (їх частка в ОСББ незначна);

оплата праці персоналу (голови правління, бухгалтера, прибиральниць, двірників та інших);

відрахування органам соціального страхування;

амортизація основних засобів (крім житлового будинку);

податкові платежі;

утримання місць загального користування (опалювання, освітлення і т. д.);

відсотки, що сплачуються за послуги ощадбанку, обчислювального центру;

плата банку за касове і банківське обслуговування;

поточний ремонт житлового будинку;

плата за обслуговування ліфтів;

плата за санітарну очистку території, протипожежну безпеку тощо [107].

Для аналізу доходів окремих будинків і планування ремонтних робіт різного рівня складності – від поточного до капітального ремонту на конкретних ділянках, які входять до складу групи ОСББ, керівна компанія має використовувати балансову модель (табл. 3.2).

Мета використання балансового аналізу – визначити оптимальні значення платежів, з яких складаються кошти об'єднання, для кожного з n ОСББ, щоб задовольнити всі потреби в коштах на утримання цього будинку.

При цьому кожне ОСББ виступає, з одного боку, як фінансове джерело – складова групи ОСББ, доходи якої акумулюються, а з іншого – як економічний суб'єкт, який потребує на своє утримання використання коштів як своїх, так і інших ОСББ.

Таблиця 3.2

Балансова таблиця

Будинок	Витрати будинку X_{ij}				Частина спецфонду Y_i	Валовий дохід X_i
	1	2	...	n		
1	X_{11}	X_{12}		X_{1n}	Y_1	X_1
2	X_{21}	X_{22}		X_{2n}	Y_2	X_2
...						
n	X_{n1}	X_{n2}		X_{nn}	Y_n	X_n
Залишок коштів C_j	C_1	C_2		C_n		

Припустимо, що розглядається n ОСББ, які складають окрему групу, що обслуговує одна керівна компанія. Нехай загальний (валовий) обсяг доходів i -го ОСББ дорівнює X_i . Частина цього доходу піде на внутрішнє споживання даним ОСББ та споживання іншими ОСББ даної групи. Кількість доходу i -го ОСББ, призначеного для утримання будинку та прибудинкової території особистого та суспільного j -м ОСББ, можна позначити X_{ij} . Частина, що залишилася, призначена для накопичення спеціального фонду для утримання будівлі, благоустрою

тощо. Її можна позначити як Y_i , тоді i -те ОСББ поповнює спеціальний фонд на Y_i .

Таким чином, рівняння балансу між витратами та доходом буде мати наступний вигляд (формула 3.11).

$$X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + Y_i, \quad (3.11)$$

де $i = 1, 2, \dots, n$.

За даними таблиці можна розрахувати такий показник, як залишок коштів C_j , тобто ту частину доходу, яку i -те ОСББ зможе віддати на утримання інших ОСББ після використання коштів на свої потреби (3.12).

$$C_j = X_j - \sum_{i=1}^n X_{ij} \quad (3.12)$$

У результаті головну балансову таблицю складають чотири матриці:

1) матриця фінансових зв'язків між ОСББ

$$x_{ij} = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ & \dots & \dots & \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nn} \end{pmatrix};$$

2) матриця валового доходу ОСББ

$$x_i = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix};$$

3) матриця коштів (фінансових) для спецфонду

$$y_i = \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_n \end{pmatrix};$$

4) матриця залишку коштів $C_j = (C_1, C_2, \dots, C_n)$.

Використання балансової моделі є прозорим та економічно обґрунтованим інструментом загального обліку та розподілу доходів групи ОСББ. Він дозволить керівній компанії аргументовано виконувати наступні дії.

1. Ухвалювати обґрунтовані рішення щодо занесення окремих будинків до групи ОСББ.

2. Планувати однакові (однотипні) роботи одночасно в декількох будинках, що сприятиме чітким домовленостям із постачальниками послуг та економії коштів на оптовій закупівлі матеріалів.

3. Аналізувати власну роботу, яку мають проводити ОСББ з метою покращення стану свого будинку та прибудинкової території.

4. Аналізувати та порівнювати в довгостроковому періоді фінансовий стан різних ОСББ однієї групи.

Таким чином, об'єднання ОСББ у групи, в яких утримання будинків ведеться за рахунок єдиного фонду, сформованого із доходів всіх членів групи, є зручним інструментом керівних компаній, який, з одного боку, є економічно доцільним для кожного окремого ОСББ, а з іншого, знижує ризики керівній компанії в процесі проведення капітальних чи незапланованих ремонтів і надає більшу фінансову свободу дій.

Існування проблеми утримання та покращення житлового фонду України є об'єктивною та стосується всіх категорій громадян нашої держави. Саме тому вирішення зазначених питань має бути науково обґрунтованим, однозначним та прозорим для виконавців і мати найвищі рівні відповідальності: державний та регіональний. Заради забезпечення себе фізично та психічно здоровими трудовими ресурсами регіон має створити систему, яка, з одного боку, дозволить йому регулювати та контролювати процеси утримання багатопверхових будинків, а з іншого – допомагати власникам цих будинків самостійно підтримувати своє майно в належному стані. Відповідно до закону, така система має існувати на основі створення ОСББ.

3.7. Напрями забезпечення ефективності фінансового розвитку регіону

Забезпечення успішного соціально-економічного розвитку територій потребує комплексних дій щодо оцінювання стану їх розвитку, визначення шляхів залучення необхідних ресурсів, розроблення заходів зі

збереження та модернізації наявного потенціалу. Однак на сьогодні питання забезпечення фінансовими ресурсами місцевого самоврядування залишається одним з найгостріших. З огляду на це особливої актуальності набуває обґрунтування теоретичних засад забезпечення ефективності фінансового розвитку регіону, що створить основу для розробки ефективних механізмів управління його розвитком з використанням фінансових інструментів.

Сучасне економічне середовище характеризується постійними переломами, змінами, негативними ситуаціями, непередбаченими подіями, які дестабілізують розвиток світової фінансової системи. За вказаних умов бюджетна система держави є найважливішим економічним регулятором. Від того, наскільки правильно побудовано бюджетну систему, залежить ефективне функціонування всього народного господарства країни, зовнішніх відносин тощо.

Місцеві бюджети виконують особливу роль у кожній унітарній країні тому, що вони є фінансовою базою існування місцевого самоврядування. Протягом останніх років в Україні було прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які законодавчо закріпили основні принципи та гарантії місцевого самоврядування в структурі органів влади, а також забезпечують його правові та фінансові основи.

Однак у результаті проведеного дослідження структури та виконання місцевих бюджетів в Україні й бюджету Харківської області було виявлено, що існують певні проблеми у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів.

Одна з головних проблем сучасних регіональних фінансів в Україні – це, перш за все, залежність від державних фінансів та відсутність необхідної незалежної фінансової бази на регіональному рівні, яка б дала можливість не тільки утримувати бюджетну сферу, а й дійсно проводити ефективну регіональну фінансову політику, спрямовану на задоволення потреб територіальної громади.

Як зазначено в Програмі економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", необхідність реформи міжбюджетних відносин обумовлена такими проблемами, як: низька якість послуг, що надаються на місцевому рівні; високий рівень зносу комунальної інфраструктури; низька фінансова незалежність; недостатньо прозорий розподіл міжбюджетних

трансфертів; обмеженість у доступі до запозичень; нечіткий розподіл і обмеженість повноважень органів місцевого самоврядування; недостатність контролю за витратою коштів на місцях [71].

В Україні й досі залишились невирішеними системні проблеми, які супроводжують реформування бюджетно-податкової сфери і які вирішальним чином впливають на стабільний регіональний розвиток. До цих питань віднесено такі: зменшення фіскального потенціалу місцевих податків та зборів і відсутність значущого фіскального ефекту від розширення дохідних джерел другого кошика, неповне використання потенціалів оподаткування; уповільнення темпів зростання обсягів надходжень до першого кошика та, відповідно, зростаюча залежність місцевих бюджетів від державного; суттєві відмінності між рівнями доходів та видатків місцевих бюджетів на одну особу в різних регіонах України; нецільове використання коштів та невиконання планових показників надання міжбюджетних трансфертів; низький рівень використання міськими радами можливостей зовнішніх запозичень; низька зацікавленість органів місцевої влади у формуванні сприятливого інвестиційного клімату в регіоні та активізації економічної діяльності; інертність місцевої влади в питаннях соціально-економічного розвитку регіону [210].

Пошук "української" моделі ефективного функціонування місцевого самоврядування здійснюється в рамках Європейської хартії про місцеве самоврядування [68]. До її принципів та положень Україна приєдналася у 1996 році, ратифікувавши цей акт, і взяла на себе зобов'язання будувати місцеві фінанси відповідно до міжнародних стандартів. У прагненні відповідати цим стандартам проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування останнім часом набули особливої актуальності, що ілюструє інтенсивний законотворчий процес останніх років. Таким важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття 23 травня 2007 року "Концепції реформування місцевих бюджетів України" [95]. Основним завданням Концепції є аналіз актуальних проблем у сфері місцевого самоврядування, визначення основних підходів та правових, організаційних, фінансових засад їх вирішення, узгодження в часі з реформуванням адміністративно-територіального устрою.

Ключовим питанням Концепції є обґрунтування пропозицій щодо забезпечення на регіональному та місцевому рівнях демократичної й ефективної організації управління, запровадження механізму оптималь-

ного самодостатнього функціонування суб'єктів місцевого самоврядування.

Отже, на сьогодні існує потреба в систематизації напрямів зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні в сучасних умовах реформування та визначення нових шляхів реформування.

З наукового погляду є кілька варіантів забезпечення держави необхідними фінансовими ресурсами: стимулювання зростання офіційного ВВП за рахунок інвестування в економіку, застосування заходів щодо зменшення тіньового сектору економіки, який на сьогодні, за оцінками Міністерства економіки України, перебуває на рівні 36 % ВВП, а за оцінками зовнішніх експертів – перевищує 50 % ВВП. Від функціонування тіньового сектору економіки бюджет щороку втрачає щонайменше 30 – 35 % податкових надходжень [210]. Тому система доходів державного та місцевих бюджетів потребує нагальної модернізації.

Для реалізації політики місцевого розвитку доцільним є зміцнення місцевих бюджетів і реформування міжбюджетних відносин у напрямі розширення фінансової спроможності громад; оптимізація нормативів урахування регіональної специфіки під час обчислення обсягу міжбюджетних трансфертів; запровадження програмно-цільового методу планування і використання бюджетних коштів; мобілізація місцевих джерел фінансових ресурсів, насамперед місцевих запозичень; активізація діяльності органів місцевого самоврядування на фондовому та кредитному ринках; передання частки надходжень від податку на доходи фізичних осіб і плати за землю до бюджету розвитку з метою створення фінансових можливостей для довгострокового інвестування [218].

У процесі реформування місцевих бюджетів необхідно забезпечити:

розширення дохідної бази місцевих бюджетів шляхом перерозподілу доходів між державним та місцевими бюджетами, перегляду складу доходів місцевих бюджетів, що враховуються та не враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів, підвищення ролі місцевих податків і зборів;

компенсацію втрат надходжень місцевих бюджетів, пов'язаних із наданням загальнодержавних пільг зі сплати податків;

стимулювання соціально-економічного розвитку територій шляхом збільшення інвестиційної складової місцевих бюджетів (збільшення кількості джерел надходжень до бюджету розвитку), в тому числі:

вдосконалення порядку та умов надання субвенцій з Державного бюджету України місцевим бюджетам; формування єдиного підходу до розподілу фінансового ресурсу держави з урахуванням рівня забезпеченості тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці об'єктами соціально-культурної сфери, інфраструктури та пріоритетних напрямів розвитку, передбачених місцевими програмами; затвердження постанов про розподіл коштів інвестиційних субвенцій та порядок їх використання одночасно із затвердженням Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік;

удосконалення трансфертної політики та формування її стабільної нормативно-правової бази.

З метою вдосконалення фінансової спроможності місцевого самоврядування пропонується розробка та реалізація ряду важливих заходів.

1. Внесення змін та доповнень до законодавчої та нормативно-правової бази, яка регулює питання фінансового забезпечення місцевого самоврядування.

2. Прогнозування показників доходів і видатків місцевих бюджетів з використанням сучасних інформаційних технологій, економіко-математичних методів і спеціального програмного забезпечення.

3. Згідно зі Стратегією модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007 – 2015 роки, яку було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 34 від 16.01.2007 р., серед напрямів реалізації Стратегії визначено такі, як удосконалення системи стратегічного бюджетного планування на середньостроковий та довгостроковий періоди, а також створення уніфікованої організаційної та інформаційної облікової системи з метою забезпечення обміну інформацією між Міністерством фінансів, органами Державної казначейської служби та суб'єктами державного сектору на основі використання баз даних та інформаційних систем.

Середньострокове планування місцевих бюджетів має здійснюватися на основі впровадження програмно-цільового методу шляхом:

урегулювання процедур використання показників середньострокового плану в процесі підготовки проекту бюджету;

розробки теоретико-методологічних положень з обліку соціальних стандартів надання послуг населенню та програмного підходу до

розвитку галузей соціально-культурної сфери в процесі формування місцевих бюджетів.

4. Аналіз показників доходів і видатків місцевих бюджетів та розробка методичних рекомендацій щодо вдосконалення їх розрахунку.

5. Удосконалення фінансової основи місцевого самоврядування в контексті нового податкового законодавства шляхом:

вдосконалення податкового законодавства України відповідно до напрямів реформування податкової системи, у тому числі системи місцевих податків і зборів;

включення до складу джерел формування доходів місцевого бюджету, які не враховуються під час розрахунку міжбюджетних трансфертів: 5 % податку з доходів фізичних осіб за обласним і районним бюджетами; 10 % податку на прибуток підприємств приватної форми власності; 25 % плати за землю для обласного бюджету і 15 % плати – для районного; надходження від продажу земельних ділянок відповідно до нормативів відрахування плати за землю за рівнями місцевих бюджетів;

включення до складу доходів місцевих бюджетів платежів за спецводокористування, користування надрами та отримання ліцензій;

розробки комплексу заходів щодо залучення додаткових джерел надходжень до місцевого бюджету (одержання кредитів і позик, коригування системи місцевих податків і зборів);

розробки рекомендацій щодо вдосконалення антикризових програм, які сприяють запобіганню неплатоспроможності органів місцевого самоврядування та скороченню видаткової частини місцевого бюджету.

6. Зміцнення інвестиційної складової місцевих бюджетів. Обмеженість фінансових ресурсів держави та органів місцевого самоврядування спричинила орієнтацію бюджетних видатків переважно на вирішення поточних проблем. За таких умов недостатньо уваги приділяється виділенню бюджетних асигнувань на здійснення інвестиційних проектів. У випадку домінування короткострокових цілей бюджетної політики більший пріоритет мають поточні видатки, адже в разі їхнього незабезпечення можна очікувати на негативну реакцію з боку суспільства, громадських і політичних організацій. З іншого боку, населення не настільки гостро відчуває потребу в оновленні активів, які належать державі, оскільки несвоєчасне відновлення вартості основних фондів протягом певного часу не створюватиме значних труднощів для

населення. Однак це призводить до накопичення наявних проблем і виникнення кризового стану в майбутньому, подолання якого потребуватиме значно більших фінансових ресурсів. З огляду на це зниження обсягів бюджетних інвестицій до меж, які є меншими від суми зношення основних фондів, науковці розглядають як серйозну загрозу національній безпеці країни.

Серед заходів щодо зміцнення інвестиційної складової місцевих бюджетів слід виділити наступні:

надання субвенцій на виконання інвестиційних проектів на засадах фінансової участі місцевого бюджету з урахуванням відповідних критеріїв;

створення місцевих фондів розвитку з метою надання фінансової допомоги на розвиток соціальної інфраструктури, комунального господарства;

удосконалення процедур здійснення місцевих запозичень та надання місцевих гарантій.

7. Підвищення ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні для надання соціальних послуг населенню, децентралізація державного управління фінансовими ресурсами шляхом:

уточнення видаткових повноважень за галузями бюджетної сфери та відповідного поділу витрат на ті, які враховуються та не враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів;

децентралізації управління державними фінансовими ресурсами;

підготовки міністерствами та відомствами соціально-культурної сфери проектів нормативно-правових актів щодо функціонування бюджетних установ у межах обсягів фінансових ресурсів, переданих місцевим бюджетам, з урахуванням норм державних соціальних стандартів;

переходу до нових методів формування місцевих бюджетів.

8. Удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин. Регулювання міжбюджетних відносин – це щорічний плановий перерозподіл загальнодержавних централізованих фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи з метою збалансування усіх бюджетів за обсягом, необхідним для виконання місцевими органами своїх функцій. Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, й бюджетними ресурсами, які мають забезпечувати виконання цих повноважень. Регулювання

міжбюджетних відносин – це не лише збалансування бюджетів і перерозподіл бюджетних ресурсів, але й економічна діяльність народногосподарського значення. У процесі міжбюджетного регулювання втілюються загальнодержавні цілі щодо створення необхідних умов для економічного зростання, розвитку продуктивних сил, ліквідації розбіжностей у рівнях розвитку окремих територій на основі економічно обґрунтованого забезпечення місцевих органів самоврядування відповідними обсягами фінансових ресурсів. Трансформація міжбюджетних відносин має передбачати виділення територіальної складової в усіх видах та формах управлінських рішень і базуватися на консолідації всіх потенційно можливих ресурсів. Тому для вдосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин необхідними є:

посилення стимуляційної складової міжбюджетного регулювання для підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні дохідної частини;

удосконалення методичних підходів до розрахунку видаткової частини місцевих бюджетів, які враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів;

розробка та реалізація моделі формування місцевих бюджетів шляхом переходу на добровільній основі адміністративно-територіальних одиниць, у яких частина дотацій перевищує 70 % у структурі доходів бюджету, до бюджетного планування на рівні району.

Отже, основними шляхами покращення формування місцевих бюджетів є чіткий розподіл компетенцій щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування, і поступове здійснення переходу до децентралізації державних фінансів.

Таким чином, вирішення цілої низки проблем стосовно формування місцевих бюджетів дозволило б розширити економічну самостійність регіонів України, посилити вплив системи формування місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій і підвищити рівень надання громадських послуг населенню.

Адже від того, наскільки політично незалежні й фінансово забезпечені адміністративно-територіальні одиниці, залежить стабільність і незалежність всієї держави.

3.8. Організація забезпечення підвищення результативності праці посадовців в органах державної влади та місцевого самоврядування Харківського регіону

Одним із напрямів підвищення результативності праці посадовців в органах державної влади та місцевого самоврядування є застосування сучасних методів контролінгу в управлінні, що забезпечують ефективність діючих механізмів регулювання у сфері їх діяльності.[6; 19; 70; 139].

Наявність існуючих проблем у функціонуванні механізмів регулювання діяльності посадових осіб підтверджує необхідність розробки й запровадження таких механізмів управління, в яких акцентується увага на контролі й аналізі не лише наявного стану, а й майбутнього; постійного моніторингу змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому економічному середовищі; підвищення гнучкості й адаптованості механізмів державного управління до постійних змін зовнішнього середовища.

Питання застосування контролінгу для розв'язання проблем у галузі державного управління науковці розглядали в надзвичайно обмеженій кількості. Так, застосування контролінгу в державній службі з погляду управління державними установами порушували А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко, А. Г. Кабанець, О. Ю. Мельник, О. А. Оболенський; проблеми реформування системи державного управління на засадах концепції контролінгу досліджувала Пісьмаченко Л. М. [139]. Можливість запровадження контролінгу в системі інституцій державного управління сьогодні залишається практично не дослідженою. У сучасних умовах реформування системи державного управління набуває осмислення можливості застосування концепції контролінгу з метою підвищення результативності праці посадовців в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Механізмом, що спрямовує діяльність усієї системи державного управління на досягнення поставлених цілей, є синтез планування, контролю, аналізу й організації інформаційних потоків. Інформаційне забезпечення ухвалення рішень на всіх рівнях управлінської ієрархії здійснює концепція контролінгу державного управління [211, с. 6–7].

Концепція контролінгу як методологія управління налічує не один десяток років і набула поширення на великих підприємствах у

розвинутих країнах світу. Причиною цього була залежність успішного керівництва підприємством від більш уважного ставлення до внутрішнього планування, контролю, інформаційної підтримки процесу ухвалення управлінських рішень. Розвиток методів і технологій управління, інформатики й комп'ютерної техніки значно збільшив переваги від ефективного менеджменту, застосованого до всіх функцій управління і сфер управлінської діяльності.

Аналіз сучасних концептуальних дискусій у галузі контролінгу свідчить, що ця галузь економіко-управлінських знань описана з різним ступенем галузевої спрямованості й систематизації, що виражається в існуванні великої кількості суперечливих визначень і концепцій контролінгу, а отже, різному сприйнятті змісту та цілей контролінгу

У сучасній науці існують різні концепції контролінгу: одні науковці вважають достатнім використання облікових даних для потреб практичного менеджменту й орієнтуються на створення умов прибутковості, інші – вбачають його сутність в інформаційній підтримці управлінської функції.

Борисенко О. П., узагальнюючи результати досліджень щодо сутності і змісту контролінгу, наводить найбільш характерні визначення (табл. 3.3), які, на думку авторів, найповніше відповідають змісту державного управління [29, с. 13].

В умовах реформування державного управління особливого значення набуває думка науковців, що найбільш ефективною є концепція, орієнтована на координаційну й інтеграційну функцію контролінгу, яка підвищує ефективність управління й адаптаційну здатність системи державного управління до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі [70, с. 6–8].

Позитивний ефект синергії методів та інструментів управління, побудованого на засадах контролінгу, підтверджує властивість складних систем автоматично впорядковувати внутрішню структуру шляхом збільшення жорсткості й глибини взаємозв'язків структурних елементів або їх здатності до самоорганізації. З метою самозбереження у процесі самоорганізації система повинна адекватно й оперативно інтерпретувати інформацію про зовнішні та внутрішні фактори. Для цього у внутрішній системі управління формується додатковий ієрархічний рівень, на який замикається контур зворотного зв'язку із зовнішнім середовищем. Цей рівень забезпечує ефективне групування внутрішніх

елементів і здійснює відбір тих внутрішніх імпульсів, які дають змогу адаптуватися з найменшими змінами в структурі системи [139].

Таблиця 3.3

Визначення контролінгу в науковій літературі

Автор	Визначення контролінгу	Основна властивість
Е. Майєр [110]	Контролінг – це система, що слугує підтриманню необхідної рівноваги, яка досягається тим, що через певні інтервали часу задані величини порівнюють із фактичним станом і визначають напрями втручання для досягнення бажаного результату	Забезпечення балансу між запланованим і фактичним результатом
Пісьмаченко Л. М. [139, с. 97]	Контролінг – управлінська концепція, яка підтримує процеси ухвалення рішень в управлінні за допомогою цілеспрямованого забезпечення інформацією з метою досягнення поставлених цілей і результатів діяльності	Забезпечення цілеспрямованого результату в процесі управління
П. Хорват [227]	Контролінг є підсистемою управління, яка здійснює орієнтовану на результат системнотвірну й системопов'язувальну координацію системи планування та контролю із системою інформаційного забезпечення сприяючи таким чином адаптації та координації всієї системи управління	Забезпечення системного підходу до отримання цілеспрямованого результату в процесі управління

Практично всі управлінські функції наявні в системі управління (планування, облік, контроль, аналіз, регулювання, інформаційне забезпечення, прогнозування) та безпосередньо виконуються, але вони роз'єднані, реалізуються різними інституційними структурами, деякі напрями діяльності й операції у ключових точках надзвичайно зарегульовані та законтрольовані, а деякі моменти, здаючись дрібними й неважливими, залишаються поза увагою, хоча мають дуже важливий вплив на всю систему [19, с. 13].

Усвідомлення відповідальності за обмежені ресурси та бажання створювати результати, орієнтовані на клієнта, визначають суть сучасної управлінської діяльності. Однак у процесі здійснення результативної діяльності традиційні інструменти менеджменту управління вже не надають належної підтримки плануванню та управлінню на відповідному рівні.

Мобілізувати резерви результативності та цілеспрямовано управляти наявними ресурсами можна лише за допомогою ефективного управлінського інструментарію. З цих причин адміністрація повинна модернізувати існуючий інструментарій управління.

Калькуляція витрат та результатів діяльності відповідає таким вимогам, тому що завдяки їй до керівництва адміністрацій і до сфери політики надходить детальна та структурована інформація про витрати та результати. Ця інформація може бути використана для порівняльного аналізу як у самій системі управління, так і її межами. Калькуляція витрат та результатів надає дані, за допомогою яких можна з'ясувати, чи досягнуто запланованих цілей і чи економічно функціонує управління. Без інформації про співвідносини витрат та результатів усі зусилля досягти економічної ефективності можуть бути порівняні з "блуканням у тумані" [6, с. 175].

Калькуляція витрат і результатів діяльності призводить до того, що витрати набувають прозорості, а свідомість співробітників та керівництва щодо витрат зростає. У системі державної адміністрації калькуляція витрат і результатів може насамперед показати, як впливають законопроекти чи політичні ініціативи на витрати. Крім того калькуляція витрат і результатів має забезпечити основу для ухвалення рішення щодо того, чи повинна послуга бути надана самостійно, чи її треба доручити третім особам. Калькуляція витрат і результатів слугує для того, щоб аналізувати економічність, наприклад, інвестиційних рішень або визначати непрямі і відрахування від інвестицій у кадровій та матеріальній сфері, щоб отримувати дані для калькуляції податків/зборів і інформацію на показники системи планування та управління [6, с. 175–176].

Із цього випливає, що завдання калькуляції витрат та результатів інноваційної діяльності полягає в тому, щоб використання ресурсів екстраполювати на результати та розрахувати так званий "вихід" управлінських дій.

Постановка цілей, планування, реалізація та контроль в діючій системі державного управління, як правило, недостатньо пов'язані між собою. Інтегрована, орієнтована на вихід продукції система планування, управління та складання бюджету (кошторису), яка спрямована на єдність фахової та ресурсної відповідальності, а також чітких домовленостей щодо результатів на всіх рівнях адміністративної ієрархії, визначає докорінно нові методи управління.

Випереджальне управління, надання можливостей самостійного ухвалення рішень, усвідомлення особливої відповідальності якомога більшою кількістю працівників, система, що забезпечує впровадження нових методів управління, сприяють активізації процесу змін, без яких немає розвитку.

Однак у процесі реалізації контролінгової концепції слід враховувати особливості структури державної адміністрації. Контролінгом має враховуватись той факт, що адміністративне управління часто своїми політичними цільовими завданнями, які змінюються, висуває надмірні вимоги до адміністративного менеджменту. Можна зустрітись як з надмірним регулюванням згідно з положеннями бюджетного законодавства та контрольних вимог, так і з недостатнім регулюванням, яке проявляється в системі управління.

Обмеження законодавчими приписами організаційної роботи та компетенції керівників щодо ухвалення рішень, а також прагнення адміністрації до відповідності її дій законодавству, пов'язане з виконанням нею завданнями державної влади, вимагають контролінгової концепції, розробленої відповідно до специфічних інтересів адміністрації [211, с. 8].

Поняття "контролінг" не можна ототожнювати з поняттям "контролю". Ці поняття не тільки відмінні, а й протилежні за своїм значенням. Контролінг є способом мислення, орієнтованим у майбутнє та пов'язаним з процесом. Контроль спрямований у минуле, на виявлення помилок, відхилень і проблем, та орієнтується на поодинокі випадки.

Контролінг – це міжфункціональний інститут управління, покликаний допомагати вищому керівництву і керівній ланці ухвалити рішення. Тобто можна визначити, що контролінг – це така організація управління, за якої не констатується факт, а проводиться роз'яснювальна та консультативна робота з метою досягнення поставлених цілей та запобігання помилкам. Виходячи з аналізу поняття контролінгу та її сутності, можна зробити висновки, що основними постулатами, на яких базується її філософія, є такі:

дії, орієнтовані на плани, які спільно розроблені, мають відповідати високим вимогам, і недосягнення яких є неможливим;

інформаційні системи спираються на такі параметри, що регулюються як продукти чи кошториси витрат, за які відповідають керівні кадри адміністрації;

децентралізовані оцінки відповідають за оперативне адміністрування, що включає також стандарти та кошториси витрат;

для того щоб досягти встановленої мети, керівні кадри та контролінг впроваджують заходи для коригування та здійснюють їх [211, с. 7].

У завдання контролінгу входить збір, систематизація, опрацювання і подання даних про діяльність установи і зовнішнє оточення для формування рішень. Таким чином, керівник служби контролінгу повинен зводити воедино й аналізувати інформацію, що надходить до нього. Він повинен упроваджувати систему управління і контролю, орієнтовану на результат.

У якості підсистеми адміністративного управління контролінг має своїм завданням координацію системи планування, контролю та інформаційного забезпечення адміністративного менеджменту.

У сукупності функцій контролінгу можна виділити:

сервісну функцію – надання необхідної інформації для управління;

функцію ухвалення рішень – методологію ухвалення рішень і їх координацію;

функцію інформаційного обслуговування, яка забезпечується за допомогою систем планування, нормування, обліку і контролю, орієнтованих на досягнення мети, кінцевого результату;

керівну функцію, яка реалізується з використанням даних апарату відхилень;

координацію цілей різних рівнів з метою максимального забезпечення досягнення кінцевої мети [211, с. 8].

Для впровадження концепції контролінгу в системі державної служби мають бути забезпечені наступні її передумови:

завдання й цілі повинні плануватись стратегічно;

цілі щодо результатів визначаються як цілі щодо видатків, часу та якості;

продуктивність планується з орієнтацією на результат;

для створення результату задається певний бюджет;

керівники постійно забезпечуються інформацією стосовно ступеня досягнення цілей.

Відповідно до цілей необхідним елементом є визначення адміністративного продукту – носія витрат, що дає можливість здійснювати те, що ставилось за мету, і те, що досягнуто. Таким чином, кожний продукт повинен мати кількісні та якісні показники. У процесі впровадження контролінгу спочатку визначаються відділи, які мають наявні продукти, потім проводиться роз'яснювальна робота з працівниками цих відділів та обговорення і визначення можливих продуктів, які створюються за участю цих відділів [211, с. 22–23].

У сфері публічного управління створені продукти чи надані послуги набувають вартісного споживання. Внаслідок цього продукти чи послуги мають нести в собі витрати. У процесі калькуляції витрат та результатів їх визначають як носії витрат. Розрахунок носіїв витрат здійснюється шляхом переведення витрат, зафіксованих у розрахунку видів витрат, на одноелементні продукти чи послуги, які створює управління. У сфері публічного управління ці продукти чи послуги, на відміну від приватно - господарчої сфери, у своїй більшості визначені законом і є державними завданнями, які адміністрація повинна виконувати. Калькуляція витрат та результатів не може в таких випадках дати відповідь на питання щодо ефективності: "Чи правильну справу ми робимо?", а лише стосовно організаційно-технічного рівня виконання завдань: "Чи робимо ми свою справу правильно?".

За допомогою калькуляції носіїв витрат адміністрація може, перш за все, ввести розцінки та збори чи тарифи, у яких витрати є підґрунтям для орієнтування і які створюють внутрішньовідомчі та міжвідомчі порівняння для висновків щодо економічної діяльності продуктів чи послуг. Ці обидва аспекти будуть відігравати в майбутньому все важливішу роль, тому що політики та адміністративні керівники повинні знати, наскільки ціна, що призначена за продукт чи послугу, покриває видатки на них, і чи є ця ціна економічною порівняно з цінами інших структурних одиниць управління або приватних підприємств, а також, чи є вона помірною відносно до досягнутого результату.

До основних етапів впровадження контролінгу у сфері державного управління відносять:

- 1) визначення цілей щодо продуктивності управління;
- 2) надання послуг у системі державного управління в умовах ринкової економіки за принципом конкуренції у виробництві: створення ринку управлінської праці, вивчення попиту серед клієнтів;

- 3) вибір ефективних шляхів досягнення цілей;
- 4) визначення кінцевого продукту управлінської діяльності;
- 5) впровадження пов'язаної з розрахунком витрат на ці продукти калькуляції видатків та надходжень або калькуляції витрат і результатів;
- 6) упорядкування бюджету;
- 7) сучасний кадровий менеджмент, а саме мотивацію працівників, роботу з персоналом, адже кадри – найважливіший ресурс держави;
- 8) створення команд зі співпрацівниками, які пройшли підвищення кваліфікації;
- 9) деталізацію завдань;
- 10) делегування відповідальності;
- 11) застосування контролінгу та звітності [211, с. 15–16].

У разі досягнення цілей враховуються не тільки якісні, але й кількісні показники.

Існують два види цілей – макроцілі (цілі організації) і мікроцілі (індивідуальні цілі працівників). Тобто кожний працівник сам повинен стежити за тим, як він виконує завдання. Мета – усунення причин, а не покарання винних. Уникнення помилок – це перш за все, уникнення причин помилок. В установі часто відсутня поточна інформація про дійсний стан справ, на основі якої можна робити правильні висновки.

Вище керівництво вже не в змозі вирішувати всі завдання поодиночі. Тому необхідно впроваджувати нові концепції, інструменти і прийоми роботи. Передумовою точного і вивіреного управління є створення функціонально орієнтованої системи планування діяльності. Завдання планування діяльності полягає у створенні закінченої системи особистих планів, в яких в писемній формі фіксуються розроблені цілі та заходи, необхідні для їхньої реалізації. Воно здійснюється на основі аналізу поточної ситуації і з урахуванням майбутніх змін. Планування діяльності характеризується наступними ознаками.

- Керівництво повинно завжди знати, чи будуть результати роботи й у майбутньому відповідати вимогам і бажанням клієнтів. Крім того, воно повинно звернути увагу на те, щоб установа працювала з гарною рентабельністю. Виконання кожним співпрацівником своїх цілей забезпечує виконання поставленої мети організації в цілому (рис. 3.13).

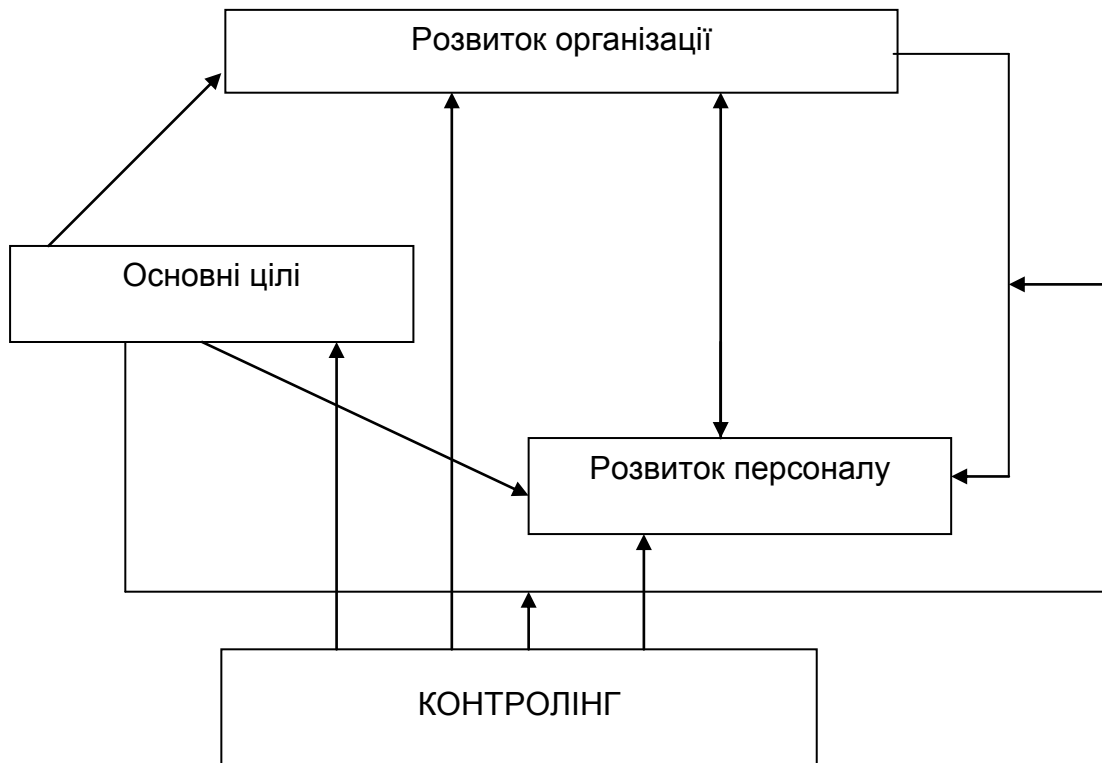

Рис. 3.13. Цільова структура контролінгу [211, с. 16]

- Орієнтація на цілі.

Уся діяльність у рамках планування постійно орієнтується на обов'язкову систему цілей. Це уможлиблює організацію ефективного управління.

- Орієнтація на форми.

Тут мова йде про порядок дій, здійснюваних у рамках планування, про логічне і в хронологічній послідовності здійснення завдань планування.

- Орієнтація на перспективи.

Орієнтація на перспективи виявляється, власне, у рішеннях про використання майбутніх шансів і/або з метою уникнення ризиків.

- Орієнтація на процес.

Ця ознака стосується взаємозалежності, що існує між окремими планами. Для визначення цілей та вимірювання результатів можна застосувати метод, який базується на трьох рівнях ефективності (рис. 3.14).

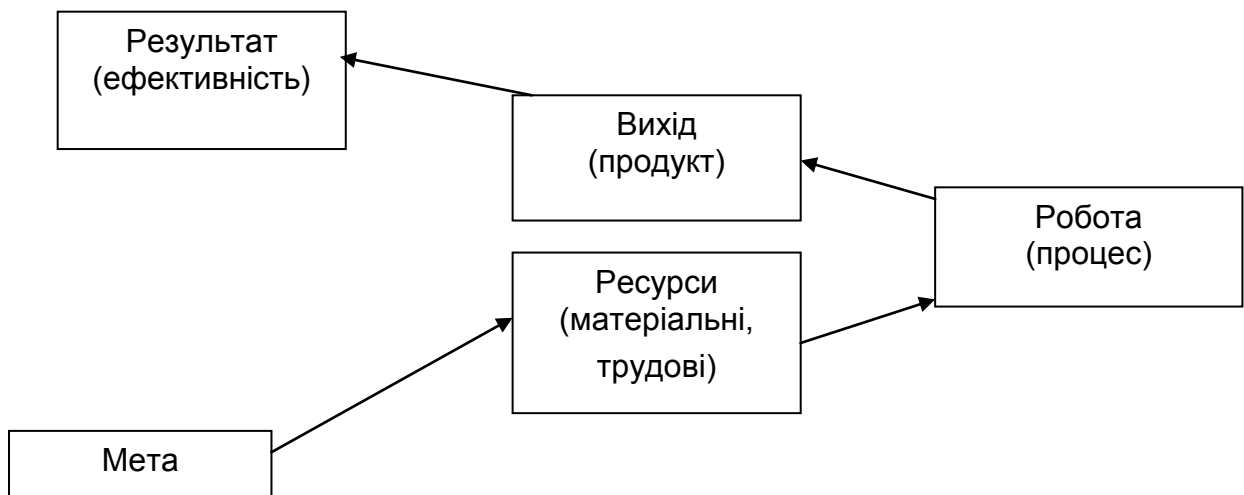

Рис. 3.14. **Метод визначення цілей та вимірювання результату** [211, с. 17]

1-й рівень:

$$\text{рівень економічної доцільності} = \frac{\text{кошти}}{\text{min видатки}};$$

2-й рівень:

$$\text{результативність} = \frac{\text{вихідний продукт}}{\text{вхідний продукт}};$$

3-й рівень:

$$\text{рівень мети} = \frac{\text{вхідна мета}}{\text{результат}}.$$

Необхідно також врахувати ще один фактор – орієнтацію на клієнта. Для повної оцінки потрібно врахувати всі фактори, кожен із наведених факторів не може розглядатися ізольовано.

Планування діяльності спрямоване на досягнення чітко встановлених цілей. Зміст систематичного вирішення проблем, що включає передбачення подій, полягає у зниженні ризику ухвалення неправильних рішень і в підвищенні ймовірності успішного досягнення мети. У процесі створення системи окремих планів виникають взаємозалежності, отже, потрібна координація окремих рішень.

Планування повинне бути організоване таким чином, щоб у разі змін у системі цілей, умов та інструментів вчасно визначалися альтернативи, які можна було б потім ефективно використовувати. При цьому завдяки письмово зафіксованим планам планування є початковим рубежем для точного і вивіреного контролю і наступного за

ним управління виконуваними діями. Планування є центральним інструментом адміністративного управління. Контролінг має своїм завданням забезпечити основоположну інформацію для планування [211, с. 18].

Без урахування всіх факторів не може бути досягнута кінцева мета (рис. 3.15).

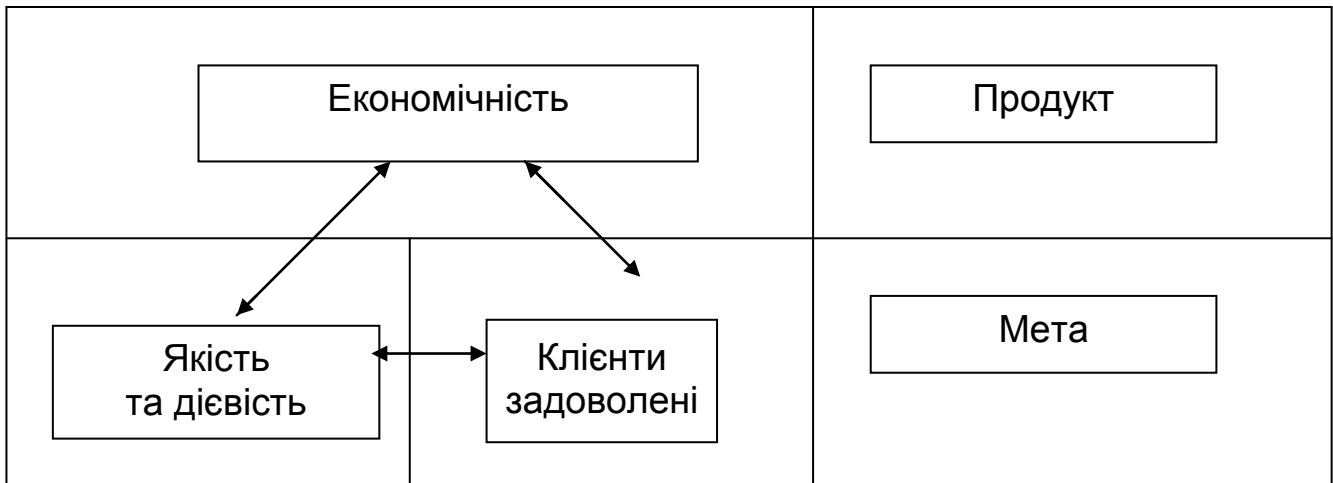

Рис. 3.15. **Взаємодія факторів у процесі досягнення кінцевої мети** [211, с. 18]

Контролінг виявляє слабкі місця в процесі планування, щоб здійснювати постійний подальший розвиток системи планування. Крім того, контролінг узгоджує планувальну діяльність і розділи планів різних відділів і бере на себе їхню формальну перевірку. Крім того, здійснюється підтримка процесу планування стосовно обробки даних. Усі дії узгоджуються з підрозділами, які здійснюють планування, та відділом інформаційних технологій.

Процес планування починається у "низхідному" порядку: політика, закони, постанови, що мають законодавчу силу, положення та інші адміністративні приписи задають цілі та планувальні посилання. На цій основі, децентралізовані адміністративні галузі складають за "висхідним" принципом: плани щодо закупівлі, виробництва, інвестицій, кадрів та видатків. У процесі планування оцінюються альтернативи плану, які сприймаються всіма, для того щоб потім спільно з адміністративним керівництвом прийняти (затвердити) їх із зобов'язальною дією.

Проблема, в процесі планування цілей полягає в тому, що необхідно враховувати безліч різноманітних, часом протилежних інтересів. Відповідно до цього контролінгу, спочатку визначається зміст цільових структур. Перед тим як на різних рівнях будуть розроблені стратегії та плани заходів, які слугують досягненню цілей, повинна бути чітко визначена цільова система адміністрування. Конкретне формування цілей у державній адміністрації є складним завданням, оскільки зазвичай відсутні одновимірні цілі. Безліч груп висуває найрізноманітніші, часом протилежні вимоги до адміністрації. У процесі формування цілей та планування завдань контролер бере на себе важливу роль "ведучого", адже він вказує адміністративному керівництву та політикам на наслідки адміністративних дій.

Внаслідок політичного впливу цільові структури стають надзвичайно складними, отже, окремі цілі різних відомств та відділів узгоджуються між собою за допомогою процесу, який пов'язаний з значними витратами.

Цілі державної адміністрації визначаються для того, щоб:

- чітко розділяти відповідальність між політикою та адміністрацією;
- адміністрація могла ухвалити чіткі рішення;

- мати можливість оцінити ефективність та організаційно-технічний рівень, тобто мати можливість перевіряти, чи досягнути цілі й наскільки.

Контролінг вдосконалює процедуру цільового планування, документуючи методи, які застосовуються під час цільового планування, попередньо обробляючи та забезпечуючи суттєву інформацію, перевіряючи окремі цілі на предмет їхньої сумісності. Крім того, до завдань контролінгу належить визначення показників та індикаторів, які необхідні для того, щоб дати оцінку ступеню досягнення цілей.

Процес планування починається з викладення стратегічної вихідної позиції адміністрації. З цією метою розглядається процес розвитку адміністрації протягом останніх чотирьох-п'яти років та передбачуваний процес розвитку протягом наступних чотирьох-п'яти років. У процесі цього аналізу розрізняють внутрішні та зовнішні планувальні посилення (передумови). Внутрішні посилення знаходяться в самій адміністрації, тому на них може впливати також і вона. До внутрішніх посилень належать, наприклад, організаційна структура, заміщення посад, укомп-

лектованість штатними одиницями, структура керівництва, кваліфікаційний профіль співробітників, час роботи установи чи структура витрат. Зовнішні посилення – це посилення із соціального, економічного та законодавчого навколишнього середовища. До них належать, наприклад, законодавство, структура населення та економіки, податкові надходження чи розвиток кон'юнктури.

Процес планування, який відбувається за методом протитечії (у низхідному порядку ↔ у висхідному порядку), показаний на рис. 3.16.

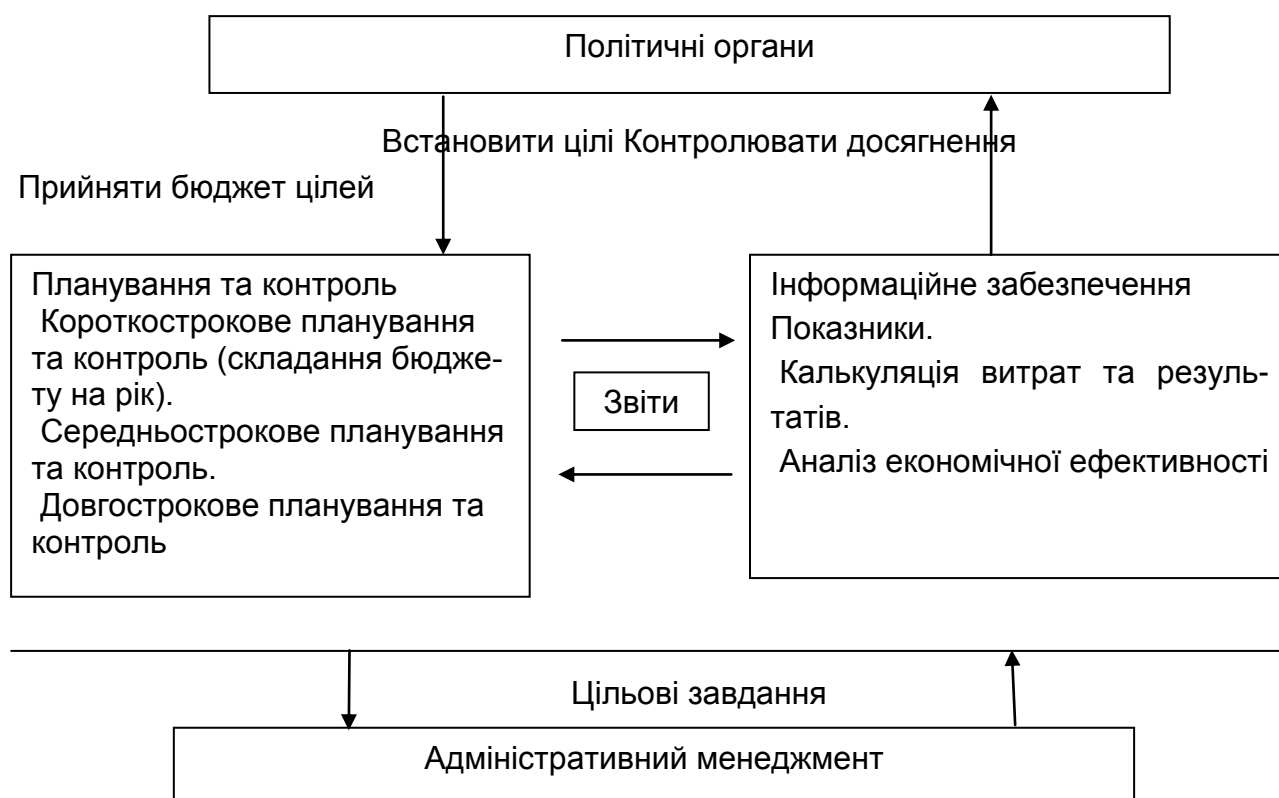

Рис. 3.16. Структура системи адміністративного контролінгу [211, с. 19]

Визначення довгострокових цілей є важливим для державної адміністрації також у зв'язку з тим, що особи, які ухвалюють політичні рішення, зазвичай орієнтуються на короткострокові цілі.

Стратегічний контролінг прискорює стратегічне планування, здійснює та документує процес планування. За стратегічного плануванні постійно перевіряються і при цьому ставляться під сумнів актуальні цілі, поля діяльності та заходи щодо виконання завдань. Це завдання має

велике значення ще й тому, що особи, які ухвалюють політичні рішення, здебільшого орієнтуються на короткострокові цілі.

Контролінг контролює досягнення цілей і видає розпорядження щодо необхідної адаптації цільової структури (рис. 3.17).

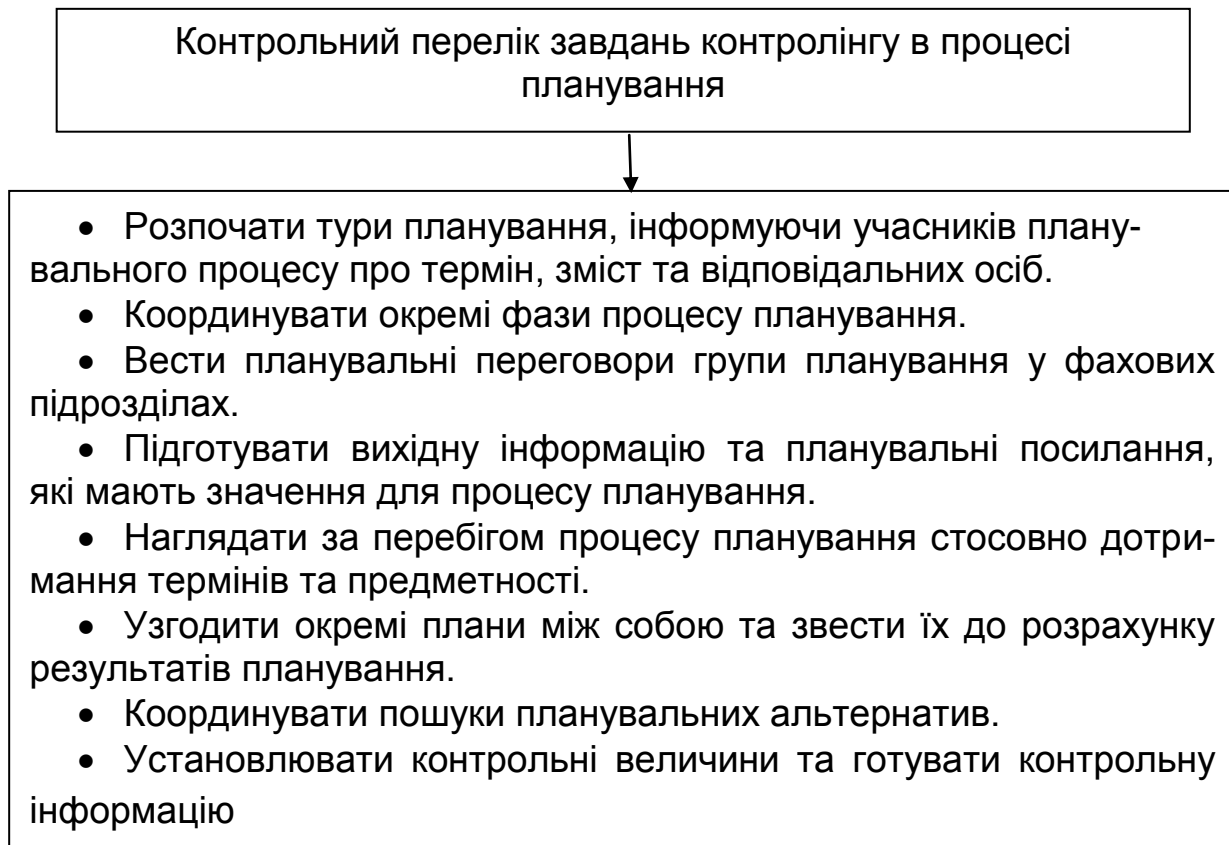

Рис. 3.17. Контрольний перелік завдань, які бере на себе контролінг у процесі планування [211, с. 21]

Стратегічний контролінг переводить стратегічні планувальні проекти в категорію оперативних планувальних розробок і надає допомогу керівнику у визначенні етапних цілей та їх реалізації відповідно до планів. Контролер визначає контрольні величини та створює систему, яка постачає необхідну контрольну інформацію, щоб мати можливість перевірити, чи враховані стратегічні цілі й чи будуть вони досягнуті.

Дії виконання яких передбачається стратегічним плануванням:

1. Розпочати стратегічне планування.

1.1. Виявити потребу в стратегічному плануванні та цілі стратегічного планування.

1.2. Розмежувати сфери відділів, а також завдань, щоб мати можливість розробляти окремі стратегії для окремих сфер завдань, а також адміністративних підрозділів.

2. Створити планувальну групу.

2.1. Організувати тури планування.

3. Провести аналіз.

3.1. Організувати аналітичні засідання.

4. Підготувати детальний порядок денний.

4.1. Візуалізувати мету засідання.

5. Аналізувати потенціали результативності та інвестиційні потреби відповідно до адміністративних підрозділів.

5.1. Виявити зв'язки між окремими стратегіями стосовно сфер/підрозділів.

5.2. Знайти та оцінити можливі альтернативи.

6. Виявити процеси стратегічного розвитку в окремих адміністративних підрозділах та визначити головні проблеми.

6.1. Застосувати креативні технології, щоб сформулювати пропозиції щодо рішення.

6.2. Застосувати стратегічні планувальні інструменти.

6.3. Пов'язати рішення з цілями.

6.4. Перевірити наслідки.

7. Визначити процедуру для координації планування окремих стратегій.

7.1. Моделювати альтернативи в діловій грі.

8. Документувати результати стратегічного планування.

8.1. Формулювати загальну стратегію та часткові стратегії.

8.2. Документувати результати планування в планувальній книзі [211, с. 22].

У сфері управління продукти – це завдання, які повинні привести до очікуваних результатів. У рамках завдання у сфері управління це результат, який відображає управлінську діяльність і сам по собі є завершеним продуктом праці певної організаційної одиниці. Результат є складовою частиною продукту. Результат отримують у випадку виконання певного завдання, щодо якого є попит з боку певного клієнта (громадянина, іншої організаційної одиниці), незалежно від того, існує цей попит на добровільній основі чи з причин правового способу дій (рис. 3.18).

Визначення бажаного результату щодо продуктів адміністративного управління можливе через визначення стандартів (централізоване управління), а також домовленість щодо цілей (керівництво через цільові домовленості).

Для визначення послуг та продуктів необхідно провести структурування результатів із визначенням кінцевих продуктів або групи продуктів. Продукти – результат або група результатів, подібних за змістом, які зведені разом за певними критеріями. До них можна віднести критерії:

фахові, які орієнтовані на завдання чи на цілі;

розмежування завдань суверенних (приписаними законодавством) і добровільних;

з вимог обліку витрат і результатів. Зведення результатів праці з приблизно однаковими витратами в один продукт, який забезпечує необхідні результати.

Результат
Відображає управлінську діяльність.
Завершений продукт праці певної організаційної одиниці.
Складова частина продукту.
Виходить при виконанні певного завдання, щодо якого є попит з боку певного клієнта.

Рис. 3.18. **Визначення результату управлінської діяльності** [211, с. 24]

Продукти створюються на базі завдань адміністративного управління. Але не всі адміністративні продукти придатні для управління. Тому виникає необхідність зведення продуктів у групи продуктів. Кожен продукт повинен бути таким, щоб його можна було однозначно віднести до певної групи продуктів. Критеріями для створення груп продуктів можуть бути:

політично-стратегічні аспекти;

аспекти обліку витрат;

інтереси громадян.

Продукти можуть створюватись у різних відділах. Тоді постає питання щодо об'єднання продуктів в одному відділі. Тому об'єднання продуктів у групи стає доцільним.

Групи продуктів можуть бути залежно від підходів чи стану, інтересів занадто багатозаровими і малоприсатними для управління. Тому може застосовуватись зведення груп продуктів в галузі продуктів. Галузі продуктів можуть утворюватись:

- в межах певного галузевого підрозділу;

- в просторі, що виходить за межі певних галузевих підрозділів.

Кожна група продуктів, у свою чергу, повинна бути такою, що її можна було б однозначно віднести до певної галузі продуктів.

Опис продукту – робочий документ, за допомогою якого узагальнено зображуються та робляться прозорими всі суттєві інформаційні засади та засади ухвалення рішень у наочній формі. У процесі опису продукту потрібно конкретизувати цілі. Тому в описі продукту повинні бути:

- конкретизовані бажані предметні цілі;

- встановлені ознаки для визначення;

- встановлені цілі щодо якості та кількості;

- наявні показники для того, щоб забезпечити можливість вимірювання (операціоналізацію).

Лише після повної структуризації продуктів та послуг можливе підпорядкування витрат результатам, охопленим обліком. Після визначення структури продуктів (груп, галузі продуктів) можна підпорядкувати цим продуктам окремі види діяльності. Наступний крок – розробка каталогу продуктів. Каталог продуктів – звіт усіх послуг (продуктів), які надаються певною установою певному громадянину чи іншим установам, відрізняється від класичних описів завдань певної установи тим, що він дає систематичний опис результатів адміністративних дій, а не тих "видів" діяльності, які необхідні для цього (орієнтація на результат) [272, с. 25].

На рівні продукту слід передбачати тільки такі обставини справи (стан речей), які також піддаються впливу з боку керівника підрозділу, відповідального за продукт.

У зв'язку з тим що контролінг означає управління через інформацію, необхідно розпочинати контролінг з побудови та розбудови інформаційного забезпечення.

Із цих причин слід розпочинати впровадження та реалізацію контролінгової концепції в адміністрації з розбудови системи інформаційного забезпечення.

Адміністративний контролінг звертається до різних інформаційних джерел, насамперед до калькуляції видатків і результатів та до звітності, орієнтованої на показники.

Упровадження нових моделей управління в державній службі передбачає визначення кінцевого "продукту" управлінської діяльності, розрахунок калькуляційних витрат на ці "продукти" та створення принципово нової системи інформаційного забезпечення.

Контролінг управлінських процесів є, в першу чергу, інструментом, який допомагає усвідомлювати проблеми. У рамках аналізу процесів необхідно знайти відповідь на запитання, які містяться у списку запитань для перевірки, щоб мати загальне уявлення про сукупну структуру управлінських процесів.

Після отримання відповідей на поставлені запитання можна зробити висновок як щодо організації процесу в даний момент, так і про наявні слабкі місця, а також про потенційні можливості поліпшення. Наступним кроком буде створення списку пріоритетних заходів для роботи зі списком слабких місць, де метою буде визначення першочергових управлінських процесів, які сприяють оптимізації.

У процесі розгляду результатів аналізу необхідно звертати увагу на наступні взаємопов'язані моменти: зайві процеси або їх елементи приховують у собі потенціал для економії. Раціоналізація та прискорення процесів ведуть до заощадження витрат та до зменшення витрат часу на обробку справ. Наслідком зменшення кількості помилок і поліпшення якості процесу частіше за все бувають заощадження коштів та вищий ступінь задоволення клієнтів.

Висновки

У монографії наведено науково-теоретичні узагальнення, розроблено методичні підходи й запропоновано нове вирішення науково-практичного завдання щодо поглиблення теоретико-методологічних засад та розробки методичних рекомендацій управління регіональним розвитком. Основні висновки та результати, що одержані в ході проведеного дослідження, зводяться до такого.

1. Зазначено, що актуальність та своєчасність вирішення питань, пов'язаних із дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростанням уваги до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке перебуває під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів. Доведено, що дотримання Концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку і створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в країні.

2. Обґрунтовано необхідність розробки політики регіонального управління та механізму її реалізації, заснованих на принципі системності і спрямованих на дієве вирішення регіональних проблем, а отже й на забезпечення сталого розвитку національної економіки. Побудова ефективної регіональної політики та механізму її реалізації можлива за умов розробки виважених важелів, методів, форм та інструментів управління регіональним розвитком. Значну увагу в цих питаннях необхідно приділяти прогнозуванню і плануванню розвитку регіонів з урахуванням факторів впливу на процес управління розвитком регіону, стратегічному управлінню, підвищенню конкурентоспроможності регіонів за умов глобалізації економіки, створенню ефективної системи фінансування розвитку регіонів, яка дозволила б забезпечити розвиток регіонів із точки зору системного підходу до розвитку країни.

3. Визначено основні фактори, що впливають на процес управління соціально-економічним розвитком регіонів:

1) диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку. Диспропорції соціально-економічного розвитку характерні для всіх країн

із субнаціональним рівнем адміністративно-територіального устрою. Передумовою їх виникнення та динамізму є нерівномірність територіального розміщення ресурсів, відмінності в географічному розташуванні тощо. Диспропорційність розвитку регіонів набуває більш вираженого характеру у країнах, що розвиваються, ніж в економічно розвинених.

Разом із тим необхідно зазначити, що проблема полягає не в наявності регіональних диспропорцій як таких. Проблема – в їх глибині і стійкій тенденції до подальшого поглиблення. За певних умов це поглиблення може досягти критичних значень, за межею яких регіональні диспропорції перестають бути предметом економічного аналізу та перетворюються на виклики національній безпеці;

2) соціально-культурні аспекти. Суспільна єдність, соціальна солідарність, згуртованість громадян є ресурсом розвитку та вагомим фактором впливу на різні аспекти стану справ у країні, зокрема на її конкурентоспроможність у світовому просторі. Ігнорування інтересів, у тому числі економічних і національних, регіональної спільноти, місцевих громад, обмеження державою прав, компетенцій, ресурсної бази місцевого самоврядування може призвести до порушення соціальної солідарності та, як наслідок – втрати громадянами довіри до влади, підтримки її дій і намірів;

3) екологія. Взаємодія суспільства і природи, неефективне функціонування суспільно-територіальних та природно-територіальних комплексів призвели до виникнення екологічних проблем. Екологічна компонента регіональної політики присутня майже в кожній країні. У результаті її врахування в контексті управління соціально-економічним розвитком регіонів розробляються та реалізуються проекти оптимізації негативного впливу на відповідні екосистеми. Саме тому екологічний імператив у концепції економічного розвитку набув статусу економічної категорії.

4. Зазначено, що головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний простір (духовний, гуманітарний, політичний, економічний) за умови збереження регіонального різноманіття. Це обґрунтовує доцільність розгляду регіону з погляду регіонального економічного простору, у межах якого формується господарський комплекс регіону. Доведено, що галузеві тенденції розвитку господарських комплексів регіонів в Україні обумовлені, по-перше,

природно-економічними, суспільно-історичними та іншими передумовами, а, по-друге, суспільним поділом праці і ступенем впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфери матеріального і нематеріального виробництва. Використання показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу, що, у свою чергу, забезпечить ухвалення обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу певного регіону.

5. Трудовий потенціал регіону становить, з одного боку, сукупну здатність його населення, що володіє певними якісними і кількісними характеристиками, займатися трудовою діяльністю (як у суспільному виробництві, так і поза ним), реалізовану або ще не реалізовану у сформованих кліматично-географічних, соціально-економічних, організаційно-технічних умовах, а, з іншого боку – здатність самостійно або керовано розвиватися і досягати цілей регіонального та особистого розвитку. Трудовий потенціал регіону є породженням інтеграції трьох підсистем – відтворювальної, територіальної та галузевої, що забезпечують у єдності цілісність системи характеристик трудового потенціалу, їх здатність проявлятися в конкретних умовах. Встановлено, що оптимальні умови формування та використання трудового потенціалу регіону забезпечуються за умови орієнтації розвитку господарства регіону на створення регіонального відтворювального комплексу, заснованого на єдності суспільного відтворення, відтворення населення, відтворення природного середовища проживання і спрямованого на максимізацію задоволення потреб його мешканців, підвищення рівня і якості їх життя.

6. Обґрунтовано, що управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону та розвиток його теоретичних і методичних засад потребують розробки складних механізмів взаємодії інвестиційної, ринкової та соціальної структур, об'єднання їх в єдине ціле. Доведено необхідність побудови механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону, який є інтегрованою системою, до складу якої входять елементи та методи управління інноваційно-інвестиційним процесом, спрямовані на ухвалення ефективних управлінських рішень для оптимізації та раціонального використання інвестиційних ресурсів регіону. Управління інноваційно-інвестиційним процесом на рівні регіону складається з

науково-технічних, виробничих, інформаційних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, тактичних, стратегічних та інших взаємозалежних складових, що забезпечують досягнення цілей інвестування. Підкреслено, що основною складовою управління є інноваційно-інвестиційна програма розвитку регіону. Інноваційно-інвестиційна програма – це конкретні, продумані дії, які мають привести до підвищення рівня науки, техніки та виробництва в короткостроковому або довгостроковому періоді. Управління інноваційно-інвестиційним процесом характеризується ефективністю, динамічністю, циклічністю, мотиваційністю, інформативністю, гнучкістю.

7. Узагальнення наукового підґрунтя дає можливість стверджувати, що однією з головних концепцій розвитку загальнодержавної зовнішньоекономічної політики повинна стати розробка моделі внутрішнього державного регулювання з наданням окремим регіонам повноважень щодо повномасштабного встановлення на рівні сучасних світових стандартів ринкових відносин з іншими державами, регіонами, підприємствами і підприємцями в межах наданих їм державою повноважень. На зміну жорсткій управлінській підпорядкованості областей та міст урядовому центрові повинна прийти оптимальна господарська взаємодія регіонів у рамках єдиної загальнодержавної зовнішньоекономічної політики.

8. Зазначено, що інтеграційно-глобалізаційні процеси, які відбуваються протягом останнього десятиріччя, призвели до системної кризи, яка викликала найгостріші соціально-економічні проблеми, а також не менш гострі демографічні наслідки. Серед основних проблем найважливішими є бідність основної маси населення, затримання заробітної платні у значної частини працюючих, безробіття і деградація соціальної сфери з різким зниженням надання соціально значущих послуг. Також продовжується депопуляція на базі природного спаду населення, зниження його якісного потенціалу та глибокі зміни в міграційній рухливості. Доведено, що вирішення завдань досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створення та впровадження організаційних і правових умов недопущення зниження рівня життя населення України. Лише в разі вживання дієвих заходів можливе

економічне зростання регіонів та посилення вагомості соціальної складової.

9. З'ясовано, що найважливішою передумовою здійснення ефективної політики розвитку регіону є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка базується на децентралізації функцій і розподілі повноважень та відповідальності між центром і регіонами. Основи фінансової незалежності місцевого самоврядування полягають в оптимальному врахуванні інтересів держави та місцевого самоврядування, підприємницьких структур і населення. Підкреслено, що, виступаючи головним інструментом реалізації регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону покликані сприяти розвитку виробництва, зростанню зайнятості населення, залученню інвестицій в економіку тощо. Особливої гостроти набувають питання побудови таких фінансових відносин, які б дозволяли формувати та використовувати фінансовий потенціал регіону з максимальним соціально-економічним ефектом.

Доведено, що основним пріоритетним завданням повинно стати запровадження на регіональному рівні інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, забезпечення подальшого розвитку науково-технологічного, інноваційного і людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Таким чином, винятково значимими компонентами державного регулювання регіонального розвитку є: 1) раціональна організація міжбюджетних відносин; 2) створення сприятливих умов для нарощування фінансового потенціалу кожного регіону.

10. Визначено, що сучасні інтеграційно-глобалізаційні тенденції вимагають від економіки України формування ефективного конкурентоспроможного економічного простору, в якому регіони повинні забезпечувати досягнення загальнодержавних синергетичних цілей розвитку. Для вирішення цього завдання необхідно мати універсальний інструментарій визначення рівня розвитку кожного окремого регіону незалежно від розміру його території: економічного району як сукупності областей, області як адміністративно-територіальної одиниці, району в межах області.

Узагальнення сучасних доробок провідних науковців дозволяє стверджувати, що існує декілька основних підходів до визначення рівня розвитку регіону: на основі сукупності показників; шляхом розрахунку одного інтегрального показника із сукупності показників; з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами; вибір окремих показників. Слід зазначити, що для визначення рівня розвитку регіону, який повинен відповідати міжнародним стандартам сталого розвитку, вихідну сукупність показників необхідно групувати за економічною, соціальною та екологічною складовими. Актуальним напрямом розрахунку кінцевих результатів слід визнати використання економіко-математичних методів обробки даних, які дозволяють робити обґрунтовані та виважені висновки.

11. Здійснено аналіз стану управління розвитком Харківського регіону, зокрема оцінено диспропорції в системі управління соціально-економічним розвитком регіону. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу процесу формування та використання інтелектуального капіталу на обсяг реалізації промислової продукції, який, на відміну від поширених у теорії та практиці, дозволяє визначити зв'язок між інтелектуальним капіталом промисловості та соціально-економічним розвитком на національному рівні й рівні підприємства шляхом доведення, що зменшення рівня невизначеності в захисті прав на об'єкти інтелектуальної власності має суттєво підвищити обсяг реалізації промислової продукції.

12. Проведено аналіз стану та оцінки структури господарського комплексу Харківського регіону. На основі проведеного аналізу з'ясовано, що серед пріоритетів подальшого розвитку господарського комплексу регіону слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експортно-орієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій. Реалізація цих заходів мож-

лива лише, якщо сконцентрувати наявні ресурси (природно-кліматичні, виробничі, трудові, інтелектуальні тощо) на провідних напрямках, що реалізують конкурентні переваги регіону. Цілеспрямоване використання цих переваг, які повинні уособлюватися в регіональних кластерах Харківського регіону, стане базисом для формування в регіоні власних центрів розробки і масового виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів.

13. Дослідження проблем економіки праці Харківського регіону дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не повною мірою, а кон'юнктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили. Це обґрунтовує необхідність формування активної політики зайнятості, що стимулює пошук роботи, підвищення кваліфікації, професійних навичок, отримання нової професії. У процесі формування регіональної політики зайнятості необхідно також передбачити можливі кількісні та якісні зміни трудових ресурсів, а також заходи щодо забезпечення ефективності їх використання.

14. Виходячи з сучасного стану економіки Харківського регіону, рівня його інвестування, соціально-економічної віддачі видів економічної діяльності, зазначено, що виникає необхідність у виборі пріоритетних напрямів капіталовкладень, оптимізації галузевої структури інвестицій регіону в інновації. Залучати інвестиції необхідно в найефективніші види економічної діяльності за раціонального використання обмежених ресурсів та забезпечення максимального соціально-економічного ефекту для підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

15. Розглядаючи територію як відкриту систему, необхідно забезпечити застосування системного підходу до її розвитку, що вимагає виявлення та врахування факторів, які впливають на цей процес. У роботі розглянуто фактори розвитку регіонів, що традиційно наводяться в літературних джерелах та які сформувалися під впливом сучасних тенденцій розвитку країни і світового господарства в цілому.

16. Аналіз ринку праці, рівень безробіття, рівень матеріального стану населення, стан охорони здоров'я, побутового обслуговування та наукового потенціалу доводить те, що з роками стан соціальної сфери погіршується і вимагає певних втручань як з боку державного управління

як головного фінансиста, так і з боку суспільства. Проаналізувавши зазначені показники, можна зробити наступні висновки: по-перше, необхідно створити потужній освітній та науковий потенціал на основі впровадження ступеневої освіти та створення потужних регіональних навчальних закладів; по-друге, необхідно розвивати систему охорони здоров'я за принципами доступності, солідарності, справедливості та універсальності, що дасть змогу підвищити рівень профілактики захворюваності, надавати необхідну медичну допомогу вчасно і високоякісно; по-третє, серед програмних завдань на перспективу потрібно виділити покращення житлових умов населення через оновлення наявного житлового фонду, поліпшення роботи житлового і комунального господарства; по-четверте, в галузях виробництва товарів народного споживання та послуг треба приділяти більшу увагу імпортозамінній продукції, технологічному переоснащенню та впроваджувати сучасні технології, забезпечити умови для створення спільних підприємств із залученням іноземних інвесторів, що підвищить експортний потенціал країни. За умови розширення фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних потреб із неінфляційних джерел суттєво зросте сукупний попит у суспільстві, який за відповідного механізму реалізації може виступати важливим фактором економічного зростання.

17. Проведені дослідження щодо питань оцінки фінансової самостійності й розвитку регіону дозволили уточнити економічну сутність поняття фінансової автономії місцевого самоврядування, визначити сучасні проблеми, пов'язані з формуванням місцевих бюджетів та основні шляхи їх розв'язання. Запропоновано систему показників оцінки платоспроможності місцевого бюджету та здійснено оцінку платоспроможності зведеного бюджету Харківської області за 2009 – 2011 роки на основі рейтингового методу. У результаті аналізу було зроблено висновок, що рівень незалежності та платоспроможності місцевого бюджету Харківській області є достатньо низьким, що пов'язано з високим ступенем централізації бюджетної системи України. З метою вдосконалення системи формування місцевих бюджетів, зміцнення фінансової спроможності регіонів запропоновано низку заходів, реалізація яких дозволить посилити економічну незалежність регіонів, підвищити рівень прогнозованості та керованості регіонального розвитку, забезпечити соціальну орієнтованість розвитку регіональних економічних структур.

18. Аналіз стану управління інтелектуальною власністю в Харківському регіоні свідчить про низьку інноваційну активність науково-технічного комплексу регіону, що пояснюється, перш за все, відсутністю сучасної інноваційної інфраструктури, створення якої, у свою чергу, багато в чому гальмується прогалинами в чинному законодавстві та відсутністю підтримки процесів створення такої інфраструктури на державному та регіональному рівнях. Отже, для перетворення науково-технічного комплексу Харківського регіону в джерело і генератор інноваційних технологій – об'єктів інтелектуальної власності, необхідно, з одного боку, формувати в ньому інноваційне середовище, стимулюючи вчених здійснювати інноваційні розробки, що користуються попитом на ринку, а з іншого – стимулювати місцевих споживачів технологій (регіональну промисловість) до технологічного співробітництва з науковими інститутами та вищими навчальними закладами.

19. З'ясовано, що впровадження моніторингової системи в аналізі діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування дає можливість, з одного боку, визначити обсяги державних послуг, які надаються органами влади, та оцінити їх якість, а з іншого боку, моніторингова система стає одним з інструментів визначення ефективності діяльності органів влади.

20. З'ясовано, що стан соціально-економічного розвитку регіону, його сталість залежать від грамотних, виважених дій керівництва як на рівні держави, так і на рівні регіону, від досягнення балансу інтересів між національною та регіональною політикою, від професійно розробленої стратегії соціально-економічного розвитку регіону та сформованості механізму управління його соціально-економічним розвитком, забезпечення умов його дієвості та досягнення очікуваного ефекту від його реалізації. Зазначений механізм має будуватися на принциповій схемі, що базується на інструментарії у вигляді законів, закономірностей, принципів, методів, функцій, засобів. Додатково слід впроваджувати шляхи, дотримання яких має позитивно впливати на регіональний розвиток, оскільки диференціація рівня розвитку регіонів України зумовлює необхідність використання диференційованого підходу до впровадження регіональної державної політики. Ці шляхи повинні передбачати збільшення самостійності регіонів у визначенні довго-

строкової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації; формування та забезпечення ефективного перерозподілу синтезованого капіталу регіону, формування доходів і видатків бюджету області органами регіонального управління; участь органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку регіону та приділення уваги транскордонному співробітництву – засобу активізації розвитку регіону в прикордонному середовищі.

21. Запропоновано розробку функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону як невід'ємної складової державної регіональної економічної політики, що дозволить, по-перше, здійснити чіткий розподіл повноважень у суб'єктів регіонального розвитку з метою усунення дублювання їх функцій; по-друге, забезпечити стабільне функціонування таких складових управління, як фінансово-економічна, інформаційно-аналітична та соціально-психологічна; по-третє, оптимізувати процеси фінансового забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону.

22. Запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіону, який базується на оцінці галузей спеціалізації з урахуванням їх внеску в розвиток регіонального господарського комплексу, окремих галузей національної господарської системи країни, міжрегіонального співробітництва всередині й за межами країни, а також на ефективності функціонування галузей спеціалізації з урахуванням темпів розвитку й рівня інвестиційної активності. Використання зазначеного методичного підходу дозволить, по-перше, досягти високого рівня комплексності економіки регіону на основі ефективного використання наявних трудових, природних, виробничих, науково-технічних ресурсів за рахунок кластеризації господарського комплексу регіону, по-друге, обґрунтувати подальші напрями розвитку та модернізації регіональної системи продуктивних сил промисловості на сучасному етапі економічного розвитку території і, як наслідок, підвищити ефективність діяльності регіональних органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Отже, запропонований методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації

регіонального господарського комплексу відрізняється комплексністю вирішення поставленого завдання й може бути фундаментом для управлінських рішень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо подальшого розвитку галузей промисловості регіонального господарського комплексу.

23. Доведено, що для регулювання соціальних процесів у регіонах необхідно розробити комплекс взаємопов'язаних заходів щодо взаємодії фінансового й нефінансового секторів економіки, а також узгодити дії всіх органів державної влади та суб'єктів господарювання з метою їх виконання. При цьому ключова роль повинна належати розробці та реалізації державної стратегії соціального розвитку, яка передбачала б чіткий розвиток окремих галузей економіки.

24. З'ясовано, що моделювання регіонального управління процесом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків дозволило визначити існування проблеми утримання та покращення житлового фонду України. Саме тому вирішення зазначених питань має бути науково обґрунтованим, однозначним та прозорим для виконавців і мати найвищі рівні відповідальності: державний та регіональний. Відповідно до закону, така система має існувати на основі створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

25. Надано практичні рекомендації регіональним органам виконавчої влади щодо ефективного управління трудовим потенціалом регіону, серед яких доцільно виділити наступні: визначення потреби у створенні робочих місць; виявлення галузевих та регіональних пріоритетів у розвитку та збереженні перспективних робочих місць; проведення соціальної експертизи регіональних цільових та інвестиційних програм; розробку нормативної правової бази, орієнтованої на формування загальних умов для створення і збереження робочих місць; створення механізму, що забезпечує розвиток професійної та територіальної мобільності робочої сили; підвищення ефективності використання наявних виробничих потужностей; формування системи організації тимчасових робочих місць на базі громадських робіт; розробку механізму розвитку соціального партнерства в галузі створення і збереження робочих місць; цільову підтримку створення та збереження робочих місць для неконкурентоспроможних громадян.

26. Обґрунтовано, що для реалізації політики регіонального розвитку доцільним є зміцнення місцевих бюджетів і реформування міжбюджетних відносин у напрямі розширення фінансової спроможності громад; оптимізація нормативів урахування регіональної специфіки в процесі обчислення обсягу міжбюджетних трансфертів; запровадження програмно-цільового методу планування й використання бюджетних коштів; мобілізація місцевих джерел фінансових ресурсів, насамперед місцевих запозичень; активізація діяльності органів місцевого самоврядування на фондовому та кредитному ринках; передання частки надходжень від податку на доходи фізичних осіб і плати за землю до бюджету розвитку з метою створення фінансових можливостей для довгострокового інвестування. Для вдосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин необхідними є: посилення стимулятивної складової міжбюджетного регулювання для підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні дохідної частини; удосконалення методичних підходів до розрахунку видаткової частини місцевих бюджетів, які враховуються в процесі визначення міжбюджетних трансфертів; розробка та реалізація моделі формування місцевих бюджетів шляхом переходу на добровільній основі адміністративно-територіальних одиниць, у яких частина дотацій перевищує 70 % у структурі доходів бюджету, до бюджетного планування на рівні району. Отже, основними шляхами покращення формування місцевих бюджетів є чіткий розподіл компетенцій щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування, і поступове здійснення переходу до децентралізації державних фінансів.

Використана література

1. Абелешов В. І. Конспект лекцій з курсу "Технічна експлуатація будівель" (для слухачів курсів факультету підвищення кваліфікації і перепідготовки керівних кадрів) / В. І. Абелешов. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 118 с.
2. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади : монографія / [Чемерис А. О., Лесечко М. Д., Ліпенцев А. В. та ін.] ; за заг. ред. Чемериса А. О. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.
3. Амоша О. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О. Амоша, В. Вишневський, Л. Збаразська // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 4–14.
4. Антонюк Л. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності / Л. Антонюк // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. Спецвипуск. – 2003. – № 1. – С. 49–55.
5. Артеменко В. Напрями створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів України / В. Артеменко, О. Зачко // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 69–73.
6. Астапова Г. В. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины : монография / Г. В. Астапова, Е. А. Астапова, Д. П. Лойко. – Донецк : ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2001. – 279 с.
7. Бабич В. П. Розвиток соціальної сфери як передумова інноваційного розвитку науково-технічного і виробничого комплексу регіону / В. П. Бабич, В. П. Третьак // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 802. – С. 59–64.
8. Бабына И. В. Инвестиционные процессы в промышленности Республики Беларусь: тенденции, проблемы / И. В. Бабына // Управление экономическим потенциалом региона в условиях международной интеграции : материалы Международной научно-практической конференции для аспирантов и молодых ученых. – Москва – Гомель : МИЭМ – ГГУ им. Ф. Скорины, 2004. – С. 11–16.
9. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : монографія / В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 326 с.

10. Басовский Л. Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : учебн. пособ. / Л. Е. Басовский. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 260 с.
11. Белокрылова О. С. Региональная экономика и управление: проблемы и перспективы : научное издание / О. С. Белокрылова, Н. Н. Киселева, В. В. Хубулова. – М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2011. – 268 с.
12. Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку : практичний посібник / О. Берданова, В. Вакуленко. – К. : ТОВ "Софія-А", 2012. – 88 с.
13. Біла С. О. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи / С. О. Біла. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
14. Блейкли Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Е. Дж. Блейкли ; пер. з англ. Анжела Кам'янець. – Вид. 2-ге. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.
15. Бодров В. Г. Державна інвестиційна політика в умовах модернізації економіки: регіональний аспект / В. Г. Бодров // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – 337 с.
16. Большая Российская энциклопедия : в 30-ти т. / под ред. А. Д. Жукова. – М. : Изд-во БРЭ, 2004. – Т. 15. – 1 080 с.
17. Большой Российский энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 1 888 с.
18. Бондар О. С. Економічні умови функціонування регіонального аграрного ринку / О. С. Бондар // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 133–137.
19. Борисенко О. П. Концептуальний підхід до запровадження контролінгу при формуванні та реалізації зовнішньоекономічної політики держави / О. П. Борисенко // Держава та регіон. Серія: Економіка та підприємство. – 2012. – № 5. – С. 13–19.
20. Борщевський В. В. Формування регіональної системи залучення іноземних інвестицій / В. В. Борщевський, І. М. Польова // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 41–48.
21. Боярко І. М. Стійкість місцевого бюджету як елемент фінансового механізму управління соціально-економічним розвитком міста / І. М. Боярко, О. В. Люта, Н. Г. Пігуль // Економічний простір. – 2012. – № 61. – С. 97–108.

22. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : [монографія] / П. Т. Бубенко. – Х. : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
23. Будкін В. С. Основні етапи та регіональні особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / В. С. Будкін // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 59–67.
24. Будянський В. Инновационная деятельность и проблемы совершенствования ее регулирования / В. Будянський // Інтелектуальна власність. – 1999. – № 10. – С. 22–23.
25. Булеев И. П. Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных металлов : монографія / И. П. Булеев. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1993. – 262 с.
26. Бутко М. П. Вплив прямих іноземних інвестицій на розвиток прикордонних регіонів / М. П. Бутко, О. О. Сосновська // Інвестиції: практика і досвід. – 2010. – № 2. – С. 8–11.
27. Бюджетная система России : учебник для вузов / под ред. Г. Б. Поляка. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2001. – 540 с.
28. Бюджетний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – С. 9. – Ст. 2 047 ; офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>.
29. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2011 рік / І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко та ін. ; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи". – К. : USAID, 2011. – 96 с.
30. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
31. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: теоретико-методологічні та прикладні засади : монографія / І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2007. – 496 с.
32. Гавкалова Н. Л. Формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04 / Н. Л. Гавкалова ; Харківський національний економічний університет. – Х., 2009. – 572 с.
33. Гавкалова Н. Л. Розробка HR-стратегії в ефективному менеджменті персоналу / Н. Л. Гавкалова, С. О. Садчиков // Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління : матеріали 6-ї Міжнародної між-дисциплінарної науково-практичної конференції, м. Харків, 3 – 9 листопада

2005 р. ; Українська Асоціація "Жінки в науці та освіті". – Х. : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2005. – С. 400.

34. Галиця І. Комерціалізація інтелектуальної власності та прикладних наукових досліджень / І. Галиця // Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 63–66.

35. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія / В. Геєць, В. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.

36. Герасимчук З. В. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення : [монографія] / З. В. Герасимчук, В. Р. Ткачук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 232 с.

37. Герасимчук З. В., Інноваційна інфраструктура регіону: методологія формування і розвитку / З. В. Герасимчук, Н. Т. Рудь // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3 (105). – С. 197–207.

38. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

39. Герасимчук З. В. Регіональна політика фінансового забезпечення сталого розвитку / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 59–72.

40. Герасимчук З. В. Роль фінансової безпеки у реалізації цілей сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Економічна теорія. – 2009. – № 2. – С. 73–84.

41. Гіковата Н. К. Аналіз сучасного стану господарського комплексу Харківської області та напрями його розвитку / Н. К. Гіковата, Г. М. Шумська // Бізнес Інформ. – 2009. – № 4. – С. 38–41.

42. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования : пер. с англ. / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1999. – 1 008 с.

43. Глинська А. Є. Організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку підприємств легкої промисловості : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / А. Є. Глинська. – К. : Київський національний університет технологій та дизайну Міністерства освіти і науки України, 2008. – 214 с.

44. Глотов Б. Українська і західноєвропейська ментальність: порівняльний аналіз / Б. Глотов, С. Луценко // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 419–421.

45. Гриджук І. Державне регулювання сталого розвитку регіону / І. Гриджук : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління ; Національна академія наук України, Рада із вивчення продуктивних сил України. – К., 2009. – 21 с.
46. Грузд М. В. Формування регіональної інноваційної системи / М. В. Грузд // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції; Харків, 8 – 9 листопада 2012 р. – С. 292–295.
47. Гуткевич С. О. Організація управління інвестиційним процесом (в аграрному секторі України) : навч. посібн. / С. О. Гуткевич. – К. : Вид. Європейського університету, 2001. – 58 с.
48. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський ; Рада із вивчення продуктивних сил України НАН України. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.
49. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
50. Дейнека О. Г. Регіональний аспект диспропорцій соціально-економічного розвитку України / О. Г. Дейнека // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2009. – № 1 (5). – С. 4–13.
51. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л. В. Дейнеко. – К. : Знання, 1999. – 331 с.
52. Демьохін В. А. Інноваційна політика держави і проблеми інтелектуальної власності / А. В. Демьохін // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 37–44.
53. Денисенко М. П. Організаційно-економічний механізм інвестування : наукове видання / М. П. Денисенко. – К. : Науковий світ, 2001. – 414 с.
54. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / [за ред. В. Є. Вороніна, Я. А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
55. Дзюнзюк В. Б. Ефективність діяльності публічних організацій : монографія / В. Б. Дзюнзюк. – Х. : Вид-во ХарПІУАДУ "Магістр", 2003. – 236 с.

56. Долан Э. Дж. Рынок: макроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей ; пер. с англ. В. Лукашевича. – М. : АНК, 1996. – 496 с.
57. Долінська Р. Г. Державні фінанси : навч. посіб. для студентів інженерно-економічних спеціальностей, слухачів післявузівської системи навчання, аспірантів і спеціалістів / Р. Г. Долінська. – Х. : НТУ "ХПІ", 2002. – 232 с.
58. Долішній М. І. Регіональна політика та механізми її реалізації / М. І. Долішній, О. М. Злупко, С. Й. Вовканич. – К. : Наукова думка, 2003. – 503 с.
59. Долішній М. Регіональні програми як інструмент активізації державної регіональної політики / М. Долішній // Інвестиція. – 2000. – № 1. – С. 56 – 61.
60. Дороніна М. С. Механізм управління соціально-економічними процесами підприємства / М. С. Дороніна // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. Сер. "Экономические науки". – К. : Техника, 2002. – Вып. 40. – С. 274–284.
61. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства / М. С. Дороніна. – Х. : Вид. ХДЕУ, 2002. – 432 с.
62. Економіка праці : підручник / за ред. проф. П. Е. Шлендера і проф. Ю. П. Кокіна. – М. : МАУП, 2003. – 343 с.
63. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : [монографія] / [за ред. В. Гейця]. – К. : Ін-т екон. прогнозування ; Фенікс, 2003. – 1 008 с.
64. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / за ред. чл.-кор. НАН України, д. е. н., проф. Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.
65. Елиферов В. Г. Бизнес-процессы: регламентация и управление : учебник / В. Г. Елиферов, В. В. Репин. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 319 с.
66. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / під ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2002. – 704 с.
67. Еременко-Григоренко О. А. Организационно-экономический механизм управления хозяйственной деятельностью предприятия : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.06.01 / О. А. Еременко-Григоренко. – Донецк, 1999. – 31 с.

68. Європейська Хартія місцевого самоврядування / Законодавство України про місцеве самоврядування та компетенцію його органів. – Х. : Факт, 2000. – 400 с.

69. Жилєнкова М. М. Система показників соціально-економічного розвитку регіонів України / М. М. Жилєнкова // Статистика України. – 2005. – № 4. – С. 51–53.

70. Задорожний Г. В. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смолвик. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.

71. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. – К. : Комітет з економічних реформ при Президентові України, 2010. – 87 с.

72. Заславская Т. И. Социология экономической жизни: очерки теории / Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина / АН СССР, Сиб. отделение, ин-т экономики и организации пром. пр-ва; отв. ред. А. Г. Аганберган. – Новосибирск : Наука. Сиб. отделение, 1991. – 442 с.

73. Здір В. А. Оцінка сучасного стану економіки України з точки зору її інновативності / В. А. Здір // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – № 22. – С. 59–63.

74. Зиновьев Ф. В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в агропромышленном комплексе Крыма : монография / Ф. В. Зиновьев. – Симферополь : Таврия, 2001. – 260 с.

75. Ільяшенко В. А. Бюджетне фінансування органів місцевого самоврядування України / В. А. Ільяшенко // Держава та регіони. – 2010. – № 4. – С. 118–123.

76. Інноваційні процеси в системі державного управління і місцевого самоврядування : наукове видання / М. В. Афанасьєв, Л. Г. Шемаєва, Л. Й. Аведян, та ін. ; [за заг. ред. канд. екон. наук, професора М. В. Афанасьєва. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2005. – 212 с.

77. Інноваційний розвиток економіки: модель, система, управління, державна політика : [монографія] / [за ред. Л. І. Федулової]. – К. : Основа, 2005. – 552 с.

78. Ісаченко Д. А. Практика стратегічного планування розвитку регіонів / Д. А. Ісаченко // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 24–32.

79. Іщук С. О. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності в регіоні: методичні рекомендації / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч. – Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2011. – 25 с.

80. Йеннер Т. Создание и реализация потенциала успеха как ключевая задача стратегического менеджмента / Т. Йеннер // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 83–84.

81. Кабанець А. Г. Контролінгова концепція в підвищенні ефективності діяльності органів державної влади / А. Г. Кабанець // Теорія та практика державного управління. Вип. 9 : Державне управління та місцеве самоврядування : Тези IV Міжнар. наук. конгресу, 26 лютого 2004 р. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр", 2004. – С. 6–8.

82. Карабін Т. О. Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні і практичні питання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Т. О. Карабін ; Закарпатський держ. ун-т. – Ужгород, 2007. – 202 с.

83. Кендюхов О. Сутність і зміст організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. Кендюхов // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 36–44.

84. Кирисов С. В. Теория и практика применения процессного подхода к управлению качеством деятельности организации : монография / С. В. Кирисов. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 80 с.

85. Кистанов В. В. Объединение регионов России (преимущества для управления и предпринимательства). К реформе территориального устройства [Текст] / В. В. Кистанов. – М. : Экономика, 2007. – 151 с.

86. Кистанов В. В. Региональная экономики России : учебник / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 584 с.

87. Клебанова Т. С. Порівняльний аналіз рівня соціально-економічного розвитку регіонів України / Т. С. Клебанова // Регіональна статистика. – 2005. – № 3. – С. 57–59.

88. Кліяненко Б. Т. Соціально-економічний розвиток господарського комплексу регіону: методика і практика аналізу / Б. Т. Кліяненко, О. П. Осика. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 227 с.

89. Коврига А. В. "Экономика знаний" : к критике идеологии информационной технологии / А. В. Коврига // Прометей : регион. сб. науч. тр. по экономике. Донец. эконом.-гуманитарный ин-т ; Ин-т эконом.-право-

вых исслед. НАН Украины. – Донецк : ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2003. – Вып. 10. – С. 87–105.

90. Козаченко А. В. Механизм стратегического управления крупными производственно-финансовыми системами промышленности / А. В. Козаченко. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1998. – С. 86.

91. Козик В. В. Оцінювання розвитку регіону як відкритої термодинамічної системи / В. В. Козик, Ю. І. Сидоров // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 41–45.

92. Козловський С. В. Методичні основи розробки системи індикативного планування в регіоні / С. В. Козловський // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 32–38.

93. Коломиец А. Л. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона / А. Л. Коломиец, А. Д. Мельник // Налоговый вестник. – 2002. – № 6. – С. 34–35.

94. Комелина О. В. Засади інформаційного забезпечення управління інноваційно-інвестиційною діяльністю регіону / О. В. Комелина // Економіка і регіон. – ПолтНТУ. – 2009. – № 2(21). – С. 81–85.

95. Концепція реформування місцевих бюджетів: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 308-р від 23.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007 – № 38 – С. 12 – Ст. 1526 ; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=308-2007%F0>.

96. Красовська А. Недовгий вік деклараційного патенту / А. Красовська, Л. Глухівський // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 4. – С. 11–16.

97. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1 088 с.

98. Крутій О. Регіональні особливості взаємодії органів виконавчої влади з населенням / О. Крутій // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2007. – № 2. – С. 183–196.

99. Кузьменко Л. М. Управление функционированием и развитием экономики региона / Л. М. Кузьменко. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2004. – 253 с.

100. Кузьмін В. М. Потенціал адміністративно-територіальної одиниці як об'єкт стратегічного управління / В. М. Кузьмін // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. ; [за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Фран-

ківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2008. – Вип. IV. – Т. 2. – С. 57–61.

101. Кузьмін В. М. Формування моделі управління адміністративно-територіальними одиницями на основі аксіологічного підходу / В. М. Кузьмін // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 36–42.

102. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія / В. С. Куйбіда. – К. : МАУП, 2004. – 431 с.

103. Кушнірецька О. В. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону / О. В. Кушнірецька, О. М. Демидюк // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 63–70.

104. Лагодієнко В. В. Напрями управління інвестиційними та інноваційними процесами в АПК / В. В. Лагодієнко // Таврійський науковий вісник : зб. наук. пр. ХДАУ. Вип. 46. – Херсон : Айлант, 2006. – С. 151–155.

105. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія / М. А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2006. – 320 с.

106. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации : учебн. пособ. / Дж. К. Лафта. – М. : Русская Деловая Литература, 1999. – 320 с.

107. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 86–87.

108. Лищинин М. О. Економічна класифікація інтелектуальних ресурсів / М. О. Лищинин // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 5. – С. 8–11.

109. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: монографія / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

110. Майер З. Контроллинг как система мышления и управления : пер. с нем. / З. Майер. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 96 с.

111. Маклаков С. В. ВРwin и Erwin. CASE-средства разработки информационных систем / С. В. Маклаков. – М. : ДИАЛОГ-МИФИ, 2001. – 304 с.

112. Мармуль Л. О. Державне управління інноваційно-інвестиційними процесами трансформації в АПК регіону / Л. О. Мармуль, А. М. Соб-

ченко // Таврійський науковий вісник : зб. наук. пр. ХДАУ. Вип. 46. – Херсон : Айлант, 2006. – С. 138–146.

113. Марр Р. Словарь / Р. Марр, А. Флистер // Человек и труд. – 1994. – № 1. – С. 127.

114. Мартиненко В. М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави : монографія / В. М. Мартиненко. – Х. : Константа, 2004. – 225 с.

115. Махмудов А. Г. Инвестиционная политика и управление : науч. изд. / А. Г. Махмудов. – Донецк : Донбасс, 2000. – 592 с.

116. Мертенс А. В. Инвестиции : курс лекций по современной финансовой теории / А. В. Мертенс. – К. : Киевское инвестиционное агенство, 1997. – 416 с.

117. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М. : Дело, 1992. – 702 с.

118. Милов Ю. М. Оптимізація стратегії інвестування / Ю. М. Милов // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 111–114.

119. Мікловда В. П. Регіональна стратегія розвитку підприємництва : монографія / В. П. Мікловда. – Ужгород : Карпати, 2006. – 216 с.

120. Міляєва Л. Г. Комплексний аналіз сучасних проблем зайнятості та безробіття : монографія / Л. Г. Міляєва, Н. П. Подольний, О. І. Маркелов. – Бійськ : Вид-во АДТУ, 2002. – 189 с.

121. Місцеве самоврядування в Україні // Бюлетень законодавства і юридичної практики. – 2012. – № 1. – С. 146–150.

122. Мних О. Б. Особливості інноваційно-організаційного розвитку регіональної економіки в умовах поглиблення кризи / О. Б. Мних, Г. М. Захарчин, Є. В. Гончаров // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 132–139.

123. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування: підручник / В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2005. – 396 с.

124. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. ; за ред. В. М. Гейця ; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 240 с.

125. Моліна О. В. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О. В. Моліна, В. М. Осипов // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 25–32.

126. Молодожен Ю. Б. Планування розвитку територій : навч. посіб. / Ю. Б. Молодожен. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – 284 с.
127. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році : стат. збірник. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 360 с.
128. Новак І. М. Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій : монографія / І. М. Новак. – Донецьк ; К. : Ін-т економіки пром-сті, Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 196 с.
129. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений / Д. Норткотт; под ред. А. Н. Шохина ; пер. с англ. – М. : Банки и биржи; ЮНИТИ, 1997. – 247 с.
130. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : монографія / кол. авт. ; за ред. д. е. н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.
131. Орлов П. А. Визначення ефективності реальних інвестицій / П. А. Орлов // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С. 51–58.
132. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года : монография / М. М. Добкин, С. И. Чернов, Г. А. Кернес и др. – Х. : Изд. Дом "ИНЖЭК", 2010. – 528 с.
133. Отенко И. П. Организационный механизм реструктуризации предприятия : научное издание / И. П. Отенко, Н. А. Москаленко. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2005. – 216 с.
134. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності в регіоні: методичні рекомендації / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч. – Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2011. – 25 с.
135. Пантелеенко В. М. Оплата труда как один из главных показателей формирования высококвалифицированного персонала в промышленном комплексе Украины / В. М. Пантелеенко // Доповіді міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України", м. Київ, 28 – 29 листопада 2007 р. : у 2-х томах. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – Т. 1. – С. 40–45.
136. Партнерство органів влади та недержавних організацій / К. Дачене, Л. Гривняк, Л. Логвинова та ін. – К. : Лібра, 2004. – 76 с.

137. Пашута М. Т. Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку : навч. посіб. / М. Т. Пашута. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 408 с.

138. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом : наукове видання / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.

139. Письмаченко Л. М. Реформування системи державного управління на засадах концепції контролінгу / Л. М. Письмаченко // Вісник Академії митної служби України. Серія "Державне управління". – 2010. – № 2 (3). – С. 91–101.

140. Плюта В. Сравнительный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторный анализ / В. Плюта ; пер. с польского В. В. Иванов, научный редактор В. И. Жуковский. – М. : Статистика, 1980. – 152 с.

141. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский. – Х. : Изд. ХГЭУ, 2002. – 252 с.

142. Про благоустрій населених пунктів : Закон України № 2807-IV від 06.03.2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 198. – 85 с.

143. Про внесення змін до Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" : Закон України № 3235-IV від 20.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 9, № 10–11. – С. 96.

144. Про Генеральну схему планування території України : Закон України № 3059-III від 07.02.2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 101. – 27 с.

145. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України № 1602-III від 23.03.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – С. 195.

146. Про державні цільові програми : Закон України № 1621 від 18.03.2004 р. // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 75. – 21 с.

147. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 160. – С. 9.

148. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21.07.2006 р. "Офіційний вісник України". – 2006 – № 30. – С. 36. Ст. 2 132.

149. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 27 лютого 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 24. С. 11. – Ст. 807 ; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF#n11>.

150. Про затвердження Концепції державної регіональної політики України : Указ Президента України № 341/2001 від 25.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 20. – Ст. 983.

151. Про концепцію державної регіональної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 20. – Ст. 983.

152. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 107-VI від 28.12.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 5–6, № 7–8. – С. 78.

153. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України № 2866-III від 29.11.2001 // Голос України. – 2002. – № 2. – 207 с.

154. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – С. 546.

155. Про планування і забудову територій : Закон України № 1699-III від 20.04.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – С. 250.

156. Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України № 621 від 26.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 64. – Ст. 834.

157. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України № 2850-IV від 8 вересня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – С. 548.

158. Промисловість Харківської обл. у 2001 – 2007 роках. Статистичний збірник / під заг. ред. М. Л. Чмихало. – Х. : Головне управління статистики у Харківській області, 2008. – 260 с.

159. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев ; Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М. : Наука, 2004. – 258 с.

160. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 480 с.
161. Региональная экономика : учебник / под ред. В. И. Видяпина и М. В. Степанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 666 с.
162. Регіональна економіка : навч. посібн. / А. М. Золотарьов, Н. К. Гіковата, А. В. Кудлай та ін. ; за заг. ред. проф. А. М. Золотарьова. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 368 с.
163. Регіональна політика розвитку аграрної сфери / за заг. ред. проф. Г. І. Мостового. – Х. : Вид. ХарРІНАДУ "Магістр", 2004. – 290 с.
164. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 489 с.
165. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Бутко, О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін. ; за заг. ред. д. е. н., проф. Бутка М. П. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.
166. Регіонально-адміністративний менеджмент : навч. посіб. / [О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.] ; за заг. ред. докт. наук з держ. упр., проф. В. В. Мамонової. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2010. – 188 с.
167. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. В. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
168. Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В. В. Репин, В. Г. Елиферов. – М. : Стандарты и качество, 2004. – 408 с.
169. Рогальський Ф. Б. Вдосконалення управління розвитком пріоритетних напрямків в економіці Херсонської області / Ф. Б. Рогальський // Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року. Управління процесами розвитку регіону. Основні напрямки / за ред. Б. В. Сіленкова. – Херсон : Вид-во ХНТУ, 2007. – С. 311–326.
170. Рудь Н. Т. Інноваційний потенціал регіону: нові підходи до оцінки // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 140–150.
171. Савченко В. Ф. Асиметрія іноземного інвестування та її вплив на економічну стійкість регіонів / В. Ф. Савченко, К. В. Мартиненко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. випуск. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 435–443.

172. Саричева Л. В. Інтегральна оцінка розвитку регіонів за сукупністю еколого-соціально-економічних показників моніторингу / Л. В. Саричева, А. В. Кожевніков, В. В. Рибко // Індуктивне моделювання складних систем. – 2010. – Вип. 2. – С. 226–235.

173. Серікова Т. М. Регіональна економіка у схемах і таблицях : навчально-практичний посібник / Т. М. Серікова, Н. К. Гіковата, Г. М. Шумська ; за ред. канд. екон. наук, доцента Серікової Т. М. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 176 с.

174. Сидорова А. В. Инвестиционная привлекательность: региональный аспект / А. В. Сидорова, А. Н. Глущенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. випуск. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 419–429.

175. Симкин Д. Г. Некоторые особенности развития организационно-экономического механизма управления регионом / Д. Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2009. – № 8. – С. 88–92.

176. Симоненко В. К. Регіональна політика: системний підхід / В. К. Симоненко // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 31–37.

177. Симоненко В. К. Становлення інноваційної моделі розвитку економіки України: проблеми центральної влади і регіонів / В. К. Симоненко // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 7–15.

178. Сичевський М. П. Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України : теорія, методологія, практика : дис. на здобуття наукового ступеня докт. екон. наук : спец. 08.07.01 / М. П. Сичевський. – К., НАН України; Рада із вивчення продуктивних сил України, 2005. – 468 с.

179. Соціально-економічні дослідження в перехідний період : щорічник наукових праць / НАН України, Ін-т регіон. досліджень. – 2009. – Вип. 14 "Регіональне управління і місцеве самоврядування" – 379 с.

180. Сталий розвиток регіонів України / М. З. Згуровський, А. О. Болдак, С. В. Войтко та ін. – К. : НТУУ "КПІ", 2009. – 197 с.

181. Старостенко Н. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста / Н. Старостенко // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 38–47.

182. Статистичний збірник "Регіони України" 2008 р. Державний комітет статистики України. – К. : ТОВ "Видавництво "Консультант", 2009. – Т. 2. – 804 с.

183. Статистичний збірник "Регіони України" 2010. Частина II / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 804 с.
184. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2010. – 600 с.
185. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком : навч. посібн. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2009. – 223 с.
186. Стратегическое планирование / под ред. Э. А. Уткина. – М. : Ассоциация авторов и издателей "Тандем" ; Изд-во ЭКМОС, 1999. – 440 с.
187. Стратегічні виклики XXI століття суспільству в економіці України : В 3 т. Т. 1. Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с.
188. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області) : монографія / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Н. В. Вишнеська та ін. – К. : Кондор, 2004. – 376 с.
189. Стратегія розвитку України "Україна 2020: Стратегія національної модернізації" : [проект] / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008. – 193 с.
190. Тимчук М. Ф. Регіональна економіка (конспект лекцій) / М. Ф. Тимчук. – К. : Інститут муніципального менеджменту та бізнесу, 1998. – 51 с.
191. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. проф. Д. Н. Ушакова. – М. : ТЕРА, 1996. – Т. 4. – 752 с.
192. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Мітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
193. Уманець Т. В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика : монографія / Т. В. Уманець. – Донецьк : ВІК, 2007. – 340 с.
194. Федулова Л. І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки / Л. І. Федулова, Н. Ю. Буга // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 31–40.
195. Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та Україні / В. Федюк, А. Биченко // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 48–50.

196. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
197. Формування механізму організаційно-аналітичного забезпечення управління територіальним розвитком : наук. розробка / Т. О. Савостенко, В. І. Попруга, І. Е. Польська та ін. ; за заг. ред. Т. О. Савостенко. – К. : НАДУ, 2010. – 44 с.
198. Франчук Т. М. Проблеми розвитку інвестиційного клімату в Україні / Т. М. Франчук // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – № 22. – С. 64–66.
199. Фурманчук О. С. Теоретико-методологічні основи регіонального менеджменту / О. С. Фурманчук // Економічний простір. – 2008. – № 20 (2). – С. 92–98.
200. Харківська область у 2008 році : статистичний щорічник. – Х. : ГУС Харківської обл., 2009. – 578 с.
201. Хобта В. М. Стимулирование инвестиционной деятельности через налоговую и амортизационную политику государства : научное издание / В. М. Хобта, И. В. Горобец. – Донецк : Институт экономики промышленности, 1998. – 127 с.
202. Хотомлянський О. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі використання матричних моделей / О. Хотомлянський, Т. Перната, Т. Северина // Економіка України. – 2003. – № 3. – С. 35–41.
203. Цивільний кодекс України. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 400 с.
204. Чистов С. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.
205. Чичкало-Кондрацька І. Б. Фактори та передумови розвитку інноваційних науково-виробничих структур в регіонах України / І. Б. Чичкало-Кондрацька // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / [за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – 291 с. – С. 72–79.
206. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : монографія / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
207. Шарп Уильям Ф. Инвестиции / Шарп Уильям Ф., Александер Гордон Дж., Бэйли Джеффри В. ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 1 024 с.

208. Швандар В. А. Управление инвестиционными проектами / В. А. Швандар, А. И. Базилевич. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 208 с.
209. Шевченко О. В. Зміни бюджетно-податкового регулювання регіонального розвитку: перші підсумки : аналітична доповідь / О. В. Шевченко. – К. : Нац. Ін-т стратегічних досліджень, 2011. – 10 с.
210. Шемаєва Л. Г. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : конспект лекцій для слухачів груп післядипломної освіти / Л. Г. Шемаєва, В. В. Ушкальов. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 76 с.
211. Шіффер І. Методичні матеріали до семінару з контролінгу в системі державної служби / І. Шіффер, І. Раннахер. – Луганськ, 2000. – 68 с.
212. Шумська Г. М. Аналіз тенденцій розвитку та галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону / Г. М. Шумська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10 – 11 травня 2012 р. – Х. : ФОП Александрова К. М. ; ВД "ІНЖЕК", 2012. – С. 19–21.
213. Шумська Г. М. Регіональний аналіз сучасного стану промислового комплексу Харківської області / Г. М. Шумська // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, листопад 2010 р. – Х. : Вид. ФОП Павлов М. Ю., 2010. – С. 63–64.
214. Шумська Г. М. Регіональні тенденції розвитку промисловості Харківської області / Г. М. Шумська // Управління розвитком. – 2010. – № 7. – С. 102–103.
215. Щербакова В. І. Проблеми оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах ринкової економіки / В. І. Щербакова, Г. М. Манєров // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2 (24). – С. 94–99.
216. Эффективность государственного управления / пер. с англ. С. А. Батчикова и С. Н. Глазьева. – М. : Из-во "Консалтинг банкир", 1998. – 848 с.
217. Юрій С. І. Організація міжбюджетних відносин в Україні: стан, проблеми і перспективи / С. І. Юрій // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 86–97.
218. Ягода А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. / А. Г. Ягода. – К. : КНЕУ, 2000. – 212 с.
219. Яковлев А. І. Методика визначення ефективності інвестицій, інновацій, господарських рішень в сучасних умовах : наукове видання / А. І. Яковлев. – Х. : Бізнес Інформ, 2001. – 56 с.

220. Якутин Ю. Российские корпорации и институт интеллектуальной собственности / Ю. Якутин // Российский экономический журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–19.

221. Яновский А. М. Человеческий интеллектуальный капитал – основы развития бизнеса в XXI веке / А. М. Яновский // Менеджмент и кадры : психология управления, соционика и социология. – 2003. – № 11. – С. 12–14.

222. Яремко Л. Глобалізований регіон / Л. Яремко // Економіст. – 2007. – № 5. – С. 54–57.

223. Яремко Л. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг / Л. А. Яремко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 51–58.

224. Яремко Л. Я. Соціально-економічні ефекти регіонального господарювання та зовнішньоекономічна безпека регіону / Л. Яремко // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 44–50.

225. Darnton G. Business Process Analysis / G. Darnton, M. Darnton. – London : Tompson Business Press, 1997. – 311 p.

226. Haugen R. A. Modern Investment Theory / R. A. Haugen. – Prentice Hall, 1997. – 328 p.

227. Horvath P. Controlling / P. Horvath. – Munchen : Vahlen, 1998. – 902 p.

228. Peichmenn T. Controlling mit Kennzahlen Menegmtherichten: Grundlagen. Ein systemgestutztes Controlling – Konzption / T. Peichmenn. – Munchen : Vahlen, 1997. – 678 p.

229. Баранова Л. Методи дослідження структурної перебудови господарського комплексу регіону [Електронний ресурс] / Л. Баранова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/2010_12/2_Barano.pdf.

230. Баранова Л. Методичні основи дослідження ринкових перетворень у господарському комплексі регіону [Електронний ресурс] / Л. Баранова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Soc_Gum/2009_10/Baranova.pdf.

231. Боронос В. Г. Вплив інноваційного потенціалу на розвиток регіону: фінансова складова [Електронний ресурс] / В. Г. Боронос, І. В. Карпенко. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/22610/1/1256.pdf>.

232. Бушуєва І. В. Споживчий комплекс і трудовий потенціал міського ринку праці [Електронний ресурс] / І. В. Бушуєва. – Режим доступу : <http://www.bi-marketing.ru/journal>.

233. Ващук Я. П. Мировой рынок интеллектуальной собственности с каждым годом растет [Электронный ресурс] / Я. П. Ващук. – Режим доступа : <http://patent.km.ua/rus/articles/i113>.

234. Вільна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/9_DN_2010/Medecine/59974.doc.htm.

235. Власик Т. М. Підходи до визначення стадій життєвого циклу галузей промисловості [Електронний ресурс] / Т. М. Власик. – Режим доступу : www.rusnauka.com.

236. Гирак Г. За что в Украине ликвидируют ОСМД и судят их председателей [Электронный ресурс] / Г. Гирак // Аргументы и факты в Украине. – 2012. – № 11. – Режим доступа : <http://www.aif.ua/realty/article/31307>.

237. Голованова С. В. Размещение производства в России: закономерности изменений [Электронный ресурс] / С. В. Голованова. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/data/921/766/1235>.

238. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

239. Дерій Ж. Фактори формування та розвитку економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/2010_46.htm.

240. Довідка про виконання бюджету Харківської області за 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.avakov.com/show.php?page=23715>.

241. Жупанський Я. Особливості структури територіальних угруповань основних виробництв і місцевих поєднань [Електронний ресурс] / Я. Жупанський, І. Вах. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Nzvdpu_geogr/2007_13.pdf.

242. Заставний Ф. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми [Електронний ресурс] / Ф. Заставний. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/49598/file/re200501_2.pdf.

243. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012 "назустріч економічному зростанню та процвітанню" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012](http://www.feg.gov.ua/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012).

244. Интервью с заместителем губернатора г. Днепропетровска И. Ступаком [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gorod.dp.ua/news/75132>.

245. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Харківської області за 9 місяців 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kharkivoda.gov.ua.

246. Інноваційна структура в активізації реального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.100balov.com/data/bib/leksiji-alou>.

247. Інформація про виконання зведеного бюджету Харківської області за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/3334>.

248. Інформація про виконання зведеного бюджету Харківської області за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/ru/document/view/id/7673>.

249. Кистанов В. В. Система законов и факторов социально-экономического развития регионов [Электронный ресурс] / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов. – Режим доступа : <http://uchebnik-besplatno.com/natsionalnaya-ekonomika-uchebnik/sistema-zakonov-faktorov-sotsialno.html>.

250. Когут А. Г. Информационные основы регионального социально-экономического мониторинга [Электронный ресурс] / А. Г. Когут, В. С. Рохчин. – Режим доступа : <http://www.ieie.nsc.ru>.

251. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень [Електронний ресурс] / П. В. Круш. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18541109/ekonomika/natsionalna_ekonomika_-krush_pv.

252. Курган О. Г. Інформаційна система як основа організаційного забезпечення управління інноваційно-інвестиційною діяльністю [Електронний ресурс] / О. Г. Курган. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>.

253. Лексин В. Н. О формировании государственной системы мониторинга социально-экономической, национально-этнической и политической ситуации в регионах Российской Федерации [Электронный ресурс] / В. Н. Лексин, В. Е. Селиверстов, А. Н. Шведов. – Режим доступа : <http://www.ieie.nsc.ru>.

254. Мартинюк І. Показники галузевої спеціалізації регіону [Електронний ресурс] / І. Мартинюк. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2009_3_2/5_5.pdf.

255. Нескородева І. І. Оцінка платоспроможності бюджету Харківської області [Електронний ресурс] / І. І. Нескородева, К. В. Тарасевич. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/14/tarasevich.php>.

256. Нижник Н. Р. Інформаційні технології в структурах державної служби [Електронний ресурс] / Н. Р. Нижник, Г. І. Леліков. – Режим доступу : <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/infsys/art101.html>.

257. Нова парадигма місцевого і регіонального розвитку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.referatcentral.org.ua/municipality_load.php?id=1.

258. Новицька Т. А. Глобалізаційні аспекти державного регулювання інвестиційного процесу в Україні [Електронний ресурс] / Т. А. Новицька. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com/Economist/70457.doc.htm>.

259. Новости недвижимости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dom.ria.ua/ru/news/202321.html>.

260. Нормативно-правові акти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>.

261. Нормативно-правові акти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

262. Нормативно-правові акти Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=72680.

263. Нормативно-правові акти Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk>.

264. Овчарова Н. Проблеми та перспективи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні [Електронний ресурс] / Н. Овчарова. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/342>.

265. Особливості політики регіонального розвитку України на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnaly1/002.htm>.

266. Панн Н. В. Роль інноваційно-інвестиційного процесу у соціально-економічному розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/porta/nanural1/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/2_12.htm.

267. Панова В. Парадигма "нового регіоналізму" в Європейському Союзі [Електронний ресурс] / В. Панова. – Режим доступу : <http://www.viche.info/jurnal/1022/>.

268. Полевик Г. М. Особливості вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону [Електронний ресурс] / Г. М. Полевик. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2010_1/10pgmfrr.pdf.

269. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>.

270. Про затвердження Тимчасових методичних рекомендацій щодо розроблення державних цільових програм : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 114 від 8 травня 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua.

271. Публікації щодо ОСМД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/ru/search/tag/name/%D0%9E%D0%A1%D0%9C%D0%94>.

272. Реутов В. Регіональний вимір структурних зрушень в економіці України [Електронний ресурс] / В Реутов. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_2/files/EC210_37.pdf

273. Рибіна Л. Системна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіонах України [Електронний ресурс] / Л. Рибіна. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2009_03_05/2_ribina.htm.

274. Словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>.

275. Статистична інформація Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>.

276. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukr.stats.gov.ua.

277. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

278. Статистична інформація Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/472/>.

279. Статистична інформація Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної

влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cрк.org.ua>.

280. Статистична інформація Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України // Стратегічний моніторинг регіонів у 2011 році : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Reg_monitoring-aba08.pdf.

281. Статистична інформація Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України // Щодо практичної реалізації інструментів підвищення фіскальної самостійності територій, передбачених Бюджетним кодексом України : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/355/>.

282. Статистична інформація Новин соціальної сфери України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://netnews.ua/news/socialnaya-sfera-ukraina.html>.

283. Степаненко С. В. Інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна політика в контексті сталого економічного зростання [Електронний ресурс] / С. В. Степаненко. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/10.pdf>.

284. Стеченко Д. М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону [Електронний ресурс] / Д. М. Стеченко. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1375.pdf>.

285. Стратегія державної кадрової політики України. Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.ks.ua/index.php?id=12861>.

286. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kharkivoda.gov.ua.

287. Сущенко О. Формування інтегрованих територіальних утворень мезорівня [Електронний ресурс] / О. Сущенко. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

288. Фактори регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://informacia.com.ua/2009/04/22/faktori-regionalnogo-rozvitku2.html>.

289. Факторы регионального развития России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.rin.ru/doc/i/152138p.html>.

290. Чабанов Э. И. Факторы и условия развития региональной социальной инфраструктуры в условиях модернизации экономики

России [Электронный ресурс] / Э. И. Чабанов. – Режим доступа : <http://www.sworld.com/ua>.

291. Шадура-Никипорець Н. Актуалізація класифікації міжгалузевих комплексів в регіональних економічних дослідженнях [Електронний ресурс] / Н. Шадура-Никипорець. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/22.htm.

292. Шадура-Никипорець Н. Регіональна компонента сучасного розвитку харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Н. Шадура-Никипорець. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2010_4/167-177.pdf.

293. Шевченко Н. Комплекс заходів розвитку зовнішньоекономічної регіональної політики АПК [Електронний ресурс] / Н. Шевченко. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua>.

294. Шкуренко О. В. Програмно-цільовий підхід як метод інвестиційно-інноваційного розвитку економіки регіону [Електронний ресурс] / О. В. Шкуренко. – Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/888/.

295. Ярема І. Потенціал кластеризації регіону: сутність і методика оцінювання [Електронний ресурс] / І. Ярема, А. Босак. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2008_635/32.pdf.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гавкалова Наталія Леонідівна
Аведян Людмила Йосипівна
Шумська Ганна Миколаївна та ін.

УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

За заг. редакцією докт. екон. наук, професора **Гавкалової Н. Л.**

Відповідальний за випуск **Гавкалова Н. Л.**

Відповідальний редактор **Сєдова Л. М.**

Редактор **Новицька О. С.**

Коректор **Мартовицька-Максимова В. А.**

План 2013 р. Поз. № 13-Н.

Підп. до друку Формат 60 x 90 1/16. Папір MultiCopy. Друк Riso.

Ум.-друк. арк. 25,0. Обл.-вид. арк. 31,25. Тираж прим. Зам. №

Видавець і виготівник – видавництво ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
Дк № 481 від 13.06.2001 р.*